

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ
Кафедра нормальної та патологічної фізіології тварин

ЗООПСИХОЛОГІЯ

(навчальний посібник для студентів факультету ветеринарної медицини)

Біла Церква

2026

УДК:636.24.19.8/2

Затверджено методичною комісією
факультету ветеринарної медицини
(протокол № від 2026 р.)

Склали: Козій В.І., Лук'яненко К.Є., Кошелєв О.В., Ставецька Р.В.,
Порошинська О.А., Шмаюн С.С.

Зоопсихологія / навчальний посібник // В.І. Козій, К.Є. Лук'яненко, О.В.
Кошелєв, Р.В. Ставецька, О.А. Порошинська, С.С. Шмаюн – Біла Церква, 2026. –
260 с.

Цей посібник знайомить студентів з основами психічної діяльності тварин, їхньою поведінкою, емоційними станами, здатністю до навчання та взаємодії з довкіллям. Для ветеринарних лікарів ці знання є особливо цінними, оскільки сприяють точнішій діагностиці, ефективнішому лікуванню та профілактиці захворювань, а також дозволяють знижувати рівень стресу у тварин під час медичних процедур і забезпечувати їм належні умови утримання.

До «Зоопсихології»

Рецензенти:

1. Гончаренко Ігор Володимирович, д-р с.-г. наук, професор, НУБіП,
2. Дудка Володимир Борисович, канд. вет. наук, доцент, Білоцерківський НАУ;
3. Була Людмила Валер'янівна, канд. с.-г. наук, доцент, експерт міжнародної категорії Federation Cynologique Internationale, Сумський НАУ

БНАУ 2026

ЗМІСТ

Розділ 1. ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ	8
Вступ	8
1.1. Актуальність зоопсихології та її значення для ветеринарної медицини	8
1.1.1. Поняття зоопсихології: основні завдання та напрями досліджень у зоопсихології	8
1.1.2. Відмінність між зоопсихологією та етологією	9
1.1.3. Взаємозв'язок зоопсихології з іншими науками (етологія, ветеринарія, нейробіологія, екологія)	9
1.1.4. Формування експериментальної зоопсихології (І.П. Павлов, Б.Ф. Скіннер, К. Лоренц, Н. Тін Берген)	10
1.2. Основні поняття зоопсихології	11
1.2.1. Інстинкт та рефлексі – вроджені форми поведінки	11
1.2.2. Навчання та адаптація – як тварини набувають нові навички	12
1.2.3. Емоції у тварин – чи відчувають тварини страх, радість, гнів	13
1.2.4. Комунікація у тварин – звукові, візуальні та хімічні сигнали	15
1.2.5. Соціальна поведінка – взаємодія в групах, ієрархія, територіальність	17
1.3. Методи дослідження поведінки тварин	18
1.3.1. Спостереження в природному середовищі	18
1.3.2. Лабораторні експерименти та тестування	20
1.3.3. Відеомоніторинг та цифровий аналіз поведінки	22
1.3.4. Нейрофізіологічні дослідження психіки тварин	23
1.4. Практичне значення зоопсихології у ветеринарній медицині	25
1.4.1. Оцінка психологічного стану тварини при діагностиці захворювань	25
1.4.2. Стрес у тварин: причини, прояви, методи зменшення	27
1.4.3. Поведінкові розлади у домашніх тварин	29
1.4.4. Використання зоопсихології у дресируванні та реабілітації тварин	31
1.4.5. Значення зоопсихології для ветеринарної практики	32
1.4.6. Перспективи розвитку зоопсихологічних досліджень.	34
Висновок до розділу 1	36
Ситуаційні завдання, запитання та теми для дискусії до розділу 1	37
Розділ 2. ЕМОЦІЇ ТА ПОВЕДІНКА У ТВАРИН. ПОНЯТТЯ ТА СТАДІЇ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ У ТВАРИН	45
Вступ	45
2.1. Поняття емоцій у тварин	45
2.1.1. Визначення емоцій – що таке емоції, їхні функції у житті тварин	45
2.1.2. Фізіологічні основи емоцій	46
2.1.3. Типи емоційних реакцій	47
2.1.4. Як розпізнати емоції у тварин – міміка, звукові сигнали, положення тіла, хвоста, вух	49
2.2. Поведінка тварин	50
2.2.1. Визначення поведінки – як проявляються поведінкові реакції у різних видів	50
2.2.2. Класифікація поведінки	53
2.2.3. Основні форми поведінки тварин	54
2.2.4. Фактори, що впливають на поведінку	62
2.3. Стадії розвитку психіки у тварин	64
2.3.1. Еволюція психіки тварин	64

2.3.2. Основні рівні розвитку психіки	65
2.3.3. Приклади інтелектуальної поведінки у тварин	68
2.4. Роль емоцій і поведінки у ветеринарній практиці	70
2.4.1. Ознаки стресу у тварин	
2.4.2. Як ветеринарний лікар може впливати на поведінку тварин	71
Висновок	75
Ситуаційні завдання, запитання та теми для дискусії до розділу 2	75
Відповіді на ситуаційні завдання, запитання та теми для дискусії до розділу 2	77
Розділ 3. ЗДАТНІСТЬ ТВАРИН ДО НАВЧАННЯ ТА ОСНОВИ ДРЕСУРИ	82
Вступ	82
3.1. Поняття навчання у тварин	82
3.1.1. Визначення навчання	82
3.1.2. Роль навчання у житті тварин	83
3.1.3. Основні механізми навчання	84
3.1.3.1. Асоціативне навчання (зв'язок між дією та її наслідками)	84
3.1.3.2. Когнітивне навчання (аналіз інформації, вирішення завдань)	85
3.1.3.3. Наслідкування та спостереження як форми навчання у тварин	86
3.2. Основні види навчання у тварин	87
3.2.1. Несвідома адаптація	87
3.2.2. Класичне (павлівське) обумовлення	87
3.2.3. Оперантне (інструментальне) обумовлення	88
3.2.4. Когнітивне навчання	89
3.2.5. Навчання через наслідкування	89
3.3. Методи дресури тварин	90
3.3.1. Позитивне підкріплення	90
3.3.2. Негативне підкріплення	90
3.3.3. Покарання	91
3.3.4. Відсутність підкріплення	92
3.3.5. Метод клікера	93
3.3.6. Метод наслідкування	94
3.3.7. Метод проб і помилок	96
3.3.8. Метод оперантного навчання	98
3.4. Етапи навчання та дресури	100
3.4.1. Початкове формування рефлексів (асоціація команди з дією)	100
3.4.2. Закріплення навичок (повторення, варіативність середовища)	101
3.4.3. Генералізація команд (виконання у різних ситуаціях)	103
3.4.4. Контроль поведінки без підкріплення (формування стабільних навичок)	105
3.5. Роль мотивації у дресурі	105
3.5.1. Види мотивації: кормова, соціальна, ігрова	107
3.5.2. Використання правильного моменту для підкріплення	109
3.6. Особливості навчання різних видів тварин	109
3.6.1. Дресура собак	110
3.6.2. Навчання коней	112
3.6.3. Навчання котів	113
3.6.4. Дресура дельфінів та морських свавців	114
3.6.5. Навчання птахів	116
3.7. Використання навчання та дресури у ветеринарній практиці	116
3.7.1. Підготовка тварин до огляду та лікування	116

3.7.2. Корекція поведінкових проблем	117
Висновки	119
Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 3	119
Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 3	121
Розділ 4. СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА У ТВАРИН	128
Вступ	128
4.1. Поняття соціальної поведінки у тварин	128
4.1.1. Визначення соціальної поведінки – взаємодія тварин між собою в межах виду або між видами	128
4.1.2. Типи соціальної організації тварин	129
4.1.2.1. Індивідуалісти (ведмеді, тигри, багато рептилій)	129
4.1.2.2. Тимчасові групи (зграї птахів, косяки риб)	129
4.1.2.3. Стадні тварини (копитні, вовки, примати)	129
4.1.2.4. Евсоціальні види (мурахи, бджоли, терміти)	130
4.1.3. Роль соціальної поведінки	130
4.1.3.1. Виживання (спільний захист, полювання)	130
4.1.3.2. Відтворення (пошук партнера, батьківський догляд)	130
4.1.3.3. Передача інформації (сигнали, міміка, вокалізація)	131
4.2. Основні форми соціальної поведінки	131
4.2.1. Комунікація між тваринами	131
4.2.1.1. Візуальна (жести, зміни в забарвленні)	131
4.2.1.2. Акустична (голосові сигнали у птахів, китів, собак)	131
4.2.1.3. Хімічна (феромони комах, мітки у собак)	132
4.2.1.4. Тактильна (догляд один за одним, взаємний контакт)	132
4.2.2. Домінування та ієрархія	133
4.2.2.1. Види ієрархій: жорстка (вовки, кури), гнучка (деякі примати)	133
4.2.2.2. Вплив домінування на поведінку тварин	134
4.2.2.3. Конфлікти та їх розв'язання в соціальних групах	136
4.2.3. Співпраця та альтруїзм	138
4.2.3.1. Взаємодопомога в групах (мисливські зграї, бджоли)	138
4.2.3.2. Турбота про чужих дитинчат (леви, пінгвіни)	140
4.2.3.3. Сигнали тривоги та самопожертва (сурикати, білки)	141
4.2.4. Агресія та територіальність	134
4.2.4.1. Захист ресурсів (корму, партнера, території)	134
4.2.4.2. Фізичні та поведінкові прояви агресії	144
4.2.4.3. Уникнення конфліктів (ритуалізовані бійки, сигнали примирення)	146
Висновки	148
Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 4	149
Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 4	151
Розділ 5. АДАПТАЦІЯ У ТВАРИН	157
Вступ	157
5.1. Поняття адаптації у тварин	157
5.1.1. Визначення адаптації	157
5.1.2. Основні цілі адаптації	158
5.2. Види адаптації у тварин	158
5.2.1. Морфологічна адаптація	158

5.2.2. Фізіологічна адаптація	159
5.2.3. Біохімічна адаптація	161
5.2.4. Екологічна адаптація	162
5.2.5. Етологічна (поведінкова) адаптація	164
5.3. Адаптація до екстремальних умов	165
5.3.1. Життя в пустелі	165
5.3.2. Життя в умовах низьких температур	166
5.3.3. Глибоководні екосистеми	168
5.3.4. Життя у високогір'ї	169
5.4. Роль адаптації у ветеринарній медицині	171
5.4.1. Адаптація домашніх тварин до умов утримання	171
5.4.2. Стрес як порушення адаптації	172
5.4.3. Адаптація при зміні середовища	174
Висновки	175
Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 5	176
Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 5	178
Розділ 6. ВАДИ ПОВЕДІНКИ У ТВАРИН	186
Вступ	186
6.1. Поняття вад поведінки у тварин	186
6.1.1. Визначення поведінкових розладів	186
6.1.2. Критерії визначення патологічної поведінки	187
6.2. Класифікація поведінкових розладів	188
6.2.1. Агресивна поведінка	188
6.2.2. Фобії та тривожні розлади	190
6.2.3. Обсесивно-компульсивні розлади	191
6.2.4. Страх та уникнення соціальних контактів	193
6.2.5. Деструктивна поведінка	195
6.2.6. Проблеми з екскреторною поведінкою	196
6.2.7. Репродуктивні порушення поведінки	198
6.3. Причини виникнення вад поведінки	200
6.3.1. Генетичні фактори	200
6.3.2. Фізіологічні та медичні фактори	201
6.3.3. Соціальні та екологічні чинники	203
6.3.4. Помилки виховання та дресури	204
6.4. Методи діагностики поведінкових розладів	206
6.4.1. Спостереження за тваринами – оцінка поведінкових реакцій у різних ситуаціях	206
6.4.2. Аналіз історії життя та утримання – виявлення факторів, що могли спричинити розлади	208
6.4.3. Виключення медичних причин – ветеринарний огляд, лабораторні дослідження	209
6.4.4. Тестування поведінки – перевірка реакції тварини на подразники.	210
6.4.5. Приклади тестування поведінки у тварин	212
6.5. Методи корекції вад поведінки	213
6.5.1. Поведінкова терапія	213
6.5.2. Зміна умов утримання	215
6.5.3. Фармакологічні методи (за призначенням ветеринара)	216
6.5.4. Корекція годівлі	217

6.6. Роль ветеринарного лікаря у корекції поведінки тварин	218
6.6.1. Оцінка загального стану тварини перед призначенням терапії	218
6.6.2. Консультування власників щодо правильного догляду та виховання	219
6.6.3. Співпраця з зоопсихологами та кінологами	220
6.6.4. Попередження вад поведінки у молодих тварин через профілактичні заходи	220
Висновки	221
Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 6	222
Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 6	223

Розділ 7. ЗООПСИХОЛОГІЯ І ПРЕВЕНТИВНА ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА

Вступ	229
7.1. Вплив психологічного стану на фізичне здоров'я тварин	229
7.1.1. Психосоматичні захворювання	229
7.1.2. Взаємозв'язок стресу та імунної системи.	230
7.2. Превентивна ветеринарна медицина: основні поняття	231
7.2.1. Визначення превентивної медицини	231
7.2.2. Профілактичний підхід у ветеринарії	231
7.2.3. Види профілактичних заходів (вакцинація, дегельмінтизація, правильна годівля, врахування особливостей поведінки тварини, мінімізація стресу)	232
7.3. Взаємозв'язок зоопсихології та превентивної ветеринарної медицини	233
7.3.1. Обмежені можливості виявлення природної поведінки і здоров'я тварин	233
7.3.2. Гормональні зміни пов'язані з поведінкою та їх вплив на імунітет	234
7.3.3. Вплив емоційних станів на здоров'я тварин	235
7.3.4. Хронічний стрес як фактор ризику інфекційних та соматичних захворювань	235
7.3.5. Соціальна поведінка і здоров'я тварин	236
7.4. Зміни поведінки як діагностичні критерії захворюваності тварин	237
7.4.1. Зміни у поведінці як причина і як наслідок захворювань у тварин	237
7.4.2. Порушення поведінки як найбільш ранні ознаки захворюваності у тварин	239
7.4.3. Зв'язок між емоційним станом та соматичними патологіями)	240
7.4.4. Симптоми, що можуть мати психологічне підґрунтя (облисіння, виразки, розлади травлення)	242
7.4.5. Використання поведінкових параметрів для моніторингу ефективності профілактичних і лікувальних заходів	243
7.5. Методи зниження стресу у ветеринарній практиці	245
7.6. Використання превентивних заходів з урахуванням поведінкових особливостей тварин	245
7.6.1. Вакцинація та дегельмінтизація	245
7.6.2. Гігієна та утримання	246
7.6.3. Соціалізація та тренування	248
Висновки	249
Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 7	250
Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 7	251

Розділ 1

ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ

Вступ

Зоопсихологія – це наука, що досліджує психічну діяльність тварин, їхню поведінку, емоційний стан, здатність до навчання та взаємодію з довкіллям. Вона є міждисциплінарною галуззю, яка поєднує елементи зоології, етології, нейробиології та загальної психології, допомагаючи глибше зрозуміти механізми поведінки різних видів.

Знання зоопсихології є надзвичайно важливими для ветеринарних лікарів, адже вони дозволяють краще розуміти поведінкові особливості тварин, що впливає на діагностику, лікування та профілактику захворювань. Вміння аналізувати реакції тварин допомагає ветеринарам ефективніше взаємодіяти з пацієнтами, знижувати рівень стресу під час медичних процедур і забезпечувати належні умови утримання.

У цьому розділі ми розглянемо основні поняття зоопсихології, її предмет і методи дослідження, а також значення цієї науки для ветеринарної практики.

1.1. АКТУАЛЬНІСТЬ ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

1.1.1. Поняття зоопсихології: основні завдання та напрями досліджень

Зоопсихологія – це наукова дисципліна, що вивчає психічну діяльність тварин, зокрема їхні когнітивні процеси, емоції, навички навчання, соціальну поведінку та адаптацію до довкілля. Основна мета зоопсихології – з'ясувати, як тварини сприймають навколишній світ, як вони ухвалюють рішення та як різні види взаємодіють із природним і штучним середовищем.

Основні завдання зоопсихології включають:

- Дослідження механізмів поведінки тварин на рівні індивідуальної та соціальної активності.
- Вивчення психофізіологічних процесів, що лежать в основі сприйняття, пам'яті, навчання та комунікації у тварин.
- Аналіз міжвидових і внутрішньовидових взаємодій.
- Оцінку емоційного стану тварин та їхнього рівня стресу.
- Розробку методів корекції поведінкових відхилень у тварин, особливо у контексті ветеринарної медицини та зоотехнії.

Основними напрямками досліджень у зоопсихології є:

- **Порівняльна психологія** – аналіз відмінностей і схожостей у психічних процесах тварин різних видів.
- **Нейрозоопсихологія** – дослідження роботи мозку тварин і його впливу на їхню поведінку.
- **Соціальна зоопсихологія** – аналіз групової поведінки та комунікативних стратегій у тварин.
- **Когнітивна зоопсихологія** – вивчення розумових здібностей, здатності до навчання, вирішення задач і використання інструментів.

• **Прикладна зоопсихологія** – розробка практичних методів поведінкової корекції та покращення добробуту тварин у ветеринарній практиці та сільському господарстві.

1.1.2. Відмінність між зоопсихологією та етологією

Зоопсихологія та етологія є тісно пов'язаними науками, проте вони мають різні підходи до вивчення поведінки тварин.

Зоопсихологія фокусується на психічних процесах, що лежать в основі поведінки тварин. Вона досліджує такі аспекти, як сприйняття, пам'ять, навчання, емоції та інтелектуальні здібності. Основна мета зоопсихології – зрозуміти механізми психічної діяльності тварин та їхню роль у поведінці.

Етологія, навпаки, зосереджується на описі, аналізі та класифікації поведінкових актів у природному середовищі. Вона вивчає вроджену та набуту поведінку, механізми її формування та еволюційний розвиток.

Основні відмінності між цими науками:

Критерій	Зоопсихологія	Етологія
Предмет дослідження	Психічна діяльність тварин	Зовнішні прояви поведінки
Основний метод	Лабораторні дослідження, тестування, експерименти	Спостереження в природному середовищі
Фокус	Аналіз психічних процесів, таких як навчання, пам'ять, емоції	Вивчення поведінкових реакцій та адаптації до середовища
Практичне застосування	Ветеринарна медицина, дресирування	Охорона природи, екологія, розведення тварин

Таким чином, хоча зоопсихологія та етологія мають спільні точки дотику, вони використовують різні підходи та методи для вивчення поведінки тварин. Обидві науки відіграють важливу роль у ветеринарній медицині, допомагаючи краще розуміти поведінкові особливості тварин, їхні емоційні реакції та стратегії адаптації.

1.1.3. Взаємозв'язок зоопсихології з іншими науками

Зоопсихологія є міждисциплінарною наукою, що розвивається на стику кількох галузей знань. Її дослідження ґрунтуються на даних зоології, етології, нейробіології, екології та ветеринарної медицини. Взаємозв'язок між цими науками допомагає розкрити механізми поведінки тварин і розширює можливості застосування зоопсихологічних знань у різних сферах.

Зоопсихологія та етологія

Етологія займається вивченням поведінкових моделей тварин у природних умовах, аналізує вроджену та набуту поведінку. Зоопсихологія, своєю чергою, досліджує психічні процеси, що лежать в основі поведінки. Разом ці науки дозволяють встановити причинно-наслідкові зв'язки між зовнішніми реакціями тварин і внутрішніми психічними процесами, що їх формують.

Зоопсихологія та ветеринарна медицина

У ветеринарній практиці знання зоопсихології необхідні для:

- розпізнавання поведінкових змін, що можуть вказувати на хворобу або стрес у тварини;
- розробки методів адаптації тварин до лікувальних процедур;
- корекції поведінкових розладів (агресія, страхи, фобії, депресія);
- створення умов, що сприяють добробуту тварин у ветеринарних клініках та господарствах.

Зоопсихологія та нейробіологія

Нейробіологія досліджує функціонування нервової системи, її вплив на поведінку та психіку. Завдяки сучасним нейронауковим дослідженням учені можуть встановлювати кореляції між активністю головного мозку тварин і їхніми реакціями на подразники, визначати механізми навчання, пам'яті та емоційного реагування.

Зоопсихологія та екологія

Екологія досліджує взаємозв'язок живих організмів із середовищем, у якому вони існують. Зоопсихологія доповнює екологічні дослідження, допомагаючи зрозуміти, як поведінка тварин впливає на їхню здатність пристосовуватися до змін у довкіллі. Наприклад, у міських умовах тварини змінюють свої звички, щоб вижити поряд із людиною.

Завдяки тісному зв'язку з іншими науками зоопсихологія не лише розширює теоретичні знання про психіку тварин, а й сприяє розробці практичних методів взаємодії людини з різними видами тварин.

1.1.4. Формування експериментальної зоопсихології

Розвиток зоопсихології як науки був би неможливим без експериментальних досліджень, що дозволили вивчити механізми поведінки тварин та їхню здатність до навчання. Значний внесок у розвиток експериментальної зоопсихології зробили такі вчені, як **Іван Павлов, Беррес Скіннер, Конрад Лоренц та Ніколас Тінберген**.

Іван Павлов (1849–1936) та його дослідження умовних рефлексів

Фізіолог Іван Павлов відомий завдяки вивченню механізмів навчання тварин. Його експерименти з собаками дозволили довести існування умовних і безумовних рефлексів. Павлов показав, що поведінку тварин можна формувати шляхом умовних зв'язків між певними стимулами. Його відкриття стали основою для подальших досліджень у поведінковій психології та нейробіології.

Беррес Фредерік Скіннер (1904–1990) і оперантне навчання

Американський психолог Б. Ф. Скіннер розробив концепцію оперантного навчання, яка пояснює, як поведінка тварин змінюється під впливом позитивного чи негативного підкріплення. Він створив спеціальний експериментальний пристрій – «скриньку Скіннера», де досліджував, як тварини (щури, голуби) навчаються виконувати певні дії для отримання винагороди. Його дослідження стали основою для методів дресування та корекції поведінки.

Конрад Лоренц (1903–1989) і теорія імпринтингу

Австрійський етолог Конрад Лоренц вивчав механізми вродженої поведінки у тварин. Він відкрив феномен імпринтингу – процесу швидкого

запам'ятовування об'єктів у перші години життя. Його спостереження за гусями та каченятами показали, що вони можуть приймати за матір навіть неживий предмет, якщо спостерігатимуть його одразу після народження. Ці дослідження стали ключовими для розуміння раннього розвитку тварин.

Ніколас Тінберген (1907–1988) і експериментальні методи в етології

Нідерландський біолог Ніколас Тінберген запропонував експериментальний підхід до вивчення поведінки тварин. Він розробив чотири основні питання для аналізу поведінки:

1. *Яка функція цієї поведінки?*
2. *Як вона розвивається в онтогенезі (індивідуальному розвитку)?*
3. *Як вона формувалася в процесі еволюції?*
4. *Які механізми її забезпечують?*

Цей підхід дозволяє комплексно оцінювати будь-який прояв поведінки у тварин і широко застосовується в сучасних дослідженнях зоопсихології та ветеринарної медицини.

Експериментальні методи, розроблені Павловим, Скіннером, Лоренцом і Тінбергеном, заклали основу сучасної зоопсихології. Їхні відкриття дозволили не лише поглибити знання про поведінку тварин, а й розробити методи навчання, адаптації та корекції поведінкових відхилень, що широко використовуються у ветеринарній медицині.

1.2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ

1.2.1. Інстинкт та рефлекс – вроджені форми поведінки

Поведінка тварин складається з вроджених та набутих компонентів. Вроджені форми поведінки є результатом еволюційного розвитку та передаються генетично. До них належать **рефлекс** та **інстинкт**, які забезпечують виживання тварин у природних умовах.

Рефлекс як основа вродженої поведінки

Рефлекс – це автоматична, швидка відповідь організму на певний подразник, яка здійснюється за участю нервової системи. Рефлекс є основою для більш складних поведінкових актів і можуть бути:

- **Безумовними** – успадкованими реакціями, що не потребують навчання (наприклад, ковтальний рефлекс у новонароджених тварин, відсмикування лапи від гарячої поверхні).
- **Умовними** – набутими у процесі життя шляхом асоціативного навчання (наприклад, вид годівнички у собаки викликає слиновиділення, якщо він асоціюється з їжею).

Рефлекторна діяльність була вперше детально досліджена Іваном Павловим, який довів, що умовні рефлексі можуть формуватися на основі безумовних і відіграють ключову роль у пристосуванні тварин до змінного середовища.

Інстинкти – складні програми поведінки

Інстинкт – це складний, біологічно зумовлений поведінковий акт, який забезпечує виживання особини та виду. На відміну від рефлексів, інстинкти включають ланцюг послідовних дій, що реалізуються без попереднього навчання.

Основні характеристики інстинктивної поведінки:

- **Генетична зумовленість** – передається спадково та є видовою характеристикою.
- **Автоматичність** – тварини виконують інстинктивні дії без потреби у свідомому контролі.
- **Стереотипність** – дії відбуваються за жорстко визначеною схемою.
- **Запуск певним стимулом** – поведінка активується відповідними сигналами з довкілля (наприклад, новонароджене каченя слідує за першим об'єктом, що рухається).

Типовими прикладами інстинктивної поведінки є:

- **Материнський інстинкт** – догляд за потомством.
- **Харчова поведінка** – пошук, добування та споживання їжі.
- **Самозахист** – реакції втечі або агресії при загрозі.
- **Соціальна поведінка** – формування ієрархії в стаді або зграї.

Інстинкти можуть змінюватися та модифікуватися під впливом досвіду, що довів Конрад Лоренц, вивчаючи явище імпринтингу (запам'ятовування об'єкта у ранньому віці).

Таким чином, рефлексі та інстинкти є базовими елементами поведінки тварин, які забезпечують їхню здатність до виживання та пристосування. Вони є основою для формування більш складних поведінкових актів, які можуть змінюватися під впливом навчання та взаємодії із середовищем.

1.2.2. Навчання та адаптація – як тварини набувають нові навички

Навчання та адаптація є важливими процесами в житті тварин, що дозволяють їм набувати нові навички та адаптувати свою поведінку до змінних умов навколишнього середовища. Ці процеси дозволяють тваринам не лише реагувати на безпосередні зовнішні подразники, а й передбачати події, взаємодіяти з іншими тваринами та успішно долати труднощі.

Навчання як основа розвитку поведінки

Навчання – це процес набуття досвіду, який змінює поведінку тварин. Воно дозволяє тваринам адаптуватися до нових ситуацій і умов, оскільки за допомогою навчання вони здобувають нові реакції або удосконалюють уже існуючі.

Існують кілька основних типів навчання, які можна спостерігати у тварин:

- **Класичне (умовне) навчання** – процес, при якому тварина навчається асоціювати нейтральний стимул з важливим для неї сигналом. Класичне навчання було досліджено Іваном Павловим, який показав, що тварини можуть реагувати на нейтральні стимули (наприклад, звук дзвінка) як на важливі подразники (наприклад, їжу), якщо ці стимули регулярно з'являються разом. Цей процес дозволяє тваринам адаптувати свою поведінку до навколишнього середовища.

- **Оперантне (позитивне чи негативне підкріплення) навчання** – тварини навчаються виконувати певні дії для досягнення бажаного результату (наприклад, отримання їжі або уникнення покарання). Це навчання базується на тому, що тварини змінюють свою поведінку залежно від наслідків, які вона

викликає. Беррес Скіннер, один із основних дослідників оперантного навчання, розробив концепцію підкріплення, згідно з якою повторення поведінки залежить від винагороди або покарання.

- **Наслідкування (імітація)** – це процес навчання, при якому тварини навчаються новим навичкам, спостерігаючи за іншими. Наприклад, молоді тварини можуть копіювати поведінку дорослих, що є важливим для соціального навчання і виживання в природних умовах.

Адаптація як результат навчання

Адаптація – це здатність тварин змінювати свою поведінку та фізіологічні процеси у відповідь на зміни в навколишньому середовищі. Цей процес відбувається через навчання і є ключовим для виживання виду. Тварини, які здатні адаптуватися, краще справляються з новими умовами життя, змінами в харчуванні, соціальних взаємодіях та екологічних факторах.

Адаптація може бути як **індивідуальною**, так і **генетичною**:

- **Індивідуальна адаптація** відбувається протягом життя конкретної тварини. Вона включає здатність реагувати на зміни в навколишньому середовищі, наприклад, адаптацію до нових умов утримання або лікувальних процедур. Наприклад, собака може навчитися жити у квартирі після життя на вулиці або адаптуватися до людей, які займаються з нею дресируванням.

- **Генетична адаптація** передбачає еволюційні зміни, які відбуваються через кілька поколінь. Цей тип адаптації базується на природному відборі та зміні генетичних характеристик виду, що дозволяє популяції краще пристосовуватися до довкілля.

Тварини можуть адаптуватися до екологічних змін шляхом зміни своїх харчових звичок, поведінкових стратегій або соціальних структур. Наприклад, деякі види тварин розвивають нові способи полювання або здобуття їжі в умовах зменшення ресурсів. Інші можуть змінювати свої територіальні інстинкти або соціальну поведінку в залежності від зміни умов.

Роль навчання та адаптації у ветеринарії

Знання про процеси навчання та адаптації є важливими для ветеринарної практики. Це допомагає ветеринарам розуміти поведінкові зміни у тварин під час лікування, а також застосовувати методи дресирування та корекції поведінки для зниження стресу і покращення добробуту тварин. Наприклад, застосування позитивного підкріплення у навчанні тварин дає змогу досягти кращих результатів у лікувальних та реабілітаційних процесах, а також забезпечити позитивну поведінку у тварин у ветеринарних клініках.

Таким чином, навчання та адаптація є ключовими процесами, що допомагають тваринам пристосовуватися до змін і нових умов. Розуміння цих процесів дає можливість ветеринарним лікарям та зоологам розробляти ефективні стратегії взаємодії з тваринами та поліпшення їхнього добробуту.

1.2.3. Емоції у тварин – чи відчувають тварини страх, радість, гнів?

Емоції відіграють важливу роль у поведінці тварин, допомагаючи їм орієнтуватися в навколишньому середовищі, адаптуватися до змін та взаємодіяти з іншими особинами. Учені давно обговорюють питання про те, чи здатні

тварини відчувати такі емоції, як страх, радість, гнів, сум чи інші емоційні стани, подібні до людських. Вивчення емоцій у тварин є важливою частиною зоопсихології, оскільки дає змогу краще розуміти їхню поведінку та потреби, а також створювати умови для більш комфортного існування тварин в умовах неволі та ветеринарії.

Страх у тварин

Страх – це емоція, яка виникає у відповідь на реальну або уявну загрозу. Це одна з основних емоцій у тварин, яка безпосередньо пов'язана з їхнім виживанням. Страх допомагає тваринам уникати небезпек і реагувати на загрози. Наприклад, коли хижак наближається до зграї оленів, вони виявляють страх, що призводить до масового втечі. У домашніх тварин страх може проявлятися в ситуаціях, коли вони відчувають біль, загрозу з боку людини або інших тварин, наприклад, під час поїздки в ветеринарну клініку чи під час дресирування.

Страх у тварин проявляється через фізіологічні реакції (підвищене серцебиття, потовиділення, розширення зіниць) та поведінкові зміни (біг, бажання сховатися, агресія). Це емоція, яка часто є інстинктивною, сприяє збереженню життя тварини.

Радість у тварин

Радість – це емоція, яка виникає внаслідок задоволення певних потреб або досягнення бажаних цілей. Радість у тварин можна спостерігати, коли вони взаємодіють з іншими особинами, отримують їжу, граються чи виконують бажану дію. Наприклад, собаки часто демонструють радість під час зустрічі з господарем, коли хвилюються, радісно махають хвостом або стрибають. У котів радість може проявлятися у вигляді муркотіння, пестливих рухів або грайливого поведінкового типу.

Здатність тварин до відчуття радості підкреслюється також тим, як вони активно шукають джерела задоволення, наприклад, через гру або фізичну активність. Це є ознакою того, що емоція радості у тварин пов'язана із внутрішніми нагородами, які підкріплюються гормонами, такими як окситоцин, що відповідає за почуття задоволення і прив'язаності.

Гнів і агресія у тварин

Гнів та агресія є емоціями, які можуть виникати у тварин у відповідь на загрозу або конкурентне ставлення з боку інших особин. Агресія може бути захисною, спрямованою на захист території або потомства, або соціальною, коли тварина бореться за місце в ієрархії або їжу. Наприклад, собаки можуть проявляти агресію під час захисту свого власного простору, їжі або члена сім'ї, а коти – під час конфліктів за територію.

Агресія також може виникати внаслідок стресу, болю або страху. Тварини, що перебувають у стані тривалого стресу або мають незадоволені потреби, можуть ставати агресивними. Це особливо актуально в умовах неволі, де тварина може відчувати обмеження своїх природних потреб або бути під постійним фізичним і психологічним тиском.

Інші емоції у тварин

Окрім страху, радості та агресії, тварини також можуть відчувати інші емоції, такі як біль, сум, тривога, прив'язаність, сором, здивування та навіть

заздрість. Наприклад, деякі види приматів демонструють ознаки співчуття до інших членів групи, надаючи допомогу або проявляючи сум, коли інші особини переживають труднощі. У соціальних тварин, таких як слони чи дельфіни, можна спостерігати тривогу чи скорботу у разі втрати іншої особини, що свідчить про наявність складних емоційних переживань.

Загалом, вивчення емоцій у тварин дозволяє зрозуміти їхній внутрішній світ і, таким чином, покращити умови їхнього утримання та взаємодії з людьми. Поглиблене розуміння емоційних станів тварин є важливим аспектом у ветеринарії, оскільки дає змогу коректно оцінювати їхній стан, застосовувати правильні методи лікування і дбати про їхній психологічний добробут.

1.2.4. Комунікація серед тварин – звукові, візуальні, хімічні та інші сигнали

Комунікація є важливим аспектом соціальної поведінки тварин, дозволяючи їм передавати інформацію про стан навколишнього середовища, свої емоції, потреби чи наміри іншим особинам. Тварини використовують різноманітні канали для обміну інформацією, серед яких звукові, візуальні, хімічні та тактильні сигнали. Кожен з цих способів комунікації відіграє важливу роль у забезпеченні виживання, взаємодії у зграях чи стадах, а також у пошуку партнера для розмноження чи захисті території.

Звукові сигнали

Звукова комунікація є однією з найпоширеніших форм спілкування серед тварин. Вона дозволяє передавати інформацію на відстані, що особливо важливо для видів, які перебувають у великих територіях або мають складні соціальні структури. Звуки можуть використовуватися для різних цілей, таких як:

- **Попередження про небезпеку** – багато видів тварин використовують звукові сигнали для попередження своїх родичів про загрозу. Наприклад, макаки використовують крики для попередження інших членів групи про наближення хижаків.

- **Привернення уваги** – деякі види птахів або ссавців використовують звуки для залучення партнерів під час сезону розмноження. Ведмеді, тигри та інші хижаки можуть залишати характерні реви для позначення своєї території.

- **Спілкування всередині групи** – в межах зграї чи колонії тварини можуть використовувати сигнали для координації дій, пошуку їжі або підтримки соціальної ієрархії. Собаки використовують різні види гавкання для вираження потреби, тривоги або радості, а дельфіни видають складні звукові сигнали для спілкування між собою.

Звукові сигнали можуть мати різну частоту, інтенсивність і тривалість, що дозволяє тваринам передавати різноманітну інформацію. Наприклад, слони використовують низькочастотні звуки (інфразвуки), які здатні передаватися на великі відстані, що дозволяє їм спілкуватися на відстані кількох кілометрів.

Візуальні сигнали

Візуальна комунікація є важливою для тварин, які взаємодіють в умовах, де можна безпосередньо бачити один одного. Вона використовується для передачі емоційних станів, позначення територій, залучення партнерів або координації

групових дій. Залежно від виду, тварини можуть використовувати різноманітні візуальні сигнали:

- **Позиція тіла** – багато видів тварин використовують положення свого тіла для вираження своїх емоцій чи намірів. Наприклад, собаки часто відображають свій емоційний стан через хвіст, що може бути піднятим, згорнутим або між ногами залежно від рівня страху чи агресії.

- **Руки та жести** – деякі види приматів або птахів використовують конкретні жести для комунікації, такі як рухи рук, голови чи мімічні вирази. Наприклад, шимпанзе можуть використовувати обличчя та рухи для виявлення дружельності або агресії.

- **Колір та пігментація** – деякі тварини використовують зміни кольору для комунікації. Наприклад, хамелеони змінюють колір шкіри як частину поведінкової реакції, а у багатьох птахів яскравий окрас є способом привернення уваги до себе в період розмноження.

Хімічні сигнали (феромони)

Хімічна комунікація в основному відбувається через виділення та сприйняття **феромонів** – хімічних речовин, які несуть інформацію і впливають на поведінку інших особин того ж виду. Феромони використовуються для таких цілей, як:

- **Позначення території** – багато видів ссавців, таких як коти та лисиці, використовують феромони для позначення своєї території. Це сигналізує іншим тваринам про межі їхнього володіння та запобігає конфліктам.

- **Привернення партнерів** – феромони також використовуються для залучення партнерів у період розмноження. Наприклад, самці собак виділяють специфічні запахи, які сигналізують про їхній репродуктивний стан.

- **Ідентифікація особин** – феромони допомагають тваринам розпізнавати родичів, визначати ієрархію в групі або взаємодіяти з іншими членами соціальної структури.

Інші сигнали

Крім звукових, візуальних і хімічних сигналів, тварини використовують і тактильну комунікацію, що є важливою для соціальних видів. Тактильні сигнали включають:

- **Контакт** – багато видів використовують фізичний контакт для вираження зв'язку, підтримки соціальних відносин або вираження прихильності (наприклад, у приматів або у собак).

- **Танці та рухи** – деякі види тварин використовують специфічні танці або рухи як сигнал для спілкування. Наприклад, бджоли виконують "танець" для повідомлення інших бджіл про місце розташування джерела нектару.

Таким чином, комунікація серед тварин є складним і різноманітним процесом, що включає різні форми передачі інформації. Ці сигнали допомагають тваринам адаптуватися до свого середовища, підтримувати соціальні зв'язки, захищати себе від загроз і забезпечувати виживання виду. Розуміння цих механізмів є важливим для зоопсихології та ветеринарної медицини, оскільки дає можливість краще зрозуміти поведінку тварин і забезпечити їм оптимальні умови утримання.

1.2.5. Соціальна поведінка – взаємодія в групах, ієрархія, територіальність

Соціальна поведінка є важливим аспектом життя багатьох видів тварин, особливо тих, які живуть у групах або стадах. Взаємодія між особинами групи дозволяє підтримувати порядок, забезпечувати виживання і ефективно використовувати ресурси. Соціальна структура групи, правила взаємодії, ієрархія та територіальність мають суттєвий вплив на поведінку тварин і організовують їхню діяльність у межах певної спільноти.

Взаємодія в групах

У багатьох видів тварин, особливо у ссавців і птахів, соціальна структура є основою їхнього існування. Взаємодія в групах може проявлятися в різних формах: від спільного полювання або добування їжі до обміну сигналами та надання допомоги. Наприклад, у вовчих зграях члени групи активно співпрацюють під час полювання, працюючи як єдине ціле для досягнення спільної мети. Подібна взаємодія також спостерігається у дельфінів, які формують складні соціальні структури і координують свої дії під час полювання на рибу.

У групах соціальних тварин важливу роль відіграють такі фактори, як **кооперація** та **взаємодопомога**. У більшості випадків групова поведінка знижує ризики для кожного члена групи (наприклад, при захисті від хижаків) і дозволяє ефективніше шукати їжу або доглядати за потомством. Багато видів птахів, таких як ворони або папути, демонструють складні форми соціальної поведінки, включаючи допомогу старшим особинам, спільне виховання пташенят і навіть навчання.

Ієрархія в групах

У соціальних групах тварин зазвичай існує певна ієрархія, яка визначає порядок взаємодії між особинами і роль кожної особи в групі. Ієрархічна структура дозволяє знизити рівень конфліктів і забезпечити гармонійне співіснування. Ієрархія може бути **жорсткою** або **гнучкою** в залежності від виду та умов існування групи.

У багатьох видів ссавців, таких як вовки, шимпанзе, павіани або льви, ієрархія чітко визначена і підтримується через певні соціальні взаємодії. Вищий ранг у ієрархії часто забезпечує особинам перевагу в доступі до їжі та партнера для розмноження. У більшості випадків за статусом ведеться боротьба, яка може включати агресивну або демонстративну поведінку, таку як ревності, битви за лідерство або захист території.

Утримання ієрархії у групах дозволяє зменшити кількість конфліктів, оскільки чітке визначення ролей дає кожній особині зрозуміти свою позицію. Це також допомагає регулювати доступ до ресурсів і знижує стрес, який може виникнути при відсутності чіткої організації.

Територіальність

Територіальна поведінка є важливою складовою соціальної організації у багатьох видах тварин. Територіальність визначається як здатність тварин позначати і захищати певні простори, які вони вважають своїми. Це може бути

необхідною умовою для відтворення, добування їжі або підтримання спокою в групі.

Тварини, які займають території, можуть використовувати різні методи для позначення своїх меж: звукові сигнали, запахи (феромони) або фізичні бар'єри. Наприклад, коти та собаки використовують сечу для позначення своїх територій, а птахи виконують тріскучі звуки для сигналізації про наявність територіальних претензій.

Захист території може бути як агресивним, так і пасивним. У деяких видах тварин, наприклад у деяких видів птахів, агресивна поведінка може включати фізичну боротьбу з іншими особинами або захист своїх територій від потенційних конкурентів. У деяких випадках територіальність може бути обмежена сезонно, коли ресурси обмежені, і тварини повинні активно боротися за доступ до них.

Групова і соціальна ієрархія та її значення

Ієрархія в групах тварин важлива не тільки для організації соціальних відносин, але і для оптимізації витрат енергії. У великих групах, де є чітке розмежування ролей, можна зменшити кількість внутрішніх конфліктів, зберігаючи ресурси і енергію для важливіших завдань, таких як пошук їжі чи захист від хижаків. Це також допомагає контролювати генетичне різноманіття через обмеження випадків інбридингу в межах групи.

У суспільствах тварин із сильною ієрархією, таких як львини, шимпанзе або пінгвіни, кожен індивід має чітке місце у соціальній структурі, що дозволяє забезпечити стабільність і ефективність функціонування групи. Деякі види, наприклад павіани, демонструють складні соціальні структури, де існують альфа-особини, що займають найвищі позиції в ієрархії, і їхні рішення визначають дії всієї групи.

Таким чином, соціальна поведінка у тварин є багатогранною і дуже важливою для підтримання соціальних зв'язків, що дозволяє групам зберігати порядок, координацію дій і ефективно використовувати ресурси. Розуміння соціальної організації в групах тварин дає важливі відомості для зоопсихології та ветеринарії, оскільки ці знання допомагають правильно організувати умови утримання тварин в умовах неволі, а також сприяють покращенню благополуччя тварин.

1.3. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОВЕДІНКИ ТВАРИН

1.3.1. Спостереження в природному середовищі

Спостереження в природному середовищі є одним з основних методів дослідження поведінки тварин. Це дозволяє отримати найбільш достовірні дані про природні умови існування тварин, їхні інстинкти, соціальні взаємодії та адаптивні стратегії. Спостереження в природі допомагає дослідникам вивчати реальну поведінку тварин без втручання зовнішніх факторів, які можуть бути присутніми при лабораторних експериментах або в умовах неволі.

Переваги спостереження в природному середовищі

1. **Натуралістичність** – основна перевага методу спостереження в природному середовищі полягає в тому, що тварини взаємодіють у звичних для

себе умовах, що дозволяє отримати максимально правдиві результати. Поведінка тварин може суттєво відрізнятись від тієї, що спостерігається в умовах неволі або штучно створеного середовища.

2. **Вивчення екологічних факторів** – цей метод дозволяє досліджувати, як тварини взаємодіють з навколишнім середовищем, а також як екологічні фактори (клімат, тип середовища, наявність природних ресурсів) впливають на їхню поведінку.

3. **Соціальна взаємодія в групах** – спостереження в природному середовищі дозволяє зафіксувати природні соціальні структури та взаємодії серед особин в групах. Це важливо для розуміння ієрархії, кооперації, а також механізмів боротьби за ресурси або партнерів для розмноження.

Типи спостереження

1. **Безпосереднє спостереження** – це метод, при якому дослідник безпосередньо перебуває в місці існування тварин і веде спостереження за їхньою поведінкою. Це може бути здійснено через спостереження на відстані (за допомогою біноклів, телескопів) або через безпосереднє наближення до тварин. Цей метод дозволяє дослідникам спостерігати не лише індивідуальні реакції тварин, а й їх соціальну взаємодію в групах.

2. **Непряме спостереження** – передбачає використання камери або інших пристроїв для запису поведінки тварин без безпосереднього втручання дослідника. Камери з дистанційним управлінням або камери-замаски можуть бути встановлені на певному місці, щоб зафіксувати поведінку тварин у їхньому природному середовищі. Це дозволяє зберегти природний стан тварин, уникаючи впливу людської присутності на їхню поведінку.

Методи збору даних при спостереженні

1. **Часове спостереження** – цей метод полягає в спостереженні поведінки тварин протягом певного періоду часу. Дослідник фіксує, як змінюється поведінка тварин протягом певного інтервалу, а також які фактори можуть на це впливати. Це дозволяє отримати точні дані про типову активність, раціон харчування, поведінкові патерни та інші аспекти.

2. **Фіксація подій** – у цьому випадку дослідник записує окремі події або поведінкові акти, що відбуваються протягом спостереження. Цей метод часто використовується для аналізу специфічних соціальних або індивідуальних реакцій на конкретні події, такі як появи хижаків, агресія між особинами або взаємодія між парою.

3. **Підрахунок кількості подій або інтервалів** – цей метод передбачає підрахунок певних типів поведінки за встановлений час. Наприклад, можна підраховувати кількість разів, коли тварини їдять, спілкуються, спостерігають за територією або взаємодіють з іншими членами групи. Цей метод дозволяє визначити, які аспекти поведінки є найбільш характерними для конкретного виду або індивіда.

Обмеження спостереження в природному середовищі

1. **Вплив людського фактора** – навіть якщо спостереження здійснюється на великій відстані або за допомогою прихованих пристроїв, присутність людини

може змінювати поведінку тварин. Це особливо актуально для видів, які мають високу настороженість до людини, таких як дика природа.

2. Часові та ресурсні обмеження – спостереження в природі вимагає великих часових витрат та спеціального обладнання, а також може бути залежним від погодних умов і доступності тварин. Це може обмежити кількість даних, які можна зібрати за один період.

3. Технічні труднощі – на практиці може бути складно забезпечити надійне спостереження через складні умови середовища, важкодоступні місця або поведінку тварин, яка є надзвичайно важкою для прогнозування.

Спостереження в природному середовищі є важливим методом дослідження, що дозволяє отримати максимально об'єктивні дані про природні поведінкові патерни тварин. Це дає змогу вивчати механізми адаптації до навколишнього середовища, соціальної структури, взаємодії між особинами та інші важливі аспекти їхньої поведінки.

1.3.2. Лабораторні експерименти та тестування

Лабораторні експерименти є важливим методом дослідження поведінки тварин, який дозволяє створити контрольовані умови для вивчення конкретних аспектів їхнього поведінки. У порівнянні зі спостереженням в природному середовищі, лабораторні експерименти дають можливість точніше контролювати зовнішні фактори та маніпулювати умовами, що може сприяти виявленню причинно-наслідкових зв'язків між різними змінними в поведінці тварин.

Переваги лабораторних експериментів

1. Контроль за умовами – одна з основних переваг лабораторних експериментів полягає в можливості створювати точні контрольовані умови. Це дає змогу дослідникам із високим рівнем впевненості вивчати вплив конкретних змінних на поведінку тварин, таких як світло, температура, рівень шуму або наявність певних стимулів.

2. Виключення зовнішніх факторів – в лабораторії дослідник може мінімізувати або повністю виключити вплив факторів, що не є цікавими для експерименту, і які можуть заважати або спотворювати результати. Наприклад, при спостереженні в природному середовищі можуть бути труднощі через присутність хижаків або інших тварин, але в лабораторії ці фактори контролюються.

3. Точність вимірювань – в лабораторних умовах можна проводити точні вимірювання фізіологічних параметрів тварин (наприклад, рівень стресу, серцевий ритм, мозкову активність), що допомагає глибше зрозуміти механізми поведінки.

Типи лабораторних експериментів

1. Поводження в умовах стресу – це дослідження, що спрямовані на вивчення того, як тварини реагують на стресові умови або нові ситуації. Наприклад, використання таких тестів, як лабіринт на вимірювання рівня тривожності, дозволяє оцінити, як тварини впливаються на стресори і як ці стресори змінюють їх поведінку.

2. **Тестування на навігацію та пам'ять** – для вивчення когнітивних здатностей тварин, таких як пам'ять, орієнтація в просторі та здатність до навчання, застосовуються спеціальні лабіринти (наприклад, водний лабіринт Морріса) або вправи, що дозволяють визначити, як тварини використовують інформацію для досягнення мети.

3. **Умовні рефлекси та навчання** – експерименти, такі як класичне і оперантне умовне навчання, використовуються для дослідження здатності тварин до навчання та формування нових звичок. Наприклад, знаменитий експеримент І.П. Павлова з використанням умовних і безумовних стимулів дозволяє вивчати процеси, які впливають на зв'язок між різними стимулами і поведінкою тварин.

Методи тестування

1. **Тест «відкритий лабіринт»** – використовують для оцінки рівня тривожності у тварин. У цьому тесті тварини мають доступ до відкритих і закритих ділянок лабіринту, що дозволяє досліднику оцінити, наскільки тварина готова перебувати в умовах, які викликають у неї страх.

2. **Тест «відкритий простір»** – ще один метод вимірювання рівня тривожності. Тваринам пропонують вибір між «безпечним» місцем, де вони можуть сховатися, і відкритим простором, що є стресовим для них. Такий тест дозволяє зрозуміти, як сильно тварина потребує відчуття захищеності та безпеки.

3. **Тестування через систему оперантного навчання (Шкала Скіннера)** – вивчення того, як тварини можуть змінювати свою поведінку через підкріплення або покарання. Дослідники можуть використовувати такі системи, як «підсилювачі» (наприклад, їжа або звукові сигнали), щоб дослідити, як зміни в середовищі впливають на поведінку тварин.

Обмеження лабораторних експериментів

1. **Ненатуральність умов** – незважаючи на можливість контролювати всі змінні, лабораторні умови можуть суттєво відрізнятися від природних для тварин, що може призвести до спотворення результатів. Тварини можуть поводитися інакше, якщо їхні звичні природні інстинкти не можуть проявлятися в умовах лабораторії.

2. **Етичні питання** – деякі експерименти можуть викликати етичні питання щодо добробуту тварин. Наприклад, створення стресових ситуацій для тварин може бути необхідним для дослідження їхніх реакцій, але при цьому може спричинити фізичний чи психологічний дискомфорт.

3. **Значення для різних видів** – результати експериментів, проведених на одних видах тварин, не завжди можна перенести на інші види, оскільки різні види мають свої специфічні поведінкові патерни і адаптивні стратегії.

Таким чином, лабораторні експерименти є потужним інструментом для вивчення поведінки тварин, оскільки дозволяють точно контролювати умови та надавати глибоке розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Вони дають можливість дослідникам оцінити вплив різних факторів на поведінку тварин, а також вивчати їхні когнітивні та емоційні реакції. Водночас важливо враховувати обмеження цього методу та поєднувати лабораторні дослідження з іншими методами, такими як спостереження в природному середовищі, для отримання найбільш точних і комплексних результатів.

1.3.3. Відеомоніторинг та цифровий аналіз поведінки

Відеомоніторинг і цифровий аналіз поведінки є сучасними методами дослідження, що забезпечують нові можливості для вивчення поведінки тварин у різних умовах. Вони дозволяють здійснювати довготривале спостереження за тваринами без безпосереднього втручання дослідника, а також надавати точні та об'єктивні дані, які важко отримати за допомогою традиційних методів спостереження або лабораторних експериментів. Ці методи активно використовуються в зоопсихології, біології та екології для вивчення широкого спектра поведінкових явищ.

Переваги відеомоніторингу та цифрового аналізу

1. **Безперервне спостереження** – відеомоніторинг дозволяє проводити спостереження за тваринами без перерви протягом тривалого часу. Це особливо важливо для дослідження рідкісних або нічних поведінкових патернів, які можуть бути недоступні в ході звичайного спостереження. Крім того, це дає змогу зібрати значний обсяг даних, що потім можна аналізувати для виявлення закономірностей або змін в поведінці.

2. **Необхідність мінімального втручання** – відеоаналіз дозволяє здійснювати дослідження без необхідності фізично взаємодіяти з тваринами, що допомагає уникнути стресу або змін у поведінці, спричинених людським впливом. Таким чином, тварини можуть проявляти природну поведінку, не відчуваючи небезпеки або тривоги.

3. **Можливість аналізу великої кількості даних** – цифрові технології та програмне забезпечення для аналізу відео дозволяють автоматизувати процес збору та обробки даних. Це значно прискорює дослідження, дозволяючи аналізувати великі обсяги інформації, що неможливо зробити вручну.

Методи відеомоніторингу

1. **Спостереження через камери відеоспостереження** – використання камери для спостереження за тваринами в природних або лабораторних умовах дає можливість здійснювати безперервний моніторинг без необхідності фізичної присутності дослідника. Камери можуть бути встановлені в стратегічно важливих місцях, таких як гнізда, місця харчування або водойми, для фіксації повсякденних звичок і соціальних взаємодій.

2. **Камери з автоматичним вимірюванням руху** – сучасні технології дозволяють використовувати камери, що реагують на рух. Такі пристрої автоматично включаються, коли тварина потрапляє в кадр, що дозволяє ефективно реєструвати тільки ті моменти, коли тварина активно рухається або взаємодіє з навколишнім середовищем, економлячи таким чином пам'ять та енергоспоживання.

3. **Камери з нічним баченням** – для дослідження нічної активності тварин використовуються камери з інфрачервоним або нічним баченням. Це дозволяє досліджувати поведінку нічних або сумеркових видів, які активні в темряві.

Цифровий аналіз поведінки

Цифрові технології дозволяють автоматизувати процес аналізу поведінки, використовуючи різні програмні засоби та алгоритми для обробки відео- та

зображувальних даних. Це дає змогу значно підвищити точність досліджень і отримати об'єктивні результати.

1. **Програмне забезпечення для аналізу рухів** – спеціалізовані програми, такі як EthoVision, The Observer та інші розробки для відеоаналізу, можуть автоматично виявляти, відслідковувати та класифікувати рухи тварин у відеозаписах. Це дозволяє вимірювати параметри, такі як швидкість руху, напрямок, частота певних видів поведінки, а також відстань, пройдену тваринами.

2. **Алгоритми для аналізу соціальної взаємодії** – спеціальні програмні засоби можуть аналізувати взаємодії між особинами в групах. Вони можуть ідентифікувати, коли і з ким тварина вступає в контакт, визначати час, проведений в групі, оцінювати характер взаємодій (агресивний чи кооперативний).

3. **Аналіз емоційних реакцій** – з використанням відеоаналізу можна оцінювати емоційні реакції тварин, зокрема за допомогою вивчення міміки, жестів, поз, що використовуються для вираження страху, гніву, радості або тривожності. Програмне забезпечення може також аналізувати зміни в поведінці тварин після взаємодії з певними стимулами (наприклад, звуками, запахами, іншими тваринами).

Обмеження відеомоніторингу та цифрового аналізу

1. **Залежність від якості обладнання** – точність та ефективність відеоаналізу значною мірою залежить від якості використаних камер, роздільної здатності, освітлення та інших технічних аспектів. Погана якість зображення може ускладнити або зробити неможливим точний аналіз.

2. **Обмеження в розпізнаванні складних поведінкових актів** – хоча програмне забезпечення для відеоаналізу розвивається, деякі складні види поведінки або емоційні реакції можуть бути важкими для автоматичного розпізнавання, особливо якщо вони є невиразними або виражені через тонкі зміни в позах тварин.

3. **Необхідність великої кількості даних** – для коректного аналізу необхідно збирати значний обсяг відеоданих, що може вимагати великих витрат на зберігання інформації, а також час на обробку великих файлів.

Таким чином, відеомоніторинг та цифровий аналіз поведінки є потужними інструментами для дослідження поведінки тварин. Вони дозволяють зібрати великий обсяг даних, який можна аналізувати з великою точністю та ефективністю. Використання сучасних технологій допомагає дослідникам отримати нові перспективи в розумінні того, як тварини реагують на різні стимули, взаємодіють між собою та адаптуються до змін у навколишньому середовищі. Однак для досягнення високої точності результатів важливо використовувати якісне обладнання та враховувати обмеження цих методів.

1.3.4. Нейрофізіологічні дослідження психіки тварин

Нейрофізіологічні дослідження психіки тварин є важливою складовою зоопсихології, яка дозволяє вивчати нейробиологічні основи поведінки та емоцій тварин. Ці дослідження включають вивчення того, як нервова система контролює поведінкові реакції, емоції, пізнавальні функції та адаптацію до різних умов. Завдяки розвитку технологій нейровізуалізації, електрофізіології та нейрохімії,

дослідники змогли зробити значні кроки у розумінні того, як мозок тварин обробляє інформацію, як формуються стереотипні та індивідуальні реакції, а також як тварини сприймають навколишній світ.

Основні напрямки нейрофізіологічних досліджень

1. **Дослідження мозкових структур та їх функцій** – одним із ключових аспектів нейрофізіологічних досліджень є вивчення різних структур мозку тварин і їх ролі в регулюванні поведінки. Наприклад, вивчення таких структур, як лімбічна система (відповідальна за емоції), гіпокамп (пов'язаний із пам'яттю та навчанням), і мозочок (відповідає за координацію рухів), дозволяє зрозуміти, які саме механізми керують основними аспектами поведінки та емоцій.

2. **Нейрохімія поведінки** – важливу роль у регулюванні поведінки тварин відіграють нейромедіатори, які передають сигнали між нервовими клітинами. Дослідження рівнів нейротрансмітерів, таких як серотонін, дофамін, ацетилхолін, норадреналін, допомагає зрозуміти, як ці хімічні сполуки впливають на настрій, мотивацію, страх, агресію та інші емоції. Наприклад, зниження рівня серотоніну може бути пов'язане з підвищеною агресивністю, а зниження рівня дофаміну – з депресивними розладами.

3. **Електрофізіологічні дослідження** – вивчення електричної активності нейронів дає змогу досліджувати, як інформація передається в мозку та як ці сигнали впливають на поведінкові реакції. Це можуть бути як неінвазивні методи, такі як електроенцефалографія (ЕЕГ), так і інвазивні методи, наприклад, введення електродів у певні ділянки мозку для вимірювання нейронної активності. Такі методи дозволяють досліджувати, як мозок реагує на різні стимули та які ділянки мозку активуються при виконанні певних завдань.

4. **Нейровізуалізація** – використання методів нейровізуалізації, таких як функціональна магнітно-резонансна томографія (фМРТ) або позитронно-емісійна томографія (ПЕТ), дозволяє вивчати активність мозку тварин під час виконання різних завдань. Ці методи дозволяють дослідникам спостерігати, як різні області мозку активуються при виконанні певних дій, таких як пошук їжі, соціальні взаємодії, навчання або відповідь на стрес.

Дослідження зорового та слухового сприйняття

Нейрофізіологічні дослідження психіки тварин також включають вивчення того, як тварини сприймають навколишній світ через органи чуття. Зорові та слухові дослідження дають уявлення про те, як мозок обробляє інформацію, отриману через зорові і слухові системи, і як ці системи впливають на поведінку тварин.

1. **Зорове сприйняття** – вивчення того, як тварини сприймають світло, кольори та рухи, дозволяє зрозуміти, як зорові сигнали впливають на їх поведінку. Наприклад, деякі тварини можуть виявляти чутливість до ультрафіолетового світла або мати надзвичайно чітке нічне бачення, що дає їм перевагу в темряві.

2. **Слухове сприйняття** – дослідження слухових сигналів дозволяє з'ясувати, як тварини розпізнають звуки та як вони використовують слухову інформацію для комунікації, орієнтації в просторі, або для виявлення загроз. Наприклад, дослідження слухових сприйнятів у кажанів або дельфінів, які

використовують ехолокацію, може допомогти зрозуміти, як вони сприймають середовище через звуки.

Нейрофізіологічні основи емоцій у тварин

Емоції у тварин, такі як страх, агресія, радість або прихильність, мають яскраво виражену нейрофізіологічну основу. Однією з основних структур, що регулюють емоційні реакції, є лімбічна система мозку, яка включає амігдалу, гіпокамп та інші компоненти. Амігдала відіграє важливу роль у формуванні емоцій, зокрема у відчутті страху і агресії. Дослідження активності амігдали під час проявів емоційних реакцій допомагає зрозуміти, як тварини реагують на стресові ситуації.

Застосування нейрофізіологічних досліджень в ветеринарії

Нейрофізіологічні дослідження психіки тварин мають практичне застосування у ветеринарній медицині, особливо в контексті лікування тварин з психічними або поведінковими розладами. Наприклад, вивчення того, як рівень серотоніну або дофаміну впливає на поведінку тварини, дозволяє розробляти нові методи лікування стресу, тривожності або депресії у тварин. Дослідження також можуть бути корисними для розробки методів лікування хвороб, пов'язаних з порушеннями нервової системи, таких як епілепсія, хвороби Паркінсона або деменція у тварин.

Отже, нейрофізіологічні дослідження психіки тварин дозволяють глибше зрозуміти механізми, які регулюють поведінку та емоції тварин. Це дозволяє не тільки створювати нові методи досліджень, але й розробляти ефективніші методи лікування та корекції поведінки тварин. Використання сучасних технологій у нейрофізіології дозволяє відкривати нові перспективи в зоопсихології та ветеринарії, а також створювати більш гуманні і ефективні стратегії догляду та лікування тварин.

1.4. ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ У ВЕТЕРИНАРНІЙ МЕДИЦИНІ

1.4.1. Оцінка психологічного стану тварини при діагностиці захворювань

Оцінка психологічного стану тварини є важливою складовою частиною ветеринарної діагностики, оскільки багато фізіологічних та психологічних процесів тісно пов'язані між собою. Зміни в поведінці, емоційному стані та реакціях тварини можуть бути першими індикаторами того, що з її здоров'ям щось не так. Психологічний стан тварини може значно впливати на хід захворювання, його розвиток і відповідь на лікування. Тому вивчення психологічних реакцій є необхідним етапом у комплексному підході до діагностики та лікування хвороб тварин.

Значення психологічного стану для діагностики захворювань

Психологічний стан тварини може вказувати на наявність фізіологічних або психологічних порушень. Наприклад, зміни в поведінці тварини, такі як підвищена агресивність, страх, апатія або надмірна активність, можуть свідчити про стрес, біль, дискомфорт або наявність невидимих фізичних захворювань. Оцінка цих змін допомагає лікарю-ветеринару діагностувати не лише

психоемоційні порушення, але й визначити, чи є в тварини фізичні проблеми, які потребують лікування.

Методи оцінки психологічного стану тварини

1. **Спостереження за поведінкою** – однією з основних методик для оцінки психологічного стану є спостереження за поведінкою тварини. Лікар може оцінювати такі аспекти, як рухова активність, взаємодія з іншими тваринами чи людьми, реакція на зовнішні подразники (звук, світло, рухи). Наприклад, якщо тварина стає більш замкненою, не проявляє інтересу до їжі або знижується її активність, це може бути сигналом про хворобу або стрес.

2. **Аналіз фізіологічних показників** – зміни в фізіологічних показниках, таких як пульс, дихання, температура тіла, можуть бути супутниками стресу або захворювань. Підвищене серцебиття, підвищена температура тіла, зміни в частоті дихання можуть вказувати на загальне нездужання, яке впливає на психологічний стан тварини.

3. **Спостереження за емоційними реакціями** – емоції у тварин можуть проявлятися через різні форми поведінки, такі як страх, агресія, радість, відчуття болю чи тривоги. Наприклад, зміна в емоційному стані може бути індикатором болю (якщо тварина демонструє агресію або скутість), депресії (неактивність, втрату інтересу до навколишнього світу) або стресу (підвищена тривожність, неспокій).

4. **Інтерпретація стресових реакцій** – стрес може бути як причиною, так і наслідком хвороби. Стрес, викликаний болем, відсутністю звичного середовища чи змінами в обстановці, може мати значний вплив на фізіологічні функції тварини, погіршуючи її загальний стан. Наприклад, стрес може посилювати симптоми хвороби, знижувати ефективність імунної системи, що в свою чергу ускладнює діагностику та лікування.

Зв'язок між психологічним станом і фізичними захворюваннями

Зміни в психологічному стані можуть бути віддзеркаленням фізіологічних порушень. Наприклад, у тварини, що страждає на хронічний біль або захворювання, можуть виникати такі психологічні реакції, як депресія, тривога або агресія. З іншого боку, психологічні стреси можуть призводити до розвитку соматичних захворювань. Наприклад, тривалий стрес може впливати на серцево-судинну систему, травну систему або навіть сприяти розвитку шкірних захворювань. Таким чином, оцінка психологічного стану є важливою для виявлення як основних, так і супутніх захворювань.

Клінічні приклади використання психологічних тестів

Ветеринари часто використовують спеціальні тести для оцінки психологічного стану тварин. Наприклад, спостереження за тим, як тварина реагує на введення в нову середовище (зміни в апетиті, рухова активність, соціальна взаємодія) дозволяє визначити її рівень стресу та вразливість до хвороб. Інші методи включають оцінку поведінки тварини в стресових ситуаціях, таких як взаємодія з новими тваринами або людьми, зміни в навколишньому середовищі або при проведенні медичних процедур.

Психологічні аспекти лікування та реабілітації

Розуміння психологічного стану тварини є важливим не лише для діагностики, а й для розробки ефективної стратегії лікування. Тварини, які перебувають під стресом або мають негативні емоційні реакції, можуть гірше реагувати на медикаментозне лікування та інші медичні процедури. Тому, створення комфортних умов для лікування, зниження стресу, використання психологічних методів, таких як поведінкова терапія або соціалізація, має важливе значення для успіху лікування.

Таким чином, оцінка психологічного стану тварини є важливою частиною ветеринарної практики, оскільки поведінкові зміни часто є першими ознаками хвороб або фізіологічних порушень. Ретельний аналіз поведінки тварини дозволяє не тільки точніше поставити діагноз, а й визначити найбільш ефективні методи лікування та реабілітації. Психологічний стан тварини має важливе значення для загального процесу одужання та покращення якості життя тварин.

1.4.2. Стрес у тварин: причини, прояви, методи зменшення

Стрес є природною реакцією організму на зміни в навколишньому середовищі або фізіологічні потрясіння, але при тривалому або сильному стресі може виникнути порушення здоров'я тварини. У ветеринарній медицині важливо вміти виявляти стрес у тварин, оскільки він може спричиняти не тільки психологічний дискомфорт, а й серйозні фізіологічні проблеми. Стрес може бути як короткочасним, так і хронічним, і в залежності від цього його вплив на організм буде різним. Тому важливо розуміти основні причини стресу, прояви його симптомів та методи зменшення стресових факторів.

Причини стресу у тварин

1. **Фізіологічні чинники** – стрес може виникати через фізичний біль або дискомфорт, пов'язаний із захворюваннями чи травмами. Наприклад, захворювання органів травлення, хронічні болі, інфекції або післяопераційний період можуть бути значними стресовими факторами для тварини. В таких випадках стрес є реакцією на фізичне нездужання.

2. **Соціальні чинники** – зміни в соціальному середовищі, такі як відсутність контакту з власником, переїзд, зміна звичного місця проживання, а також конфлікти з іншими тваринами можуть стати причиною стресу. Тварини, які не звикли до соціальної взаємодії, можуть переживати стрес при зустрічі з іншими представниками свого виду або незнайомими людьми.

3. **Середовище та зміни в навколишньому середовищі** – зміни в навколишньому середовищі, такі як нові запахи, звуки або зовнішні стресори (гучні шуми, нові об'єкти в домі, зміна кліматичних умов), можуть викликати стрес у тварини. Наприклад, переїзд у новий будинок або зміна обстановки може стати серйозним стресовим фактором для домашнього улюбленця.

4. **Відсутність фізичної активності** – відсутність можливості для нормальної фізичної активності також може стати фактором стресу, особливо для активних порід тварин. Тривале перебування в обмеженому просторі без можливості для прогулянок і рухової активності може викликати в тварини стрес і навіть депресію.

5. Медичні процедури – деякі медичні процедури, такі як вакцинація, операції або навіть відвідування ветеринарної клініки, можуть стати стресовими ситуаціями для тварини. Страх перед незнайомими людьми, процедурою або болем може спричинити гостру стресову реакцію.

Прояви стресу у тварин

1. Зміни в поведінці – найбільш очевидними ознаками стресу є зміни в поведінці тварини. Вони можуть включати нервозність, підвищену активність, агресивність або навпаки, апатію та пригніченість. Тварини можуть ставати замкненими, уникати взаємодії з людьми або іншими тваринами.

2. Порушення харчової поведінки – стрес часто призводить до змін у харчуванні тварини. Деякі тварини можуть відмовлятися від їжі, що може призвести до втрати ваги та ослаблення організму. Інші можуть з'їдати більше їжі, ніж зазвичай, що веде до переїдання.

3. Фізичні симптоми – стрес може проявлятися через різноманітні фізіологічні зміни, такі як підвищене серцебиття, підвищення температури тіла, тремор, пітливість або порушення сну. У тварин також можуть виникати проблеми з шкірою (випадання шерсті, лупа, свербіж), а також проблеми з травленням, як-от діарея або запори.

4. Порушення нормальної активності – у стресових ситуаціях тварини можуть відмовлятися від прогулянок або звичних для них активностей. Вони можуть ховатися в темних місцях або просто лежати, знижуючи свою активність. В деяких випадках стрес може навіть призвести до агресивної поведінки, якщо тварина відчуває загрозу або дискомфорт.

5. Зміни у взаємодії з власником – стрес може призводити до зміни ставлення тварини до її власника. Вона може стати надмірно прив'язливою або, навпаки, уникати контакту, що є однією з ознак стресу або тривоги.

Методи зменшення стресу у тварин

1. Створення стабільного середовища – для зменшення стресу важливо забезпечити тварині стабільне і передбачуване середовище. Це включає дотримання режиму годування, прогулянок, сну та інших активностей. Постійність у звичках та рутину сприяють відчуттю безпеки у тварини.

2. Мінімізація стресових факторів – якщо можливо, слід уникати стресових ситуацій або мінімізувати їх вплив на тварину. Наприклад, якщо переїзд або зміна обстановки викликає стрес, варто поступово адаптувати тварину до нових умов, даючи їй час на звикання до змін.

3. Забезпечення фізичної активності – важливо забезпечити тварині достатній рівень фізичної активності. Прогулянки, ігри, вправи допомагають зняти напругу і зменшити стрес, особливо для активних порід.

4. Використання розслаблюючих методів – спеціальні техніки, такі як масаж, музика для тварин, використання ароматерапії або спеціальних заспокійливих пристроїв, можуть допомогти знизити рівень стресу у тварини. Деякі ветеринарні клініки також використовують феромонні спреї або дифузори, які допомагають створити відчуття комфорту для тварин.

5. Поведінкова терапія – для зменшення стресу у тварин, особливо якщо він пов'язаний з тривожністю або страхом, можуть використовуватися спеціальні

методи поведінкової терапії. Це може включати використання позитивних підкрплень, тренування для зниження страхів або навчання тварини справлятися зі стресовими ситуаціями через поступову десенсибілізацію.

6. Медикаментозне лікування – у деяких випадках, особливо коли стрес став хронічним або дуже сильним, може бути необхідне медикаментозне лікування. Ветеринар може призначити антистресові препарати або заспокійливі засоби для зниження рівня тривожності та допомоги тварині в адаптації.

Таким чином, стрес у тварин є серйозним фактором, який може негативно впливати на їх фізичне та психічне здоров'я. Розуміння причин стресу, його проявів та методів зменшення є необхідними для ефективного догляду за тваринами. Застосування комплексного підходу, який включає зміни в середовищі, фізичну активність, поведінкову терапію та медикаментозне лікування, допомагає знижувати стрес і підтримувати благополуччя тварин.

1.4.3. Поведінкові розлади у домашніх тварин

Поведінкові розлади у домашніх тварин є однією з найбільш поширених проблем, з якими стикаються власники та ветеринарні лікарі. Вони можуть виникати з різних причин і проявлятися в різних формах. Зрозуміти причини цих розладів та навчитися їх коригувати є важливою частиною роботи з тваринами, оскільки не тільки їх психічний стан, а й загальний фізичний стан можуть бути порушені через ненормальну поведінку. Поведінкові розлади можуть виникати у різних породах та вікових категоріях тварин, тому важливо своєчасно їх ідентифікувати та вживати заходів для корекції.

Причини поведінкових розладів

Поведінкові розлади можуть виникати через низку різноманітних факторів, серед яких можна виділити наступні:

1. Невірне виховання та соціалізація – багато поведінкових розладів виникає через відсутність належної соціалізації тварини в ранньому віці. Якщо цуценя чи кошеня не контактує з іншими людьми або тваринами, це може призвести до розвитку страхів, агресії чи відчуження від навколишнього середовища. Тварини, які не звикли до певних умов або ситуацій, можуть реагувати на них агресивно чи тривожно.

2. Травми та фізичний біль – фізичний біль може викликати у тварини агресивну або захисну поведінку. Травмовані або хворі тварини можуть ставати надмірно чутливими або агресивними, що є їх реакцією на біль або дискомфорт. У таких випадках поведінкові розлади можуть бути лише наслідком фізіологічних проблем.

3. Стрес та тривожність – стрес, викликаний зміною обстановки, розлукою з власником, зміною звичного середовища або інших змін, може стати причиною тривожності або депресії у тварини. Наприклад, страх перед поїздками, шумами або новими людьми може виявлятися у вигляді боязкості, гіперактивності або порушення апетиту.

4. Недостаток фізичної активності – тварини, які не отримують достатньо фізичної активності, можуть стати нудними, депресивними або навіть агресивними. Наприклад, собаки, які не отримують достатньо прогулянок або

ігор, можуть почати переживати стрес або проявляти деструктивну поведінку вдома.

5. Звичка чи недостатня стимуляція – в деяких випадках тварини можуть розвивати небажані звички або поведінкові розлади через відсутність належної стимуляції. Одним із прикладів є надмірне гавкання, яке часто з'являється через нудьгу або недостачу уваги від власника.

Типи поведінкових розладів

1. Агресія – один з найпоширеніших розладів, який може проявлятися в агресивних реакціях тварини до людей або інших тварин. Причини агресії можуть бути різними, від страху до боротьби за територію чи їжу. Агресія часто зустрічається у собак і котів, але може виникати й у інших видах тварин.

2. Тривожність і страх – багато домашніх тварин проявляють тривожність через певні фактори, такі як зміни в обстановці, розлука з власником або незвичні звуки. Це може призводити до хвилювання, безсоння, втрати апетиту або навіть до агресії. Страх перед новими людьми, іншими тваринами або ситуаціями також є частим проявом поведінкових розладів.

3. Деструктивна поведінка – така поведінка проявляється у тварин, які можуть руйнувати меблі, об'єкти домашнього вжитку або навіть себе (наприклад, кусати лапи або шерсть). Це часто відбувається через нудьгу, стрес або неповне фізичне навантаження. Тварини, які не отримують достатньо уваги або збудження, можуть почати проявляти такі симптоми.

4. Компульсивна поведінка – деякі тварини можуть розвивати нав'язливі звички, такі як постійне облизування, обнюхування або виконання рутинних рухів. Це може бути проявом стресу, занепокоєння або недостатньої стимуляції.

5. Порушення харчової поведінки – деякі тварини можуть страждати від проблем з апетитом, що проявляється у вигляді відмови від їжі або, навпаки, у надмірному поїданні. Причинами цього можуть бути стрес, хвороби, нудьга або навіть порушення в поводженні з їжею з боку власника.

Методи корекції поведінкових розладів

1. Поведінкова терапія – одним із найефективніших методів корекції є використання позитивних підкріплень. Ветеринар або фахівець з поведінки може навчити власника застосовувати методи заохочення, які допомагають змінити небажану поведінку тварини. Наприклад, заохочення тварини за спокійний стан може допомогти зменшити тривожність або агресію.

2. Соціалізація – для корекції агресивної або боязливої поведінки важливо забезпечити тварині можливість звикнути до нових ситуацій, людей або тварин через поступову соціалізацію. Це допоможе тварині знизити рівень стресу в незнайомих ситуаціях.

3. Фізична активність та стимуляція – забезпечення достатнього рівня фізичних навантажень та розумових стимулів є важливою частиною корекції поведінкових розладів. Прогулянки, ігри та навчання новим трюкам допомагають зняти стрес і позбавити тварину від зайвих деструктивних звичок.

4. Медикаментозне лікування – у випадках, коли поведінкові розлади стають надто серйозними, може знадобитися використання препаратів для контролю за стресом, тривогою чи агресією. Це повинно відбуватися тільки під

наглядом ветеринарного лікаря, оскільки медикаменти можуть мати побічні ефекти.

5. Створення безпечного середовища – важливо створити для тварини безпечне і комфортне середовище, де вона зможе відчувати себе спокійно. Для цього можуть використовуватись спеціальні укриття, ароматерапія або феромони, які допомагають зменшити рівень тривожності.

Отже, поведінкові розлади у домашніх тварин є важливим аспектом ветеринарної практики і потребують уважного ставлення з боку власників та ветеринарних фахівців. Виявлення причин поведінкових розладів і застосування ефективних методів корекції дозволяє не тільки покращити якість життя тварин, але й забезпечити їм гармонійне співіснування з людьми.

1.4.4. Використання зоопсихології у дресируванні та реабілітації тварин

Зоопсихологія має величезне значення в дресируванні та реабілітації тварин, оскільки допомагає зрозуміти психологічні механізми їх поведінки, потреби та емоції. Вміння правильно застосовувати принципи зоопсихології дозволяє ефективно навчати тварин новим навичкам, коригувати небажану поведінку та допомагати тваринам адаптуватися до нових умов після травм або хвороб. Ветеринарні лікарі, тренери та фахівці з поведінки тварин використовують ці знання для створення оптимальних умов для розвитку тварин і для їх інтеграції в суспільство.

Дресирування за принципами зоопсихології

1. Позитивне підкріплення

Одним із основних принципів дресирування є використання позитивного підкріплення, яке ґрунтується на ідеї, що тварини краще засвоюють нові навички через заохочення бажаної поведінки. Зоопсихологія дозволяє визначити, які стимули є найбільш ефективними для кожного виду тварин: ласощі, увага, ігри або навіть фізичне заохочення. Наприклад, собаки швидше вчать нові трюки, якщо отримують похвалу чи ласощі кожного разу, коли виконують команду правильно.

2. Тренування через імітацію та моделювання

Імітація або моделювання є важливим інструментом в дресируванні. Тварини можуть вчитися не лише через безпосередню взаємодію з тренером, а й через спостереження за поведінкою інших тварин. Це особливо актуально в груповому дресируванні або в умовах, де тварина може спостерігати за навчанням інших. Це дозволяє тваринам швидше адаптуватися до нових ситуацій і засвоїти необхідні навички.

3. Тренування на основі обмеження негативних стимулів

Окрім позитивного підкріплення, важливим аспектом дресирування є обмеження негативних стимулів. Тварини повинні вчитися уникати небажаної поведінки, не отримуючи при цьому фізичного покарання. Зоопсихологічні підходи, такі як застосування тих чи інших негативних наслідків (наприклад, коротке і негайне припинення діяльності, яку тварина здійснює), можуть допомогти змінити поведінку без стресу і травм.

Реабілітація тварин через зоопсихологію

1. Адаптація до нових умов

Реабілітація тварин після травм, операцій або стресових ситуацій вимагає використання зоопсихологічних знань для створення відповідного середовища, що дозволяє тварині знову відчувати себе комфортно і безпечно. Психологічна підтримка в процесі реабілітації є важливою частиною, оскільки стрес, який може супроводжувати фізичне відновлення, іноді є більш шкідливим, ніж самі фізичні травми. Спокійна атмосфера, звичні запахи, спілкування з людьми і іншими тваринами дозволяють швидше відновити психологічний стан.

2. Психологічна реабілітація після травм і хвороб

Тварини, які пережили фізичні травми або хвороби, можуть відчувати страх, агресію або депресію. Зоопсихологія дозволяє розробити індивідуальний план реабілітації, який включає не лише фізичне відновлення, але й психічну підтримку. Наприклад, для собак, які перенесли хірургічне втручання, може бути корисно застосовувати методи психологічного розслаблення, такі як масаж, слухання спокійної музики або використання феромонів для зменшення тривожності.

3. Реабілітація тварин із психологічними травмами

Тварини, які зазнали психологічного стресу через неправильне поводження, жорстоке ставлення або пережили складні умови утримання, можуть мати довготривалі поведінкові порушення. В таких випадках застосування принципів зоопсихології допомагає поступово відновити психологічний стан тварини. Ветеринарні психологи можуть використовувати програми поступового знайомства з новими умовами, що дозволяють тварині поступово відновлювати соціалізацію та відновлювати свою здатність до нормальної поведінки.

4. Поведінкова терапія для тварин після стресових ситуацій

Стресові ситуації, такі як переміщення, зміна власника або взаємодія з іншими тваринами, можуть призвести до розвитку різноманітних порушень поведінки. В такому випадку важливо застосовувати методи зоопсихології для корекції негативних емоційних реакцій тварини, таких як страх чи агресія. Програми реабілітації включають поетапну адаптацію, використання позитивного підкріплення для заохочення спокійної поведінки, а також методи зменшення стресу, такі як використання ароматерапії або спеціальних феромонів.

Таким чином, зоопсихологія грає важливу роль у дресируванні та реабілітації тварин, оскільки дозволяє не лише навчати тварин новим навичкам, а й допомагати їм відновити психологічний баланс після травм, хвороб або стресових ситуацій. Розуміння психології поведінки тварин є основою для створення ефективних та гуманних методів дресирування, що враховують індивідуальні потреби та емоції тварин. Правильне застосування зоопсихології може значно покращити якість життя тварин, забезпечуючи їх гармонійний розвиток і соціалізацію.

1.4.5. Значення зоопсихології для ветеринарної практики

Зоопсихологія має важливе значення для ветеринарної практики, оскільки дозволяє глибше зрозуміти емоційний стан і психологічні потреби тварин, що

значно підвищує ефективність лікування та догляду. Ветеринарні лікарі, враховуючи принципи зоопсихології, можуть краще діагностувати проблеми з поведінкою, адаптацією до змін або реакцією на стресові фактори, а також застосовувати більш гуманні та ефективні методи лікування і реабілітації.

1. Розуміння впливу психологічного стану на фізичне здоров'я тварин

Психологічний стан тварини безпосередньо впливає на її фізіологічний стан. Стрес, тривожність або депресія можуть спричиняти або погіршувати фізичні захворювання, такі як порушення апетиту, проблеми з шлунково-кишковим трактом, порушення сну або агресивна поведінка. Зоопсихологія допомагає ветеринару визначити, чи є симптоми фізичних захворювань наслідком психологічного стресу або проблем з поведінкою. Це дозволяє своєчасно виявити причину хвороби та розробити комплексне лікування, що включає не тільки медикаментозну терапію, але й психологічну підтримку.

2. Поліпшення взаємодії між ветеринаром та тваринами

Розуміння психології тварин допомагає ветеринару забезпечити більш комфортні умови для проведення медичних процедур. Тварини, які перебувають у стресі або бояться лікарів, можуть ставати агресивними або тривожними, що ускладнює огляд і лікування. Зоопсихологічні знання дозволяють ветеринару використовувати техніки для заспокоєння тварини, наприклад, правильне використання голосу, тілесної мови чи заспокійливих феромонів. Це покращує ефективність взаємодії з тваринами, знижує ризик травм і дозволяє зменшити стрес під час процедур.

3. Створення безпечного середовища для тварин у клініці

Зоопсихологія відіграє важливу роль у створенні комфортних і безпечних умов для тварин, що перебувають на лікуванні. Стрес у лікарні або клініці може погіршити стан тварини, уповільнити процес відновлення та викликати додаткові проблеми з поведінкою. Ветеринарні клініки, які враховують психологічний стан тварин, можуть застосовувати спеціальні стратегії для мінімізації стресу: від використання заспокійливих ароматів до спеціально організованих спокійних зон для тварин. Це дозволяє зменшити негативні емоції та пришвидшити процес одужання.

4. Корекція поведінкових розладів через зоопсихологію

Зоопсихологія є важливим інструментом для діагностики та корекції поведінкових розладів у тварин. Багато проблем, таких як агресія, тривожність, страх або депресія, можуть бути пов'язані з психологічними травмами, змінами в середовищі або неправильним вихованням. Ветеринари, маючи знання зоопсихології, можуть ефективно діагностувати ці порушення і запропонувати методи їх корекції, такі як поведінкова терапія, соціалізація чи використання медикаментозних засобів для зменшення стресу. Це дозволяє тваринам вести більш здорове і гармонійне життя, що в свою чергу покращує їх загальний стан і взаємодію з людьми.

5. Реабілітація тварин після травм і хвороб

Психологічна реабілітація є важливою складовою відновлення тварини після травм чи операцій. Стрес, який тварина може переживати через обмеження рухливості або больові відчуття, може вплинути на процес одужання.

Зоопсихологія дозволяє визначити, як змінити умови утримання, фізичну активність та соціальну взаємодію, щоб підтримати психологічне здоров'я тварини і пришвидшити її фізичне відновлення. Наприклад, використання спеціальних методик для зменшення тривожності або агресії допомагає тваринам комфортніше пережити післяопераційний період або адаптацію після хвороб.

6. Психологічна підтримка власників тварин

Зоопсихологія не тільки допомагає ветеринарам працювати з тваринами, але й є важливим інструментом для надання психологічної підтримки власникам тварин. Розуміння того, як поведінка тварини може бути пов'язана з її емоційним станом, дозволяє власникам тварин краще адаптувати свої дії до потреб тварини. Це допомагає запобігти появі нових стресових ситуацій для тварини, а також усунути існуючі проблеми з поведінкою. Зоопсихологічні поради можуть включати рекомендації щодо виховання, догляду, годування, а також щодо кращих способів взаємодії з твариною.

7. Профілактика психоемоційних розладів у тварин

Превентивні заходи, засновані на зоопсихології, дозволяють запобігти розвитку психоемоційних розладів у тварин, таких як тривожність, депресія, стрес та інші порушення. Наприклад, регулярні фізичні навантаження, правильно організоване середовище, соціалізація тварин і забезпечення постійної взаємодії з власниками сприяють підтримці психічного здоров'я тварин. Ветеринарний лікар може надавати рекомендації щодо цих аспектів, щоб підтримати благополуччя тварини на всіх етапах її життя.

Отже, зоопсихологія має суттєве значення для ветеринарної практики, оскільки дозволяє ветеринарам краще розуміти та реагувати на психологічні потреби тварин. Це знання дозволяє поліпшити взаємодію між ветеринаром і твариною, забезпечити більш ефективне лікування та реабілітацію, а також знижує рівень стресу у тварин. Використання зоопсихології допомагає створити комфортні умови для тварин і забезпечує їх фізичне та психологічне благополуччя.

1.4.6. Перспективи розвитку зоопсихологічних досліджень

Зоопсихологія є швидко розвиваючою галуззю науки, і її перспективи в контексті ветеринарної медицини виглядають надзвичайно обнадійливими. З розвитком новітніх технологій, зростанням інтересу до добробуту тварин та поглибленням розуміння складних психологічних процесів, які відбуваються в організмах тварин, зоопсихологія стає важливим інструментом не тільки для досліджень, але й для практичної роботи в галузі ветеринарії. Перспективи розвитку цієї науки мають кілька ключових напрямків, які можуть вплинути на лікування тварин, дресирування, збереження видів та благополуччя тварин в умовах сучасного світу.

1. Використання новітніх технологій у дослідженнях поведінки тварин

Розвиток технологій, таких як нейропсихологічне моделювання, інтерфейси мозок-комп'ютер, а також вдосконалення методів відеомоніторингу і сенсорних технологій, відкриває нові горизонти для зоопсихологічних досліджень. За допомогою нейровізуалізації та аналізу біоелектричних сигналів можна буде

точніше вивчати мозкову активність тварин під час виконання різних психологічних завдань або реагування на зовнішні стимули. Це дозволить глибше проникнути в механізми формування емоцій, когнітивних здібностей і соціальної поведінки у тварин.

2. Вивчення нейропсихології тварин і впливу на поведінку

Нейропсихологія тварин стає важливою галуззю досліджень, оскільки дозволяє краще зрозуміти, як саме структурні та функціональні зміни в мозку тварин можуть впливати на їхню поведінку. Ці дослідження є важливими як для розвитку нових методів лікування, так і для вивчення процесів навчання, адаптації та емоційних реакцій. Це також дозволяє зрозуміти, які нейропсихологічні механізми відповідають за стресові реакції, агресію, тривожність або депресію у тварин.

3. Поглиблене вивчення когнітивних здібностей тварин

Перспективи розвитку зоопсихології також включають вивчення когнітивних здібностей тварин, таких як пам'ять, навчання, здатність до розв'язання проблем і розуміння складних абстракцій. Раніше вважалося, що ці здібності властиві лише людині, однак сучасні дослідження показали, що багато видів тварин, включаючи ссавців, птахів і навіть риб, мають розвинуті когнітивні функції. Вивчення цих здібностей відкриває нові можливості для кращого розуміння поведінки тварин, а також для покращення методів дресування та корекції поведінкових проблем.

4. Поглиблене дослідження емоційних реакцій тварин

Емоційне життя тварин, яке раніше часто ігнорувалося або недооцінювалося, зараз стає важливим напрямком досліджень у зоопсихології. Вивчення того, як тварини переживають стрес, страх, радість, гнів чи тривогу, дає змогу не тільки коригувати поведінкові розлади, але й розробляти нові підходи до лікування психологічних порушень у тварин. Це відкриває нові можливості для ветеринарії, адже розуміння емоційних потреб тварин дозволяє підвищити їх благополуччя і якість життя.

5. Міждисциплінарний підхід до зоопсихології

Міждисциплінарний підхід до зоопсихології є важливим аспектом її розвитку. Взаємодія з такими науками, як етологія, нейробіологія, екологія, медицина і навіть соціологія, допомагає створити цілісне уявлення про психологічний стан тварин. Цей підхід дозволяє зокрема зосередитися на вивченні того, як соціальні, культурні та екологічні фактори впливають на поведінку тварин, а також як ці фактори можуть бути враховані у ветеринарній практиці для оптимізації лікування і догляду за тваринами.

6. Розвиток етичних аспектів зоопсихології

З розвитком зоопсихології виникає потреба в етичному обговоренні використання психологічних методів щодо тварин. Як зоопсихологія може сприяти гуманному поводженню з тваринами? Як враховувати емоційні потреби тварин у лікувальних, дослідницьких чи дресувальних практиках? Розвиток етики в зоопсихології дозволяє створювати нормативи для безпечного і гуманного застосування психологічних методів, що забезпечують добробут тварин при одночасному досягненні наукових чи практичних цілей.

7. Використання зоопсихології в збереженні біорізноманіття

Іншим важливим напрямком є застосування зоопсихології для збереження біорізноманіття, зокрема в контексті поведінки диких тварин та їх адаптації до змін у навколишньому середовищі. Розуміння того, як тварини взаємодіють з іншими видами та середовищем, дозволяє ефективніше проводити заходи з охорони та відновлення популяцій. Наприклад, зоопсихологічні дослідження можуть бути використані для кращого управління поведінкою тварин в зоопарках, природних резерватах та при їх реабілітації після втручання людини.

Таким чином, перспективи розвитку зоопсихології є багатообіцяючими, адже вона продовжує відкривати нові можливості для глибшого розуміння тваринної поведінки та емоційних процесів. Зоопсихологічні дослідження в майбутньому зможуть значно покращити ветеринарну практику, допомагаючи ветеринарам не тільки лікувати фізичні захворювання, але й враховувати психологічний стан тварин для досягнення кращих результатів. Зважаючи на те, що благополуччя тварин стає все більш важливим аспектом у ветеринарії, зоопсихологія буде відігравати ключову роль у розвитку гуманних, ефективних та науково обґрунтованих методів лікування і догляду за тваринами.

Висновок до розділу 1

Розділ 1 підручника з зоопсихології охоплює основні аспекти цієї науки, її значення, методи дослідження, а також її тісний зв'язок із ветеринарною медициною. У ньому зібрано ключові поняття, що дозволяють зрозуміти важливість зоопсихології в контексті вивчення поведінки тварин, їхніх емоційних реакцій, а також способів адаптації та взаємодії з навколишнім середовищем.

Починаючи з визначення зоопсихології, ми бачимо, що ця галузь науки вивчає психологічні процеси у тварин, зокрема їхню поведінку, емоції, когнітивні здібності та соціальні взаємодії. Визначено, що зоопсихологія є міждисциплінарною наукою, яка взаємодіє з іншими галузями, такими як етологія, нейробіологія, екологія, а також ветеринарія. Ця взаємодія дозволяє створювати більш комплексні та науково обґрунтовані методи дослідження та практичного застосування знань для поліпшення благополуччя тварин.

Методи дослідження зоопсихології, серед яких спостереження в природному середовищі, лабораторні експерименти, відеомоніторинг і нейрофізіологічні дослідження, дозволяють отримати детальніші дані про поведінку та психічний стан тварин. Використання сучасних технологій, таких як нейропсихологічні моделі та відеоаналіз, сприяє більш точному розумінню того, як тварини реагують на різні стимули, взаємодіють з іншими особинами та адаптуються до змін у навколишньому середовищі.

Окремої уваги заслуговує важливість зоопсихології для ветеринарної практики. Глибше розуміння психологічного стану тварини дозволяє ветеринарам ефективніше здійснювати діагностику та лікування, знижувати рівень стресу в процесі медичних процедур та коригувати поведінкові розлади. Також важливим аспектом є реабілітація тварин після травм та хвороб, де психологічні методи допомагають прискорити відновлення та полегшити процес адаптації.

Перспективи розвитку зоопсихології полягають у вдосконаленні методів дослідження, інтеграції новітніх технологій та поглибленому вивченні когнітивних та емоційних процесів тварин. Прогрес у нейропсихології та біоелектричному моніторингу, а також більш глибоке розуміння соціальної поведінки тварин відкривають нові горизонти для науковців і практиків.

Таким чином, зоопсихологія є важливою галуззю науки, яка значно впливає на ветеринарну практику, підвищуючи ефективність лікування, поліпшуючи взаємодію між лікарем і твариною, а також створюючи нові можливості для забезпечення благополуччя тварин. Розширення знань в цій сфері дозволить не тільки краще розуміти тварин, але й впроваджувати більш гуманні методи їхнього лікування та догляду, забезпечуючи належні умови для їхнього здоров'я та психоемоційного комфорту.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 1

Ситуаційні завдання до розділу 1

1. Ви помітили, що собака, яка щойно потрапила до ветеринарної клініки, почала проявляти агресію до персоналу. Як ви вважаєте, що може бути причиною такої поведінки? Як це пов'язано з психологічним станом тварини?

2. Кіт після операції поводить себе тихо, не проявляє активності, не їсть і ховається в кутку клітки. Як ви оцінюєте його психологічний стан і що варто зробити, щоб покращити його самопочуття?

3. Під час огляду великої рогатої худоби, одна з корів проявляє тривогу і починає рухатися в бік загорожі. Які психологічні процеси можуть бути задіяні, і що варто зробити для зменшення її стресу?

4. У зоопарку новий житель – мавпа, яка раніше жила в умовах дослідницької лабораторії. Як адаптація до нового середовища може вплинути на її поведінку, і які методи допоможуть полегшити цей процес?

5. Кінь, що раніше був використаний для спортивних змагань, після травми не хоче працювати в тренажерному манежі. Які психологічні чинники можуть впливати на таку поведінку, і які методи можна застосувати для реабілітації?

6. Під час дресування собаки, яка проявляє стійкий страх перед певними командами, ви помічаєте, що вона не сприймає навіть найменші спроби заохочення. Які дії ви будете вживати для корекції такої поведінки?

7. Під час спостереження за групою оленів у природному середовищі ви помічаєте, що один із самців проявляє домінуючу поведінку і постійно захищає свою територію. Як ви оцінюєте це явище з точки зору зоопсихології?

8. Кіт відмовляється від їжі і проявляє агресію до інших тварин у домі після того, як його господар прийняв рішення про усиновлення ще одного кошеняти. Як можна зменшити стрес і покращити адаптацію тварини до нових умов?

9. Коли ви працюєте з собакою, яка проявляє надмірну агресивність, зокрема до інших собак, ви вирішуєте провести обстеження її психологічного стану. Які методи ви використовуватимете для оцінки стану тварини?

10. Під час огляду коня ветеринар виявляє фізичні пошкодження, однак його поведінка виглядає надзвичайно спокійною. Які емоційні і психологічні фактори можуть впливати на таку поведінку?

11. У вашій клініці собака почала проявляти ознаки депресії після того, як її господар залишив на тривалий час. Які стратегії можна застосувати для того, щоб допомогти собаці адаптуватися до змін?

12. Ви помітили, що у групі свиней, де живе одна з них, інші особини постійно проявляють ворожість. Як зоопсихологія може допомогти пояснити це явище, і які методи корекції ви запропонуєте?

13. Кінь після аварії почав демонструвати поведінку, схожу на травмовану або нездатну до роботи. Як розв'язати цю проблему за допомогою зоопсихології, щоб повернути коня до фізичної активності?

14. У вашій ветеринарній клініці часто відвідують тварин із стресовими реакціями після вакцинацій. Як ви оцінюєте причини стресу та що можна зробити для зниження його рівня?

15. Після переселення нової популяції птахів у вольєрі, вони починають проявляти агресію один до одного. Як зоопсихологія може пояснити таку поведінку, і що можна зробити для покращення взаємодії серед птахів?

Контрольні запитання до розділу 1

1. Що таке зоопсихологія, і як вона відрізняється від етології?

2. Яким чином психологічні процеси у тварин можуть впливати на їхню поведінку в умовах ветеринарної практики?

3. Як стрес може впливати на здоров'я тварин і які методи зменшення стресу ви можете застосувати?

4. Які основні методи дослідження зоопсихології ви знаєте, і в чому полягають їхні особливості?

5. Яка роль спостереження в природному середовищі в дослідженні поведінки тварин?

6. Як лабораторні експерименти допомагають у вивченні поведінки тварин?

7. Що таке емоції у тварин, і чи є у них страх, радість, гнів?

8. Як можна оцінити психологічний стан тварини під час медичного обстеження?

9. Які методи корекції поведінкових розладів у домашніх тварин є найбільш ефективними?

10. Як можна використати зоопсихологічні знання для реабілітації тварин після травм?

11. Як тварини адаптуються до змін у навколишньому середовищі?

12. Яке значення має вивчення когнітивних здібностей тварин для ветеринарної практики?

13. Чи можуть тварини навчатися новим навичкам за допомогою позитивного підкріплення?

14. Як поведінкова ієрархія в групах тварин впливає на їх взаємодію та соціальні структури?

15. Як зоопсихологія може допомогти у дресируванні та навчанні домашніх тварин?

Теми для дискусії до розділу 1

1. Взаємозв'язок між фізіологічним і психологічним станом тварини: як важливо враховувати психоемоційний стан при лікуванні?
2. Зоопсихологія та етика: чи можуть наукові методи вивчення поведінки тварин порушувати їхні етичні права?
3. Технології в зоопсихології: як сучасні інструменти, такі як нейровізуалізація, змінюють наше розуміння поведінки тварин?
4. Стрес у тварин: як знайти баланс між необхідними медичними процедурами та мінімізацією стресу для тварини?
5. Соціальна структура в групах тварин: яким чином поведінкові ролі впливають на їхнє здоров'я та взаємодію в умовах, що змінюються?

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 1

Ситуаційні завдання до розділу 1 з відповідями

1. **Завдання:** Ви помітили, що собака, яка щойно потрапила до ветеринарної клініки, почала проявляти агресію до персоналу. Як ви вважаєте, що може бути причиною такої поведінки? Як це пов'язано з психологічним станом тварини?

Відповідь: Агресія може бути викликана стресом через зміну оточення, незвичні запахи, звуки або біль від травми чи процедури. Тварина може відчувати загрозу для себе і намагається захистити себе від невідомого оточення. Для зменшення стресу варто застосувати заспокійливі методи, створити більш спокійне середовище, а також використовувати позитивне підкріплення.

2. **Завдання:** Кіт після операції поводить себе тихо, не проявляє активності, не їсть і ховається в кутку клітки. Як ви оцінюєте його психологічний стан і що варто зробити, щоб покращити його самопочуття?

Відповідь: Така поведінка може свідчити про стрес, біль або депресію. Можливо, тварина переживає не тільки фізичний дискомфорт, але й психологічний стрес від зміни середовища. Для полегшення стану слід застосувати методи зменшення стресу, такі як спокійна атмосфера, можливість ізолюватися в тихому місці, використання знеболювальних препаратів.

3. **Завдання:** Під час огляду великої рогатої худоби, одна з корів проявляє тривогу і починає рухатися в бік загорожі. Які психологічні процеси можуть бути задіяні, і що варто зробити для зменшення її стресу?

Відповідь: Тривога може бути пов'язана з інстинктивним страхом або незвичними для тварини умовами. Вона може відчувати загрозу з боку нових запахів чи звуків. Для зменшення стресу потрібно забезпечити спокійне середовище, уникати раптових рухів і шумів, а також використати методи позитивного підкріплення для навчання тварини.

4. **Завдання:** У зоопарку новий житель – мавпа, яка раніше жила в умовах дослідницької лабораторії. Як адаптація до нового середовища може вплинути на її поведінку, і які методи допоможуть полегшити цей процес?

Відповідь: Адаптація до нового середовища може викликати стрес у мавпи, оскільки зміна місця перебування може спричинити страх та дезорієнтацію. Для

полегшення адаптації важливо поступово знайомити тварину з новим оточенням, забезпечити безпечну зону для спостереження за оточенням, а також застосовувати позитивне підкріплення для звикання до нових умов.

5. Завдання: Кінь, що раніше був використаний для спортивних змагань, після травми не хоче працювати в тренажерному манежі. Які психологічні чинники можуть впливати на таку поведінку, і які методи можна застосувати для реабілітації?

Відповідь: Поведінка коня може бути зумовлена психологічними чинниками, такими як страх болю, втрата довіри до людини після травми або зміни у фізичному стані. Для реабілітації варто застосовувати поступову адаптацію, зміцнення довіри через позитивне підкріплення, забезпечення спокійного середовища для тренувань і використання спеціальних реабілітаційних методик.

6. Завдання: Під час дресирування собаки, яка проявляє стійкий страх перед певними командами, ви помічаєте, що вона не сприймає навіть найменші спроби заохочення. Які дії ви будете вживати для корекції такої поведінки?

Відповідь: Собака може мати негативний досвід, пов'язаний із певною командою. Важливо почати з більш м'яких підходів, використовуючи поступове введення команди через заохочення та створення асоціацій з позитивними емоціями. Також важливо працювати з твариною в спокійній атмосфері, поступово знижуючи рівень стресу.

7. Завдання: Під час спостереження за групою оленів у природному середовищі ви помічаєте, що один із самців проявляє домінуючу поведінку і постійно захищає свою територію. Як ви оцінюєте це явище з точки зору зоопсихології?

Відповідь: Домінуюча поведінка самця є природною частиною соціальної ієрархії в групі. Вона пов'язана з інстинктами захисту території та збереження доступу до ресурсів і самок. Це може бути способом гарантування виживання та продовження роду. Оцінка такої поведінки важлива для розуміння соціальної структури та взаємодії тварин.

8. Завдання: Кіт відмовляється від їжі і проявляє агресію до інших тварин у домі після того, як його господар прийняв рішення про усиновлення ще одного кошеняти. Як можна зменшити стрес і покращити адаптацію тварини до нових умов?

Відповідь: Зміна оточення і поява нового члена сім'ї можуть викликати стрес у kota. Для полегшення адаптації важливо поступово вводити кошеня в будинок, створюючи безпечні зони для кожної тварини. Заохочення позитивної поведінки і надання уваги коту допоможе знизити рівень стресу.

9. Завдання: Коли ви працюєте з собакою, яка проявляє надмірну агресивність, зокрема до інших собак, ви вирішуєте провести обстеження її психологічного стану. Які методи ви використовуватимете для оцінки стану тварини?

Відповідь: Для оцінки психологічного стану можна використовувати методи спостереження за поведінкою, тестування на реакції до стимулів, а також оцінку рівня стресу за допомогою фізіологічних показників, таких як серцевий

ритм. Важливо також проводити інтерв'ю з власниками для з'ясування можливих тригерів агресії.

10. Завдання: Під час огляду коня ветеринар виявляє фізичні пошкодження, однак його поведінка виглядає надзвичайно спокійною. Які емоційні і психологічні фактори можуть впливати на таку поведінку?

Відповідь: Коні можуть демонструвати спокій у відповідь на біль через інстинктивну поведінку, спрямовану на уникнення показу слабкості. Це може бути адаптивною стратегією для уникнення хижаків. Важливо враховувати можливий психологічний вплив на тварину під час лікування.

11. Завдання: У вашій клініці собака почала проявляти ознаки депресії після того, як її господар залишив на тривалий час. Які стратегії можна застосувати для того, щоб допомогти собаці адаптуватися до змін?

Відповідь: Для адаптації собаки важливо забезпечити стабільність у її режимі, збільшити фізичну активність і соціалізацію. Також допомогти тварині можуть спеціальні іграшки або методи дресування для покращення її настрою.

12. Завдання: Ви помітили, що у групі свиней, де живе одна з них, інші особини постійно проявляють ворожість. Як зоопсихологія може допомогти пояснити це явище, і які методи корекції ви запропонуєте?

Відповідь: Це може бути пов'язано з конкурентною поведінкою або проблемами в соціальній ієрархії. Для корекції можна використовувати методи контролю стресу, покращення умов утримання та організації території, а також контролювати рівень ресурсів, які можуть викликати конфлікти.

13. Завдання: Кінь після аварії почав демонструвати поведінку, схожу на травмовану або нездатну до роботи. Як розв'язати цю проблему за допомогою зоопсихології, щоб повернути коня до фізичної активності?

Відповідь: Можливо, кінь переживає психологічний стрес через травму. Для його відновлення важливо провести реабілітацію, використовуючи методи позитивного підкріплення, поступово вводити фізичні вправи та забезпечити підтримку з боку ветеринара для полегшення болю і стресу.

14. Завдання: У вашій ветеринарній клініці часто відвідують тварин із стресовими реакціями після вакцинацій. Як ви оцінюєте причини стресу та що можна зробити для зниження його рівня?

Відповідь: Стрес може бути викликаний зміною оточення, болем під час вакцинації або страхом перед медичними процедурами. Для зниження стресу можна застосувати заспокійливі методи, позитивне підкріплення та підготовку тварин до процедур.

15. Завдання: Після перезаселення нової популяції птахів у вольєрі, вони починають проявляти агресію один до одного. Як зоопсихологія може пояснити таку поведінку, і що можна зробити для покращення взаємодії серед птахів?

Відповідь: Агресія може бути наслідком стресу від зміни середовища або боротьби за ресурси. Для покращення взаємодії серед птахів важливо забезпечити достатньо місця для кожної особини, знизити стрес через контроль температури та освітлення, а також запровадити заходи для соціалізації птахів.

Контрольні запитання до розділу 1 з відповідями

1. **Запитання:** Що таке зоопсихологія, і як вона відрізняється від етології?

Відповідь: Зоопсихологія – це наука про поведінку тварин і психологічні процеси, що їх супроводжують. Від етології вона відрізняється тим, що зоопсихологія більше орієнтована на внутрішні психічні процеси тварин, тоді як етологія вивчає переважно спостереження за поведінкою у природному середовищі.

2. **Запитання:** Яким чином психологічні процеси у тварин можуть впливати на їхню поведінку в умовах ветеринарної практики?

Відповідь: Психологічні процеси можуть значно впливати на поведінку тварин під час лікування. Наприклад, стрес може викликати агресію чи відмову від їжі, що ускладнює обстеження або лікування. Врахування цих факторів дозволяє ветеринарам ефективніше взаємодіяти з тваринами.

3. **Запитання:** Як стрес може впливати на здоров'я тварин і які методи зменшення стресу ви можете застосувати?

Відповідь: Стрес може призводити до різних фізіологічних порушень, таких як підвищення рівня кортизолу, порушення апетиту, ослаблення імунітету і навіть розвитку хронічних захворювань. Для зменшення стресу важливо використовувати методи релаксації, такі як створення спокійного середовища, використання заспокійливих препаратів або ароматерапії, а також застосовувати позитивне підкріплення під час взаємодії з твариною.

4. **Запитання:** Які основні фактори можуть спричинити агресивну поведінку у тварин?

Відповідь: Агресивна поведінка у тварин може бути спричинена різними факторами, включаючи захист території, страх, біль, конкуренція за ресурси, захист потомства або невпевненість у себе. Важливо оцінити причини агресії для правильного коригування поведінки.

5. **Запитання:** Чи можуть тварини відчувати емоції, подібні до людських, такі як страх, радість або гнів? Як це можна дослідити?

Відповідь: Так, тварини можуть відчувати емоції, подібні до людських. Наприклад, собак можуть проявляти радість при зустрічі з господарем, а також страх перед новими ситуаціями або людьми. Вивчення емоцій тварин проводиться через спостереження за їхньою поведінкою в різних ситуаціях, а також через нейробиологічні дослідження, що дозволяють вивчати реакції на певні стимули.

6. **Запитання:** Які методи можна використовувати для вивчення поведінки тварин у природному середовищі?

Відповідь: Для вивчення поведінки тварин у природному середовищі використовують спостереження на місці, зокрема через довгострокове спостереження за групами тварин. Це можуть бути прямі спостереження з дистанційними пристроями (наприклад, камери або спостереження через біноклі), а також використання маркування тварин для відстеження їхньої поведінки в різних умовах.

7. **Запитання:** Яка роль нейрофізіології в дослідженнях зоопсихології?

Відповідь: Нейрофізіологія допомагає зрозуміти, як функціонують мозок і нервова система тварин під час виконання різних поведінкових актів. Це дозволяє

пояснити механізми, що стоять за різними психологічними процесами, такими як сприйняття, пам'ять, емоції, а також дає змогу розробляти методи лікування або корекції поведінки тварин.

8. Запитання: Як відрізняються інстинкти та рефлекси в контексті поведінки тварин?

Відповідь: Інстинкти – це вроджені складні форми поведінки, які не потребують навчання і зазвичай направлені на виживання (наприклад, міграція, захист території). Рефлекси – це автоматичні реакції на зовнішні стимули, які також є вродженими, але зазвичай є простими і не залежать від складної взаємодії з оточенням (наприклад, морфологічні рефлекси, такі як відсмикування лапи при болю).

9. Запитання: Які фактори можуть впливати на процес навчання тварин?

Відповідь: На процес навчання тварин можуть впливати такі фактори, як досвід, мотивація, емоційний стан, тривалість і частота повторення тренувальних сесій, а також тип підкріплення (позитивне або негативне). Важливим фактором є також індивідуальні особливості тварини, зокрема її вік, порода та інтелектуальні здібності.

10. Запитання: Які є основні методи дресирування тварин, і чому важливо використовувати їх правильно?

Відповідь: Основні методи дресирування включають методи позитивного підкріплення (заохочення поведінки через нагороду) та негативного підкріплення (корекція небажаної поведінки через покарання). Важливо використовувати ці методи відповідно до психологічного стану тварини, щоб не спричинити стрес чи травму.

11. Запитання: Як пов'язані соціальні структури в групах тварин і їхнє поведінкове ставлення до індивідів в групі?

Відповідь: Соціальні структури в групах тварин визначають ієрархію та розподіл ролей, що впливає на поведінкові взаємодії. Наприклад, в групах ссавців чи птахів є домінантні особини, які контролюють доступ до ресурсів, а також організують соціальне життя в групі, що може забезпечувати стабільність і кооперацію серед членів групи.

12. Запитання: Як можна оцінити психологічний стан тварини, що переживає стрес?

Відповідь: Психологічний стан тварини, що переживає стрес, можна оцінити за змінами в її поведінці (наприклад, агресія, апатія, уникання контактів), фізіологічними ознаками (зміна пульсу, підвищення рівня кортизолу) та порушеннями в харчових звичках або сні.

13. Запитання: Які емоції можуть відчувати домашні тварини, і як це виявляється?

Відповідь: Домашні тварини можуть відчувати емоції, подібні до людських, такі як радість, страх, гнів, тривога. Це може проявлятися через поведінкові зміни, наприклад, хвилювання при зустрічі з господарем, побоювання перед новими людьми або агресія при захисті території.

14. Запитання: Чим важлива зоопсихологія для ветеринарної медицини?

Відповідь: Зоопсихологія є важливою для ветеринарної медицини, оскільки вона допомагає ветеринарам краще розуміти емоційний стан тварини та

коригувати її поведінку, що може значно полегшити процес діагностики і лікування. Зоопсихологія також допомагає знижувати стрес тварин під час лікування та поліпшувати взаємодію з пацієнтами.

15. Запитання: Як соціальна поведінка тварин пов'язана з їхньою здатністю виживати в природному середовищі?

Відповідь: Соціальна поведінка тварин, така як співпраця в групах або ієрархія, допомагає тваринам ефективно добувати їжу, захищатися від хижаків, а також виховувати потомство. Це сприяє підвищенню шансів на виживання в дикій природі.

Теми для дискусії до розділу 1 з відповідями

1. Тема: Чи можна вважати тварин моральними істотами, здатними до самосвідомості та моральних виборів?

Відповідь: Це питання є складним і потребує глибокого філософського розгляду. Деякі дослідження показують, що деякі тварини можуть проявляти елементи самосвідомості, співчуття і навіть моральні вибори, але чи можна вважати їх моральними істотами в людському сенсі, залишається питанням для дискусії.

2. Тема: Яку роль відіграє поведінка тварин у процесі їх адаптації до змін у навколишньому середовищі?

Відповідь: Поведінка тварин є ключовою для їх адаптації, оскільки вона визначає, як тварини реагують на зміни в навколишньому середовищі. Адаптація може бути як фізіологічною, так і психологічною, і поведінкові зміни можуть сприяти виживанню, наприклад, через зміни в раціоні або соціальних структурах.

3. Тема: Які етичні питання можуть виникати при використанні зоопсихології для вивчення тварин у неволі?

Відповідь: Використання тварин у дослідженнях зоопсихології, особливо в неволі, піднімає питання про добробут тварин, їхню моральну цінність і права. Важливо забезпечити, щоб умови для тварин були максимально комфортними і що дослідження проводяться без заподіяння шкоди тваринам.

4. Тема: Як розвиток зоопсихології може вплинути на ветеринарну медицину?

Відповідь: Розвиток зоопсихології може значно покращити методи лікування і діагностики в ветеринарії, дозволяючи ветеринарам краще розуміти емоційний стан тварин і використовувати психологічні методи для зменшення стресу, покращення результатів лікування та забезпечення добробуту тварин.

н і використовувати психологічні методи для зменшення стресу, покращення результатів лікування та забезпечення добробуту тварин.

5. Тема: Як зміни в поведінці домашніх тварин можуть бути сигналом проблем зі здоров'ям?

Відповідь: Зміни в поведінці, такі як агресія, апатія або відмова від їжі, можуть бути сигналом про наявність фізичних або психологічних проблем. Це важливо для ветеринарів, оскільки своєчасне виявлення таких змін може допомогти в ранній діагностиці захворювань та забезпеченні належного лікування.

Розділ 2

ЕМОЦІЇ ТА ПОВЕДІНКА У ТВАРИН. ПОНЯТТЯ ТА СТАДІЇ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ У ТВАРИН

ВСТУП

Психіка тварин є складною системою, що регулює їхнє сприйняття навколишнього середовища, емоційну реакцію на різноманітні стимули, а також поведінкові реакції, які дозволяють їм адаптуватися до умов існування. Вивчення емоцій і поведінки у тварин є важливою частиною зоопсихології, оскільки дозволяє зрозуміти не тільки механізми взаємодії тварин з навколишнім світом, але й розвивати методи їхнього утримання, тренування та лікування.

Емоції виявляються через поведінку тварини, яка є відображенням її внутрішнього стану. Вивчення емоцій допомагає зрозуміти, чому тварини проявляють різноманітні реакції на одні й ті самі ситуації, як вони адаптуються до нових умов і як емоційний стан впливає на їхню поведінку. Одним із ключових аспектів є вивчення стадій розвитку психіки у тварин, оскільки розуміння етапів формування емоційних реакцій дозволяє краще зрозуміти, як відбувається розвиток їхніх психічних функцій від народження до дорослого стану.

У цьому розділі буде розглянуто основні емоції, які властиві тваринам, механізми їх виникнення та прояву, а також етапи розвитку психіки у тварин, починаючи від простих реакцій на подразники до більш складних когнітивних та емоційних проявів.

2.1. ПОНЯТТЯ ЕМОЦІЙ У ТВАРИН

2.1.1. Визначення емоцій

Емоції є складними психологічними і фізіологічними реакціями, які виникають у відповідь на зовнішні чи внутрішні стимули. Вони є важливими компонентами поведінки як людини, так і тварин, допомагаючи їм адаптуватися до змін навколишнього середовища, сприяючи виживанню та взаємодії з іншими особинами.

Емоції у тварин – це фізіологічні та психічні реакції на зовнішні та внутрішні подразники, що проявляються через поведінкові зміни, виявлення певних інстинктів, а також зміни в фізіологічних процесах, таких як серцевий ритм, дихання, виділення гормонів. Вони дозволяють тваринам реагувати на різноманітні ситуації, що сприяють виживанню, адаптації та соціальним взаємодіям у групах.

Тварини, як і люди, можуть відчувати ряд емоцій, таких як страх, радість, агресія, тривога, прив'язаність або байдужість. Відповідно до цього, емоції виконують важливі **функції** у житті тварин:

1. **Адаптаційна функція:** Емоції допомагають тваринам реагувати на зміни в середовищі. Наприклад, страх дозволяє тваринам уникати небезпеки (наприклад, перед хижаком), а радість від отримання їжі чи соціальних контактів сприяє збереженню енергії та зміцненню соціальних зв'язків.

2. **Регулювання поведінки:** Емоції стимулюють або гальмують певні форми поведінки. Наприклад, тривога або стрес можуть обмежити активність або

спровокувати поведінку, спрямовану на уникнення небезпеки, в той час як емоційне задоволення може стимулювати тварину до повторення певних дій, як-от пошук їжі або участь у соціальних взаємодіях.

3. Соціальна функція: Емоції важливі для взаємодії з іншими тваринами в групі. Вони допомагають підтримувати ієрархію в стаді, координувати діяльність групи або допомагати у вихованні потомства. Наприклад, у соціальних видів тварин (як у ссавців або птахів) емоційні сигнали використовуються для демонстрації домінування, підтримки соціальних зв'язків, а також для пошуку партнерів для розмноження.

4. Мотиваційна функція: Емоції слугують як мотивація для досягнення певних цілей або задоволення потреб. Наприклад, голод може викликати емоцію бажання їсти, що в свою чергу мотивує тварину шукати їжу.

Емоції у тварин є надзвичайно важливими для забезпечення їхнього фізіологічного і психологічного благополуччя. Вони також стають основою для розвитку соціальних навичок і адаптаційних стратегій, що є необхідними для виживання в різних умовах.

2.1.2. Фізіологічні основи емоцій

Емоції у тварин мають чітке фізіологічне підґрунтя, яке пов'язане з діяльністю нервової системи та гормонального регулювання. Різні емоційні стани (страх, радість, гнів, тривога) виникають внаслідок складної взаємодії центральної нервової системи (особливо лімбічної системи) та нейрохімічних процесів.

Роль нервової системи в регуляції емоцій

Основними структурами мозку, які беруть участь у формуванні та регулюванні емоцій у тварин, є **лімбічна система**, **гіпоталамус**, а також нейромедіаторні механізми.

а. Лімбічна система

Відповідає за обробку емоційних реакцій та поведінкові реакції у відповідь на подразники. Основні її компоненти: **амигдала (мигдалеподібне тіло)**, **гіпокамп**, **поясна кора**.

Амигдала регулює страх і агресію. Наприклад, пошкодження амигдали може призвести до втрати почуття страху у тварин, а її активація викликає оборонні реакції.

Гіпокамп відіграє важливу роль у формуванні емоційно забарвлених спогадів і контролю поведінки, що базується на минулому досвіді.

Поясна кора бере участь у формуванні соціальної поведінки та процесах прийняття рішень.

б. Гіпоталамус

- Керує автономною нервовою системою та ендокринними реакціями, що супроводжують емоції.
- Відповідає за фізіологічні зміни при емоціях, такі як підвищення серцевого ритму, потовиділення, зміни рівня глюкози в крові.

с. Нейромедіатори і їхній вплив на емоції

- Нейромедіатори – це хімічні речовини, що передають сигнали між нервовими клітинами та впливають на емоційний стан тварин.
- Основні нейромедіатори, що беруть участь у формуванні емоцій:

- **Дофамін** – відповідає за мотивацію, задоволення, позитивне підкріплення.

Його високий рівень сприяє відчуттю радості та активній поведінці.

- **Серотонін** – впливає на емоційну стабільність, зменшує тривогу та депресію. Зниження рівня серотоніну може призводити до агресії та стресових розладів.

- **Норадrenalін** – активує реакції "бий або тікай", що особливо важливо у стресових ситуаціях.

Взаємозв'язок між емоціями та гормональним фоном

Емоції у тварин тісно пов'язані з діяльністю ендокринної системи, оскільки різні гормони можуть сприяти зміні поведінки та емоційного стану.

1. Адреналін і кортизол

- Виробляються наднирниками у відповідь на стрес.
- **Адреналін** викликає прискорене серцебиття, підвищення артеріального тиску та мобілізацію енергії, необхідної для швидкої реакції на небезпеку.
- **Кортизол** є основним гормоном стресу, що регулює обмін речовин і адаптивні реакції організму на довготривалий стрес.

2. Дофамін

- Відповідає за почуття задоволення, мотивацію та навчання.
- Його виділення активується в момент отримання винагороди, наприклад, при прийомі їжі або взаємодії з соціальними партнерами.

3. Серотонін

- Контролює агресивність, тривожність та соціальну поведінку.
- Його зниження може призводити до депресії та підвищеної дратівливості у тварин.

Таким чином, **емоції у тварин є результатом взаємодії нервової системи та гормонального фону**. Вони відіграють ключову роль у виживанні, адаптації до середовища та соціальних взаємодіях. Розуміння цих механізмів є важливим не лише для вивчення поведінки тварин, а й для розробки методів управління їхнім емоційним станом у ветеринарній практиці та зоопсихології.

2.1.3. Типи емоційних реакцій у тварин

Емоції тварин поділяють на **позитивні** та **негативні**, залежно від їхнього впливу на поведінку та загальний стан організму. Вони є ключовими механізмами, що допомагають адаптуватися до довкілля, підтримувати соціальні зв'язки та ухвалювати поведінкові рішення.

Позитивні емоційні реакції

Ці емоції сприяють формуванню приємних асоціацій, підтримці соціальних зв'язків, зміцненню прихильності та мотивують на повторення корисної поведінки.

а. Радість

- Виникає в ситуаціях задоволення потреб, наприклад, при отриманні їжі, грі або контакті з власником.
- Проявляється через рухову активність, голосові сигнали (наприклад, муркотіння у котів, радісне скавучання собак), міміку (розслаблене обличчя, "усмішка" у деяких тварин).

b. **Задоволення**

- Пов'язане з комфортом, ситістю, спокоєм.
- Виражається в розслабленій позі, уповільнених рухах, закритих або напівзакритих очах (наприклад, у кішок під час ласки).

c. **Прихильність**

- Важливий соціальний механізм, що забезпечує прив'язаність до членів групи, власника або потомства.
- Проявляється через доглядову поведінку, дотики (вилизування, притискання), спільне перебування в просторі.

d. **Гра та цікавість**

- Гра є важливим способом соціального навчання та розвитку навичок.
- Проявляється активними рухами, поштовхами лапами, бігом, перевертанням.

Негативні емоційні реакції

Ці емоції виконують захисну функцію, допомагаючи тваринам уникати небезпек, готуватися до самозахисту або мобілізувати ресурси організму для виживання.

1. **Страх**

- Виникає у відповідь на потенційну загрозу або незнайому ситуацію.
- Викликає фізіологічні реакції: прискорене серцебиття, напруження м'язів, розширення зіниць.
- Поведінкові прояви: уникнення, втеча, завмирання або агресія як захисна реакція.

2. **Агресія**

- Може бути **захисною** (відповідь на загрозу) або **домінантною** (встановлення ієрархії в групі).
- Виражається через оскал, гарчання, притиснуті вуха, напружене тіло, готовність до нападу.

3. **Стрес**

- Виникає у відповідь на дискомфорт, зміну умов або загрозу.
- Супроводжується викидом кортизолу, що може призвести до тривожності, апатії або навіть агресії.
- У довготривалій перспективі може спричинити поведінкові розлади, зниження імунітету та проблеми зі здоров'ям.

4. **Тривога**

- Відрізняється від страху тим, що є **нечітко визначеною загрозою**.
- Часто зустрічається у тварин, які пережили стресові ситуації (наприклад, безпритульні або травмовані тварини).
- Проявляється хвилюванням, неспокійним рухом, хованням, вокалізацією.

Взаємозв'язок позитивних і негативних емоцій

Позитивні та негативні емоції є невід'ємною частиною життя тварин. Баланс між ними впливає на загальний добробут, соціальні відносини та поведінкові реакції. Умови утримання, виховання та взаємодія з людиною можуть значно змінювати емоційний стан тварини.

Розуміння цих механізмів допомагає ветеринарам, зоопсихологам і власникам правильно оцінювати стан тварин, забезпечувати їхній комфорт і коригувати поведінкові проблеми.

2.1.4. Як розпізнати емоції у тварин – міміка, звукові сигнали, положення тіла, хвоста, вух

Тварини не можуть висловлювати свої емоції словами, але вони передають свій емоційний стан через **міміку, звукові сигнали, положення тіла, хвоста, вух, очей**, а також через хімічні та тактильні сигнали. Розуміння цих проявів є важливим для ветеринарів, власників і зоопсихологів, оскільки дозволяє краще взаємодіяти з тваринами, запобігати стресу та агресії, а також полегшувати діагностику стану здоров'я.

а. Міміка та вираз морди

Обличчя тварини може відображати її емоційний стан, особливо у соціальних видів, таких як собаки, коти, примати, коні.

- Розслаблене обличчя – свідчить про спокійний або радісний стан.
- Відкритий рот із висунутим язиком (у собак) – часто є ознакою задоволення або гри.
- Напружена морда, стиснуті губи, оскал зубів – ознака агресії або страху.
- Прижмурені очі, повільне моргання (у котів) – свідчить про довіру та спокій.
- **Розширені зіниці** – можуть вказувати на страх, агресію або збудження.

б. Звукові сигнали

Тварини використовують різні звукові комунікації для вираження емоцій.

- Муркотіння (у котів) – зазвичай означає задоволення, але іноді може бути проявом болю або дискомфорту.
- Гавкіт (у собак) – може виражати радість, попередження, страх або агресію залежно від висоти, частоти та інтенсивності.
- Гарчання та шипіння (у собак, котів, рептилій) – знак агресії або оборони.
- Квоктання, чиркання (у птахів) – можуть бути проявом цікавості або застереження.
- Крики (у коней, великої рогатої худоби, приматів) – часто використовуються для сигналізації страху, тривоги або виклику соціального партнера.

в. Положення тіла

Мова тіла – один із найважливіших способів вираження емоцій у тварин.

- Розслаблене тіло – свідчить про спокій і відсутність напруги.
- Нахил вперед, піднята голова, настороженість – інтерес, готовність до взаємодії або полювання.
- Притиснуте до землі тіло, зігнуті лапи – ознака страху або підкорення.

- Вигнута спина, розчепірене хутро (у котів) – захисна реакція, страх або агресія.

г. Положення хвоста

Хвіст є важливим індикатором емоційного стану у собак, котів, коней та інших тварин.

- У собак
  - Виляючий хвіст – зазвичай означає радість, але швидке та жорстке махання може бути ознакою нервозності або агресії.
  - Опущений хвіст або піджятий між лапами – страх, підкорення, дискомфорт.
  - Хвіст стоїть вертикально – впевненість, домінування.
- У котів
  - Піднятий хвіст з кінчиком, що злегка вигнутий – дружелюбність.
  - Хвіст трубою (роздуте хутро) – страх, самозахист.
  - Смикання хвостом – роздратування або напруга.
- У коней
  - Високо піднятий хвіст – енергія, радість, зацікавленість.
  - Опущений хвіст – втома, страх або підкорення.
  - Різде махання хвостом – роздратування, захист від комах або незадоволення.

д. Положення вух

У багатьох тварин вуха є ключовим показником настрою.

- Вуха вперед – зацікавленість, уважність, дружелюбність.
- Вуха назад або притиснуті до голови – страх, агресія, підкорення.
- Вуха рухаються у різні боки – настороженість, пошук джерела звуку.

е. Інші сигнали

- Лизання губ (у собак, котів) – може означати стрес, хвилювання або підкорення.
- Позіхання – іноді є ознакою втоми, але може бути й проявом стресу.
- Дотики та вилизування – часто використовуються для вираження прихильності або соціального заспокоєння.
- Хімічні сигнали (феромони) – використовуються для позначення території, розпізнавання родичів та сигналізації емоційного стану (наприклад, спеціальні секрети у собак, котів).

Отже, розуміння невербальної комунікації тварин дозволяє краще оцінювати їхній емоційний стан, запобігати стресу, тривожності, агресії та покращувати взаємодію між тваринами та людиною. У ветеринарній практиці це допомагає у діагностиці поведінкових і фізичних розладів, а також у розробці методів корекції поведінки.

2.2. ПОВЕДІНКА ТВАРИН

2.2.1. Визначення поведінки – як проявляються поведінкові реакції у різних видів тварин

Поведінка тварин – це сукупність дій та реакцій, які дозволяють їм взаємодіяти з навколишнім середовищем, виживати, розмножуватися та

адаптуватися до змінних умов. Вона формується внаслідок генетичних факторів (вроджені механізми) та індивідуального досвіду (набуті навички, навчання).

Усі поведінкові реакції поділяють на **інстинктивні (вроджені)** та **набуті (результат навчання та досвіду)**. Ці реакції забезпечують виживання виду та його пристосування до середовища існування.

Основні типи поведінкових реакцій у тварин

а. Життєво важлива поведінка (гомеостатична поведінка)

Цей тип поведінки забезпечує задоволення фізіологічних потреб тварини, таких як харчування, пиття, дихання, терморегуляція.

- Приклади:
  - Собака лащитья до господаря перед отриманням їжі.
  - Корова пасеться на пасовищі, вибираючи більш поживну траву.
  - Кішка шукає тепле місце для відпочинку.

б. Рухова активність та орієнтація у просторі

Тварини використовують різні способи переміщення для пошуку їжі, укриття або партнерів для розмноження.

- Приклади:
  - Птахи здійснюють сезонні міграції.
  - Олень уникає хижаків, використовуючи зигзагоподібний біг.
  - Мурахи орієнтуються за допомогою запахових слідів.

в. Соціальна поведінка

Включає взаємодію між представниками одного виду, що може проявлятися у формі співпраці, ієрархії, територіальної поведінки.

- Приклади:
  - Вовча зграя має чітку ієрархію з домінуючим ватажком.
  - Бджоли координують дії через «танець», повідомляючи про джерело їжі.
  - Кури встановлюють порядок клювання у групі.

г. Захисна поведінка

Включає стратегії уникнення небезпеки, захисту від хижаків або інших загроз.

- Приклади:
  - Їжак згортається в клубок при небезпеці.
  - Восьминіг випускає чорнильну хмару для дезорієнтації ворога.
  - Олень піднімає хвіст, сигналізуючи іншим про небезпеку.

д. Репродуктивна поведінка

Пов'язана з розмноженням, залицянням, вибором партнера, доглядом за потомством.

- Приклади:
  - Самці павичів розгортають хвіст для приваблення самок.
  - Савці (наприклад, леви) борються між собою за право на розмноження.
  - Самки пінгвінів передають яйця самцям для висиджування.

е. Комунікативна поведінка

Охоплює передачу інформації між тваринами за допомогою звуків, жестів, запахів або тілесного контакту.

- Приклади:
  - Кішка муркотить, висловлюючи задоволення.
  - Собака піднімає вуха та насторожується при наближенні незнайомця.
  - Дельфіни спілкуються за допомогою ультразвукових сигналів.

є. Ігрова поведінка

Характерна для молодих тварин і важлива для розвитку навичок полювання, соціальної взаємодії, встановлення ієрархії.

- Приклади:
  - Цуценята кусають одне одного під час гри, відпрацьовуючи боротьбу.
  - Кошенята грають із предметами, розвиваючи координацію рухів.
  - Молоді мавпи стрибають між гілками, тренуючи спритність.

Прояви поведінкових реакцій у різних видів тварин

Різні види тварин мають специфічні поведінкові особливості, зумовлені середовищем існування, способом життя та еволюційною адаптацією.

а. Хижаки

Мають добре розвинені стратегії полювання, орієнтуються на швидкість, маскування, вичікування або спільні дії.

- Приклад: Леви полюють зграєю, координація забезпечує успіх атаки.

б. Трав'ядні тварини

Виявляють обережність, формують великі групи для захисту, мають розвинену територіальність.

- Приклад: Антилопи рухаються стадами, щоб мінімізувати ризик нападу хижаків.

в. Домашні тварини

Ззнали селекції, що вплинуло на їхню поведінку та здатність до взаємодії з людиною.

- Приклад: Собаки орієнтовані на співпрацю з людиною, тоді як коти більш незалежні.

г. Птахи

Мають складні шлюбні ритуали, механізми міграції, використовують звукову та візуальну комунікацію.

- Приклад: Солов'ї співають для позначення території та приваблення самок.

д. Комахи

Соціальні комахи, такі як мурахи та бджоли, мають високоорганізовану поведінку з чітким розподілом ролей.

- Приклад: Бджоли використовують феромони та танець для передавання інформації про джерело їжі.

Отже, поведінка тварин є складною і багатоаспектною, вона включає інстинктивні та набуті форми реакцій, що забезпечують виживання, розмноження та соціальну взаємодію. Розуміння основних поведінкових проявів є важливим

для ветеринарів, кінологів, біологів та зоопсихологів, адже воно дозволяє ефективно працювати з тваринами, діагностувати поведінкові розлади та розробляти методи корекції небажаної поведінки.

2.2.2. Класифікація поведінки

Поведінка тварин формується під впливом як генетичних, так і середовищних факторів. Її можна поділити на дві основні категорії: *вроджену (інстинктивну) та набуту (результат навчання і досвіду)*.

Вроджена поведінка

Вроджена поведінка є генетично запрограмованою і не потребує навчання. Вона проявляється у тварин автоматично, часто вже з моменту народження. Основні форми вродженої поведінки – це *інстинкти та рефлекс*.

Інстинкти

Інстинкти – це складні послідовності поведінкових дій, які закладені генетично і не вимагають навчання. Вони спрямовані на виживання і розмноження.

Приклади інстинктивної поведінки:

- Материнський інстинкт – самка ссавця доглядає за потомством (кішки вилізують кошенят, собаки переносять цуценят у безпечне місце).
- Харчовий інстинкт – вовк переслідує здобич, корова жує жуйку.
- Міграційний інстинкт – лелеки щороку перелітають у теплі краї, лосось повертається в річку для нересту.
- Будівельний інстинкт – бджоли будують стільники, бобрі створюють греблі.

Рефлекси

Рефлекси – це автоматичні реакції організму у відповідь на подразник. Вони можуть бути *безумовними (вродженими) та умовними (набутими в процесі життя)*.

Безумовні рефлекси

Безумовні рефлекси є незмінними та характерними для всіх представників виду. Вони передаються генетично і не потребують навчання.

Приклади безумовних рефлексів:

- Миготіння при попаданні пилу в око.
- Виділення слини у собак при запаху їжі.
- Відсмикування лапи при больовому подразненні.

Набута поведінка

На відміну від вродженої, набута поведінка формується в процесі життя через досвід, навчання і адаптацію до змін у середовищі. Головні механізми набуття нових навичок – *навчання та умовні рефлекси*.

Навчання

Навчання – це процес зміни поведінки на основі досвіду. Воно може відбуватися різними способами:

- Проб і помилок – кішка вчиться відкривати двері, собака знаходить шлях додому через кілька невдалих спроб.
- Наслідкування – молоді вовки вчатья полювати, спостерігаючи за дорослими.
- Звикання (габітуація) – кінь перестає лякатися гучних звуків, якщо постійно чує їх у середовищі.
- Оперантне навчання – засноване на винагороді та покаранні (за методом Б.Ф. Скіннера).

Умовні рефлекс

Умовні рефлекс формуються внаслідок асоціацій між різними подіями. Вони є основою дресирування і навчання тварин.

Класичний приклад: Павлов показав, що собака починає виділяти слину не тільки на їжу, але й на звук дзвіночка, якщо він постійно супроводжує годування.

Відмінності між вродженою та набутою поведінкою

Характеристика	Вроджена поведінка	Набута поведінка
Формування	Закладена генетично	Виникає в процесі життя
Гнучкість	Незмінна, автоматична	Гнучка, змінюється залежно від умов
Приклади	Інстинкти, безумовні рефлекси	Навчання, умовні рефлекси
Необхідність досвіду	Не потребує навчання	Ґрунтується на досвіді
Значення	Забезпечує виживання на рівні виду	Допомагає адаптуватися до змін у середовищі

Таким чином, поведінка тварин є комбінацією вроджених і набутих механізмів. Вроджена поведінка забезпечує виживання виду, тоді як набута допомагає тваринам адаптуватися до мінливих умов середовища. Вивчення цих механізмів має велике значення для ветеринарії, дресирування та розуміння взаємодії тварин із середовищем.

2.3.3. Основні форми поведінки тварин

Основними формами поведінки тварин є *кормова поведінка, оборонна та агресивна поведінка, статева поведінка, соціальна та дослідницька поведінка*.

Кормова поведінка

Кормова поведінка – це сукупність дій і реакцій тварин, спрямованих на пошук, добування, обробку та споживання їжі. Вона є однією з найважливіших форм поведінки, оскільки забезпечує енергетичні потреби організму та виживання виду.

Цей тип поведінки включає *вроджені інстинкти*, такі як мисливські або пасовищні рефлекси, і *набуті навички*, які тварина отримує через навчання та досвід.

Етапи кормової поведінки

Кормова поведінка складається з кількох основних етапів:

a. Пошук їжі

- Орієнтування на запах, звук, рух (хижаки використовують зір і нюх для виявлення здобичі).
- Використання пам'яті для знаходження звичних джерел їжі (бджоли повертаються до знайдених квітів, білки запамятовують місця сховку горіхів).
- Використання комунікації в соціальних видах (мурахи передають інформацію про їжу через феромони, вовки полюють групами).

b. Добування їжі

- Активне полювання (леви, вовки, орли).
- Збирання та викопування (гризуни, свині).
- Фільтрація води (кити, фламінго).
- Паразитичне живлення (кліщі, п'явки).

c. Споживання їжі

- Попередня обробка (жування, розламування, очищення від шкаралупи).
- Взаємодія із травною системою (відрижка у жуйних тварин, запасання їжі у гризунів).

d. Регуляція споживання

- Насичення (механізми контролю, пов'язані з гормонами, такими як лептин і грелін).
- Вибірковість у їжі (деякі тварини їдять лише певні види корму – коали споживають евкаліпт, панда – бамбук).

Типи кормової поведінки

Кормова поведінка може значно відрізнитися залежно від виду тварини та її природного середовища.

a. Хижацька поведінка

- Активне переслідування здобичі (вовки, орли, акули).
- Засідкова стратегія (леопарди, павуки, жаби).
- Використання отрути (змії, скорпіони).

b. Пасовищна поведінка

- Споживання трави або листя (велика рогата худоба, коні, олені).
- Переміщення для пошуку більш поживного корму (антилопи, бізони).

c. Падальництво

- Споживання мертвої органіки (гієни, грифи, деякі комахи).
- Економія енергії в порівнянні з активним полюванням.

d. Всейдність

- Поєднання тваринної та рослинної їжі (ведмеді, свині, люди).
- Гнучкість у виборі раціону залежно від умов довкілля.

e. Фільтраційне живлення

- Вилів дрібних організмів із води (кити, креветки, фламінго).

f. Копрофагія (вживання фекалій)

- Спостерігається у кролів, деяких комах і собак для отримання додаткових поживних речовин.

Фактори, що впливають на кормову поведінку

a. Генетичні фактори

- Інстинктивна поведінка (хижаки атакують рухомий об'єкт).
- Спеціалізація в раціоні (коали їдять тільки евкаліпт).

b. Навколишнє середовище

- Доступність корму (зміна сезонного раціону у ведмедів).
- Конкуренція за їжу (хижаки борються за здобич, леви можуть відбирати їжу у гепардів).

c. Фізіологічні особливості

- Метаболічні потреби (дрібні птахи їдять часто, змії можуть голодувати місяцями).
- Гормональний вплив (грелін стимулює апетит, лептин сигналізує про насичення).

Значення вивчення кормової поведінки

- Оптимізація раціонів тварин у ветеринарній медицині та зоотехнії.
- Запобігання порушенням харчової поведінки (анорексія, ожиріння у домашніх тварин).
- Розробка методів збагачення середовища у зоопарках, щоб уникати поведінкових відхилень.
- Контроль популяцій шкідників та управління екосистемами (боротьба з інвазивними видами).

Отже, кормова поведінка є одним із ключових аспектів життя тварин. Вона забезпечує виживання виду, впливає на екосистеми та визначає взаємодію між різними групами організмів. Вивчення цієї поведінки має велике значення для ветеринарної практики, сільського господарства та охорони природи.

Оборонна та агресивна поведінка

Оборонна та агресивна поведінка відіграють важливу роль у житті тварин, допомагаючи їм вижити, захищати територію, харчові ресурси, потомство та встановлювати соціальні ієрархії.

Оборонна поведінка

Оборонна поведінка – це сукупність реакцій, спрямованих на уникнення небезпеки або мінімізацію ризику для життя та здоров'я тварини. Вона може бути **активною** (напад, погроза) або **пасивною** (маскування, втеча).

Форми оборонної поведінки:

a. Втеча та уникнення конфлікту

- Найбільш поширений механізм виживання.
- Олені, зайці, птахи уникають хижаків за допомогою швидкості та камуфляжу.

b. Мімікрія та маскування

- Деякі види змінюють забарвлення або копіюють зовнішність небезпечних тварин (наприклад, несправжні коралові змії імітують отруйних змій).
- c. **Завмирання (танатоз, або удавана смерть)**
  - Деякі тварини при загрозі завмирають (опосуми, жуки).
- d. **Захисні пози та сигнали залякування**
  - Вовки гарчать, коти вигинають спину, павичі розкривають хвіст, змії розширюють каптур.
- e. **Виділення хімічних речовин**
  - Скунси, жуки-бомбардири та каракатиці випускають їдкі або забруднюючі речовини.
- f. **Фізична протидія (самозахист)**
  - Бики використовують роги, їжаки – голки, черепахи ховаються в панцир.

Агресивна поведінка

Агресія – це форма поведінки, спрямована на усунення суперника, захист ресурсів або встановлення домінування. Вона може бути спрямована як на інших особин свого виду, так і на представників інших видів.

Основні види агресії:

- a. **Територіальна агресія**
    - Леви, вовки, ведмеді, багато птахів активно захищають свої території.
    - У деяких видів (напр. у собак) територіальна агресія посилюється з віком.
  - b. **Харчова агресія**
    - Виникає при конкуренції за їжу (леви можуть відбирати здобич у гепардів).
    - Домашні собаки можуть проявляти агресію при посяганні на їхню їжу.
  - c. **Соціальна агресія**
    - Зустрічається в соціальних тварин (коні, примати, вовки).
    - Включає боротьбу за домінування в групі, контроль над самками або доступ до їжі.
  - d. **Материнська агресія**
    - Самки багатьох видів стають агресивними при захисті потомства (ведмедиці, свині, корови, собаки).
  - e. **Захисна агресія (від страху)**
    - Проявляється, коли тварина загнана в кут або відчуває небезпеку.
    - Найбільш характерна для диких тварин і собак із травматичним досвідом.
  - f. **Ігрова агресія**
    - Характерна для молодих тварин (цуценята, кошенята, лошата), які через гру тренують мисливські навички та соціальну взаємодію.
- Значення вивчення оборонної та агресивної поведінки
- Запобігання конфліктам між домашніми та сільськогосподарськими тваринами.

- Розвиток методів корекції поведінкових проблем у домашніх улюбленців.
- Поліпшення умов утримання та догляду за тваринами в зоопарках і фермах.
- Контроль та управління популяціями диких тварин.

Розуміння цих форм поведінки має важливе значення для ветеринарної медицини, дресирування та зоозахисту.

Статева поведінка

Статева поведінка – це сукупність вроджених і набутих поведінкових реакцій, спрямованих на розмноження та забезпечення передачі генетичної інформації. Вона включає пошук партнера, залицяння, спаровування та догляд за потомством.

Статева поведінка регулюється як генетичними механізмами, так і гормональними факторами (тестостерон, естроген, окситоцин).

1. Фази статевої поведінки

Статева поведінка у тварин зазвичай проходить кілька основних етапів:

a. Пошук партнера

- Тварини використовують зорові, звукові, хімічні та тактильні сигнали для залучення особини протилежної статі.
- Приклад: самці оленів видають гучні реви, щоб привернути самок.

b. Залицяння (парувальна поведінка)

- Включає демонстрацію фізичної сили, забарвлення, ритуальні танці, дарування їжі.
- Приклад: у птахів шалашників самці будують декоративні «шалаші» для самок.

c. Спаровування (копуляція)

- Відбувається, коли самка готова до запліднення (період тічки, овуляції).
- У деяких видів самці охороняють самку після спарювання (леви, вовки).

d. Догляд за потомством

- У багатьох видів самки (а іноді і самці) забезпечують виживання потомства, годують, захищають, навчають.
- Приклад: у вовчих зграях обоє батьків виховують дитинчат.

2. Фактори, що впливають на статеву поведінку

a. Гормональний вплив

- Тестостерон – відповідає за розвиток агресії та домінування у самців.
- Естроген і прогестерон – регулюють статеву поведінку самок.

b. Сезонність розмноження

- У деяких тварин спаровування відбувається лише в певні пори року (олені, ведмеді, зайці).
- Домашні тварини (кішки, собаки) можуть розмножуватися цілий рік.

c. Соціальна структура

- У тварин, що живуть групами (вовки, леви, примати), домінантні самці отримують доступ до самок.
- У полігамних видах (оленів, павичів) самці конкурують за гарем самок.

d. Еволюційні механізми

- Самки обирають найсильніших самців для передачі «якісних» генів потомству.
- Деякі самці приносять «дарунки» (їжу) самкам, що підвищує шанси на спаровування (богомолі, птахи).

3. Форми статевої поведінки у різних груп тварин

- Моногамія** (пара формується на тривалий час або на все життя)
  - Вовки, лебеді, пінгвіни, деякі види приматів.
  - Обидва партнери часто разом доглядають за потомством.
- Полігамія** (один самець спаровується з кількома самками)
  - Олені, леви, кури, слони.
  - Домінантний самець контролює групу самок.
- Поліандрія** (одна самка має кілька самців)
  - Зустрічається рідше, наприклад, у деяких видів птахів (як фаларопи).
- Партеногенез** (розмноження без запліднення)
  - Деякі комахи (тля, бджоли), ящірки, риби.

4. Поведінкові особливості спарювання у різних видів тварин

- **Собаки** – у період тічки самки вибирають найбільш домінуючих самців.
- **Коти** – самки проявляють агресію до самця після спарювання.
- **Кони** – жеребці контролюють групу кобил, оберігаючи від інших самців.
- **Птахи** – використовують складні ритуали, співи, танці для привернення партнера.

Значення дослідження статевої поведінки

- Допомогає покращити розведення та селекцію тварин.
- Полегшує розуміння причин агресії або поведінкових проблем у домашніх тварин.
- Дозволяє регулювати популяції диких і сільськогосподарських тварин.

Зоопсихологія досліджує механізми статевої поведінки, що важливо для ветеринарної практики, тваринництва та охорони природи.

Соціальна поведінка тварин

Соціальна поведінка – це форма взаємодії між індивідами одного виду, яка включає спілкування, співпрацю, ієрархію та розподіл ролей у групі. Вона має ключове значення для виживання, розмноження та адаптації до середовища.

Тварини, що ведуть соціальний спосіб життя, мають складні форми взаємодії, які допомагають їм ефективніше полювати, захищатися від хижаків, виховувати потомство та передавати досвід молодшим особинам.

Основні форми соціальної поведінки

a. Групове життя

- Деякі тварини утворюють групи для спільного існування, що дає їм певні переваги:
  - *Захист від хижаків* (риби в косяках, антилопи в стадах).
  - *Спільне полювання* (вовки, леви, дельфіни).
  - *Догляд за потомством* (слони, мавпи).

- Приклад: зграї вовків діють як злагоджена команда під час полювання, маючи чітку організацію ролей.

b. Ієрархія в групах

- У соціальних групах зазвичай встановлюється ієрархія – система підпорядкування між індивідами.
- Вона може бути жорсткою (у вовчих зграях домінуюча пара контролює доступ до ресурсів) або гнучкою (у дельфінів).
- У приматів, вовків, коней домінуючі особини отримують пріоритет у харчуванні та розмноженні.
- Приклад: у курей існує «порядок клювання», де сильніші особини мають привілеї.

c. Територіальність

- Багато тварин захищають певну територію від чужинців, використовуючи запахові мітки, голосові попередження або агресивну поведінку.
- Територіальна поведінка важлива для доступу до ресурсів і розмноження.
- Приклад: тигри та ведмеді активно патрулюють і мітять свою територію.

d. Альтруїзм і співпраця

- Деякі види демонструють поведінку, що приносить користь іншим, навіть якщо вона не дає негайної вигоди особині, яка її виконує.
- Приклад: у бджіл робочі особини не розмножуються, а допомагають матці та охороняють вулик.

e. Розподіл ролей у соціальних групах

- У певних спільнотах (мурахи, бджоли, терміти) існує поділ на касти – робочі особини, воїни, матки.
- Це дозволяє ефективно функціонувати колонії та виживати в складних умовах.

Соціальна поведінка у різних видів тварин

- **Ссавці** (слони, вовки, примати) – складні системи взаємодії, чітка ієрархія, колективний догляд за потомством.
- **Птахи** (гусячі зграї, колоніальні чайки) – спільна навігація, кооперативне гніздування.
- **Комахи** (бджоли, мурахи) – жорсткий поділ функцій у колоніях.
- **Риби** (косяки) – груповий захист і координація рухів.

Значення соціальної поведінки

- Підвищує шанси на виживання.
- Полегшує пошук їжі та захист від хижаків.
- Сприяє передаванню знань та навичок.
- Є основою для формування складних екосистем.

Розуміння соціальної поведінки важливе для ветеринарії, зоопсихології та зоології, оскільки допомагає пояснити особливості спільного життя тварин і покращити їхнє утримання в умовах неволі.

Дослідницька поведінка тварин

Дослідницька поведінка – це природна активність тварин, спрямована на вивчення навколишнього середовища, пошук нових джерел їжі, уникнення небезпеки та розвиток навичок. Вона є важливим механізмом адаптації, оскільки дозволяє тваринам швидше пристосовуватися до змінних умов і навчатися з власного досвіду.

Така поведінка характерна для більшості тварин, особливо для високоорганізованих видів (приматів, собак, котів, гризунів, дельфінів, вороноподібних птахів), які демонструють складні форми навчання та проблемного вирішення.

Основні прояви дослідницької поведінки

Цікавість та орієнтовні реакції

- Тварини виявляють інтерес до нових об'єктів або змін у середовищі.
- Орієнтовний рефлекс спонукає до уважного спостереження, обнюхування, доторку.
- Приклад: коти обережно досліджують нові предмети в будинку, обнюхуючи та торкаючись лапою.

Маніпуляція об'єктами

- Деякі види активно використовують лапи, дзьоби, пащі або навіть інструменти для дослідження предметів.
- Приклад: шимпанзе використовують гілки для добування термітів, ворони кидають горіхи на дорогу, щоб їх розчавили машини.

Експериментування та навчання методом спроб і помилок

- Тварини пробують різні варіанти дій, щоб знайти найефективніший спосіб досягнення мети.
- Приклад: шури у лабіринтах швидко знаходять вихід, застосовуючи навчання за підкріпленням.

Спостереження та навчання у родичів

- Молоді особини часто переймають досвід старших, спостерігаючи за їхніми діями.
- Приклад: левенята вчаться полювати, стежачи за поведінкою дорослих самок.

Гра як форма дослідницької поведінки

- Ігрова активність у молодих тварин допомагає їм вивчати соціальні правила, розвивати моторні навички та досліджувати межі можливостей свого тіла.
- Приклад: цуценята грають, імітуючи сутички, що допомагає їм навчитися захищатися у дорослому віці.

Нейрофізіологічні основи дослідницької поведінки

- Дослідницька активність контролюється лімбічною системою мозку, зокрема гіпокампом, який відповідає за навчання та пам'ять.
- Виділення дофаміну під час успішного вирішення завдань підсилює бажання повторювати експерименти.
- Гормон кортизол може знижувати цікавість у стресових ситуаціях, тоді як комфортні умови сприяють активному пізнанню нового.

Значення дослідницької поведінки

Адаптація – дає змогу пристосовуватися до змін середовища.

Еволюційний розвиток – сприяє формуванню нових стратегій виживання.

Соціальна взаємодія – вчить тварин правильній поведінці в групах.

Емоційний добробут – забезпечує психічну стимуляцію та знижує ризик стресу у тварин у неволі.

Розуміння дослідницької поведінки є важливим для ветеринарної медицини та зоопсихології, оскільки воно допомагає розробляти програми збагачення середовища для тварин у неволі та вдосконалювати методи їхнього навчання та соціалізації.

2.2.4. Фактори, що впливають на поведінку

Головними факторами, які впливають на поведінку тварин є *генетичні особливості, вплив зовнішнього середовища та взаємодія з людиною.*

Генетичні особливості

Генетичні фактори відіграють ключову роль у формуванні поведінкових реакцій тварин. Вони визначають вроджені механізми адаптації, інстинктивну поведінку, а також схильність до певних форм навчання та соціалізації. Генетичний код містить інформацію про структуру нервової системи, гормональну регуляцію, а також механізми реакції на подразники, що безпосередньо впливає на поведінкові патерни.

1. Спадковість та вроджена поведінка

Спадкові особливості забезпечують тваринам базовий набір поведінкових реакцій, які допомагають їм вижити. Інстинкти, як-от смоктальний рефлекс у новонароджених ссавців або будівельна поведінка у птахів, є прикладами поведінки, що формується на генетичному рівні. Такі реакції є фіксованими і менш залежними від зовнішніх умов.

2. Породні відмінності

Селекція та штучний добір значною мірою формують поведінкові особливості домашніх тварин. Наприклад, собаки породи бордер-колі мають виражені пастуші інстинкти, тоді як лабрадори відзначаються високою соціальністю та доброзичливістю. У тварин різних порід відрізняються рівень активності, схильність до агресії та здатність до навчання, що є результатом генетичних особливостей.

3. Індивідуальні відмінності

Окрім видових та породних особливостей, кожна тварина має індивідуальні риси характеру, які закладаються генетично. Наприклад, у кошенят одного виводка можна спостерігати як активних, так і більш стриманих особин.

4. Генетичні аномалії та їхній вплив на поведінку

Мутації або генетичні порушення можуть призводити до змін у поведінці. Такі аномалії можуть впливати на роботу нервової системи, знижувати здатність до навчання або спричиняти надмірну агресію чи тривожність.

Таким чином, генетичні особливості є фундаментальною основою поведінкових реакцій тварин. Однак їхній вплив завжди реалізується у взаємодії з

умовами середовища, що підкреслює важливість комплексного підходу до вивчення поведінки тварин.

Вплив середовища

Середовище є одним із ключових чинників, що визначають поведінкові реакції тварин. На відміну від генетичних факторів, які формують базові інстинктивні реакції, вплив умов зовнішнього середовища забезпечує гнучкість поведінки та адаптацію до змінних обставин.

2. Природні умови

Фізичні фактори середовища, такі як температура, вологість, освітлення та наявність укриття, безпосередньо впливають на активність та поведінкові патерни тварин. Наприклад, холонокровні тварини демонструють зниження активності в умовах низьких температур, тоді як у періоди спеки багато видів проявляють поведінку, спрямовану на охолодження (відпочинок у тіні, занурення у воду тощо).

2. Харчові ресурси

Доступність їжі суттєво впливає на стратегії пошуку корму, територіальну поведінку та ієрархічні відносини у групах. У середовищах із обмеженими ресурсами у тварин частіше виникають конфлікти за їжу, що може підвищувати рівень агресії.

3. Соціальне оточення

Поведінка тварин значною мірою залежить від контактів із представниками свого виду. Соціальні види, такі як вовки, мавпи або деякі птахи, формують складні системи ієрархії, спільне полювання та догляд за потомством. Ізоляція або порушення соціальних зв'язків можуть спричинити стрес і призводити до змін у поведінці.

4. Досвід і навчання

Життєвий досвід тварин є важливим фактором у формуванні поведінки. Навчання через наслідування, спостереження або власний досвід допомагає тваринам адаптуватися до змінних умов середовища. Наприклад, собаки можуть навчитися відкривати двері шляхом багаторазових спроб, а хижаки відточують мисливські навички, спостерігаючи за дорослими особинами.

Таким чином, вплив середовища визначає велику частину поведінкових реакцій тварин, забезпечуючи їхню адаптацію до мінливих умов життя. Комбінація генетичних та екологічних чинників формує унікальний поведінковий профіль кожної особини, що є важливим аспектом у вивченні зоопсихології.

Взаємодія з людиною

Контакт із людиною є одним із найважливіших факторів, що впливають на поведінку домашніх та деяких диких тварин. Вплив людини може бути як позитивним, сприяючи соціалізації та адаптації, так і негативним, викликаючи стрес або агресію.

3. Ранній контакт із людиною

Ранній досвід взаємодії з людьми має вирішальне значення у формуванні поведінкових реакцій. Наприклад, цуценята та кошенята, які з перших тижнів життя контактують із людиною, демонструють вищий рівень соціальної довіри та

легше піддаються навчанню. У той же час відсутність такого досвіду може призвести до страху чи агресії в подальшому.

2. Методи виховання та навчання

Поведінка тварин значною мірою залежить від методів, які використовує людина під час їх виховання. Позитивне підкріплення (заохочення ласощами чи похвалою) сприяє закріпленню бажаних форм поведінки, тоді як жорсткі покарання або насильство можуть викликати у тварини тривожність, агресію або замкнутість.

3. Тип взаємодії

Форма та інтенсивність контакту з людиною також впливають на поведінку тварин. Домашні тварини, що постійно перебувають у тісному контакті з власником, часто демонструють сильну прив'язаність і залежність. Навпаки, тварини, що отримують недостатньо уваги, можуть стати агресивними або схильними до руйнівної поведінки.

4. Умови утримання

Якість середовища, створеного людиною, також суттєво впливає на психоемоційний стан тварин. Занадто тісні або бідні на стимули умови можуть призвести до розвитку стереотипної поведінки (нав'язливих рухів, безцільної ходи по колу тощо), що свідчить про стрес або нудьгу.

5. Індивідуальний підхід

Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної тварини під час взаємодії. Деякі тварини є більш соціальними та відкритими до контакту, тоді як інші потребують більше часу для адаптації. Розуміння характеру тварини допомагає налагодити довірливі стосунки та забезпечити її комфортний психологічний стан.

Отже, взаємодія з людиною є потужним чинником, що формує поведінку тварин. Правильний підхід до контактів із твариною, заснований на довірі, терпінні та розумінні її індивідуальних потреб, є запорукою гармонійних відносин і позитивного емоційного стану у тварини.

2.3. СТАДІЇ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ У ТВАРИН

2.3.1. Еволюція психіки тварин

Процес еволюції психіки у тварин є складним і поступовим, що охоплює перехід від примітивних реакцій на подразники до складних форм поведінки та навчання. Психічний розвиток тварин безпосередньо пов'язаний з ускладненням їхньої нервової системи та адаптацією до умов існування.

1. Відсутність психіки у найпростіших

Найпростіші організми, такі як амеби, інфузорії та інші одноклітинні, не мають психіки у звичному розумінні. Їхня поведінка визначається лише елементарними реакціями на подразники, такими як світло, температура чи хімічні речовини. Ці реакції є автоматичними і не передбачають будь-якої свідомої оцінки ситуації.

Наприклад, амеби демонструють явище таксису – рух до або від джерела подразнення (наприклад, до поживних речовин або подалі від небезпечного

середовища). Такі реакції є виключно біологічними і не свідчать про наявність психічної діяльності.

2. Формування сенсорних та рефлекторних реакцій у безхребетних

У тварин із більш розвинутою нервовою системою, зокрема у безхребетних (черви, молюски, комахи), з'являються складніші форми поведінки. Вони базуються на сенсорних і рефлекторних реакціях, що забезпечують швидку адаптацію до змін у середовищі.

Наприклад, дощові черви реагують на вібрацію ґрунту втечею у глибші шари, а комахи демонструють орієнтацію на запахи чи світло. У таких тварин можна спостерігати рефлекси – автоматичні відповіді на специфічні подразники, що формуються завдяки нервовій системі.

3. Виникнення навчання та пам'яті у хребетних

Психіка хребетних тварин значно складніша. У таких тварин з'являється здатність до навчання, запам'ятовування та узагальнення досвіду. Пам'ять дає можливість закріплювати корисні моделі поведінки, що підвищує шанси на виживання.

Наприклад, риби здатні запам'ятовувати місцезнаходження укриттів і джерел їжі, а птахи можуть вчитися складних маршрутів міграції, орієнтуючись на зіркове небо або магнітне поле Землі. У ссавців, зокрема приматів, спостерігаються ще складніші форми навчання – наслідування та спільна діяльність, що свідчить про високий рівень психічної організації.

Таким чином, розвиток психіки у тварин пройшов довгий шлях від простих подразникових реакцій до складних механізмів навчання, пам'яті та соціальної поведінки. Еволюція психіки є ключовим чинником, що дозволив тваринам адаптуватися до різноманітних умов середовища та ефективно взаємодіяти з ним.

2.3.2. Основні рівні розвитку психіки

Основними рівнями розвитку психіки є *елементарна сенсорна психіка, перцептивна психіка та інтелектуальна поведінка.*

Елементарна сенсорна психіка

Елементарна сенсорна психіка є однією з початкових стадій розвитку психіки у тварин. Вона характерна для організмів, які вже мають примітивну нервову систему та органи чуття. На цьому етапі тварини здатні сприймати окремі подразники з навколишнього середовища та відповідати на них відповідними реакціями.

1. Реакція на механічні подразники

Одним із найпростіших проявів сенсорної психіки є реакція на механічний вплив. Наприклад, гідри та морські анемони скорочують своє тіло при дотику до них, що є елементарною захисною реакцією.

2. Реакція на світлові подразники

Світлочутливість є важливим адаптивним механізмом, що допомагає тваринам орієнтуватися у просторі. Деякі одноклітинні організми (наприклад, евглена зелена) мають світлочутливі структури, що дозволяють їм рухатися у

напрямку джерела світла (позитивний фототаксис) або навпаки тікати від нього (негативний фототаксис).

У більш складних безхребетних, таких як комахи, є спеціалізовані органи зору, що дозволяють сприймати яскравість, контури об'єктів та навіть розрізняти кольори.

3. Реакція на хімічні подразники (запахи)

Чутливість до хімічних речовин є важливим фактором для пошуку їжі, уникнення небезпеки та пошуку партнерів. Наприклад, мурахи використовують феромони для обміну інформацією між членами колонії, що забезпечує координовану групову поведінку.

4. Інстинктивні реакції на подразники

Тварини з елементарною сенсорною психікою часто демонструють жорстко запрограмовані реакції на специфічні стимули. Наприклад, молюски замикають свої стулки при відчутті небезпеки, а дощові черви активно реагують на вібрації ґрунту.

Елементарна сенсорна психіка забезпечує базовий рівень взаємодії з навколишнім середовищем і є важливим етапом еволюційного розвитку психічної діяльності у тварин. Вона формує основу для більш складних форм поведінки, таких як навчання, запам'ятовування та соціальна взаємодія.

Перцептивна психіка

Перцептивна психіка є більш складною формою психічної діяльності, що характеризується здатністю тварин до цілісного сприйняття об'єктів та ситуацій. На цій стадії тварини не лише реагують на окремі подразники, а й формують цілісне уявлення про навколишнє середовище на основі сукупності сенсорних сигналів.

1. Усвідомлене сприйняття об'єктів

На відміну від елементарної сенсорної психіки, де тварина реагує на окремі подразники, перцептивна психіка дозволяє оцінювати об'єкти в їхній сукупності. Наприклад, собака може не лише вловлювати запах людини, а й розпізнавати її за виглядом, голосом та манерою поведінки.

2. Оцінка просторових характеристик

Тварини з перцептивною психікою здатні оцінювати відстань до об'єкта, його розміри та форму. Це важливо для хижаків, які враховують момент нападу, та для травоядних тварин, що оцінюють безпечну відстань до потенційної загрози.

3. Реакція на складні ситуації

Перцептивна психіка забезпечує тваринам здатність враховувати кілька факторів одночасно та приймати рішення на їхній основі. Наприклад, птахи, що будують гнізда, вибирають місце, враховуючи захищеність від хижаків, наявність матеріалів для будівництва та доступність корму.

4. Соціальні взаємодії

Перцептивна психіка особливо розвинена у соціальних тварин, таких як примати, собаки та деякі птахи. Вони здатні розпізнавати емоційний стан своїх побратимів, що дозволяє їм ефективно взаємодіяти в групі.

Перцептивна психіка є важливим етапом еволюційного розвитку, що дає змогу тваринам гнучко адаптувати свою поведінку до змінних умов середовища та вибудовувати складніші соціальні зв'язки. Цей рівень психіки забезпечує вищий рівень навчання, накопичення досвіду та формування індивідуальних моделей поведінки.

Інтелектуальна поведінка

Інтелектуальна поведінка є найвищою стадією розвитку психіки у тварин і характеризується здатністю до аналізу інформації, навчання, вирішення складних завдань та прийняття рішень на основі попереднього досвіду. Така форма поведінки спостерігається переважно у високорозвинених хребетних – приматів, дельфінів, слонів, собак, ворон та деяких інших тварин.

1. Здатність до аналізу та оцінки ситуацій

Тварини з розвинутою інтелектуальною поведінкою можуть аналізувати навколишнє середовище, оцінювати можливі ризики та обирати оптимальний спосіб дій. Наприклад, ворони здатні використовувати предмети як знаряддя для добування їжі: вони можуть зігнути дрот у гачок, щоб витягти приманку з вузької ємності.

2. Навчання та накопичення досвіду

Інтелектуальна поведінка тісно пов'язана зі здатністю до навчання. Такі тварини можуть не лише запам'ятовувати інформацію, а й застосовувати її у нових умовах. Примати, наприклад, здатні вчитися методом наслідування – спостерігаючи за діями інших особин, вони переймають ефективні способи виконання завдань.

3. Використання знарядь праці

Одним із найяскравіших проявів інтелектуальної поведінки є використання предметів як інструментів. Шимпанзе застосовують палиці для добування комах із гнізд, а видри використовують каміння для розбиття мушель. Ця здатність свідчить про розвинену когнітивну діяльність та вміння планувати дії.

4. Розуміння причинно-наслідкових зв'язків

Тварини з високим рівнем інтелекту можуть усвідомлювати взаємозв'язки між подіями. Наприклад, собака може навчитися відкривати двері, натискаючи на ручку, якщо раніше спостерігав за тим, як це робить людина.

5. Комунікація та соціальна взаємодія

Деякі види демонструють складні форми соціальної взаємодії, що свідчить про розвинену інтелектуальну діяльність. Дельфіни використовують систему звуків для спілкування, а деякі види мавп передають інформацію про загрози за допомогою специфічних сигналів.

6. Емоційний інтелект

Окрім розумових здібностей, тварини з розвинутою інтелектуальною поведінкою часто демонструють ознаки емоційної чутливості та емпатії. Наприклад, слони виявляють ознаки скорботи за померлими родичами, а собаки та коти можуть реагувати на настрій своїх господарів.

Інтелектуальна поведінка є результатом тривалого еволюційного розвитку та є характерною для видів, що мають складну нервову систему та високу

здатність до соціальної взаємодії. Завдяки такій поведінці тварини не лише адаптуються до оточення, а й активно змінюють його відповідно до власних потреб.

2.3.3. Приклади інтелектуальної поведінки у тварин

1. Шимпанзе та використання знарядь праці

Шимпанзе є одними з найвідоміших представників тваринного світу, які активно використовують знаряддя для виконання різноманітних завдань:

- *Добування їжі:* Шимпанзе часто застосовують палички для вилучення термітів із гнізд. Вони обирають гілочки відповідної довжини та діаметра, очищують їх від листя і використовують як «вудку», яку вставляють у нору термітів. Коли комахи чіпляються за гілку, шимпанзе витягує її та з'їдає термітів.

- *Розколювання горіхів:* У деяких популяціях шимпанзе помічено використання каміння для розбивання твердих горіхів. Для цього вони підбирають плоский камінь як «ковадло» і важкий камінь як «молоток». Це вимагає не лише фізичної сили, а й розуміння того, як правильно розмістити горіх для успішного розколу.

2. Ворони та розумне використання предметів

Ворони демонструють вражаючий рівень інтелекту, зокрема у використанні інструментів:

- *Виготовлення гачкоподібних знарядь:* Відомі експерименти показали, що ворони можуть зігнути дріт у форму гачка, щоб витягти їжу з вузької трубки. Ця поведінка свідчить про розуміння причинно-наслідкових зв'язків та вміння застосовувати творчий підхід.

- *Використання каміння для підняття рівня води:* У деяких експериментах ворони кидали каміння у посудину з водою, щоб підняти рівень рідини і дістати плаваючий корм. Цей прийом демонструє не лише спостережливість, а й здатність до логічного мислення.

3. Дельфіни та розв'язання завдань

Дельфіни відомі своєю високою соціальною організацією та здатністю до складних розумових операцій:

- *Співпраця у групі:* У природі дельфіни демонструють узгоджені дії під час полювання. Наприклад, вони можуть оточувати косяки риби, створюючи своєрідну «пастку», що вимагає координації та взаєморозуміння між членами групи.

- *Виконання складних завдань:* У дослідженнях дельфіни демонстрували здатність розпізнавати символи, повторювати задані комбінації рухів та знаходити нестандартні способи отримання винагороди, що свідчить про розвинену пам'ять та аналітичні здібності.

4. Собаки та здатність до навчання та вирішення завдань

Собаки мають високий рівень соціального інтелекту та добре навчаються через взаємодію з людиною:

- *Пошук предметів за запахом:* Дресировані собаки можуть виявляти наркотики, вибухові речовини або людей під завалами, керуючись складними

запаховими слідами. Це вимагає не лише чутливого нюху, а й здатності слідувати логічним ланцюжкам.

- *Розуміння жестів та команд*: Собаки вміють зчитувати невербальні сигнали людини, що дозволяє їм ефективно виконувати складні команди. Наприклад, у випробуваннях собаки успішно знаходили заховані предмети, орієнтуючись лише на напрямок погляду або вказівний жест людини.

Ці приклади демонструють, що інтелектуальна поведінка тварин включає як використання знарядь, так і складні форми навчання, аналізу та вирішення завдань, що свідчить про їхні розвинені когнітивні здібності.

5. Соціальна взаємодія

Соціальна взаємодія є важливим показником інтелектуальної поведінки у багатьох тварин. Вона проявляється через організовані групові дії, комунікацію та формування ієрархії в колективах.

а. Вовки

Вовки є яскравим прикладом тварин із добре розвинутою соціальною структурою. Їхні зграї мають чітку ієрархію, що допомагає уникати конфліктів і забезпечує ефективну взаємодію під час полювання та виховання молоді.

- *Колективне полювання*: Під час полювання вовки координують свої дії: одні особини женуть здобич, а інші блокують шляхи відступу. Така стратегія вимагає злагоджених дій та розуміння ролі кожного члена групи.

- *Турбота про слабших*: Вовки можуть доглядати за хворими або пораненими членами зграї, що свідчить про здатність до співчуття та підтримки соціальних зв'язків.

б. Слони

Слони демонструють винятково складну соціальну поведінку, що включає як взаємодію в стаді, так і турботу про інших.

- *Допомога членам стада*: Слони часто підтримують поранених або старих особин, допомагаючи їм піднятися чи пересуватися.

- *Пам'ять та комунікація*: Слони мають відмінну пам'ять і здатність запам'ятовувати обличчя родичів та місця, де є джерела води. Вони також використовують інфразвукові сигнали для передачі інформації на великі відстані.

- *Прояв емоцій*: Слони демонструють глибокі емоції – наприклад, вони можуть висловлювати скорботу за померлими родичами, відвідувати їхні «могили» і навіть торкатися кісток загиблих особин.

в. Примати

Примати, особливо шимпанзе, бонобо та горили, мають надзвичайно складну соціальну поведінку.

- *Навчання в групі*: Молоді особини вчать через наслідування досвідчених членів групи. Це допомагає їм оволодіти навичками використання знарядь, знаходження їжі та соціальних норм.

- *Розв'язання конфліктів*: Примати демонструють складні способи примирення, наприклад, обійми чи спільне грумінгування (чистка шерсті), що допомагає відновити соціальні зв'язки.

- *Альтруїзм та співчуття*: Шимпанзе здатні допомагати один одному без очікування негайної винагороди, що свідчить про розвинену емпатію.

Ці приклади демонструють, що соціальна взаємодія у тварин не лише забезпечує виживання групи, а й свідчить про наявність складних когнітивних механізмів, емоційної чутливості та вміння будувати міцні соціальні зв'язки.

2.4. РОЛЬ ЕМОЦІЙ І ПОВЕДІНКИ У ВЕТЕРИНАРНІЙ ПРАКТИЦІ

Лікар ветеринарної медицини має враховувати емоційний стан тварин під час проведення діагностичних заходів, призначенні та моніторингу ефективності лікування. У зв'язку з цим важливо розпізнавати *ознаки стресу у тварин* та розуміти, яким чином, свідомо чи не свідомо, *ветеринарний лікар може, впливати на поведінку тварин*.

Ознаки стресу у тварин

Стрес – це адаптивна реакція організму на зовнішні або внутрішні подразники, які порушують його гомеостаз. Він може бути короткочасним (гострим) або тривалим (хронічним). Рівень стресу та його наслідки залежать від виду тварини, індивідуальних особливостей, умов утримання та попереднього досвіду.

Ознаки стресу у тварин поділяють на **фізіологічні та поведінкові**.

Фізіологічні реакції стресу

При стресі в організмі активуються різні фізіологічні процеси, спрямовані на мобілізацію ресурсів для боротьби з загрозою. Основні фізіологічні реакції включають:

Зміни серцево-судинної системи

- Тахікардія – прискорене серцебиття, викликане викидом адреналіну.
- Підвищення артеріального тиску – звуження судин для забезпечення кровопостачання м'язів.
- Аритмія – порушення серцевого ритму при сильному стресі.

Дихальні зміни

- Прискорене, поверхнєве дихання (гіпервентиляція).
- Іноді – задишка або нерівномірні вдихи.

Порушення роботи травної системи

- Втрата апетиту через активізацію симпатичної нервової системи.
- Діарея або закрепи через зміну перистальтики кишківника.
- блювання, особливо у котів і собак.

Температурні реакції

- Підвищення температури тіла при гострому стресі.
- Тремтіння, особливо у собак, коней та гризунів.

Потовиділення та інші шкірні реакції

- У коней і корів – надмірне потовиділення.
- У котів і собак – вологі лапи через активізацію потових залоз.
- Зміна кольору слизових оболонок – блідість або почервоніння ясен.

Гормональні зміни

- Підвищення рівня кортизолу – гормону стресу.

- Зниження рівня серотоніну і дофаміну, що може викликати депресивний стан.

Поведінкові зміни під впливом стресу

Поведінкові реакції тварин на стрес залежать від виду, рівня соціалізації та індивідуальних особливостей. Деякі тварини проявляють агресію, інші – апатію або втечу.

Агресія або оборонна поведінка

- Різкі зміни в поведінці – дружня тварина може стати агресивною.
- Гарчання, кусання (у собак, котів).
- Роздратованість та спроби нападу (у коней, ВРХ).
- Напружена поза, розширені зіниці, підняті вуха.

Тривожність і страх

- Постійна пильність, часте озирнення.
- Згорблена поза, підібганий хвіст (у собак).
- Розширені зіниці, неспокійні рухи (у котів).
- Відмова від їжі, ховання у кутки або під предмети.

Апатія і депресія

- Зниження активності, байдужість до ігор та соціальних контактів.
- Відмова від їжі, води.
- Тривале лежання або сидіння без руху.

Стереотипна поведінка

- Повторювані дії без видимої мети: ходіння колами, розгойдування (у великих хижаків у зоопарках).
- Лизання або кусання власного тіла (може призвести до самотравмування).

Вокалізація (звукові прояви стресу)

- Надмірне гавкання або скиглення у собак.
- М'яукання з нотками тривоги у котів.
- Свист у коней, мукання у корів, писк у гризунів.

Відмова від соціальних контактів або гіперзалежність

- Деякі тварини уникають контакту з власником чи іншими тваринами.
- Інші, навпаки, постійно шукають захисту у людини або домінуючого члена групи.

Отже, розпізнавання фізіологічних та поведінкових ознак стресу є важливим завданням ветеринарної медицини та зоопсихології. Вчасне виявлення стресових реакцій дозволяє застосовувати ефективні методи їх зниження, запобігати розвитку хронічного стресу та пов'язаних із ним захворювань.

Знання особливостей стресової поведінки у різних видів тварин допомагає ветеринарам, власникам і фахівцям із поведінки забезпечити належні умови утримання, мінімізувати стресові фактори та підвищити добробут тварин.

2.4.2. Як ветеринарний лікар може впливати на поведінку тварин

Візит до ветеринарного лікаря може бути значним стресом для тварин. Незнайоме середовище, запахи, дотики та маніпуляції часто викликають у них

страх, тривожність або агресію. Важливо використовувати гуманні та ефективні методи для зменшення стресових реакцій під час огляду, що не тільки покращує добробут тварин, але й полегшує роботу ветеринарного персоналу.

1. Зниження стресу перед візитом

- Адаптація до перевезення: власники можуть заздалегідь привчати тварину до переноски або транспортування, використовуючи позитивне підкріплення.

- Використання заспокійливих феромонів: спеціальні спреї або дифузори (наприклад, Feliway для котів, Adaptil для собак) допомагають знизити тривожність.

- Попереднє знайомство з клінікою: якщо це можливо, короткі ознайомчі візити без маніпуляцій можуть допомогти тварині звикнути до середовища.

2. Правильне середовище у клініці

- Розділення зон очікування для котів і собак зменшує стрес через контакт із потенційними хижаками чи суперниками.

- Тиха атмосфера – мінімізація гучних звуків, спокійна музика або шумопоглинаючі матеріали можуть допомогти знизити нервові напруження.

- Наявність схованок (наприклад, можливість залишити kota в переносці під час очікування) зменшує страх.

3. Гуманні методи обстеження

Підхід до тварини

- Використання повільних рухів та спокійного голосу.
- Уникнення прямого зорового контакту з тваринами, які нервують.
- Нехай тварина обнюхає лікаря або інструменти перед маніпуляціями.

Мінімізація фізичного обмеження

- Використання найменш інвазивного методу фіксації (наприклад, замість утримання силою – накриття рушником для котів).

- Використання антиковзких поверхонь на столах для обстеження зменшує страх перед нестійкістю.

- Якщо тварина особливо тривожна – можливість проводити огляд на підлозі або в переносці.

4. Використання фармакологічних та поведінкових методів заспокоєння

Натуральні заспокійливі засоби

- Феромони, трав'яні препарати (наприклад, валеріана, ромашка).
- Спеціальні дієти з додаванням триптофану, який зменшує тривожність.

Легка седація

- Якщо тварина вкрай агресивна або тривожна, ветеринар може призначити м'які транквілізатори перед візитом.

- Важливо використовувати такі методи виключно під контролем ветеринара.

Таким чином, зниження стресу під час ветеринарного огляду має важливе значення для забезпечення якісної діагностики та лікування. Використання спокійного підходу, створення комфортного середовища, мінімізація фізичних

обмежень і застосування методів позитивного підкріплення допомагає значно покращити досвід тварини та ветеринарного персоналу.

5. Використання позитивного підкріплення

Позитивне підкріплення є одним із найефективніших методів корекції поведінки тварин. Воно базується на заохоченні бажаних реакцій, що сприяє формуванню довіри до ветеринарного лікаря та полегшує проведення огляду, лікувальних процедур і реабілітації.

Суть позитивного підкріплення

Позитивне підкріплення – це метод навчання, при якому тварина отримує нагороду за правильну поведінку. Це може бути:

- Ласощі (улюблена їжа, спеціальні смаколики).
- Погладжування та вербальне заохочення (спокійний голос, лагідні слова).
- Гра (улюблена іграшка або активність).

Головна мета – асоціювати відвідування ветеринара або медичні процедури з приємними переживаннями.

• Власники можуть навчати тварину спокійно заходити у переноску, винагороджуючи її ласощами.

• Короткі ознайомчі візити в клініку без процедур допоможуть тварині звикнути до обстановки.

• Використання феромонів або спеціальних заспокійливих спреїв (наприклад, Feliway, Adaptil).

Заохочення під час огляду

• Ветеринар може давати ласощі під час огляду, щоб тварина відволікалася та асоціювала процес із чимось приємним.

• Погладжування та м'яке звернення допомагають знизити тривожність.

• Використання іграшок для заохочення у собак або котів, які реагують на гру.

Позитивне підкріплення після процедур

• Після уколу або неприємної маніпуляції важливо винагородити тварину, щоб створити позитивну асоціацію.

• Власникам рекомендується хвалити тварину після візиту до клініки, давати улюблену їжу або більше часу на гру.

Переваги позитивного підкріплення

• Зменшення стресу – тварини починають асоціювати ветеринарний огляд із позитивним досвідом.

• Легший контроль поведінки – тварини швидше засвоюють бажані реакції.

• Покращення стосунків між ветеринаром і твариною – довіра робить лікування ефективнішим.

• Менше потреби у примусовій фіксації – тварини менше чинять опір.

Отже, використання позитивного підкріплення у ветеринарній практиці значно покращує досвід тварини, знижує її страх і робить процедури

безпечнішими. Воно сприяє формуванню довіри між ветеринаром, власником і твариною, що є ключовим для успішного лікування та догляду.

6. Роль соціалізації та правильного виховання

Соціалізація та виховання відіграють ключову роль у формуванні поведінки тварин і їхньої взаємодії з людьми, іншими тваринами та навколишнім середовищем. Для ветеринарного лікаря розуміння цих процесів є важливим, оскільки воно допомагає коригувати поведінкові проблеми, зменшувати стрес тварин під час оглядів і покращувати якість їхнього життя.

Соціалізація: основні принципи

Соціалізація – це процес, під час якого тварина вчиться правильно реагувати на різні стимули (інших тварин, людей, нові ситуації). Вона особливо важлива в ранньому віці (до 12-16 тижнів у собак і котів), але її можна проводити й у дорослому віці.

Чому соціалізація важлива?

- Формує стабільну психіку та знижує рівень тривожності.
- Допомогає тварині краще адаптуватися до нових ситуацій.
- Запобігає агресивній поведінці через страх або невпевненість.
- Полегшує взаємодію з ветеринаром, грумерами та іншими спеціалістами.

Методи соціалізації

- Контакт із різними людьми – ветеринарами, гостями вдома, дітьми.
- Знайомство з іншими тваринами – контрольоване спілкування з собаками, котами та іншими видами.
- Адаптація до нових місць і звуків – прогулянки, поїздки, відвідування ветеринарних клінік без процедур.

7. Виховання як основа стабільної поведінки

Правильне виховання закладає фундамент для гармонійного співіснування тварини з людьми. Воно базується на розумінні потреб тварини, послідовності в навчанні та використанні гуманних методів.

Основні принципи виховання

1. Послідовність – правила поведінки мають бути чіткими та незмінними.
2. Заохочення правильної поведінки – використання ласощів, похвали.
3. Ігнорування або перенаправлення небажаної поведінки – замість покарання.
4. Формування довіри – взаємодія має бути передбачуваною та без насильства.

Типові помилки у вихованні

- Використання фізичних покарань, що лише підсилює страх і агресію.
- Непослідовність у вимогах (сьогодні можна – завтра не можна).
- Відсутність достатнього фізичного та психічного навантаження.

Роль ветеринара у соціалізації та вихованні

Ветеринарний лікар може допомагати власникам у питаннях виховання та соціалізації тварин:

- Радити методи соціалізації для цуценят і кошенят.

- Допомогати скоригувати поведінкові проблеми (страх, агресія, тривожність).
- Співпрацювати з кінологами та зоопсихологами для розробки індивідуальних програм виховання.

Висновок

Таким чином, соціалізація та правильне виховання – це запорука здорової психіки тварини, її гармонійного співіснування з людьми та легшої адаптації до нових умов. Ветеринарний лікар відіграє важливу роль у цих процесах, допомагаючи власникам зрозуміти поведінкові потреби їхніх улюбленців і сприяючи розвитку позитивних моделей поведінки.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 2

Ситуаційні завдання

1. Виявлення емоцій тварини

Ветеринарний лікар помічає, що собака при вході в кабінет стискає хвіст, вуха притиснуті до голови, зіниці розширені, шерсть на спині злегка піднята.

- Яку емоцію відчуває собака?
- Як лікар може зменшити стрес тварини?

2. Вплив гормонів на поведінку

Кіт, якого господар нещодавно кастрував, став менш агресивним і більше часу проводить у квартирі.

- Які гормони могли впливати на поведінку kota до операції?
- Чому його поведінка змінилася після кастрації?

3. Набута поведінка у собаки

Пес, якого врятували з вулиці, спочатку боявся людей, але через місяць у притулку почав довіряти деяким працівникам.

- Який тип поведінки продемонстрував собака?
- Які методи допоможуть йому адаптуватися швидше?

4. Оборонна поведінка у котів

Кіт шипить і б'є лапою ветеринара при спробі його оглянути.

- Чи є це інстинктивною чи набутою поведінкою?
- Як можна зменшити страх kota перед оглядом?

5. Вплив середовища на поведінку

Щеня виросло у великій родині з дітьми, часто гралося з людьми. Інше щеня, того ж віку, провело перші місяці життя в ізоляції.

- Які відмінності в соціальній поведінці можуть виникнути між ними?
- Як можна допомогти другому щеняті адаптуватися?

6. Дослідницька поведінка

Молодий пес під час прогулянки постійно принохується, досліджує нові об'єкти, обережно пробує лапою рухомі предмети.

- Який тип поведінки демонструє собака?
- Чому дослідницька поведінка важлива для розвитку тварини?

7. Агресія у собаки після травми

Собака, який переніс операцію на лапі, почав гарчати при спробі доторкнутися до неї.

- Чи пов'язана ця поведінка з емоціями?
- Як зменшити страх і агресію у тварини?

8. Використання знарядь у тварин

Ветеринар спостерігає, як папуга бере дзьобом паличку, щоб дістати їжу.

- Чи є це інтелектуальною поведінкою?
- Які ще види тварин здатні використовувати знаряддя?

9. Реакція на позитивне підкріплення

Кішка отримує ласощі після кожного відвідування ветеринара. Через кілька візитів вона вже не боїться оглядів.

- Який механізм навчання тут задіяний?
- Як цей метод можна застосувати в клінічній практиці?

10. Ознаки стресу у тварини

Кінь, який вперше потрапив у нову стайню, почав часто іржати, нервово ходити колами, відмовлятися від їжі.

- Які причини такої поведінки?
- Як зменшити стрес у тварини?

Контрольні запитання

1. Що таке емоції та яка їхня роль у житті тварин?
2. Які основні структури нервової системи відповідають за емоції у тварин?
3. Як гормональний фон впливає на поведінку тварин?
4. Чим відрізняються позитивні та негативні емоції у тварин?
5. Як розпізнати страх у собак та котів?
6. Які є основні форми поведінки тварин?
7. У чому відмінність між вродженою та набутою поведінкою?
8. Які фактори впливають на поведінку тварин?
9. Як соціалізація впливає на психічний розвиток тварини?
10. Які стадії розвитку психіки можна виділити у тварин?
11. Які приклади інтелектуальної поведінки тварин вам відомі?
12. Які фізіологічні ознаки вказують на стрес у тварини?
13. Як ветеринарний лікар може знизити стрес у тварини під час огляду?
14. Як використання позитивного підкріплення впливає на поведінку тварини?
15. Яку роль відіграє правильне виховання та соціалізація у формуванні поведінки тварини?

Теми для дискусії

1. Чи можна говорити про “емоційний інтелект” у тварин?
2. Яка поведінка є вродженою, а яку можна навчити? Чи є чітка межа між ними?
3. Як розуміння емоцій тварин може покращити роботу ветеринара?
4. Чи можна вважати агресію у тварин наслідком неправильного виховання?
5. Чи можуть тварини навмисно приховувати свої емоції від людей або інших тварин?

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 2

Ситуаційні завдання з відповідями

1. Виявлення емоцій тварини

Ситуація: Ветеринарний лікар помічає, що собака при вході в кабінет стискає хвіст, вуха притиснуті до голови, зіниці розширені, шерсть на спині злегка піднята.

Запитання:

- Яку емоцію відчуває собака?
- Як лікар може зменшити стрес тварини?

Відповідь:

- Собака відчуває страх і тривогу.
- Лікар може використовувати спокійний голос, не робити різких рухів, дати можливість собаці адаптуватися, використати ласощі або іграшку, щоб створити позитивні асоціації.

2. Вплив гормонів на поведінку

Ситуація: Кіт, якого господар нещодавно кастрував, став менш агресивним і більше часу проводить у квартирі.

Запитання:

- Які гормони могли впливати на поведінку kota до операції?
- Чому його поведінка змінилася після кастрації?

Відповідь:

- До кастрації поведінка kota була під впливом тестостерону, який стимулює агресію та територіальність.
- Після кастрації рівень тестостерону знизився, що призвело до менш вираженої агресії та зменшення потреби у мітках території.

3. Набута поведінка у собаки

Ситуація: Пес, якого врятували з вулиці, спочатку боявся людей, але через місяць у притулку почав довіряти деяким працівникам.

Запитання:

- Який тип поведінки продемонстрував собака?
- Які методи допоможуть йому адаптуватися швидше?

Відповідь:

- Це приклад набутої поведінки через навчання та соціалізацію.
- Адаптація може бути прискорена за допомогою позитивного підкріплення, поступового знайомства з людьми, ігор, ласощів і відсутності примусу.

4. Оборонна поведінка у котів

Ситуація: Кіт шипить і б'є лапою ветеринара при спробі його оглянути.

Запитання:

- Чи є це інстинктивною чи набутою поведінкою?
- Як можна зменшити страх kota перед оглядом?

Відповідь:

- Це інстинктивна оборонна реакція, спрямована на захист від потенційної загрози.

- Щоб зменшити страх, варто дати коту звикнути до обстановки, використовувати феромони, діяти м'яко, не фіксувати тварину грубими методами.

5. Вплив середовища на поведінку

Ситуація: Щеня виросло у великій родині з дітьми, часто гралося з людьми.

Інше щеня, того ж віку, провело перші місяці життя в ізоляції.

Запитання:

- Які відмінності в соціальній поведінці можуть виникнути між ними?
- Як можна допомогти другому щеняті адаптуватися?

Відповідь:

- Перше щеня буде більш соціалізованим, довірятиме людям, легко адаптуватиметься до нових умов. Друге може проявляти страх, тривожність або агресію.
- Для адаптації варто використовувати поступове знайомство з людьми, спокійне оточення, позитивне підкріплення.

6. Дослідницька поведінка

Ситуація: Молодий пес під час прогулянки постійно приносується, досліджує нові об'єкти, обережно пробує лапою рухомі предмети.

Запитання:

- Який тип поведінки демонструє собака?
- Чому дослідницька поведінка важлива для розвитку тварини?

Відповідь:

- Це дослідницька поведінка, що є частиною природного навчання.
- Вона допомагає розвивати когнітивні здібності, адаптуватися до середовища.

7. Статева поведінка у кішок

Ситуація: Господар помітив, що його кішка третється об меблі, голосно нявкає та приймає характерну позу з піднятим тазом.

Запитання:

- Що означає така поведінка?
- Які фізіологічні процеси її спричиняють?

Відповідь:

- Це прояв статевої поведінки, що свідчить про тічку (еструс) у кішки.
- Тічка контролюється гормонами: підвищення рівня естрогену стимулює такі зміни в поведінці для привернення самця.

8. Ознаки стресу у собаки в новому середовищі

Ситуація: Собака, якого господар привіз на нове місце проживання, почав ховатися під меблями, відмовлятися від їжі, часто позіхати.

Запитання:

- Чи є ця поведінка нормальною реакцією?
- Які заходи допоможуть зменшити стрес у собаки?

Відповідь:

- Так, така поведінка є типовою ознакою стресу (апатія, уникнення контакту, відмова від їжі).

- Варто дати собаці час для адаптації, не змушувати його до взаємодії, використовувати знайомі речі (іграшки, підстилку), поступово знайомити з новим середовищем.

9. Агресія після отримання болючої травми

Ситуація: Кіт, який зазвичай лагідний, після поранення лапи почав шипіти, намагався вкусити власника та не дозволяє доторкатися до себе.
Запитання:

- Чому поведінка кота змінилася?
- Як безпечно оглянути тварину?

Відповідь:

- Агресія викликана болем та страхом. Це природна реакція захисту.
- Для безпечного огляду варто використовувати м'яку фіксацію, спокійний тон, повільні рухи. Якщо необхідно – застосувати седативні препарати за призначенням ветеринара.

10. Соціальна ієрархія у собак

Ситуація: У родині два собаки: молодий активний самець та старший, спокійний пес. Господар помітив, що молодший почав відбирати їжу у старшого, випереджати його при вході в двері.

Запитання:

- Що означає така поведінка?
- Як господарю уникнути конфліктів між тваринами?

Відповідь:

- Молодий собака намагається піднятися в ієрархії та зайняти домінуючу позицію.
- Власник повинен дотримуватися чітких правил: годувати першого того, хто є лідером, не захочувати агресивну поведінку, встановити дисципліну через позитивне підкріплення.

Відповіді на контрольні запитання

1. Що таке емоції у тварин і які їхні основні функції?

Відповідь: Емоції у тварин – це внутрішні психофізіологічні стани, що виникають у відповідь на зовнішні стимули та впливають на поведінку. Основні функції емоцій: адаптація до середовища, регуляція поведінки, формування соціальних зв'язків і мотивація до дій.

2. Яку роль у формуванні емоцій відіграє лімбічна система?

Відповідь: Лімбічна система контролює емоційні реакції у тварин. Вона включає гіпокамп (пам'ять), мигдалеподібне тіло (страх, агресія), гіпоталамус (регуляція фізіологічних реакцій на емоції).

3. Як гормони впливають на емоційний стан тварин?

Відповідь: Гормони регулюють емоційний стан:

- Адреналін – посилює реакцію страху та стресу.
- Дофамін – викликає почуття задоволення та винагороди.
- Серотонін – впливає на рівень тривожності та агресії.

4. Які емоції вважаються позитивними, а які – негативними у тварин?

Відповідь:

- Позитивні емоції: радість, задоволення, прихильність.
- Негативні емоції: страх, агресія, стрес, тривожність.

5. Які невербальні сигнали допомагають визначити емоційний стан тварини?

Відповідь: Це міміка, положення тіла, рухи хвоста, вух, звукові сигнали (гарчання, муркотіння, вереск тощо).

6. Чим відрізняється вроджена та набута поведінка тварин?

Відповідь:

- Вроджена поведінка – інстинкти та рефлекси, закладені генетично (наприклад, смоктальний рефлекс у немовлят).

- Набута поведінка – формується через навчання, досвід та соціалізацію (наприклад, дресирування собак).

7. Які основні види поведінки тварин?

Відповідь: Основні форми поведінки: кормова, оборонна, агресивна, статева, соціальна, дослідницька.

8. Як впливає навколишнє середовище на поведінку тварин?

Відповідь: Зміни в середовищі можуть викликати адаптивні реакції, стрес або зміну звичок. Наприклад, собаки можуть ставати тривожними при зміні місця проживання.

9. Що таке елементарна сенсорна психіка?

Відповідь: Це найпростіша форма психічної діяльності, що проявляється у реакції на подразники (світло, звук, запахи).

10. Як проявляється інтелектуальна поведінка у тварин?

Відповідь: Інтелектуальна поведінка включає здатність до навчання, розв'язання завдань, використання знарядь (наприклад, шимпанзе використовують палички для добування їжі).

11. Які основні ознаки стресу у тварин?

Відповідь: Фізіологічні ознаки – тахікардія, підвищене потовиділення; поведінкові – агресія, апатія, відмова від їжі.

12. Які методи використовують ветеринарні лікарі для зниження стресу у тварин?

Відповідь: Використовують методи спокійної взаємодії, мінімізації больових відчуттів, позитивного підкріплення та соціалізації.

13. Як позитивне підкріплення допомагає в корекції поведінки тварин?

Відповідь: Позитивне підкріплення (заохочення, ласощі) закріплює бажану поведінку, стимулюючи її повторення.

14. Чому соціалізація важлива для домашніх тварин?

Відповідь: Соціалізація допомагає тварині адаптуватися до життя серед людей, запобігати агресії, страху та тривожності.

15. Як ветеринар може коригувати небажану поведінку у тварин?

Відповідь: Ветеринар аналізує причини поведінки, рекомендує методи виховання, використання позитивного підкріплення, а в складних випадках – медикаментозну корекцію.

Відповіді на теми для дискусії

1. Чи можна говорити про “емоційний інтелект” у тварин?

Відповідь: Так, деякі тварини демонструють ознаки емоційного інтелекту, такі як емпатія, розуміння соціальних ситуацій та адаптація поведінки відповідно до емоційного стану інших. Наприклад, собаки можуть відчувати настрій господаря та реагувати відповідним чином, а слони демонструють співчуття до поранених чи загинувших родичів. Хоча рівень цього інтелекту не такий складний, як у людей, він відіграє важливу роль у виживанні та соціальній взаємодії тварин.

2. Яка поведінка є вродженою, а яку можна навчити? Чи є чітка межа між ними?

Відповідь: Вроджена поведінка – це те, що тварина робить інстинктивно (наприклад, смоктальний рефлекс у немовлят або гніздування у птахів). Навчена поведінка формується через досвід і навчання (наприклад, команди у собак або використання інструментів у мавп). Проте межа між цими видами поведінки не завжди чітка. Наприклад, інстинкт виживання може поєднуватися з набутими навичками (хижі тварини інстинктивно полюють, але вдосконалюють свої техніки через навчання).

3. Як розуміння емоцій тварин може покращити роботу ветеринара?

Відповідь: Якщо ветеринар розуміє емоційний стан тварини, він може зменшити її стрес під час огляду, правильно інтерпретувати поведінкові реакції та уникнути потенційно небезпечних ситуацій. Наприклад, кішка, яка притискає вуха та гарчить, може бути налякана, а не агресивна. Знання про емоції також допомагає підбирати правильні методи лікування і взаємодії, що робить ветеринарну практику більш гуманною та ефективною.

4. Чи можна вважати агресію у тварин наслідком неправильного виховання?

Відповідь: Агресія може бути як вродженою, так і набутою. Генетична схильність до агресії є в деяких порід або видів тварин, проте неправильне виховання, відсутність соціалізації чи жорстоке поводження можуть суттєво підсилити агресивну поведінку. Наприклад, собака, який не звик до людей у дитинстві, може проявляти страхову агресію. Водночас, за допомогою тренувань і позитивного підкріплення агресію можна коригувати.

5. Чи можуть тварини навмисно приховувати свої емоції від людей або інших тварин?

Відповідь: Так, деякі тварини можуть маскувати свої емоції як адаптивний механізм виживання. Наприклад, хворі тварини часто приховують слабкість, щоб не стати легкою здобиччю для хижаків. Домашні тварини також можуть навчитися приховувати страх або біль, якщо в минулому їх карали за прояв певних емоцій. Проте це не означає, що вони усвідомлено «брешуть» – це скоріше захисна реакція на середовище.

Розділ 3

ЗДАТНІСТЬ ТВАРИН ДО НАВЧАННЯ ТА ОСНОВИ ДРЕСУРИ

ВСТУП

Здатність до навчання є однією з ключових характеристик поведінки тварин, що забезпечує їхню адаптацію до навколишнього середовища, соціальну взаємодію та виживання. В умовах співіснування з людиною навчання і дресура відіграють важливу роль у взаєморозумінні між людиною та твариною, полегшенні догляду, підвищенні якості життя тварин та їх використанні у різних сферах діяльності.

Різні види тварин мають різну здатність до навчання, що зумовлено особливостями їхньої нервової системи, когнітивними здібностями та соціальними структурами. Процес навчання може відбуватися як у природному середовищі, так і в умовах цілеспрямованої підготовки під керівництвом людини. Ветеринарна медицина, зоопсихологія, кінологія та багато інших сфер активно застосовують методи навчання для підвищення ефективності роботи з тваринами, запобігання небажаній поведінці та створення безпечних умов утримання.

Вивчення механізмів навчання та дресури є особливо важливим для майбутніх ветеринарних лікарів. Адже розуміння того, як тварини засвоюють інформацію, дозволяє розробляти ефективні підходи до корекції поведінкових проблем, підготовки тварин до ветеринарних маніпуляцій та роботи з терапевтичними й службовими тваринами.

Цей розділ розглядає основні поняття навчання у тварин, механізми формування поведінкових реакцій, види та методи навчання, основи дресури та її застосування у ветеринарній практиці. Особливу увагу приділено практичному значенню навчання та його ролі у роботі ветеринарного спеціаліста.

3.1. ПОНЯТТЯ НАВЧАННЯ У ТВАРИН

3.1.1. *Визначення навчання*

Навчання у тварин – це процес набуття нових навичок, поведінкових реакцій та адаптації до середовища через досвід. Воно відіграє ключову роль у виживанні тварин, їхній соціальній взаємодії, здатності пристосовуватися до змін та ефективно реагувати на зовнішні стимули.

У ході навчання тварина змінює свою поведінку залежно від отриманого досвіду. Це може бути як просте звикання до певного подразника, так і складні форми навчання, пов'язані з аналізом ситуації та прийняттям рішень. Здатність до навчання є еволюційно важливою, оскільки вона дозволяє тваринам ефективніше використовувати ресурси, уникати небезпек і взаємодіяти як із середовищем, так і з іншими живими істотами.

Навчання у тварин може відбуватися природним шляхом або внаслідок цілеспрямованої взаємодії з людиною, як-от у процесі дресури. У контексті ветеринарної практики розуміння процесів навчання допомагає лікарям формувати позитивні поведінкові реакції у тварин, зменшувати рівень стресу та покращувати якість догляду за ними.

3.1.2. Роль навчання у житті тварин

Вживання у природі

Навчання є невід'ємним елементом вживання тварин у дикій природі. Воно дозволяє їм знаходити їжу, уникати хижаків, орієнтуватися в просторі та адаптуватися до змін навколишнього середовища. Наприклад, молоді леви вчаться полювати, спостерігаючи за дорослими особинами, а олені запам'ятовують місця безпечного сховку від хижаків. Птахи, такі як орли чи яструби, навчаються складним технікам полювання під керівництвом батьків.

Вживання часто залежить від здатності швидко пристосовуватися до нових умов. Наприклад, деякі види ссавців і птахів змінюють свої маршрути міграції відповідно до кліматичних змін. Крім того, хижаки розвивають стратегії колективного полювання, що підвищує їхню ефективність. Завдяки навчанню тварини не лише пристосовуються до природних змін, але й знаходять способи реагування на антропогенний вплив, як-от зміни середовища через вирубку лісів або урбанізацію.

Соціальна адаптація у групах

Для тварин, що живуть у соціальних групах, навчання є основою гармонійної взаємодії між особинами. Молоді особини засвоюють правила поведінки у стаді чи зграї, вчаться комунікувати та співпрацювати з родичами. Наприклад, вовки освоюють складні ієрархічні структури через ігрові взаємодії та спостереження за лідерами зграї. У приматів навчання сприяє передачі культурних традицій, таких як використання знарядь праці або методи пошуку їжі. Дельфіни демонструють складні соціальні взаємодії, використовуючи унікальні звукові сигнали для комунікації.

Навчання у соціальних групах також допомагає тваринам розпізнавати загрози, координувати дії під час групового захисту та формувати альянси для підвищення шансів на виживання. Наприклад, слони передають своїм нащадкам знання про водні джерела та небезпеки, що є критично важливим для виживання в умовах посухи.

Взаємодія з людиною

Навчання відіграє важливу роль у співіснуванні тварин і людей. Домашні та робочі тварини, такі як собаки, коні, корови та свині, навчаються відповідати на команди, сприймати людські сигнали та співпрацювати у спільній діяльності. Завдяки дресурі собаки можуть виконувати службові функції (пошуково-рятувальні, терапевтичні, пастуші), а коні – брати участь у спорті чи реабілітаційних програмах.

Навчання також сприяє полегшенню ветеринарного догляду, знижуючи рівень стресу у тварин під час медичних маніпуляцій. Наприклад, собак і котів можна навчити спокійно переносити візити до ветеринара, а коней – стояти нерухомо під час огляду. Крім того, навчання використовується у зоопарках та заповідниках для забезпечення комфортних умов утримання тварин, включаючи їхню добровільну участь у медичних процедурах без потреби у примусовому фіксуванні.

3.1.3. Основні механізми навчання

3.1.3.1. Асоціативне навчання (зв'язок між дією та її наслідками)

Асоціативне навчання є одним із фундаментальних механізмів засвоєння інформації тваринами. Воно ґрунтується на встановленні зв'язку між певною дією та її наслідками. Цей тип навчання можна поділити на класичне (павлівське) та оперантне (інструментальне) обумовлення.

Класичне (павлівське) обумовлення

Класичне обумовлення – це процес навчання, за якого нейтральний стимул починає викликати певну реакцію після багаторазового сполучення з іншим стимулом, що природно викликає цю реакцію. Цей механізм вперше був детально досліджений Іваном Павловим у його експериментах із собаками.

Під час класичного обумовлення нейтральний стимул (наприклад, звук дзвінка) кілька разів поєднується з безумовним стимулом (їжа), який природно викликає рефлекторну реакцію (салівацію). Після кількох повторень тварина починає реагувати на нейтральний стимул так само, як і на безумовний. У випадку павлівських собак вони починали виділяти слину при звучанні дзвінка навіть без подачі їжі.

Класичне обумовлення відіграє важливу роль у поведінці тварин, допомагаючи їм асоціювати певні сигнали із загрозою або винагородою. Наприклад, дикі тварини можуть навчитися уникати місць, пов'язаних із хижаками, або реагувати на певні запахи як на сигнал небезпеки.

Оперантне (інструментальне) обумовлення

Оперантне обумовлення – це процес навчання, за якого поведінка тварини змінюється залежно від її наслідків. Якщо дія приносить винагороду, ймовірність її повторення зростає; якщо ж вона супроводжується негативними наслідками, то тварина з меншою ймовірністю її повторить. Цей тип навчання був описаний американським психологом Берресом Скіннером.

Прикладами оперантного обумовлення є дресура тварин, використання позитивного підкріплення (наприклад, видача ласощів за правильну поведінку) та негативного підкріплення (наприклад, усунення дискомфортного подразника при виконанні бажаної дії).

Оперантне навчання широко застосовується в кінології, ветеринарній практиці та зоопсихології. Наприклад, службові собаки навчаються знаходити вибухівку чи наркотики шляхом закріплення певної поведінки винагородами. Також оперантне обумовлення допомагає у корекції поведінкових проблем у домашніх тварин.

Порівняння класичного та оперантного обумовлення

Хоча класичне та оперантне обумовлення мають спільну рису – формування асоціацій, вони суттєво відрізняються за механізмом дії:

- У класичному обумовленні поведінка виникає автоматично у відповідь на стимул.
- В оперантному обумовленні поведінка тварини є активною і спрямована на отримання бажаного результату або уникнення негативних наслідків.

Практичне значення асоціативного навчання

Асоціативне навчання відіграє важливу роль у формуванні поведінки тварин як у природних умовах, так і під час взаємодії з людиною. Воно допомагає тваринам адаптуватися до середовища, запобігати небезпекам та ефективно навчатися у процесі дресури. Знання принципів асоціативного навчання є особливо корисним для ветеринарних лікарів, кінологів, зоопсихологів і власників тварин, оскільки дозволяє розуміти, прогнозувати та коригувати поведінкові реакції.

3.1.3.2. Когнітивне навчання (аналіз інформації, вирішення завдань)

Когнітивне навчання є складнішою формою засвоєння інформації, що ґрунтується не лише на асоціативних зв'язках, а й на свідомому аналізі ситуацій, вирішенні завдань і застосуванні раніше отриманого досвіду для адаптації до нових умов. Це навчання характерне для тварин із розвиненими когнітивними здібностями, таких як примати, дельфіни, воронові птахи, собаки та деякі види гризунів.

Аналітичне мислення та вирішення проблем

Тварини, які здатні до когнітивного навчання, можуть аналізувати інформацію, будувати логічні зв'язки та приймати рішення, що виходять за межі рефлекторних реакцій. Наприклад, шимпанзе використовують знаряддя праці для добування їжі: вони навчаються виготовляти палички для вилучення термітів із мурашників або розбивати горіхи камінням. Вороли демонструють здатність до планування дій, зокрема використання декількох предметів у правильному порядку для отримання винагороди.

Дослідження показують, що деякі тварини можуть вирішувати складні завдання без попереднього досвіду, використовуючи процеси моделювання та випробування різних стратегій. Наприклад, дельфіни можуть навчитися відкривати спеціальні механізми для отримання їжі, а шури та собаки демонструють здатність до просторового навчання, орієнтуючись у лабіринтах.

Використання когнітивного навчання у природі

Когнітивне навчання сприяє виживанню тварин у природних умовах. Хижаки, такі як леви та вовки, аналізують поведінку жертв і вибудовують стратегії колективного полювання. Слони запам'ятовують розташування водних джерел і передають цю інформацію наступним поколінням. Деякі птахи, як-от сойки та вороли, здатні зберігати їжу в різних місцях і запам'ятовувати їхнє розташування протягом тривалого часу.

Когнітивне навчання у взаємодії з людиною

Тварини, які демонструють високий рівень когнітивного навчання, легше адаптуються до співіснування з людиною. Собаки можуть не лише вивчати команди, а й інтерпретувати жести, міміку та інтонацію голосу власника. Коні здатні запам'ятовувати складні маршрути та реагувати на невербальні сигнали вершника.

Дослідження показують, що деякі тварини можуть розпізнавати символи, цифри та навіть певні слова. Наприклад, африканські сірі папуги демонструють здатність до елементарного лінгвістичного аналізу, а шимпанзе можуть навчитися

користуватися примітивними мовними системами, такими як мова жестів або комбінації символів.

Таким чином, когнітивне навчання є важливим механізмом адаптації тварин до мінливих умов середовища. Завдяки аналізу інформації, запам'ятовуванню та застосуванню отриманих знань на практиці, багато видів демонструють високий рівень гнучкості поведінки. Розуміння цього типу навчання є особливо важливим для фахівців, що працюють із тваринами, оскільки дозволяє розробляти ефективні методи дресури, забезпечувати комфортні умови утримання та сприяти гармонійній взаємодії між людиною і твариною.

3.1.3.3. Наслідування та спостереження як форми навчання у тварин

Наслідування та спостереження є важливими механізмами навчання у тварин, що дозволяють їм ефективно засвоювати нові навички без використання методу проб і помилок. Ці форми навчання особливо поширені серед соціальних видів, оскільки вони сприяють швидкій передачі інформації в межах групи та збереженню культурних традицій серед популяцій.

Наслідування

Наслідування передбачає копіювання поведінки іншої особини, часто з метою отримання винагороди або виживання. Це складний процес, який вимагає когнітивних здібностей, здатності розпізнавати дії інших і відтворювати їх. Наприклад, молоді шимпанзе навчаються використовувати палички для добування термітів, спостерігаючи за старшими родичами.

У птахів, таких як синиці, виявлено здатність до наслідування – вони вчаться відкривати пакети з молоком, спостерігаючи за іншими особинами, які вже освоїли цей навик. Наслідування є ключовим механізмом збереження специфічних поведінкових традицій у певних популяціях.

Спостереження

Навчання шляхом спостереження відбувається, коли тварина отримує інформацію про навколишнє середовище або поведінкові стратегії, аналізуючи дії інших. На відміну від наслідування, спостереження не завжди включає точне копіювання дій, але дозволяє зробити висновки щодо їхньої доцільності.

Прикладом є молоді вовки, які спостерігають за мисливськими стратегіями дорослих, а потім використовують отримані знання під час самостійного полювання. Інший приклад – дельфіни, які вчаться новим способам добування їжі, спостерігаючи за іншими членами своєї групи.

Значення наслідування та спостереження

Ці механізми навчання мають велике значення для виживання тварин, оскільки вони дозволяють:

- Економити енергію, уникаючи небезпечних експериментів.
- Швидше адаптуватися до змін у середовищі.
- Передавати корисні навички між поколіннями.

Розуміння цих форм навчання є важливим для ветеринарних спеціалістів та фахівців із зоопсихології, оскільки дозволяє ефективніше працювати з тваринами, використовуючи їхню природну здатність до навчання.

3.2. ОСНОВНІ ВИДИ НАВЧАННЯ У ТВАРИН

3.2.1. Несвідома адаптація

Несвідома адаптація є одним із найпростіших механізмів навчання у тварин. Вона проявляється у зміні поведінкових реакцій у відповідь на повторювані або постійні стимули без усвідомленого процесу запам'ятовування чи розуміння. Основними видами несвідомої адаптації є звикання (габітуалізація) та сенсibilізація.

Звикання (габітуалізація)

Звикання – це процес зменшення або повне зникнення поведінкової реакції на повторюваний стимул, який не має значних наслідків. Цей механізм дозволяє тваринам ігнорувати неважливі або безпечні подразники, що сприяє зосередженню уваги на більш значущих сигналах.

Приклади звикання:

- Птахи перестають реагувати на постійний шум автомобілів у міських умовах.
- Собаки можуть перестати гавкати на знайомі звуки, що раніше викликали занепокоєння.
- Коні, що часто перебувають біля дороги, з часом ігнорують рух транспорту.

Роль звикання у ветеринарній практиці Звикання можна використовувати для зниження тривожності у тварин під час ветеринарних процедур. Наприклад, поступове знайомство собаки зі звуком машинки для стрижки шерсті дозволяє уникнути стресу під час грумінгу.

Сенсibilізація

Сенсibilізація – це процес підвищення чутливості до певного подразника після повторного його впливу. На відміну від звикання, сенсibilізація викликає посилення поведінкової реакції, особливо у відповідь на потенційно небезпечні або неприємні стимули.

Приклади сенсibilізації:

- Кішка, яка кілька разів зазнала болючих процедур у клініці, може почати реагувати агресивно навіть на наближення ветеринара.
- Птахи можуть ставати більш пильними після кількох зустрічей із хижаками.

Роль сенсibilізації у ветеринарній практиці У контексті ветеринарії сенсibilізацію важливо враховувати, щоб уникнути небажаних поведінкових реакцій. Поступова адаптація тварини до медичних інструментів або рук лікаря допомагає мінімізувати стрес і агресію.

Знання про механізми звикання та сенсibilізації є важливим для ветеринарів і фахівців із поведінки тварин, оскільки ці механізми впливають на емоційний стан і адаптацію тварин у різних умовах.

3.2.2. Класичне (павлівське) обумовлення

Класичне обумовлення, також відоме як павлівське обумовлення, є формою асоціативного навчання, у якій нейтральний стимул набуває здатності викликати умовну реакцію після його поєднання з біологічно значущим стимулом.

Приклад класичного обумовлення

Один із найвідоміших прикладів класичного обумовлення – дослідження Івана Павлова. У своїх експериментах він помітив, що собаки починають виділяти слину не лише на їжу, а й на нейтральний стимул, який передував їй подачі, наприклад, звук дзвінка. У цій ситуації:

- Нейтральний стимул – звук дзвінка.
- Безумовний стимул – їжа.
- Умовна реакція – слиновиділення на звук дзвінка.

Після кількох повторень дзвінок сам по собі викликав слиновиділення навіть без подачі їжі.

Використання класичного обумовлення у ветеринарній практиці

Класичне обумовлення може бути корисним для зниження стресу і тривожності у тварин у ветеринарній практиці. Наприклад:

- Позитивні асоціації з певними звуками чи запахами можуть допомогти тваринам спокійніше реагувати на процедури.
- Поступове поєднання приємних стимулів (наприклад, ласощів) із відвідуванням клініки допомагає формувати позитивне ставлення до візитів.
- Зв'язок між заспокійливими запахами та релаксацією можна використовувати для полегшення огляду та лікування тварин.

Застосування принципів класичного обумовлення дозволяє ветеринарам ефективніше працювати з тваринами, формуючи позитивні звички та зменшуючи стресові реакції.

3.2.3. Оперантне (інструментальне) обумовлення

Оперантне обумовлення – це форма навчання, у якій поведінка тварини змінюється внаслідок її наслідків. Цей підхід базується на принципах, описаних американським психологом Едвардом Торндайком, і пізніше розширених Б. Ф. Скіннером.

Навчання методом спроб і помилок (Торндайк)

Едвард Торндайк виявив, що тварини навчаються шляхом спроб і помилок. У своїх дослідженнях він помістив кішку в "проблемний ящик", з якого вона могла вийти, натиснувши на важіль. Поступово кішка з'ясувала правильну дію, яка приводила до виходу, що демонструє процес поступового навчання на основі досвіду.

Використання підкріплення

У рамках оперантного обумовлення велике значення мають підкріплення:

- **Позитивне підкріплення** – додавання приємного стимулу після правильної поведінки (наприклад, ласощі або похвала).
- **Негативне підкріплення** – усунення неприємного стимулу після бажаної поведінки (наприклад, зняття тиску на повідку після виконання команди).

Використання у ветеринарній практиці

Оперантне обумовлення широко використовується у ветеринарній практиці для:

- Навчання тварин спокійній поведінці під час процедур.

- Закріплення позитивної поведінки в клінічному середовищі через ласощі або похвалу.
- Корекції небажаної поведінки, спрямованої на зниження стресу і страху у тварин.

Розуміння принципів оперантного обумовлення допомагає ветеринарам ефективніше працювати з пацієнтами та сприяє формуванню довіри між твариною та лікарем.

3.2.4. Когнітивне навчання

Когнітивне навчання – це складна форма навчання, яка базується на використанні логічного мислення, аналізу ситуацій та пошуку рішень для досягнення мети. У цьому процесі тварина активно обробляє отриману інформацію та робить висновки на основі власного досвіду.

Приклади когнітивного навчання

1. Рішення проблем через логічне мислення: Шимпанзе здатні знаходити нестандартні шляхи отримання їжі, наприклад, використовуючи коробки для досягнення високо розташованих об'єктів. Дельфіни демонструють здатність до складних ігор, які вимагають планування та координації.

2. Використання предметів як знарядь:

- Ворони відомі своєю здатністю виготовляти та застосовувати знаряддя для добування їжі. Наприклад, вони згинають дроти для вилучення їжі з вузьких місць.
- Видри використовують камені для розколювання мушель.
- Примати застосовують палички або листя для вилучення комах із гнізд.

Роль когнітивного навчання у ветеринарній практиці Розуміння когнітивних можливостей тварин допомагає фахівцям розробляти ефективні методи навчання, створювати стимулююче середовище та підвищувати добробут тварин у неволі. Наприклад, у зоопарках використовують спеціальні іграшки та завдання для активізації мислення приматів, що сприяє їх ментальному здоров'ю та зниженню стресу.

3.2.5. Навчання через наслідування

Навчання через наслідування є важливою формою соціального навчання, яка відіграє значну роль у розвитку поведінки у багатьох видів тварин. Цей процес передбачає копіювання дій інших особин, що дозволяє швидко набути нових навичок без прямого проб і помилок.

Приклади соціального навчання:

- У вовків молоді особини спостерігають за дорослими під час полювання, вивчаючи техніку переслідування та атаки.
- Мавпи переймають способи відкривання горіхів, використовуючи камені чи інші знаряддя, спостерігаючи за дорослими членами своєї групи.
- Птахи, такі як синиці, навчаються відкривати кришки молочних пляшок, спостерігаючи за іншими птахами.

Наслідкування поведінки матері

Особливе значення має наслідкування материнської поведінки у молодих тварин. У перші місяці життя потомство копіює дії матері, що сприяє засвоєнню основ соціальної взаємодії, пошуку їжі та уникненню небезпек. Наприклад лисенята наслідують техніки полювання матері чи кошенята копіюють техніки вмивання та догляду за собою.

Навчання через наслідкування відіграє важливу роль у формуванні адаптивної поведінки та соціальних зв'язків у тваринному світі.

3.3. МЕТОДИ ДРЕСУРИ ТВАРИН

Дресура – це процес навчання тварин виконанню певних дій або реакцій у відповідь на команди людини або інші зовнішні сигнали. Дресура є ключовим інструментом у роботі з домашніми та службовими тваринами, а також у ветеринарній практиці для забезпечення безпеки та ефективного догляду.

Дресура базується на концепції підкріплення, яка полягає у стимулюванні бажаної поведінки шляхом винагороди або уникнення негативних наслідків.

Основними методами дресури є позитивне підкріплення, негативне підкріплення, покарання, відсутність підкріплення, метод клікера, метод наслідкування, метод проб і помилок, метод оперантного навчання.

3.3.1. Позитивне підкріплення – надання тварині винагороди за правильну поведінку (наприклад, ласощі, похвала, іграшка). Цей метод є одним із найефективніших і найгуманніших способів навчання тварин. Позитивне підкріплення має кілька ключових аспектів:

- **Своєчасність** – винагорода має бути надана одразу після правильної дії, щоб тварина могла встановити зв'язок між поведінкою та отриманою вигодою.

- **Послідовність** – важливо завжди підкріплювати правильну поведінку однаковим чином, щоб уникнути плутанини.

- **Індивідуальний підхід** – різні тварини мають різні уподобання. Для деяких найкращою винагородою є їжа, для інших – іграшки або соціальна взаємодія.

- **Поетапність** – складні навички слід розділяти на простіші етапи, підкріплюючи успіх на кожному кроці.

3.3.2. Негативне підкріплення – це метод у навчанні тварин, що передбачає усунення неприємного стимулу як винагороди за бажану поведінку. Це не означає покарання, а скоріше створення умов, за яких тварина навчається уникати дискомфорту шляхом правильної дії.

Як працює негативне підкріплення:

Введення неприємного стимулу - дресирувальник застосовує дискомфорт або тиск, який тварина хоче усунути. Це може бути легкий натяг повідка, тиск на круп коня або гучний звук.

Поведінкова реакція – тварина намагається зрозуміти, яка дія допоможе позбутися дискомфорту. Після правильної реакції стимул зникає.

Закріплення зв'язку – з часом тварина вчиться пов'язувати виконання команди з припиненням неприємного стимулу, що спонукає її виконувати потрібну дію швидше.

Приклади негативного підкріплення:

- Дресування коней: Натиск на круп коня припиняється, коли він робить крок у правильному напрямку.
- Дресування собак: Легкий натяг повідка зникає, коли собака починає йти поруч.
- Дресування птахів: Гучний шум припиняється, коли птах повертається в клітку.

Важливі принципи:

- Дискомфорт повинен бути помірним – занадто сильний стимул може викликати страх або агресію.
- Стимул слід припинити негайно після правильної реакції – це допомагає тварині чітко зрозуміти, яка дія бажана.
- Послідовність і чіткі сигнали – для ефективного навчання дресувальник має бути постійним у своїх діях.

Психологічний аспект

Негативне підкріплення може бути ефективним, але надмірне або неправильне застосування може викликати стрес, тривогу чи навіть агресію у тварини. Тому важливо поєднувати цей метод із позитивним підкріпленням (нагородами) для створення довірливих стосунків між тренером і твариною.

3.3.3. Покарання – це метод у дресурі тварин, який використовується для зменшення або усунення небажаної поведінки. На відміну від негативного підкріплення (де неприємний стимул зникає після правильної дії), покарання спрямоване на придушення небажаних дій шляхом додавання або вилучення стимулу.

Види покарань у дресурі

Покарання поділяється на два основних типи:

Позитивне покарання (додавання негативного стимулу) передбачає введення неприємного стимулу після небажаної поведінки.

Приклади:

- Легкий ривок повідка, коли собака тягне у неправильний бік.
- Гучне "Ні!" або бризки води, коли кішка стрибає на стіл.
- Удар батоном під час тренування коня (у межах безпечного впливу).

Негативне покарання (вилучення приємного стимулу)

Полягає у позбавленні тварини бажаного ресурсу чи уваги через небажану поведінку.

Приклади:

- Власник ігнорує собаку, яка стрибає на нього, щоб отримати увагу.
- Припинення гри, якщо собака починає кусатися.
- Заборона доступу до ласощів, якщо тварина не виконує команду.

Принципи ефективного застосування покарання

Для того щоб покарання було дієвим і не завдало шкоди тварині, важливо дотримуватися кількох правил:

1. Негайність: Покарання має відбутися відразу після небажаної поведінки, щоб тварина могла чітко зрозуміти, що саме стало причиною неприємного наслідку.

2. Помірність: Покарання має бути достатнім, щоб викликати дискомфорт, але не настільки сильним, щоб спричинити страх або біль.

3. Послідовність: Тварина повинна чітко розуміти, що конкретна поведінка завжди призводить до покарання.

4. Поєднання з позитивним підкріпленням: Щоб навчання було ефективним і менш стресовим, покарання варто поєднувати з винагородами за правильні дії.

5. Врахування індивідуальних особливостей: Різні види тварин (і навіть окремі особини) мають різний рівень чутливості до покарання.

Потенційні ризики покарання

Неправильне використання покарання може викликати:

- Страх і недовіру до тренера.
- Агресію або захисну реакцію.
- Зниження мотивації до навчання.

Через ці ризики сучасна дресура все частіше надає перевагу позитивному підкріпленню як більш гуманному та довгостроково ефективному підходу. Покарання варто застосовувати лише тоді, коли інші методи не дають результату, і вкрай обережно.

3.3.4. Відсутність підкріплення – ігнорування небажаної поведінки, що призводить до її згасання.

Відсутність підкріплення (або негативне підкріплення) – це метод, який використовується під час дресури тварин, де не дається позитивна винагорода або стимул за бажану поведінку, або взагалі припиняється будь-яка форма підкріплення для тварини. Це один із аспектів оперантного навчання, і він може мати різні варіації залежно від ситуації.

Відсутність підкріплення проявляється в тому, що після того, як тварина виконує певну дію, не отримує заохочення або винагороди (їжа, увага, гра тощо). Це може призвести до того, що тварина перестане виконувати цю дію, оскільки відсутність підкріплення сприймається як сигнал, що дана поведінка не дає бажаних результатів. Згодом це може допомогти зменшити або навіть усунути небажану поведінку.

Особливості застосування відсутності підкріплення:

1. Усунення небажаної поведінки: якщо тварина звикла отримувати підкріплення за певну поведінку, то припинення підкріплення може призвести до зниження частоти цієї поведінки.

2. Часова затримка: відсутність підкріплення повинна бути чітко пов'язана з певною поведінкою. Якщо немає чіткої асоціації, тварина може не зрозуміти, за що вона не отримала винагороду.

3. Необхідність заміни поведінки: відсутність підкріплення може працювати тільки в тому випадку, якщо тварина розуміє, що за іншу поведінку вона отримає нагороду. Це заохочує тварину шукати нові, бажані варіанти поведінки.

4. Ризик негативних ефектів: якщо відсутність підкріплення використовується неправильно або занадто часто, це може призвести до стресу, фрустрації або небажаних емоційних реакцій у тварини.

Приклад:

Наприклад, якщо собака виконує команду "сісти", але не отримує нагороду (наприклад, ласощі чи похвалу), вона може зрозуміти, що ця поведінка не веде до бажаного результату і поступово зменшить її частоту.

Загалом відсутність підкріплення – це корисний інструмент у дресурі, але важливо правильно застосовувати його в поєднанні з іншими методами навчання для досягнення найкращих результатів.

3.3.5. Метод клікера – це один із найбільш ефективних і популярних методів дресури тварин, заснований на використанні звукового сигналу (кліку) як позитивного підкріплення для стимулювання бажаної поведінки. Клікер – це маленький пристрій, який видає чіткий, короткий звук (клік), коли його натискають. Цей звук сигналізує тварині про те, що вона виконала правильну дію, і незабаром за цю дію отримає нагороду.

Метод клікера активно використовується в дресурі собак, котів, птахів, а також в навчанні деяких інших видів тварин. Це засіб оперантного навчання, що базується на принципах позитивного підкріплення, і допомагає навчити тварину виконувати різноманітні команди та складні завдання.

Принципи методу клікера:

1. Чітка асоціація між дією і підкріпленням: Основний принцип методу полягає в тому, що тварина повинна швидко зв'язати конкретну дію з підкріпленням. Клік повинен бути чітким і миттєвим після виконання бажаної поведінки, щоб тварина зрозуміла, яка саме дія була правильною.

2. Позитивне підкріплення: Після того, як тварина чує клік, вона отримує позитивне підкріплення (наприклад, ласощі, гра, похвала), що стимулює її повторювати поведінку. Це підкріплення повинно бути надано дуже швидко після кліку, щоб підтримати зв'язок між дією та нагородою.

3. Стислість і чіткість: Клікер дає короткий і чіткий звук, який легко сприймається тваринами. Цей звук не є занадто тривалим або заплутаним, що дозволяє уникнути непорозумінь або перевантаження тварини зайвими сигналами.

4. Швидке навчання: Завдяки точності та миттєвому зв'язку між кліком і винагородою, метод клікера дозволяє тваринам швидко навчатися новим командам або поведінковим патернам. Клік служить як моментальний сигнал, що підкріплює правильну дію.

Етапи використання методу клікера:

1. Навчання зв'язку між кліком і підкріпленням: Спочатку тварина повинна навчитися асоціювати звук кліка з чимось приємним. Для цього власник може кілька разів натискати на клікер і одразу ж давати тварині ласощі чи іншу

нагороду. Після кількох таких повторів тварина зрозуміє, що звук кліка сигналізує про винагороду.

2. Навчання командам: Після того, як зв'язок між кліком і нагородою встановлений, можна починати навчати тварину конкретним командам. Наприклад, коли собака сідає по команді, клікери натискають і дають їй ласощі. Якщо тварина виконує бажану дію, клікер звучить, і одразу надається нагорода.

3. Підкріплення поведінки: Для того щоб закріпити навичку, важливо регулярно використовувати клікер і підкріплювати поведінку. З часом можна поступово зменшувати частоту підкріплення, замінюючи його на схвалення чи інші форми заохочення.

4. Ускладнення завдання: Коли тварина освоїла основні команди, можна ускладнювати завдання, додаючи нові команди або зменшуючи нагороду за певні дії. Тварина може вчитися більш складним трюкам завдяки цьому методу.

Переваги методу клікера:

1. Точність: Клікер дає точний моментальний сигнал, що дозволяє тварині чітко розуміти, яка саме дія була правильною.

2. Зменшення стресу: Клікер не має агресивних або неприємних звуків, що робить навчання більш комфортним для тварини. Це допомагає уникнути стресу, який може виникати під час використання інших методів, наприклад, покарань.

3. Швидкість навчання: Завдяки точному підкріпленню та миттєвому зв'язку між дією та винагородою тварина швидко розуміє, що саме від неї очікується.

4. Універсальність: Метод підходить для навчання різних видів тварин, від собак до птахів та інших ссавців. Він особливо ефективний для тварин, які мають складніші вимоги до поведінки.

Недоліки методу клікера:

1. Потреба у використанні підкріплення: Спочатку метод потребує частого використання нагород (ласкавих слів, ласощів тощо). Без належного підкріплення навчання може бути менш ефективним.

2. Залежність від клікеру: Спочатку клікер стає важливою частиною процесу навчання, і тварина може покладатися на його використання. Однак поступово необхідно навчити тварину працювати без постійного використання клікеру.

Метод клікера є дуже ефективним інструментом для дресури, оскільки він надає точний і позитивний спосіб підкріплення бажаної поведінки у тварин, одночасно підтримуючи доброзичливе та ненасильницьке ставлення до них.

3.3.6. Метод наслідування (або метод моделювання) – це одна з технік дресури тварин, яка базується на принципі навчання через спостереження та наслідування поведінки інших тварин або людей. У цьому методі тварина вчиться виконувати певні дії або реагувати на ситуації, спостерігаючи за тим, як інші тварини чи навіть люди виконують ці ж дії. Це є частиною соціального навчання, де тварина копіює поведінку, яка була продемонстрована.

Основні принципи методу наслідування:

1. Спостереження за моделями поведінки: Тварина спостерігає за іншою твариною чи людиною, яка демонструє бажану поведінку. Наприклад, собака

може спостерігати за іншою собакою, яка виконує команду, і з часом почати виконувати ту ж саму команду.

2. **Імітація:** Після спостереження тварина намагається імітувати побачену поведінку. Наприклад, якщо одна собака натискає на певну кнопку для отримання їжі, інша собака може спробувати зробити те ж саме, спостерігаючи за першою.

3. **Підкріплення та винагороди:** Коли тварина успішно імітує бажану поведінку, її заохочують (наприклад, ласощами або похвалою), що підкріплює навичку і стимулює повторення поведінки в майбутньому.

4. **Наслідування за зразками:** Важливо, щоб тварина мала чіткий і зрозумілий зразок для наслідування. Навчені тварини або люди повинні демонструвати коректну поведінку, інакше процес навчання може бути неефективним.

Етапи використання методу наслідування:

1. **Вибір моделі:** Для початку необхідно вибрати модель поведінки, яку тварина буде наслідувати. Це може бути інша тварина (наприклад, старша собака) або людина.

2. **Спостереження за моделлю:** Тварина спостерігає, як модель виконує певні дії. Наприклад, якщо інша собака сідає по команді, тварина, що навчається, буде спостерігати, як це робиться.

3. **Імітація поведінки:** Після того, як тварина спостерігала поведінку, вона може спробувати повторити ці дії. Наприклад, собака, спостерігаючи за іншою собакою, також може сісти, коли її попросять.

4. **Підкріплення:** Коли тварина намагається імітувати поведінку і виконує її правильно, її негайно заохочують (наприклад, дають їй ласощі), що підсилює зв'язок між дією та винагородою.

5. **Закріплення навички:** Тварина продовжує спостерігати та імітувати поведінку до того часу, поки не освоїть нову навичку. Це може включати повторення дій у різних ситуаціях для того, щоб поведінка стала автоматизованою.

Переваги методу наслідування:

1. **Швидке навчання:** Тварини часто навчаються швидше, коли можуть спостерігати за іншими, а не лише через проби та помилки. Це дозволяє їм одразу дізнатися, яку поведінку очікують від них.

2. **Зменшення стресу:** Оскільки тварина не проходить через усі етапи самостійного навчання (не вдається до проб і помилок), це знижує стрес і фрустрацію.

3. **Природний процес навчання:** Спостереження та наслідування є природним способом навчання для багатьох тварин, особливо для соціальних видів, таких як собаки, коти, примати та птахи. Вони часто вчать новим навичкам, спостерігаючи за іншими членами їх групи.

4. **Стимуляція соціальної взаємодії:** Метод наслідування також сприяє розвитку соціальних навичок у тварини, оскільки він передбачає активну взаємодію з іншими тваринами чи людьми.

Недоліки методу наслідування:

1. Необхідність наявності відповідної моделі: Якщо немає правильної моделі, тварина може почати наслідувати небажану поведінку, що може призвести до неправильного навчання.

2. Залежність від інших тварин чи людей: У разі відсутності моделі або якщо тварина не має можливості спостерігати за іншими, метод може бути менш ефективним. Це може бути проблемою, якщо тварина не має можливості навчатися від іншої собаки чи людини.

3. Ризик неправильного наслідування: Тварина може не точно зрозуміти, яку поведінку їй потрібно наслідувати. Якщо модель не була чіткою або показала поведінку, що може бути неприязною чи небажаною, це може призвести до поганої імітації.

Приклад використання методу наслідування:

У дресурі собак часто використовують метод наслідування для навчання молодших собак за допомогою старших. Наприклад, старша собака, яка добре виконує команду "сидіти", може допомогти молодшій собаці навчитись такій команді, оскільки молода собака буде спостерігати за її діями і наслідувати їх.

Загалом, метод наслідування є дуже ефективним інструментом для навчання тварин, особливо в соціальних групах, де можна спостерігати і навчатися через взаємодію з іншими.

3.3.7. Метод проб і помилок – це один із найстаріших і простих методів дресури тварин, заснований на природному процесі навчання через випробування різних варіантів поведінки, які можуть призвести до бажаного результату. Цей метод включає кілька спроб виконати завдання, коли тварина намагається знайти правильну відповідь або дію, щоб отримати винагороду або уникнути покарання. Кожна правильна дія підкріплюється винагородою, а неправильна – не дає бажаного результату.

Основні принципи методу проб і помилок:

1. **Випадкові дії:** Спочатку тварина може здійснювати будь-які дії або рухи в процесі пошуку рішення. Це може бути випадкова дія, яка не має відношення до конкретної задачі.

2. **Підкріплення за правильні дії:** Коли тварина випадково виконує правильну дію, наприклад, сідає по команді або виконує іншу задачу, вона отримує підкріплення (наприклад, ласощі або похвалу). Це стимулює тварину продовжувати виконувати ту ж дію в майбутньому.

3. **Ігнорування або відсутність підкріплення за неправильні дії:** Якщо тварина здійснює неправильну дію, наприклад, не відповідає на команду або виконує небажану поведінку, за це не надається підкріплення. Це призводить до того, що тварина поступово припиняє виконувати ці дії.

4. **Поступова корекція поведінки:** Тварина на основі досвіду починає виконувати правильні дії все частіше, а неправильні – все рідше, оскільки вона вчиться на своїх помилках.

Етапи використання методу проб і помилок:

1. Дослідження і вибір дій: Тварина починає активно шукати спосіб досягти мети або отримати бажану нагороду, пробуючи різні дії. Наприклад, собака може спробувати підбігти до дверей, натискати на кнопку або просто сидіти, намагаючись зрозуміти, що саме призведе до отримання ласощів.

2. Підкріплення за правильну поведінку: Коли тварина випадково здійснює правильну дію (наприклад, сідає по команді або натискає на потрібну кнопку), її підкріплюють (дають ласощі, похвалу або іншу нагороду).

3. Зменшення неправильних дій: Оскільки тварина не отримує нагороду за неправильні або неефективні дії, вона поступово відмовляється від них і зосереджується на поведінці, яка приносить їй винагороду.

4. Закріплення правильної поведінки: Після того, як тварина неодноразово повторює правильну поведінку, вона починає виконувати її автоматично, оскільки асоціює цю дію з підкріпленням.

Переваги методу проб і помилок:

1. Простота: Це дуже простий метод, який не вимагає спеціальних інструментів або складних технік. Тварина вчиться на власному досвіді через прямий взаємозв'язок між діями і результатами.

2. Природність: Метод проб і помилок є природним процесом навчання, оскільки багато тварин у дикій природі використовують подібні стратегії для вирішення проблем або досягнення мети (наприклад, пошук їжі).

3. Гнучкість: Тварина має можливість самостійно вибирати варіанти дій, що може призвести до розвитку креативності та здатності до адаптації.

4. Індивідуальний підхід: Метод дозволяє тварині самостійно знайти найбільш ефективну стратегію для досягнення мети, що може бути корисним для складних або нестандартних завдань.

Недоліки методу проб і помилок:

1. Потребує багато часу: Оскільки тварина може зробити багато помилок, цей метод може зайняти більше часу для навчання, ніж інші більш структуровані методи.

2. Можливість розвитку небажаної поведінки: Якщо тварина не отримує негайної корекції або підкріплення за неправильні дії, вона може продовжувати виконувати їх довше, що може призвести до закріплення небажаної поведінки.

3. Не завжди ефективно для складних завдань: Для складних або специфічних завдань, що вимагають точних кроків і стратегій, метод проб і помилок може бути менш ефективним, ніж інші методи, які передбачають чітке навчання через підкріплення.

4. Може призвести до стресу: Якщо тварина не може знайти правильний спосіб досягнення мети і постійно помиляється, це може призвести до стресу, фрустрації або навіть до відмови від виконання завдання.

Приклад використання методу проб і помилок:

Прикладом методу проб і помилок є навчання собаки натискати на кнопку, щоб отримати їжу. Спочатку собака може намагатися різними способами (кудиш підстрибувати, сидіти, тягнути лапою), і лише коли вона випадково натискає на кнопку, їй дають їжу. Оскільки кожен успішний натиск на кнопку дає винагороду,

собака швидко вчиться асоціювати натискання кнопки з отриманням їжі і починає робити це цілеспрямовано.

Загалом, метод проб і помилок є ефективним для простих завдань і природних процесів навчання, але для складніших чи більш точних команд може знадобитися застосування більш структурованих методів дресури.

3.3.8. Метод оперантного навчання – це метод дресури тварин, заснований на принципах оперантного обумовлення, яке вперше дослідив американський психолог Беррес Фредерік Скіннер. Цей метод базується на зв'язку між дією тварини (оперантом) і наслідками цієї дії. Оперантне навчання використовує підкріплення та покарання для стимулювання або гальмування певної поведінки.

Основні принципи оперантного навчання

Оперантне навчання побудоване на чотирьох основних типах стимулів:

1. Позитивне підкріплення

• Передбачає надання тварині приємної винагороди після виконання правильної поведінки.

• Наприклад, собака отримує ласощі, коли сідає по команді.

• Позитивне підкріплення сприяє закріпленню бажаної поведінки.

2. Негативне підкріплення

• Полягає у видаленні неприємного стимулу після того, як тварина демонструє правильну поведінку.

• Наприклад, собака перестає відчувати натяг повідка, коли починає йти поряд із власником.

• Негативне підкріплення також сприяє закріпленню бажаної поведінки.

3. Позитивне покарання

• Означає додавання неприємного стимулу для зменшення небажаної поведінки.

• Наприклад, якщо собака стрибає на гостей, їй подають різкий голосовий сигнал (“Фу!”).

• Позитивне покарання ефективне, але його слід використовувати обережно, щоб уникнути стресу або страху у тварини.

4. Негативне покарання

• Полягає у вилученні чогось приємного після небажаної поведінки.

• Наприклад, якщо собака кусає іграшку занадто агресивно, гра припиняється.

• Негативне покарання допомагає зрозуміти, що небажана поведінка не приносить позитивного результату.

Етапи оперантного навчання

1. Визначення бажаної поведінки

Насамперед тренер визначає конкретну поведінку, яку потрібно сформувати у тварини (наприклад, сидіти, лежати або приносити предмет).

2. Формування поведінки (shaping)

Якщо бажана поведінка є складною, її можна розбити на кілька етапів.

Наприклад, при навчанні собаки приносити м'яч спочатку підкріплюють кожен крок: підхід до м'яча, взяття його в зуби, наближення до господаря і, нарешті, передачу м'яча в руки.

3. Підкріплення

При кожному правильному виконанні команди або дії тварина отримує підкріплення (позитивне чи негативне), що стимулює її повторювати правильну поведінку.

4. Усунення небажаної поведінки

Якщо тварина демонструє небажану поведінку, застосовуються методи покарання або ігнорування, щоб ця поведінка поступово згасала.

5. Закріплення навички

Після досягнення бажаної поведінки тренер зменшує частоту підкріплення, щоб тварина почала виконувати дію стабільно, навіть без постійної винагороди.

Переваги оперантного навчання

Гнучкість – метод підходить як для навчання простих команд, так і для складних трюків чи професійних навичок.

Тривалість ефекту – завдяки підкріпленню поведінка закріплюється надовго.

Можливість навчання різних видів тварин – метод ефективно застосовується до собак, котів, коней, птахів і навіть дельфінів.

Зменшення агресії та страху – при використанні позитивного підкріплення тварина відчуває себе безпечно і впевнено.

Недоліки оперантного навчання

Можливість закріплення небажаної поведінки – якщо випадково підкріпити неправильну дію, тварина може закріпити її як корисну.

Потребує послідовності – успіх залежить від чіткої та регулярної системи підкріплень і покарань.

Початкові етапи можуть бути повільними – особливо якщо тварина потребує формування складної навички.

Приклад оперантного навчання

Уявімо, що ви хочете навчити собаку команді “Дай лапу”:

1. Показати поведінку: Спершу піднімаєте лапу собаки вручну та даєте ласощі.

2. Підкріпити правильну дію: Після кількох повторень собака самостійно підніме лапу – негайно її заохочують.

3. Підкріплення зі словами: Поступово додається команда “Дай лапу” – тварина отримує винагороду лише за правильну відповідь на команду.

4. Закріплення: З часом ласощі даються не після кожної спроби, а періодично, щоб собака засвоїла команду на постійній основі.

Метод оперантного навчання є одним із найефективніших способів навчання тварин, оскільки він базується на їхній природній здатності асоціювати власні дії з наслідками.

3.4. ЕТАПИ НАВЧАННЯ ТА ДРЕСУРИ

3.4.1. Початкове формування рефлексів (асоціація команди з дією)

Перший етап навчання та дресури є критично важливим для розвитку умовних рефлексів у тварини. Він передбачає встановлення чіткого асоціативного зв'язку між певною командою, сигналом чи подразником і відповідною дією. Це основа навчального процесу, яка забезпечує формування базових навичок, необхідних для подальшого розвитку більш складних поведінкових рефлексів.

Принципи початкового формування умовних рефлексів

1. **Принцип послідовності:** Одним із ключових аспектів на цьому етапі є дотримання принципу послідовності. Кожна команда повинна бути чітко пов'язана з конкретною дією. Наприклад, коли тварина чує команду "сидіти", вона повинна негайно виконати відповідну дію, а потім отримати стимул (позитивне підкріплення). Така чітка послідовність між стимулом і реакцією допомагає тварині швидко зрозуміти, яку поведінку від неї очікують.

2. **Стимулювання через підкріплення:** Позитивне підкріплення відіграє важливу роль на початковому етапі. Тварина повинна отримувати стимул (наприклад, ласощі, погладження або усне схвалення) одразу після виконаної правильної дії. Це підкріплення служить як мотивація і стимулює тварину до повторення бажаної поведінки в майбутньому. Важливо, щоб час між виконанням команди та підкріпленням був мінімальним, оскільки це дозволяє тварині асоціювати свої дії з конкретним результатом.

3. **Уникайте двозначності в командах:** Щоб уникнути плутанини у тварини, важливо використовувати чіткі, короткі та однозначні команди. Тварини не здатні зрозуміти складні чи багатоетапні фрази, тому кожна команда має бути стисла, наприклад: "сидіти", "лежати", "до мене". Якщо команда є нечіткою або використовується з різними інтонаціями чи змістом, тварина може не зрозуміти, що від неї очікується, що призведе до помилок у навчанні.

4. **Візуальні та невербальні сигнали:** Візуальні сигнали, такі як жести, міміка або пози тіла, можуть бути ефективним доповненням до усних команд. Тварини часто реагують на візуальні сигнали швидше, ніж на голосові команди, тому використання чітких жестів може підсилити асоціацію між командою і дією. Наприклад, показ рукою на місце може допомогти собаці краще зрозуміти, де саме потрібно сісти, або жест, що вказує на необхідність лягти. Взаємодія між голосовими командами та невербальними сигналами може прискорити процес навчання.

Техніка та підхід до навчання

1. **Залучення уваги тварини:** Щоб навчання було ефективним, важливо спочатку залучити увагу тварини. Це може бути зроблено за допомогою ласощів, іграшок або зміни інтонації голосу, щоб привернути увагу до себе. Без правильної уваги тварина не зможе засвоїти команду, тому перший крок – це встановлення контакту з твариною.

2. **Раннє використання коротких тренувальних сесій:** Початкове навчання повинно бути досить коротким (5-10 хвилин), щоб не перевантажувати

тварину і уникнути стресу або втоми. Тренування можна проводити кілька разів на день, поступово збільшуючи час сесій і ускладнюючи завдання.

3. Визначення правильного часу для підкріплення: Підкріплення повинно бути надано негайно після правильно виконаної дії. Чим швидше тварина отримає підкріплення, тим швидше вона зрозуміє, що саме було правильно. Тривалий час між дією та підкріпленням може спричинити плутанину.

4. Поступове ускладнення завдань: Після того, як тварина освоїть базову команду, важливо поступово збільшувати складність завдання. Наприклад, спочатку команда може бути виконана в домашніх умовах без перешкод, а з часом переходити до більш складних ситуацій, таких як виконання команди в присутності інших людей або тварин.

Початкове формування рефлексів є основою для подальшого розвитку більш складних навичок і поведінкових патернів. Встановлення чіткої асоціації між командою та дією дозволяє тварині не тільки швидко навчитися виконувати прості команди, але й забезпечує базу для розуміння складніших інструкцій у майбутньому.

Цей етап також важливий для створення позитивного ставлення тварини до навчання. Регулярні підкріплення та чіткі, послідовні інструкції допомагають формувати у тварини довіру до тренера і стимулюють бажання працювати з ним. Важливо пам'ятати, що кожен успіх, навіть найменший, має бути заохочений, адже це сприяє мотивації тварини до подальшого навчання.

Завдяки правильному формуванню початкових умовних рефлексів, тварина здатна швидко адаптуватися до нових ситуацій і виконувати бажану поведінку, що є основою для подальших етапів дресури та розвитку більш складних навичок.

3.4.2. Закріплення навичок (повторення, варіативність середовища)

Після того, як тварина засвоїла початковий зв'язок між командою та дією, наступним важливим етапом є закріплення навички. Це ключова фаза навчання, яка забезпечує стійкість поведінкових рефлексів та їх здатність до виконання в різних ситуаціях. Основним методом закріплення є повторення вправи в різних умовах та контекстах, що дозволяє тварині не лише закріпити нову поведінку, але й адаптуватися до змін навколишнього середовища.

Основні компоненти закріплення навичок

1. Систематичне повторення: Регулярні тренування – це основа процесу закріплення навичок. Під час повторення вправи тварина зміцнює отриману асоціацію між командою та дією. Це дозволяє їй впевнено виконувати команду кожного разу. Важливо, щоб повторення було систематичним, що підтримує та стимулює розвиток умовного рефлексу. Проте кількість повторів має бути збалансованою: занадто часті повторення можуть призвести до втоми, а недостатня кількість – до слабого закріплення навички.

2. Збільшення складності: Поступове ускладнення завдань є важливою частиною процесу закріплення. Спочатку тварина може виконувати команду в спокійному середовищі, але для закріплення навички необхідно поступово

вводити відволікаючі фактори. Це можуть бути звуки, інші тварини, нові місця або ситуації, які відрізняються від тих, в яких тварина навчалася спочатку. Такі фактори допомагають тварині адаптуватися до змін і виконувати команду навіть в умовах стресу або нового оточення.

Наприклад, собака може спочатку виконувати команду "сидіти" в тиші вдома, але з часом потрібно почати тренування на вулиці, де є рух, шум і інші тварини. Це дозволить тварині навчитися виконувати команду навіть у складних ситуаціях.

3. Варіативність середовища: Для того, щоб тварина зрозуміла, що команда має виконуватися незалежно від оточення, тренування повинні проводитися в різних місцях. Важливо проводити заняття не тільки вдома, але й на вулиці, в людних місцях або в інших умовах, що можуть стати частиною реального життя тварини. Це допомагає тварині розуміти, що виконання команди не залежить від конкретного місця чи ситуації. Варіативність середовища також сприяє розвитку гнучкості та адаптивності в поведінці тварини.

Наприклад, якщо тварина навчається командам для прийому їжі або для виконання різних завдань, важливо тренувати її не тільки в домашньому середовищі, а й у громадських місцях, на вулиці або в парку. Це забезпечить більшу адаптованість і допоможе тварині виконувати команди в будь-яких умовах.

4. Зменшення частоти підкріплень: Після початкового етапу навчання та закріплення навички, частота підкріплень повинна зменшуватися. Спочатку кожна успішно виконана команда супроводжується підкріпленням, але з часом частота винагороди поступово знижується. Це допомагає тварині зрозуміти, що виконання команди не завжди потребує негайної винагороди, і що вона повинна виконувати завдання навіть без очікування підкріплення.

Поступове зменшення частоти винагороди також сприяє розвитку самостійності та стимулює тварину до виконання команд без постійної потреби в матеріальних нагородах. Важливо, щоб зниження частоти підкріплення відбувалося поступово, щоб не викликати у тварини фрустрації або втрати мотивації.

Психологічний аспект закріплення

1. Створення позитивних асоціацій: Важливо, щоб закріплення навичок відбувалося в атмосфері позитивних емоцій. Якщо тренування проводиться в позитивному контексті, з використанням підкріплень, тварина розвиває впевненість і бажання виконувати команди. Позитивні асоціації між виконанням команди та отриманням винагороди формують у тварини стійке бажання діяти відповідно до інструкцій.

2. Контроль емоційного стану тварини: Тварина повинна відчувати себе комфортно під час тренувань. Надмірний стрес або незадоволення можуть сповільнити процес закріплення навичок. Тому важливо забезпечити правильний емоційний стан тварини під час навчання. Це можна досягти шляхом зниження рівня стресу, створення сприятливих умов для тренувань і використання відповідних методів корекції поведінки.

Таким чином, закріплення навичок є необхідним етапом для формування стійких і ефективних умовних рефлексів у тварини. Регулярне повторення, варіативність середовища, збільшення складності завдань та поступове зменшення частоти підкріплень сприяють розвитку гнучкості і адаптивності тварини. Це дозволяє їй виконувати команди в різних умовах та ситуаціях, що важливо для ефективної взаємодії з людиною і для її безпеки в реальному світі. Правильно закріплені навички забезпечують тварині не лише здатність виконувати завдання, але й створюють гармонійну взаємодію з її власником, що є основою для подальшого розвитку більш складних навичок і поведінкових патернів.

3.4.3. Генералізація команд (виконання у різних ситуаціях)

Генералізація команд – це процес, у ході якого тварина вчиться виконувати задані команди не тільки в умовах, у яких вона їх засвоїла, а й у нових, змінених обставинах. Цей етап навчання є критично важливим для того, щоб тварина могла використовувати набуті навички в реальних життєвих ситуаціях, де умови можуть значно відрізнятися від тих, що існували під час тренування. Генералізація дозволяє забезпечити адаптивність поведінки тварини і її здатність реагувати на команди незалежно від обставин, що є особливо важливим для безпеки тварини та її взаємодії з людьми.

Основні принципи генералізації команд

1. Тренування в різних умовах: Один із найважливіших етапів генералізації полягає в тому, щоб тварина навчалася виконувати команди не тільки в умовах, у яких вона їх засвоїла, але й у нових, змінених обставинах. Для цього важливо регулярно змінювати місце проведення тренувань. Початкове навчання може відбуватись в комфортному та спокійному середовищі, наприклад, вдома, але для генералізації необхідно проводити заняття в різних місцях: на вулиці, в парку, в людних місцях. Тварина має звикнути виконувати команди в умовах присутності інших людей, шуму, руху та інших можливих відволікаючих чинників. Поступове ускладнення середовища дозволяє тварині краще адаптуватися до змін і продовжувати виконувати команди без помилок у різних ситуаціях.

2. Зміна дистанції та позиції: Важливим аспектом генералізації є відпрацювання команд на різних відстанях та в різних положеннях. Наприклад, команда "сидіти" спочатку може виконуватися на короткій відстані, але з часом треба навчити тварину виконувати її з більшої дистанції. Так само важливо відпрацьовувати команди в різних позах: стоячи, сидячи, лежачи. Це дозволяє тварині не асоціювати виконання команди лише з певною позою або конкретною відстанню до тренера, а засвоїти команду у будь-яких ситуаціях.

3. Використання різних голосових інтонацій та жестів: Тварина повинна вміти реагувати на команди незалежно від того, як вони подаються. Зміна інтонації голосу, різні варіанти висловлення команд, а також використання жестів і міміки допомагають уникнути зв'язку між командою та конкретним способом її подачі. Наприклад, команда "сидіти" може вимовлятися тихо, голосно, з підвищенням або зниженням інтонації, а також може подаватися через жест руки.

Тварина повинна навчитися сприймати всі варіанти подачі команди, що забезпечить ефективне виконання у будь-яких умовах.

4. Залучення інших людей: Щоб тварина могла виконувати команди не тільки від свого власника, важливо включати в тренування інших людей, з якими тварина може зустрічатися в реальному житті. Це можуть бути члени сім'ї, друзі, знайомі, або навіть незнайомі люди, якщо це дозволяє безпечно і контролювати взаємодію. Навчання виконання команд від інших осіб сприяє розвитку соціальної адаптації тварини та її здатності працювати з різними людьми. Тварина повинна звикнути до того, що команди виконуються незалежно від того, хто їх подає.

5. Змішане підкріплення: Підкріплення, яке використовується в процесі генералізації, повинно бути різноманітним і поступово змінюватися. Спочатку тварина може отримувати матеріальні підкріплення, такі як ласощі або іграшки, що стимулюють її до виконання команд. Однак з часом важливо зменшувати залежність від матеріального підкріплення і використовувати соціальні нагороди: похвалу, погладження, ласкаві слова. Таке змішане підкріплення дозволяє тварині розуміти, що виконання команди приносить задоволення не тільки у вигляді матеріальних благ, але й у вигляді емоційної реакції від власника. Це сприяє збереженню мотивації без необхідності кожного разу отримувати матеріальну винагороду.

Етапи генералізації команд

1. Розширення контекстів і умов: Спочатку тварина повинна навчитися виконувати команду в одному конкретному контексті. Наприклад, команда "сидіти" може спочатку відпрацьовуватись вдома, коли обстановка спокійна. Після цього важливо почати відпрацьовувати команду в різних ситуаціях: на вулиці, в парку, на тренуваннях з іншими тваринами. Це дозволить тварині адаптуватися до нових умов та розуміти, що команда повинна виконуватись незалежно від того, де вона знаходиться.

2. Поступове підвищення рівня складності: Кожен наступний крок у генералізації полягає в підвищенні рівня складності. Спочатку тренування може бути простим, але з часом варто вводити більше відволікаючих факторів, таких як інші тварини, різні рівні шуму, рухливі об'єкти. Тварина повинна навчитися зберігати фокус на виконанні команди, навіть коли навколишнє середовище стає складнішим і динамічнішим.

3. Зміна типу підкріплення: Під час етапу генералізації важливо змінювати типи підкріплень, щоб уникнути створення залежності від конкретного стимулу. Використання змішаного підкріплення дозволяє зберегти мотивацію тварини на більш довгий період і допомагає їй звикнути до того, що не завжди буде отримувати матеріальну нагороду. Це сприяє розвитку стійких навичок і дозволяє тварині продовжувати виконувати команди навіть у відсутність винагороди.

Отже, генералізація команд є важливим етапом у навчанні та дресируванні тварин, який дозволяє тварині виконувати команди не тільки в контрольованих умовах тренувань, але й у реальних життєвих ситуаціях. Поступове введення різних умов, зміна середовища, різні підходи до подачі команд і використання

змішаних підкріплень допомагають тварині стати більш адаптивною і впевненою у виконанні своїх навичок у будь-якому оточенні. Генералізація сприяє тому, що тварина може виконувати команди в будь-який час і в будь-яких умовах, що є необхідним для безпеки і гармонійної взаємодії з її власником і соціальним середовищем.

3.4.4. Контроль поведінки без підкріплення (формування стабільних навичок)

Формування стабільних навичок передбачає поступове зменшення залежності тварини від підкріплення при виконанні команд та закріплення навичок на рівні автоматичних реакцій. Це важливо для того, щоб тварина виконувала команди навіть за відсутності винагороди або додаткових стимулів.

Методи формування стабільних навичок:

1. Зменшення частоти підкріплення. Перехід від постійного підкріплення до вибіркового, коли винагорода надається не кожного разу.

2. Впровадження змінних підкріплень. Використання різних видів винагороди, у тому числі соціальних (усна похвала, контакт із власником).

3. Посилення самоконтролю. Навчання тварини чекати команди або виконувати її з певною затримкою.

4. Закріплення поведінки через повторення. Регулярні тренування, що підтримують отримані навички та запобігають їх згасанню.

5. Перевірка навичок у складних умовах. Виконання команд у місцях із підвищеним рівнем відволікаючих факторів (вуличний шум, натовп людей, присутність інших тварин).

Формування стійкої поведінки без підкріплення допомагає виховати керовану тварину, яка буде реагувати на команди власника в будь-яких умовах, що є критично важливим у ветеринарній практиці, догляді та роботі з тваринами.

3.5. РОЛЬ МОТИВАЦІЇ У ДРЕСУРІ

Мотивація є основою для успішного навчання та дресирування тварин, оскільки визначає рівень зацікавленості тварини, її готовність до виконання завдань і команд. Вона забезпечує стимул, який тварина сприймає як винагороду за виконання бажаної поведінки. Мотивацію можна поділити на кілька видів, залежно від того, який тип підкріплення використовується в процесі навчання.

3.5.1. Види мотивації: кормова, соціальна, ігрова тощо

1. Кормова мотивація

Кормова мотивація є одним із найпоширеніших та найбільш ефективних методів, що ґрунтується на використанні їжі або ласощів як винагороди. Для багатьох тварин, особливо для собак, котів і інших ссавців, їжа є природним і сильним стимулом. Кормова мотивація дуже добре працює на етапах початкового навчання та закріплення навичок, коли тварина ще не має чіткої асоціації між командою і бажаним результатом. Ласощі дозволяють встановити цей зв'язок і стимулюють тварину до повторення правильних дій.

Ключовим моментом є вибір відповідних ласощів. Вони мають бути достатньо смачними та бажаними для тварини, але при цьому не повинні

перевантажувати її організм зайвими калоріями чи шкідливими інгредієнтами. Для досягнення найбільшого ефекту потрібно використовувати невеликі порції ласощів, що дозволяє тварині отримати нагороду швидко, без перевантаження шлунка.

Покрокове зменшення кормового підкріплення є важливою частиною тренування. Спочатку частота використання кормових підкріплень може бути високою, але з часом слід зменшувати кількість ласощів, замінюючи їх іншими видами мотивації, такими як соціальні чи ігрові винагороди.

2. Соціальна мотивація

Соціальна мотивація базується на використанні взаємодії з людиною як винагороди за правильне виконання команд. Це може бути у вигляді похвали, уваги, дотику, спільного проведення часу або навіть просто словесного схвалення. Така мотивація особливо ефективна для собак, оскільки вони є соціальними тваринами, які мають сильний зв'язок з людиною і потребують емоційної взаємодії для задоволення своїх потреб. Похвала та позитивні емоції можуть стати потужним стимулом для тварини.

Соціальна мотивація включає:

- *Голосову похвалу*: використання інтонаційних варіацій в голосі (наприклад, теплий і радісний тон) може значно підсилити ефект від похвали.

- *Погладжування та тілесний контакт*: для деяких тварин тактильний контакт є дуже важливою частиною взаємодії, що надає відчуття безпеки і затишку.

- *Активна взаємодія*: спільні ігри чи інші активності також можуть бути потужним мотиватором, що підвищує рівень прив'язаності тварини до власника.

Соціальна мотивація дозволяє формувати позитивні асоціації з виконанням команд і зміцнює взаєморозуміння між твариною та власником. Важливою перевагою є те, що соціальні винагороди не залежать від матеріальних ресурсів і можуть бути використані у будь-який час без необхідності у додаткових витратах.

3. Ігрова мотивація

Ігрова мотивація включає використання іграшок, активних ігор або взаємодії з іншими тваринами як нагороди. Цей тип мотивації дуже ефективний для тварин з високим рівнем енергії, таких як активні породи собак або молоді тварини. Для них фізична активність та гра є природними способами вираження емоцій, і тому гра може стати основним стимулом для виконання команд.

Ігрова мотивація добре поєднується з іншими типами мотивацій, оскільки вона не тільки є винагородою, але й допомагає закріплювати отримані навички в процесі навчання. Ігри можуть включати:

- *Перетягування каната або ігри з м'ячем*: це може стати як нагородою, так і методом тренування для розвитку конкретних навичок, таких як контроль над предметами.

- *Активні ігри з іншими тваринами*: для деяких тварин взаємодія з іншими тваринами може бути потужним мотиватором, сприяючи розвитку соціальних навичок і формуванню правильних поведінкових реакцій.

• **Пошукові ігри або інтерактивні іграшки:** вони можуть стимулювати інтелектуальний розвиток і допомагати тварині вчитися швидше реагувати на команди.

Ігрова мотивація особливо підходить для тварин, що потребують високої фізичної активності, і дає змогу зробити процес навчання більш захоплюючим і приємним для них.

4. Емоційна мотивація

Емоційна мотивація полягає в тому, що тварина отримує відчуття задоволення від виконання команд завдяки емоційній реакції власника. Це може включати ширий захват, радість і задоволення, що проявляється у виразі обличчя, жестах або словах. Емоційний стимул є дуже важливим для тварин, які мають сильну емоційну прив'язаність до власника. Важливо, щоб власник був постійно чітким у своїх емоціях і мав здатність передавати позитивні емоції через невербальні засоби.

5. Мотивація на основі інстинктів

Цей вид мотивації використовує природні інстинкти тварини, такі як бажання захищати свою територію або полювати. Наприклад, для собак, що належать до робочих порід, можна використовувати їх природні інстинкти для дресирування за допомогою певних завдань, таких як пошук предметів або виконання захисних функцій. Такі інстинкти можуть бути направлені на виконання команд у контексті діяльності, яка природно підходить до їх еволюційних потреб.

Вибір мотивації

Вибір відповідного виду мотивації залежить від індивідуальних особливостей тварини, її віку, породи, темпераменту, попереднього досвіду і навіть контексту тренування. Наприклад, деякі тварини, особливо старші чи менш активні, можуть віддавати перевагу соціальним підкріпленням, тоді як інші, більш енергійні, можуть реагувати на ігрову мотивацію. Змішане використання різних типів мотивації дозволяє підвищити ефективність навчання, забезпечити різноманітність стимулів і допомогти тварині більш швидко та стійко засвоювати нові навички. *Поєднання різних видів мотивації* в процесі навчання сприяє не тільки ефективному закріпленню навичок, але й розвитку глибокої емоційної прив'язаності між твариною та її власником.

3.5.2. Використання правильного моменту для підкріплення

Правильний момент для підкріплення є надзвичайно важливим у процесі дресирування, оскільки він безпосередньо впливає на швидкість і якість засвоєння твариною команди або бажаної поведінки. Невірний вибір часу для підкріплення може призвести до плутанини та помилкових асоціацій, що, в свою чергу, затруднить подальше навчання. Дресирувальник повинен бути дуже уважним до таймінгу винагороди, щоб стимулювати саме ту поведінку, яку він хоче закріпити.

Основні принципи вибору моменту для підкріплення:

1. **Негайне підкріплення.** Найважливіший принцип – це надання підкріплення одразу після того, як тварина виконує правильну дію. Чим швидше

буде надана нагорода, тим чіткіше тварина асоціюватиме свою поведінку з позитивним стимулом. Затримка навіть на кілька секунд може призвести до того, що тварина зв'яже підкріплення з іншою поведінкою. Наприклад, якщо собака сидить за командою, але власник затримався з підкріпленням і заохочує її після того, як вона піднялася, собака може зрозуміти, що нагорода пов'язана саме з рухом, а не з правильним сидінням.

2. Чітка асоціація. Тварина повинна розуміти, яка саме дія привела до отримання підкріплення. Для цього важливо використовувати точний таймінг і уникати ситуацій, коли заохочення може бути сприйняте як винагорода за невірну поведінку. Підкріплення має бути чітко прив'язане до бажаної дії, щоб тварина могла правильно інтерпретувати, за що вона отримує винагороду.

3. Сигнальні маркери. У випадку, коли не можна відразу дати винагороду (наприклад, якщо потрібно спочатку дочекатися завершення дії), використання маркерних слів або клікер-тренінг є ефективним способом. Маркерне слово (наприклад, «так» або «добре») або клацання клікером дають тварині зрозуміти, що її дія була правильною і нагорода буде надана незабаром. Це дозволяє створити чітку асоціацію між виконаною дією і майбутньою винагородою. Використання маркерів є особливо корисним при тренуваннях у складних умовах, де точний момент підкріплення важко визначити.

4. Підкріплення після послідовності дій. У деяких випадках необхідно підкріплювати тварину не після кожної окремої дії, а лише після завершення всієї послідовності дій. Це важливо при навчанні складних команд або комплексних навичок, коли тварина повинна виконати кілька кроків перед отриманням винагороди. Наприклад, при навчанні собаки приносити предмет потрібно спочатку заохочувати її за підняття предмета, а потім – за повернення його до вас. Підкріплення після завершення послідовності дозволяє тварині розуміти, що вона повинна виконати всі етапи дії, перш ніж отримати нагороду.

5. Уникати підкріплення не бажаних дій. Важливим є також є уникнення підкріплення небажаної поведінки. Наприклад, якщо тварина стрибає або виявляє занадто активну поведінку перед тим, як отримати ласощі, це може призвести до того, що вона асоціює таку поведінку з винагородою. Тому, щоб уникнути помилкових асоціацій, необхідно бути обережним і уникати підкріплення не бажаних дій. Для цього можна застосовувати принцип «відсутність підкріплення» або тимчасове відволікання уваги тварини, щоб вона не отримала винагороду за невірну поведінку.

Додаткові рекомендації щодо правильного підкріплення:

- *Збереження послідовності:* Важливо бути послідовним у використанні таймінгу. Підкріплення повинно бути надано завжди в чітко визначений момент, щоб не створювати плутанини.

- *Спостереження за реакцією тварини:* Дресировальник повинен уважно спостерігати за реакцією тварини на підкріплення, оскільки вона може давати підказки, чи правильно виконано навчання.

- *Регулювання частоти підкріплень:* Після того, як навичка стала стійкою, частоту підкріплень можна поступово зменшувати, щоб тварина могла виконувати команду без постійної нагороди.

Правильне використання моменту підкріплення дозволяє досягти більш швидкого та ефективного навчання, зменшити кількість помилок і підвищити рівень взаєморозуміння між твариною і власником. Важливо, щоб процес підкріплення був чітким і логічним для тварини, що забезпечує стійке засвоєння навичок і довготривалу ефективність дресури.

3.6. ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ РІЗНИХ ВИДІВ ТВАРИН

3.6.1. Дресура собак

Дресура собак є важливим аспектом їх соціалізації, корекції поведінки та ефективного використання у службових і терапевтичних цілях. Навчання базових команд формує основу взаємодії між собакою та власником і сприяє розвитку контрольованої та передбачуваної поведінки. Дресуру собак часто проводять у спеціалізованих школах для тварин, де використовується система позитивного підкріплення, що підвищує ефективність навчання та знижує стрес для тварини.

Основні команди:

1. **Сидіти** – одна з перших команд, яку вивчає собака. Для її виконання власник піднімає ласощі над головою собаки, змушуючи її підняти голову і рефлекторно сісти. Після цього подається словесна команда «Сидіти» і заохочення у вигляді ласощів або похвали. Важливо, щоб собака асоціювала команду з позитивним результатом, що закріплює навичку.

2. **Лежати** – команда, що навчає собаку приймати положення лежачи. Власник дає команду «Лежати», опускаючи ласощі до землі перед собакою. Виконання команди закріплюється позитивним підкріпленням у вигляді ласощів або словесної похвали. Ця команда є основою для подальших вправ, таких як «залишатися» та «спокій», що використовуються для контролю за поведінкою собаки в різних ситуаціях.

3. **Поруч** – важлива команда для контролю руху собаки під час прогулянок. Власник тримає повідець, направляючи собаку біля своєї ноги, і супроводжує це словесною командою «Поруч». Ця команда не тільки забезпечує контроль над собакою, але й сприяє розвитку її дисципліни під час прогулянки, заохочуючи її до правильного поведіння.

4. **Голос** – команда, яка вчить собаку подавати голос (гавкати) на вимогу. Для навчання використовуються різні мотивації, наприклад, іграшка чи ласощі, що викликає збудження у собаки. Після гавкату власник говорить «Голос» і нагороджує тварину. Важливою частиною цієї команди є розуміння моменту, коли собака повинна припинити гавкати, що забезпечує ефективне використання цієї команди в різних ситуаціях.

5. **До мене** – команда, що навчає собаку підходити до власника за його покликом. Для її виконання використовується позитивне підкріплення у вигляді ласощів або гри. Важливо, щоб команда асоціювалася у собаки з чимось приємним, таким чином збільшуючи її бажання виконувати команду. Це важлива команда для безпеки собаки, оскільки дозволяє зупинити її поведінку в критичних ситуаціях.

6. **Не можна** – команда, що вчить собаку утримуватися від певних дій, таких як їда з підлоги чи заборонене поведіння з предметами. Для її

ефективного навчання власник має використовувати чіткий голос, а також застосовувати нейтральне чи негативне підкріплення у вигляді короткої паузи або зміни в поведінці власника.

7. **Стояти** – команда, що навчить собаку приймати вертикальне положення. Вона корисна при необхідності огляду собаки, приготуванні до чищення лап чи інших гігієнічних процедур. Для її виконання використовується підкріплення у вигляді ласощів або гри.

8. **Залишатися** – одна з важливих команд для забезпечення контролю над поведінкою собаки. Вона навчає собаку залишатися в певному положенні або на певному місці, навіть якщо власник відходить. Це важливо для безпеки собаки, а також для її самоконтролю. Команда вимагає тренування терпіння і концентрації у тварини.

Підходи до дресури:

• **Метод позитивного підкріплення:** Включає заохочення собаки кожного разу, коли вона виконує команду правильно. Це може бути ласощі, погладжування або похвала. Цей метод допомагає створити у собаки асоціацію між виконанням завданням і приємними відчуттями.

• **Метод негативного підкріплення:** Застосовується, коли собака не виконала команду. Наприклад, якщо собака не сідає на команду «Сидіти», власник може припинити рух вперед, створюючи тим самим ситуацію, в якій собака має виконати команду, щоб рухатись далі.

• **Консистентність і терпіння:** Дуже важливо дотримуватись регулярності в заняттях, адже собаки швидше засвоюють команди, коли тренування проводяться регулярно та з певною структурою.

Дресура собак є невід'ємною частиною їх виховання, яка не тільки сприяє розвитку соціальних навичок у тварин, але й забезпечує безпеку та комфорт у повсякденному житті.

Використання собак для службових і терапевтичних цілей.

Дресура собак має значний вплив на їх застосування в різних сферах діяльності.

• **Службові собаки.** Використовуються в поліції, армії, рятувальних службах, охоронних структурах. Вони навчаються пошуку наркотиків, вибухових речовин, затриманню правопорушників та рятувальним операціям.

• **Терапевтичні собаки.** Використовуються для допомоги людям із психічними або фізичними вадами. Каністерапія (терапія із залученням собак) сприяє зменшенню стресу, покращенню настрою та моторики у пацієнтів з обмеженими можливостями.

Дресура собак є складним, але надзвичайно корисним процесом, що вимагає терпіння, послідовності та правильного підходу. Вона не тільки полегшує взаємодію між людиною і собакою, але й дозволяє ефективно використовувати собак у професійних і терапевтичних цілях.

3.6.2. Навчання коней

Навчання коней є важливим етапом їх підготовки до роботи під сідлом або в упряжці, а також для забезпечення безпеки та ефективності взаємодії з

людиною. Це процес, що вимагає терпіння, систематичності та розуміння психофізіологічних особливостей цих тварин. Він ґрунтується на використанні різних сигналів, серед яких голосові команди, жести, фізичні сигнали та навіть тактильний контакт.

Коні, як високо розвинені соціальні тварини, здатні сприймати та інтерпретувати широкий спектр сигналів, які дозволяють їм ефективно взаємодіяти з людиною. Навчання коней зазвичай проходить етапами, коли тварина поступово навчається реагувати на основні команди та сигнали.

Команди голосом та жестами

1. **Зупинка** – це одна з основних команд, яка навчає коня припиняти рух і зупинитися на місці. Для її виконання тренер або вершник вимовляє чітку команду "Стоп", а також може використати натягування повіддя або зміну сили натягу на повід. Це сигнал для коня, що він має зупинитися. Дуже важливо, щоб команда була зрозумілою і використовувалась послідовно.

2. **Рух вперед** – команда, яка спонукає коня рухатися вперед. Для цього використовується голосова команда "Вперед", поєднана з легким поштовхом ногами вершника. Окрім цього, може бути застосоване невелике підштовхування за допомогою шпор або натискання на боки коня, що також стимулює його до руху.

3. **Повороти** – керування напрямком руху є важливою частиною навчання коня. Для виконання цієї команди потрібно використовувати повіддя для направлення голови та шиї коня в потрібному напрямку. Крім того, самі рухи вершника, зокрема повороти корпусу або зміна положення ваги тіла, відіграють важливу роль у контролі напрямку. Тренування в цьому аспекті включає команду "Ліво" або "Право" в поєднанні з рухом повіддя та коригуванням посадки.

4. **Рись/галопа** – для зміни алюрів використовуються відповідні команди, наприклад, «Рись» або «Галопа». Ці команди подаються разом з рухами тіла вершника, які активують зміну швидкості і темпу руху. Для того, щоб кінь переключився на рись або галопа, важливо використовувати правильні сигнали та мати стабільне положення в сідлі. Крім того, для коректної зміни алюрів тренуються реакції коня на незначні зміни в натягу повіддя та вказівки з боку вершника.

Етапи навчання коня

1. **Привчання до основних команд** – на цьому етапі основна увага приділяється введенню в найпростіші команди, такі як «Стоп», «Вперед», «Ліво» та «Право». Коні швидко реагують на повторення команд і, згодом, починають асоціювати їх із певними діями.

2. **Зміна алюрів та маневрів** – після освоєння базових команд починається навчання зміни алюрів. Кінь повинен навчитися зберігати рівновагу під час зміни темпу і, водночас, дотримуватися чітких команд щодо напрямку руху.

3. **Робота під час тренувань** – важливим аспектом навчання є регулярні тренування, під час яких вершник має постійно коригувати техніку виконання команд, а також працювати над точністю реакцій коня на сигнали. Тут кінь також тренується на різних поверхнях і в умовах, що імітують реальні умови роботи.

Психологічний аспект навчання

Ключовим фактором у навчанні коней є розуміння їх психічного стану та емоцій. Вони дуже чутливі до настрою та поведінки тренера чи вершника, тому важливо створити атмосферу довіри та спокою під час навчання. Крім того, методи позитивного підкріплення, такі як ласощі або словесне заохочення, допомагають зміцнити позитивні асоціації у коня з виконанням команд.

Тренування повинні бути поступовими, а тварина має мати можливість відпочивати після інтенсивних тренувань, щоб уникнути перевтоми.

Використання коней у спортивних та терапевтичних програмах

• **Спортивне використання.** Коні широко використовуються у кінному спорті, включаючи виїздку, конкур (стрибки через перешкоди), скачки та драйвінг (упряжні змагання). Навчання коней у спорті вимагає дисципліни, точності та довіри між вершником і твариною.

• **Терапевтичне використання.** Іпотерапія – це метод лікування за допомогою коней, що сприяє розвитку координації, балансу та соціальної адаптації у людей з фізичними та психічними розладами. Спокійні та добре навчені коні допомагають пацієнтам долати страхи, розвивати моторику та покращувати емоційний стан.

3.6.3. Навчання котів

Навчання котів – це специфічний процес, який вимагає розуміння їхніх природних інстинктів та особливостей поведінки. Коти мають незалежний характер, що робить їх менш піддатливими до традиційної дресури, порівняно з собаками. Однак, правильний підхід і використання мотиваційних засобів можуть значно підвищити ефективність навчання.

Можливість навчання простим командам

Коти, як і будь-які інші тварини, можуть навчатися простим командам, якщо процес навчання побудовано на принципах поступовості та мотивації.

1. **«До мене»** – одна з основних команд, яку можна навчити kota. Зазвичай це досягається через поєднання голосових сигналів, які повинні бути чіткими і позитивними, а також кормових підкріплень або улюблених іграшок. Коти швидше реагують на поклик, якщо вони пов'язують його з приємними асоціаціями.

2. **«Сидіти»** – хоча коти не завжди проявляють таку ж схильність до виконання цієї команди, як собаки, деякі можуть навчитися їй. Використання ласощів або іншої мотивації (наприклад, улюбленої іграшки) у поєднанні з чіткими сигналами допомагає виробити цю звичку. Ключем до успіху є терпіння і регулярність тренувань.

3. **«Дай лапу»** – це одна з найбільш популярних команд для котів. Для її освоєння необхідно використовувати регулярне підкріплення у вигляді ласощів чи похвали. Коти часто схильні до взаємодії через фізичний контакт, тому цей процес можна зробити більш природним для них.

4. **«Апорт»** – хоча багато котів не проявляють великого інтересу до цієї активності, деякі все ж охоче грають в ігри на зразок апорту. Коти, які люблять

іграшки, можуть навчитися приносити їх назад до господаря, особливо якщо процес повторюється і супроводжується позитивним підкріпленням.

Використання кормового підкріплення. Коти, як правило, більш мотивовані їжею, ніж іншими типами підкріплення. Ось чому **кормове підкріплення** є найефективнішим методом для навчання котів. Проте важливо, щоб кормові частки були маленькими, щоб не перенасичувати тварину. Крім того, коти мають схильність до «вигравання» їжі, тому важливо поєднувати позитивне підкріплення з чіткими командами та короткими перервами між тренуваннями, щоб не викликати у тварини стрес чи втому.

Важливою складовою навчання є також правильна мотивація. Коти здатні запам'ятовувати не тільки їжу, але й інші форми підкріплення, такі як іграшки, похвала або навіть увага господаря. Завдяки цьому процес навчання може стати багатограним і цікавим для kota.

Підхід до навчання. Для ефективного навчання kota потрібно враховувати його індивідуальні особливості. Деякі коти схильні до домінування, інші – до підкорення, і кожен з них потребує індивідуального підходу. Тому важливо не лише використовувати коректне підкріплення, а й зрозуміти мову kota, проявляючи терпіння та послідовність.

Ключовим моментом є створення позитивних асоціацій, що дозволяє коту бажати взаємодії з людиною. Для цього потрібно поєднувати тренування з іграми, щоб коту було цікаво та весело в процесі навчання.

Таким чином, навчання котів – це не тільки процес, а й взаємодія, яка повинна приносити задоволення і коту, і його власнику. Застосовуючи правильні методи мотивації, можна значно розширити можливості котів у виконанні простих команд.

3.6.4. Дресура дельфінів та морських ссавців

Дресура дельфінів та інших морських ссавців є комплексним процесом, який ґрунтується на використанні принципів поведінкової психології. Це вимагає не лише розуміння фізіологічних та когнітивних особливостей тварин, а й створення сприятливих умов для навчання. Важливою частиною цього процесу є застосування позитивного підкріплення, що дозволяє стимулювати бажану поведінку за допомогою нагород та сигналів, які легко сприймаються морськими ссавцями.

Використання жестових команд і свистків.

1. **Свисток як сигнал.** Свисток є одним з основних інструментів в процесі навчання морських ссавців. Він використовується для позначення правильно виконаної команди, забезпечуючи моментальну зворотну реакцію від тварини. Крім того, свисток може сигналізувати про початок або завершення виконання конкретної дії, що дозволяє структурувати процес тренувань і підтримувати концентрацію уваги тварини.

2. **Жестові команди.** Морські ссавці, зокрема дельфіни, мають чудову здатність до сприйняття візуальних сигналів. Тренери використовують широкий спектр жестових команд, які можуть бути різного виду: від простих рухів руками до складних послідовностей. Ці команди допомагають передавати тварині

важливу інформацію про необхідну поведінку або дії. Жестова мова є важливою складовою, оскільки вона дозволяє тваринам орієнтуватися в середовищі з обмеженою видимістю або під водою.

3. Позитивне підкріплення. Позитивне підкріплення – це основний метод у дресурі морських ссавців, де правильне виконання команди негайно винагороджується. Найчастіше винагородою є улюблена їжа, зокрема риба, що забезпечує мотивацію для тварин виконувати команди точно та швидко. Крім того, похвала або інші форми стимулювання можуть використовуватися для підсилення позитивної поведінки. Позитивне підкріплення не лише формує бажану поведінку, а й створює емоційну прив'язаність між тваринами та тренерами, що є важливим для успіху в навчанні.

Використання морських ссавців у реабілітаційних програмах.

1. Дельфінотерапія – це метод реабілітації, який використовує взаємодію з дельфінами для поліпшення фізичного та емоційного стану людей. Цей метод застосовується в реабілітаційних програмах для дітей з аутизмом, неврологічними порушеннями, порушеннями розвитку та іншими психологічними проблемами. Дельфіни мають здатність встановлювати контакт з людьми, що сприяє розвитку соціальних навичок, поліпшенню моторики та стимулюванню когнітивної діяльності. Контакт з дельфінами часто має позитивний вплив на психоемоційний стан пацієнтів, знижуючи рівень стресу та тривоги.

2. Рятувальні операції. Дельфіни мають чудові навички орієнтування в підводному середовищі, що робить їх незамінними помічниками в пошуково-рятувальних операціях. Вони здатні виявляти підводні об'єкти та людей, що потрапили в небезпеку, а також проводити рятувальні маневри. Тренування дельфінів для таких операцій включає навички пошуку та доставлення об'єктів або людей до поверхні, а також взаємодію з людьми в екстремальних умовах. Це дозволяє дельфінам ефективно виконувати завдання в складних ситуаціях, що потребують швидкої реакції та точності.

Складність процесу навчання. Навчання морських ссавців є складним і тривалим процесом, що вимагає великої терплячості та уважності з боку тренерів. Успішне навчання потребує не тільки знань про фізіологію та поведінку тварин, а й дотримання принципів гуманного ставлення до них. Важливо враховувати індивідуальні особливості кожної тварини, її темп навчання та рівень комунікації з тренером. Сучасні методи поведінкового навчання, такі як умовні рефлекси та оперантне навчання, застосовуються для розвитку у тварин складних поведінкових реакцій, зокрема в умовах дельфінотерапії та рятувальних операцій.

3.6.5. Навчання птахів

Навчання птахів є захопливим і багатограним процесом, що включає в себе різноманітні методи, такі як імітація голосів, виконання трюків, а також участь у спеціалізованих пошукових операціях. Птахи здатні до розвитку широкого спектру навичок, які можуть бути використані як у побуті, так і в професійних та спеціалізованих сферах, таких як рятувальні операції чи наукові дослідження.

Імітація голосів (папуги, ворони). Однією з найбільш вражаючих здатностей птахів є їхнє вміння імітувати звуки, зокрема людську мову. Це особливо характерно для папуг та воронових, таких як ворони. Ці птахи здатні не лише повторювати слова, але й копіювати інші звуки, наприклад, дзвінки телефонів чи звуки побутової техніки. Імітація здійснюється завдяки їхній анатомії голосових апаратів, що дозволяє їм модулювати звуки у широкому діапазоні.

Навчання птахів імітувати голоси зазвичай проводиться через методику позитивного підкріплення, де птах отримує винагороду (здебільшого у вигляді ласощів або уваги) за правильне відтворення звуків або слів. При цьому важливими етапами є:

1. **Повторення та асоціація:** птах чує певне слово чи фразу регулярно, і з часом починає зв'язувати їх з конкретними діями або обставинами (наприклад, слово "їжа" асоціюється з годуванням).

2. **Імітація звуків навколишнього середовища:** птахи можуть навчитися відтворювати не лише людські слова, а й інші звуки, що зустрічаються в їхньому оточенні.

3. **Час і терпіння:** цей процес може зайняти багато часу, адже кожен птах індивідуальний, і деяким потрібно більше часу для освоєння нових звуків.

Дресура для виконання трюків та пошукових операцій.

Виконання трюків. Птахи також можуть бути навчені виконувати різноманітні трюки, що допомагає розвивати їх інтелектуальні та моторні здібності. Трюки можуть варіюватися від простих (наприклад, приносити предмети на команду) до складних, таких як проходження лабіринтів або виконання ритмічних рухів.

Ключовим елементом тут є повторення, послідовність і винагорода за виконання трюку. Наприклад, птах може навчитися приносити певний предмет, коли чує команду, або махати крилами за сигналом. Ідея полягає в тому, щоб навчити птаха асоціювати певну дію з винагородою, що стимулює його виконувати цю дію знову.

Пошукові операції. У деяких випадках птахи можуть використовуватися в спеціалізованих пошукових операціях, таких як рятувальні місії. Особливо важливу роль в історії рятувальних операцій відіграли голуби, які під час світових воєн використовувалися для доставки важливих повідомлень. Їх висока здатність орієнтуватися на великі відстані та точно повертатися в свою домівку дозволяла їм бути надзвичайно ефективними кур'єрами.

Ворони, в свою чергу, можуть брати участь у пошукових операціях завдяки своїм відмінним здібностям до орієнтування та використанню інструментів. Вони здатні знаходити дрібні предмети в складних умовах, що дозволяє використовувати у їх рятувальних роботах, а також для пошуку загублених об'єктів або людей.

Позитивне підкріплення та систематичні тренування. Основою успішного навчання птахів є використання принципів позитивного підкріплення, терпіння та систематичність тренувань. Постійне повторення, винагорода за правильне виконання та корекція поведінки в разі помилок – усе це забезпечує

поступовий прогрес птаха в освоєнні нових навичок. Важливо, щоб тренування проходили в дружній, ненапруженій атмосфері, що стимулює птаха до навчання, а не викликає стрес.

Тренування птахів може бути застосоване як у професійних сферах (пошуково-рятувальні операції), так і в повсякденному житті, коли птахи стають не лише чудовими компаньйонами, а й активними учасниками різноманітних розважальних чи корисних завдань.

3.7. ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАННЯ ТА ДРЕСУРИ У ВЕТЕРИНАРНІЙ ПРАКТИЦІ

Для ветеринарів важливо розуміти основи дресури, адже це полегшує проведення процедур, обстежень та маніпуляцій. Наприклад, навчання собаки команді "Сидіти" або "Лежати" допомагає ветеринару провести спокійний огляд, а використання позитивного підкріплення знижує рівень стресу у тварини. Правильне застосування методів підкріплення дозволяє виховати слухняних і контрольованих тварин, що значно полегшує їхню адаптацію в соціумі та співпрацю з людьми.

3.7.1. Підготовка тварин до огляду та лікування

Навчання спокійному перебуванню у клініці. Одним із ключових аспектів у ветеринарній практиці є забезпечення спокою та комфортного перебування тварин у клініці. Стрес, який виникає у тварини під час відвідування ветеринарного закладу, може негативно впливати на її фізичний і емоційний стан, а також ускладнювати проведення діагностики та лікування. Тому навчання тварин спокійному перебуванню в клініці є важливою складовою частиною ветеринарної практики.

Етапи підготовки:

1. **Знайомство з клінікою.** Початковим етапом є знайомство тварини з клінікою ще до того, як вона потребуватиме лікування. Це допомагає зменшити тривожність та страх перед новим середовищем. Під час таких знайомств тварина повинна мати змогу дослідити приміщення, без страху отримувати ласощі та відчувати позитивні емоції.

2. **Позитивні асоціації з клінікою.** Щоб сформувати у тварини позитивне ставлення до клініки, важливо використовувати методи позитивного підкріплення. Наприклад, при кожному відвідуванні клініки тварині можна давати смачні ласощі або проводити короткі ігри. Це допоможе створити асоціації між клінікою і чимось приємним.

3. **Навчання спокійному поведженню на огляді.** Підготовка до огляду та лікування також включає в себе навчання тварин перебувати спокійно під час процедури. Це можна досягти через поступове звикання до різних маніпуляцій, таких як огляд вух, зубів, пальпація тіла. Важливо, щоб навчання було поступовим, без стресу для тварини.

4. **Робота з поведінковими проблемами.** Якщо тварина демонструє агресію або страх, важливо звертати увагу на поведінкові тренування для корекції

цих реакцій. Спокійна, послідовна і винагороджувальна поведінка ветеринара також допоможе знизити рівень стресу у тварини.

Формування позитивних асоціацій із ветеринаром.

Створення довіри між твариною та ветеринаром є важливою частиною підготовки до лікування. Ветеринар повинен стати для тварини асоціацією з безпекою і комфортом, а не з небезпекою та болем.

Методи формування позитивних асоціацій:

1. **Позитивні взаємодії.** Перші зустрічі між твариною і ветеринаром повинні бути максимально позитивними. Ветеринар може почати з неформальних взаємодій, погладжуючи тварину або даючи їй ласощі. Це допоможе створити у тварини асоціації з позитивними емоціями.

2. **Упорядкованість і поступовість.** Ветеринар має бути спокійним, уважним і передбачуваним у своїх діях. Поступовий підхід до маніпуляцій дозволяє тварині звикати до різних процедур без значного стресу. Наприклад, спочатку можна лише тримати тварину на руках або м'яко оглядати, поступово переходячи до більш складних маніпуляцій.

3. **Індивідуальний підхід.** Кожна тварина має свої особливості поведінки, і важливо знайти індивідуальний підхід до кожної. Для деяких тварин може бути корисним додаткове навчання за допомогою дресури, для інших – часті позитивні зустрічі з ветеринаром.

4. **Регулярність відвідувань.** Регулярні візити, навіть якщо тварина не потребує лікування, дозволяють створити асоціацію між клінікою та нешкідливими, навіть приємними подіями. Такі візити можуть включати тільки гру, ласощі або звикання до маніпуляцій без лікування, що зменшує рівень стресу на майбутніх відвідинах.

Таким чином, навчання тварин спокійному перебуванню в клініці та формування позитивних асоціацій з ветеринаром є важливим етапом, який значно покращує досвід лікування і знижує стрес для тварини. Це дозволяє забезпечити більш ефективне лікування і створює атмосферу довіри між твариною та ветеринаром.

3.7.2. Корекція поведінкових проблем

Агресія, страх, гіперактивність. Поведінкові проблеми у тварин, такі як агресія, страх або гіперактивність, є одними з найбільш поширених труднощів, з якими стикаються ветеринари. Вони можуть бути викликані різними факторами, такими як попередній травматичний досвід, погане виховання, або навіть фізіологічні проблеми. Корекція цих проблем вимагає чіткої стратегії, терпіння і використання відповідних методів.

1. **Агресія.** Агресія у тварин може проявлятися в різних формах: від кусання до проявів домінування або страху. Основними причинами агресії є відчуття загрози для себе або території, болі або дискомфорт, а також неправильне виховання або недостатній соціалізаційний досвід.

2. **Страх.** Страх у тварин може бути наслідком травматичних переживань або відсутності соціалізації з раннього віку. Тварини, які бояться нових людей, місць або ситуацій, можуть вести себе агресивно або триматися на відстані. Це

часто спостерігається в нових або незнайомих умовах, таких як ветеринарна клініка.

3. Гіперактивність. Гіперактивність може бути ознакою нестабільного емоційного стану тварини або відсутності належної фізичної та психологічної стимуляції. Тварини, які проявляють надмірну активність, часто мають труднощі з концентрацією уваги або самоконтролем.

Методи терапевтичної корекції. Терапевтична корекція поведінкових проблем вимагає комплексного підходу, що включає тренування, корекцію фізіологічних порушень і зміну середовища тварини. Основні методи терапії включають:

1. Позитивне підкріплення. Один із основних методів корекції поведінкових проблем – використання позитивного підкріплення. За допомогою ласощів, похвали або ігор можна заохочувати бажану поведінку та зменшувати ймовірність проявів агресії, страху чи гіперактивності. Важливо, щоб підкріплення було своєчасним і відповідало поведінці тварини.

2. Модифікація поведінки (метод «крок за кроком»). Цей метод включає поступову зміну поведінки тварини через систематичні тренування та повторення. При роботі зі страхом або агресією важливо почати з малих кроків, поступово збільшуючи складність завдання. Це допомагає тварині звикнути до нових ситуацій і зменшує стресові реакції.

3. Соціалізація. Тварини, які не мають достатнього досвіду взаємодії з іншими тваринами чи людьми, можуть бути більш схильними до страху або агресії. Соціалізація – це процес поступового знайомства тварини з різними людьми, тваринами та ситуаціями в контрольованому середовищі. Регулярні тренування за допомогою позитивних підкріплень допомагають зменшити страх та агресивні реакції.

4. Зниження стресу через зміну середовища. У разі гіперактивності або страху, середовище, в якому знаходиться тварина, має велике значення. Ветеринар може порекомендувати змінити обстановку, зменшити рівень шуму або уникати ситуацій, які спричиняють стрес. Наприклад, під час відвідування клініки можна використовувати спеціальні запахи, які заспокоюють тварину, або створити більш комфортне середовище.

5. Фізична активність та стимуляція. Для корекції гіперактивності важливо забезпечити тварині належну фізичну активність і психоемоційну стимуляцію. Прогулянки, ігри з інтерактивними іграшками або завдання, які вимагають концентрації, допомагають спрямувати енергію тварини в конструктивне русло.

6. Медикаментозне лікування. У деяких випадках, коли поведінкові проблеми пов'язані з фізіологічними або хімічними порушеннями, може бути рекомендовано медикаментозне лікування. Наприклад, для тварин, що страждають від серйозного страху або агресії, можуть бути призначені заспокійливі засоби або анксиолітики. Ветеринар повинен уважно підійти до вибору медикаментів і проконсультувати власника щодо можливих побічних ефектів.

7. Когнітивно-поведінкова терапія (КПТ). В останні роки набуває популярності застосування когнітивно-поведінкової терапії для тварин, особливо для тих, які мають стійкі проблеми з агресією або страхом. Метод передбачає застосування технік зміни сприйняття твариною стресових ситуацій через поступову десенсибілізацію та зміни реакцій.

Отже, корекція поведінкових проблем у тварин є важливим аспектом ветеринарної практики, оскільки правильно підібрані методи можуть значно покращити якість життя тварини та забезпечити ефективне лікування. Агресія, страх і гіперактивність потребують терплячого та індивідуального підходу, що включає не тільки тренування, але й зміну середовища, підтримку з боку власників та, в разі необхідності, медикаментозну терапію. Ветеринарні спеціалісти повинні працювати у тісній співпраці з власниками тварин для досягнення найкращих результатів у корекції поведінкових порушень.

Висновки

Здатність тварин до навчання є основою їхньої адаптації до умов навколишнього середовища, а також ефективної взаємодії з людиною. У цьому розділі ми розглянули різні механізми навчання тварин, включаючи асоціативне та когнітивне навчання, а також навчання через спостереження та наслідування. Розуміння цих процесів дозволяє ефективно використовувати різні методи дресури, такі як позитивне та негативне підкріплення, метод проб і помилок, а також оперантне навчання.

Особливу увагу було приділено етапам навчання тварин, починаючи від формування рефлексів до генералізації команд і контролю поведінки без постійного підкріплення. Окремо розглянуто мотиваційні чинники, які відіграють ключову роль у дресурі, оскільки правильний вибір мотивації та моменту підкріплення значно впливає на ефективність навчання.

Навчання різних видів тварин має свої особливості, пов'язані з їхніми біологічними та поведінковими характеристиками. Це враховується як у побутовій дресурі, так і в професійній підготовці, наприклад, у ветеринарній практиці. Використання навчання для підготовки тварин до медичних процедур та корекції поведінкових проблем сприяє кращій якості життя тварин і полегшує їхнє утримання.

Таким чином, розуміння механізмів навчання та принципів дресури є важливим як для власників домашніх тварин, так і для ветеринарних фахівців, тренерів і кінологів. Ефективне навчання сприяє гармонійному співіснуванню тварин і людей, підвищує рівень контролю над поведінкою тварини та покращує її добробут.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 3

Ситуаційні завдання

1. Формування команди через позитивне підкріплення. Собака не реагує на команду "сидіти", хоча власник регулярно її повторює. Які кроки слід зробити для ефективного формування асоціації між командою та дією?

2. Генералізація команд. Собака ідеально виконує команду "лежати" вдома, але ігнорує її на прогулянці. Як можна навчити тварину реагувати на команду в різних умовах?

3. Корекція агресивної поведінки. Кіт проявляє агресію під час ветеринарного огляду. Які методи навчання та дресури можна застосувати для зменшення стресу та покращення поведінки?

4. Мотивація у навчанні. Під час тренування кінь не проявляє зацікавленості у виконанні команд. Як правильно підібрати мотивацію для ефективного навчання?

5. Дресура за допомогою оперантного навчання. Собака навчився приносити предмети за командою "апорт". Як можна закріпити цю навичку та зробити її надійною у різних умовах?

6. Навчання через наслідування. Молодий собака спостерігає за старшим собакою, який виконує команди. Як можна використати це для ефективного навчання молодшої тварини?

7. Контроль поведінки без підкріплення. Після зменшення частоти підкріплень собака почав гірше виконувати команди. Які заходи слід вжити, щоб поведінка залишалася стабільною?

8. Дресура птахів. Хазяїн хоче навчити папугу повторювати слова, але прогресу немає. Які методи навчання можуть бути ефективними для досягнення результату?

9. Адаптація до відволікаючих факторів. Собака добре виконує команди вдома, але відволікається в парку на сторонні звуки та інших тварин. Як можна поступово навчити його концентруватися на власнику?

10. Використання клікер-тренінгу. Власник вирішив використати клікер для навчання собаки новим командам. Як правильно поєднувати звук клікеру з підкріпленням, щоб сформувати стійку асоціацію у тварини?

Контрольні запитання

1. Які основні механізми навчання існують у тварин?
2. У чому полягає відмінність між класичним та оперантним обумовленням?
3. Які методи підкріплення використовуються у дресурі тварин?
4. Чому важливо проводити генералізацію команд?
5. Як змінюється частота підкріплення в процесі навчання?
6. Які види мотивації можна використовувати під час дресури?
7. Як працює метод клікер-тренінгу?
8. Які особливості дресури собак відрізняють її від навчання котів?
9. Як можна скоригувати страх тварини перед ветеринарним оглядом?
10. Чому важливо навчати тварин поведінці у ветеринарній клініці?

Теми для дискусії

1. Етичні аспекти використання покарання у дресурі тварин.
2. Чи можливо навчити будь-яку тварину за допомогою позитивного підкріплення?

3. Як дресура впливає на добробут тварини?
4. Чи можуть методи дресури собак бути ефективними для навчання інших видів тварин?
5. Використання навчання та дресури у ветеринарній практиці: ефективні методи та виклики.

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 3

Ситуаційні завдання

1. Формування команди через позитивне підкріплення. Собака не реагує на команду "сидіти", хоча власник регулярно її повторює. Які кроки слід зробити для ефективного формування асоціації між командою та дією?

Відповідь: Якщо собака не реагує на команду "сидіти", важливо правильно створити асоціацію між командою та дією.

Кроки:

- ✓ Взяти ласощі та привернути увагу собаки.
- ✓ Піднести ласощі над головою собаки, змушуючи її підняти голову та рефлекторно сісти.
- ✓ Як тільки собака сідає – вимовити команду «сидіти» та дати ласощі.
- ✓ Повторювати вправу кілька разів, поступово зменшуючи використання ласощів.
- ✓ Додати жестову команду (наприклад, піднятий палець).
- ✓ Практикувати команду в різних місцях для закріплення поведінки.

2. Генералізація команд. Собака ідеально виконує команду "лежати" вдома, але ігнорує її на прогулянці. Як можна навчити тварину реагувати на команду в різних умовах?

Відповідь: Собака може пов'язувати команду "лежати" лише з домашніми умовами, тому важливо навчити її виконувати команду в різних ситуаціях.

Кроки:

- ✓ Почати повторювати команду у знайомому місці (вдома, у дворі).
- ✓ Поступово змінювати середовище (інший двір, тихий парк).
- ✓ Використовувати сильніше підкріплення у складних умовах.
- ✓ Додавати відволікаючі фактори (люди, звуки, інші тварини).
- ✓ Поступово зменшувати підкріплення, привчаючи собаку слухатися без винагороди.

3. Корекція агресивної поведінки. Кіт проявляє агресію під час ветеринарного огляду. Які методи навчання та дресури можна застосувати для зменшення стресу та покращення поведінки?

Відповідь: Агресія кота може бути викликана страхом або негативним досвідом.

Методи:

- ✓ Звикання до дотиків – щодня гладити лапи, морду, вуха, імітуючи ветеринарні маніпуляції.

- ✓ Позитивна асоціація – винагороджувати kota за спокій після маніпуляцій.
- ✓ Поступове знайомство з ветеринарною клінікою – приводити kota без процедур, щоб зменшити страх.
- ✓ Використання феромонів або рушника – спеціальні спреї або укутування допомагають заспокоїти kota.

4. Мотивація у навчанні. Під час тренування кінь не проявляє зацікавленості у виконанні команд. Як правильно підібрати мотивацію для ефективного навчання?

Відповідь: Якщо кінь не проявляє інтересу до тренувань, потрібно підібрати правильну мотивацію.

Методи:

- ✓ Кормова мотивація – давати ласощі після виконання команди.
- ✓ Соціальна мотивація – похвала, погладження.
- ✓ Ігрова мотивація – використання ігор або свободи руху як винагороди.
- ✓ Варіативність тренувань – змінювати місце занять і вправи, щоб уникнути монотонності.

5. Дресура за допомогою оперантного навчання. Собака навчився приносити предмети за командою "апорт". Як можна закріпити цю навичку та зробити її надійною у різних умовах?

Відповідь: Щоб закріпити команду "апорт", слід зробити навичку стабільною.

Методи:

- ✓ Використовувати улюблену іграшку або спеціальний предмет.
- ✓ Винагороджувати за правильне виконання.
- ✓ Повторювати команду у різних місцях і за різних умов.
- ✓ Додавати відволікаючі фактори поступово.

6. Навчання через наслідування. Молодий собака спостерігає за старшим собакою, який виконує команди. Як можна використати це для ефективного навчання молодшої тварини?

Відповідь: Молодий собака спостерігає за старшим. Це можна використати для його навчання.

Методи:

- ✓ Виконувати тренування одночасно з навченою собакою.
- ✓ Винагороджувати молодого собаку, коли він повторює дії старшого.
- ✓ Використовувати наслідування для прискорення засвоєння команд.
- ✓ Поступово вводити індивідуальні команди для молодшої собаки.

7. Контроль поведінки без підкріплення. Після зменшення частоти підкріплень собака почав гірше виконувати команди. Які заходи слід вжити, щоб поведінка залишалася стабільною?

Відповідь: Якщо після зменшення частоти підкріплень собака почав гірше виконувати команди, потрібно підтримувати мотивацію.

Кроки:

- ✓ Використовувати змінне підкріплення (інколи винагороджувати, інколи – тільки хвалити).
- ✓ Чергувати види підкріплення (ласощі, гра, похвала).
- ✓ Додавати емоційну підтримку (радісна інтонація, гра).
- ✓ Повертатися до частішого підкріплення, якщо поведінка погіршується.

8. Дресура птахів. Хазяїн хоче навчити папугу повторювати слова, але прогресу немає. Які методи навчання можуть бути ефективними для досягнення результату?

Відповідь: Щоб навчити папугу повторювати слова, потрібно створити правильне середовище для навчання.

Методи:

- ✓ Використовувати короткі слова (наприклад, «привіт»).
- ✓ Повторювати слова щодня в однакових умовах.
- ✓ Підкріплювати вимовлені звуки ласощами або похвалою.
- ✓ Використовувати дзеркало або іншого папугу для наслідування.
- ✓ Бути терплячим – навчання може зайняти місяці.

9. Адаптація до відволікаючих факторів. Собака добре виконує команди вдома, але відволікається в парку на сторонні звуки та інших тварин. Як можна поступово навчити його концентруватися на власнику?

Відповідь: Якщо собака відволікається у парку, потрібно поступово збільшувати складність тренувань.

Методи:

- ✓ Почати тренування у менш шумному місці.
- ✓ Використовувати більш привабливі ласощі.
- ✓ Виконувати команду біля інших тварин, поступово ускладнюючи завдання.
- ✓ Використовувати довгий повідець для контролю уваги.
- ✓ Відволікати собаку звуковими або візуальними сигналами (клацання пальцями, іграшка).

10. Використання клікер-тренінгу. Власник вирішив використати клікер для навчання собаки новим командам. Як правильно поєднувати звук клікеру з підкріпленням, щоб сформувати стійку асоціацію у тварини?

Відповідь: Клікер можна ефективно поєднувати з підкріпленням для навчання нових команд.

Кроки:

- ✓ Формування асоціації: натискати клікер і давати ласощі (10-15 повторень).
- ✓ Фіксація правильної поведінки: одразу після виконання команди натискати клікер.
- ✓ Зміцнення асоціації: після кліку завжди слідує винагорода.

✓ Поступове скорочення винагороди: клікер залишається, але ласощі даються не щоразу.

Застосування у складних умовах: тренування з відволікаючими факторами.

Відповіді на контрольні запитання

1. Які основні механізми навчання існують у тварин?

Існує кілька основних механізмів навчання:

- Асоціативне навчання – формується зв'язок між дією та її наслідками.
- Когнітивне навчання – включає аналіз інформації, вирішення завдань, використання минулого досвіду.
- Навчання через наслідування – тварини спостерігають за діями інших і повторюють їх.
- Проба і помилка – поступове знаходження правильного рішення через спроби та корекцію помилок.

2. У чому полягає відмінність між класичним та оперантним обумовленням?

- Класичне (павлівське) обумовлення – формування асоціації між нейтральним стимулом і природною реакцією (наприклад, собака починає виділяти слину при звуці дзвіночка, якщо він передбачає їжу).
- Оперантне (інструментальне) обумовлення – тварина вчиться змінювати свою поведінку залежно від наслідків (наприклад, собака отримує ласощі за виконання команди).

3. Які методи підкріплення використовуються у дресурі тварин?

- Позитивне підкріплення – додавання приємного стимулу після бажаної поведінки (ласощі, похвала).
- Негативне підкріплення – усунення неприємного стимулу після правильної поведінки (зняття натягу повідка).
- Покарання – введення неприємного стимулу після небажаної поведінки (не рекомендується у сучасній дресурі).
- Відсутність підкріплення – ігнорування небажаної поведінки, що зменшує її прояви.

4. Чому важливо проводити генералізацію команд?

Генералізація команд дозволяє тварині виконувати їх у різних умовах та ситуаціях. Без генералізації тварина може асоціювати команду лише з конкретним місцем або ситуацією, що обмежує її практичне застосування.

5. Як змінюється частота підкріплення в процесі навчання?

- Спочатку підкріплення дається щоразу після правильного виконання команди.
- Поступово воно стає змінним – не кожного разу, а за випадковим принципом.

• На завершальних етапах підкріплення стає рідкісним, а поведінка підтримується завдяки сформованій звичці.

6. Які види мотивації можна використовувати під час дресури?

- Кормова мотивація – використання ласощів.
- Соціальна мотивація – похвала, увага власника.
- Ігрова мотивація – можливість пограти після правильного виконання команди.
- Натуральна мотивація – використання природних інстинктів тварини (наприклад, мисливські інстинкти у собак).

7. Як працює метод клікер-тренінгу?

- Спочатку тварина вчиться асоціювати звук клікеру з винагородою (кожен клік супроводжується ласощами).
- Під час тренувань клік використовується для точного фіксування правильної поведінки.
- Поступово ласощі скорочуються, але клік залишається як маркер успішного виконання команди.

8. Які особливості дресури собак відрізняють її від навчання котів?

- Собаки – соціальні тварини, орієнтовані на співпрацю з людиною, добре реагують на команди та підкріплення.
- Коти – більш незалежні, менш схильні до наслідування, краще навчаються через позитивне підкріплення та використання їхніх природних інстинктів (наприклад, гра).

9. Як можна скоригувати страх тварини перед ветеринарним оглядом?

- Поступове звикання до маніпуляцій (торкання лап, вух, відкриття пащі).
- Використання ласощів та похвали після кожного контакту з ветеринаром.
- Візити до клініки без процедури, щоб сформувати позитивну асоціацію.
- Використання феромонів або спеціальних заспокійливих методів.

10. Чому важливо навчати тварин поведінці у ветеринарній клініці?

- Це зменшує стрес під час огляду.
- Полегшує роботу ветеринара, зменшуючи ризик травм.
- Робить візити до клініки комфортнішими як для тварини, так і для власника.
- Дозволяє проводити лікувальні процедури без зайвої агресії чи страху.

Відповіді до тем для дискусії

1. Етичні аспекти використання покарання у дресурі тварин

Покарання у дресурі тварин викликає багато суперечок з етичної точки зору. Сучасні кінологи та зоопсихологи сходяться на думці, що ефективніше використовувати позитивне підкріплення, яке ґрунтується на винагородах за правильну поведінку, ніж методи, що передбачають покарання.

Можливі негативні наслідки покарання:

- Викликає у тварини страх, що може призвести до небажаних поведінкових проблем (агресія, тривожність, уникнення контакту).
- Не допомагає зрозуміти, яку поведінку слід демонструвати натомість.
- Послаблює довіру до людини та знижує мотивацію до навчання.

Чи є покарання допустимим?

У позитивних методах навчання використовують "негативне покарання", тобто усунення бажаного стимулу (наприклад, припинення гри, якщо тварина кусається). Це відрізняється від фізичних покарань, які можуть завдати шкоди тварині.

Загальний висновок: покарання слід застосовувати лише у формі корекції поведінки без фізичного або емоційного насильства. Найкраще – зробити правильну поведінку привабливою для тварини через систему позитивного підкріплення.

2. Чи можливо навчити будь-яку тварину за допомогою позитивного підкріплення?

Позитивне підкріплення є одним із найефективніших методів навчання, однак його результативність залежить від кількох факторів:

- Біологічних особливостей: тварини, що мають соціальну структуру (собаки, коні, деякі птахи), краще реагують на навчання.
- Мотивації: кормова мотивація діє майже на всіх тварин, але соціальні та ігрові стимули можуть працювати краще для певних видів.
- Когнітивних здібностей: інтелектуально розвинені тварини (примати, дельфіни, свині) можуть навчатися складніших дій.

Важливо розуміти, що позитивне підкріплення не завжди забезпечує швидкий результат, і для кожного виду тварин потрібно адаптувати методику навчання.

Загальний висновок: позитивне підкріплення може працювати для всіх тварин, але рівень його ефективності залежить від виду, мотивації та індивідуальних особливостей конкретної особини.

3. Як дресура впливає на добробут тварини?

Дресура може як покращувати, так і погіршувати добробут тварини залежно від методів, які використовуються.

Позитивний вплив дресури:

- Зменшує рівень стресу, оскільки тварина розуміє, що від неї очікується.
- Покращує взаємодію з людиною, роблячи спілкування зрозумілим.
- Підвищує рівень безпеки (наприклад, навчена собака не вибіжить на дорогу).
- Стимулює когнітивну активність, що важливо для інтелектуально розвинених видів.

Негативний вплив дресури:

- Використання примусу або покарання може викликати страх та агресію.

- Неправильне навчання може призвести до поведінкових проблем (наприклад, якщо собака отримує ласощі за неправильну поведінку, вона її повторюватиме).

- Надмірне навантаження без відпочинку може спричинити перевтому та виснаження.

Загальний висновок: навчання має бути адаптованим до можливостей тварини, а методи дресури повинні ґрунтуватися на позитивному підкріпленні та повазі до природних потреб.

4. Чи можуть методи дресури собак бути ефективними для навчання інших видів тварин?

Багато методів, що використовуються для собак, базуються на загальних принципах навчання: асоціативному навчанні, позитивному підкріпленні, формуванні умовних рефлексів. Вони можуть бути ефективними і для інших тварин, але з певними модифікаціями.

Приклади:

- Коти: краще реагують на позитивне підкріплення, але мають коротший період концентрації, тому тренування має бути коротким.

- Коні: добре навчаються через негативне підкріплення (послаблення тиску), але також ефективно використовують позитивне підкріплення.

- Дельфіни: їх навчають за допомогою клікер-тренінгу та жестових команд.

- Птахи (папуги, круки): здатні навчатися словами та діям за допомогою повторення та винагороди.

Загальний висновок: методи дресури собак можуть застосовуватися до інших видів, але з урахуванням їхніх біологічних особливостей.

5. Використання навчання та дресури у ветеринарній практиці: ефективні методи та виклики

Навчання тварин для ветеринарних процедур є важливим для зменшення стресу та полегшення роботи спеціалістів.

Ефективні методи:

- Звикання до маніпуляцій: поступове знайомство з обладнанням, ветеринаром, запахами.

- Позитивне підкріплення: нагородження після огляду, вакцинування тощо.

- Імітація процедур: перед візитом у клініку власник може торкатися лап тварини, відкривати їй рот – це допомагає знизити страх.

Виклики:

- Страх тварини перед незнайомими людьми.

- Неможливість використання ласощів під час певних процедур.

- Індивідуальні особливості тварин: дехто має вроджену нервозність або агресивність.

Загальний висновок: навчання тварин до ветеринарних маніпуляцій значно спрощує лікування, зменшує стрес і підвищує безпеку як для тварини, так і для лікаря.

Розділ 4 СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА У ТВАРИН

ВСТУП

Соціальна поведінка є однією з ключових характеристик життя багатьох видів тварин. Вона визначає способи їхньої взаємодії, формування спільнот та виживання в умовах дикої природи. Різноманітність соціальної поведінки спостерігається у всіх класах тваринного світу – від комах і риб до птахів і ссавців. У кожного виду сформувалися власні стратегії комунікації, організації соціальних груп та розв'язання конфліктів.

Роль соціальної поведінки надзвичайно важлива для виживання виду. Вона впливає на захист від хижаків, ефективність полювання, пошук партнерів для розмноження та виховання потомства. Деякі види тварин живуть одинаками, уникаючи контактів, тоді як інші формують складні соціальні структури, де взаємодія базується на домінуванні, співпраці та розподілі ролей.

Вивчення соціальної поведінки тварин є важливим не лише для розуміння їхнього природного життя, а й для ветеринарної медицини, утримання тварин у неволі, кінології, зоотехнії та екології. Аналізуючи, як тварини спілкуються, взаємодіють та вирішують конфлікти, ми можемо краще розуміти їхні потреби та покращувати умови їх утримання.

У цьому розділі розглядаються основні аспекти соціальної поведінки тварин, включаючи різні типи соціальної організації, форми комунікації, механізми домінування, прояви співпраці, альтруїзму, агресії та територіальності. Глибше вивчення цих аспектів допоможе розкрити закономірності поведінки тварин у природі та у взаємодії з людиною.

4.1. ПОНЯТТЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ТВАРИН

4.1.1. Визначення соціальної поведінки – взаємодія тварин між собою в межах виду або між видами

Соціальна поведінка – це сукупність різноманітних форм взаємодії тварин між собою, що сприяють координації їхньої діяльності та забезпечують виживання виду. Така поведінка охоплює як взаємодію між особинами одного виду, так і контакти між представниками різних видів.

Взаємодія між тваринами може набувати різних форм: від короткочасних контактів у період спарювання до тривалих стосунків у межах постійних соціальних груп. Соціальна поведінка включає спільне полювання, захист території, догляд за потомством, передачу інформації за допомогою звуків, запахів або жестів.

Важливість соціальної поведінки важко переоцінити, оскільки вона дозволяє тваринам забезпечити координацію в групі, оптимізувати пошук їжі, захиститися від хижаків та підвищити шанси на успішне розмноження. Такі форми взаємодії формуються внаслідок еволюції і є важливими для підтримання гармонії та рівноваги в природних екосистемах.

Приклади соціальної поведінки можна спостерігати в різних тварин: у птахів, що об'єднуються в зграї для спільних перельотів; у вовчих зграях, де

кожен член має свою роль; у мурах і бджіл, де складна структура соціальних відносин забезпечує ефективну роботу всієї колонії.

Таким чином, соціальна поведінка є ключовим аспектом життя багатьох видів і відіграє важливу роль у їхній адаптації до навколишнього середовища та виживанні.

4.1.2. Типи соціальної організації тварин

Соціальна організація тварин є результатом еволюційних процесів і визначає характер їхньої взаємодії в природному середовищі. В залежності від способу життя та рівня взаємодії між особинами можна виділити кілька основних типів соціальної організації:

4.1.2.1. Індивідуалісти. До цієї категорії належать тварини, які ведуть поодинокий спосіб життя, взаємодіючи з іншими представниками свого виду лише в період розмноження або для захисту території. Прикладами індивідуалістів є ведмеді, тигри, багато видів рептилій. Вони часто займають великі території, які активно патрулюють та захищають.

Індивідуалісти зазвичай мають добре розвинену систему позначення території. Наприклад, ведмеді використовують подряпини на деревах та залишають запахові мітки, щоб сигналізувати про свою присутність. Тигри патрулюють свої угіддя, залишаючи сечові мітки, які попереджають суперників про зайняту територію. Багато видів рептилій, таких як змії чи ящірки, займають обмежені ділянки, де полюють і відпочивають, уникаючи зайвих контактів з іншими особинами свого виду.

Хоча ці тварини ведуть поодинокий спосіб життя, вони можуть мати складну систему сигналів для уникнення конфліктів та забезпечення розмноження. Наприклад, у період спарювання тигри демонструють характерні вокалізації та ритуальні пози, щоб повідомити про свої наміри.

4.1.2.2. Тимчасові групи. Цей тип організації характерний для тварин, які збираються в групи лише на певний час або в певних умовах. Наприклад, зграї птахів формуються під час міграцій для захисту від хижаків, а косяки риб утворюються з метою покращення навігації та координації в пошуках їжі.

Тимчасові групи часто виникають як відповідь на зовнішні фактори, такі як сезонні зміни або потреба в колективному захисті. Наприклад, сардини формують величезні косяки, щоб заплутати хижаків і підвищити шанси на виживання. Аналогічно, олені можуть об'єднуватися в групи взимку для спільного пошуку їжі та збереження тепла. У деяких видів комах, як-от коники, тимчасові групи утворюються під час міграцій або при наявності великої кількості їжі.

Хоча такі групи є нестабільними, вони відіграють важливу роль у виживанні виду, забезпечуючи ефективний захист та покращуючи добування ресурсів.

4.1.2.3. Стадні тварини. Такі види ведуть груповий спосіб життя на постійній основі. У стадах часто формується складна соціальна структура з ієрархією та розподілом ролей. Прикладами стадних тварин є копитні

(наприклад, олені, антилопи), вовки, що полюють спільно, а також примати, які демонструють складні соціальні зв'язки.

Стадні тварини часто мають систему сигналів для координації дій, що допомагає уникати небезпек і забезпечувати успішне полювання. Наприклад, вовки під час спільного полювання використовують вокалізацію та мову тіла, щоб координувати атаки на жертву. У приматів соціальні зв'язки можуть включати спільний догляд за потомством, обмін їжею та взаємний догляд за шерстю, що зміцнює соціальні зв'язки в групі.

4.1.2.4. Евсоціальні види. Це найвищий рівень соціальної організації, що характерний для деяких комах, таких як мурахи, бджоли та терміти. Евсоціальні групи мають чіткий розподіл праці, де окремі особини виконують спеціалізовані функції (розмноження, охорона, пошук їжі), що забезпечує ефективне існування всієї колонії.

У мурах, наприклад, є робочі особини, солдати та королева, яка виконує функцію розмноження. У бджіл робочі особини доглядають за вуликом, збирають нектар і захищають колонію, тоді як матка займається виключно відкладанням яєць. Терміти демонструють ще складнішу соціальну структуру з кастами, що спеціалізуються на будівництві, охороні та добуванні їжі.

Така організація дозволяє евсоціальним видам досягати значних успіхів у виживанні та адаптації до різних умов середовища.

Кожен з описаних типів соціальної організації є унікальною адаптацією до умов навколишнього середовища та забезпечує оптимальну стратегію виживання виду.

4.1.3. Роль соціальної поведінки

Соціальна поведінка виконує ключові функції у житті тварин, забезпечуючи їхню адаптацію та виживання. Основні аспекти цієї ролі включають:

4.1.3.1. Виживання. Соціальна поведінка сприяє підвищенню шансів на виживання завдяки спільному захисту від хижаків, колективному добуванню їжі та взаємодопомозі. Наприклад, у стадних копитних тварин особини попереджають одне одного про наближення хижака, що дає змогу всій групі швидко зреагувати на небезпеку. Вовки полюють спільно, що дозволяє їм впоратися з більшими та сильнішими жертвами.

Деякі види птахів, як-от ластівки, збираються в зграї, щоб заплутати хижаків своїми хаотичними маневрами. У приматів спільне проживання дозволяє ефективно розподіляти обов'язки з нагляду за потомством та пошуку їжі, що підвищує загальні шанси групи на виживання.

4.1.3.2. Відтворення. Соціальна поведінка відіграє важливу роль у пошуку партнера, виборі найкращого партнера для спаровування та в батьківському догляді. Наприклад, у птахів складні шлюбні ритуали дозволяють демонструвати фізичну форму та придатність до розмноження. Самці павичів розпускають розкішний хвіст, демонструючи яскраве забарвлення та симетричність пір'я, що свідчить про їхнє здоров'я та генетичну якість.

У багатьох ссавців, таких як олені або морські котики, самці вступають у поєдинки, щоб продемонструвати силу та право на спаровування з самицями. У приматів, зокрема у мармозеток, догляд за потомством може здійснюватися не лише матір'ю, а й іншими членами групи, що підвищує виживаність малюків.

Деякі види птахів, як-от пінгвіни, демонструють винятковий рівень спільного догляду за потомством. Пінгвіни-імператори по черзі висиджують яйця та захищають їх від екстремальних умов навколишнього середовища. Така форма співпраці забезпечує успішне виведення пташенят у складних умовах.

4.1.3.3. Передача інформації. Соціальна поведінка є основою для передачі інформації серед особин. Це може відбуватися за допомогою візуальних сигналів, міміки, вокалізації або запахових міток. Наприклад, сурикати використовують звуки різної тональності для попередження про різні типи загроз – від повітряних хижаків до наземних хижаків, що дозволяє групі відповідно реагувати на небезпеку.

Бджоли демонструють складну форму комунікації через «танець», яким вони вказують напрямом та відстань до джерела їжі. Під час цього танцю робоча бджола виконує характерні рухи тілом, що передають інформацію про кут розташування їжі відносно сонця. Цей унікальний метод дозволяє колонії ефективно знаходити ресурси на великих відстанях.

У деяких видів приматів, таких як шимпанзе, комунікація відбувається за допомогою жестів, міміки та звуків, що сприяє координації в групі, попередженню про небезпеку або демонстрації дружніх намірів. Такі способи передачі інформації є важливими для зміцнення соціальних зв'язків і запобігання конфліктам.

4.2. ОСНОВНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Основними формами соціальної поведінки у тварин є комунікація і вияв домінування та ієрархії.

4.2.1. Комунікація між тваринами

Комунікація є важливим аспектом соціальної поведінки тварин, що забезпечує координацію дій, обмін інформацією та підтримання соціальних зв'язків. Основні види комунікації включають:

4.2.1.1. Візуальна комунікація. Цей вид комунікації базується на використанні жестів, поз тіла та змін у забарвленні. У тваринному світі візуальні сигнали є важливими як для уникнення конфліктів, так і для привернення уваги. Наприклад, багато видів ящірок демонструють загрозливі пози або змінюють колір шкіри, щоб сигналізувати про готовність до конфлікту або навпаки – підкорення. У павичів розпускання яскравого хвоста є демонстрацією фізичної привабливості під час шлюбних ритуалів, що допомагає самкам обрати найбільш здорового та сильного партнера. У деяких видів восьминогів зміна забарвлення використовується не лише для камуфляжу, а й для передачі сигналів про агресію або страх – наприклад, темне забарвлення може свідчити про загрозу, а світліші тони – про спокійний стан.

Деякі птахи, як-от вівчарики, демонструють розкривання крил або хвоста, щоб привернути увагу або відвернути хижаків від гнізда. У вовків піднятий хвіст і насторожена поза можуть сигналізувати про домінування, тоді як опущений хвіст і унікаючий погляд демонструють підкорення.

4.2.1.2. Акустична комунікація. Голосові сигнали є ефективним засобом передачі інформації на відстані. Птахи використовують складні мелодії для позначення своєї території або приваблення партнера. Наприклад, солов'ї співають, демонструючи свої вокальні здібності та фізичну форму, що свідчить про гарне здоров'я та життєздатність. Деякі види птахів мають унікальні заклики, що дозволяють членам групи впізнавати одне одного або координувати переміщення.

Кити спілкуються за допомогою складних звукових структур, що можуть передавати інформацію на великі відстані. Ці звуки використовуються як для підтримання контакту з іншими членами зграї, так і для орієнтації у просторі під час міграцій.

У собак гавкіт, виття або гарчання сигналізують про емоційний стан, попередження або прагнення до контакту. Наприклад, короткий гучний гавкіт може свідчити про небезпеку, тоді як протяжне виття часто використовується для зв'язку між особинами на відстані. Акустична комунікація також відіграє важливу роль у координації спільного полювання серед вовків або під час збору групи на відпочинок.

4.2.1.3. Хімічна комунікація. Хімічна комунікація є одним із найдавніших і найефективніших способів передавання інформації серед тварин. Вона базується на виділенні та сприйнятті хімічних речовин – феромонів, які виконують різні функції, зокрема ідентифікацію особин, визначення території, привернення уваги статевого партнера та попередження про небезпеку.

Феромони відіграють ключову роль у житті комах. Наприклад, у мурах вони використовуються для маркування доріг до джерел їжі – слідуючи за хімічними слідами, інші особини колонії швидко знаходять харчові ресурси. Бджоли також використовують феромони для передавання інформації, зокрема маточний феромон, який допомагає підтримувати соціальну ієрархію у вулику.

Серед ссавців хімічна комунікація відіграє не менш важливу роль. Наприклад, собаки та коти активно використовують мітки сечею та спеціальні залози для позначення території. Завдяки цьому вони передають інформацію про стать, фізіологічний стан та соціальний статус. Олень та кабан, окрім міток сечею, застосовують залози на морді та ногах для хімічного маркування.

Хімічна комунікація особливо важлива в репродуктивній поведінці. Самки багатьох видів ссавців виділяють специфічні запахові речовини під час еструсу, сигналізуючи самцям про готовність до спарювання. Вплив феромонів також спостерігається в соціальних структурах – наприклад, у мишей домінантні самці виробляють речовини, які можуть пригнічувати статеве дозрівання молодих самців.

4.2.1.4. Тактильна комунікація. Тактильна комунікація відіграє ключову роль у формуванні соціальних зв'язків та емоційного комфорту серед тварин. Фізичний контакт не лише сприяє встановленню довіри між особинами, а й

виконує функцію заспокоєння, регуляції поведінки та навіть стимулювання фізіологічних процесів.

Одним із найяскравіших прикладів тактильної комунікації є грумінг у приматів. Обмацування та чищення шерсті не лише допомагає підтримувати гігієну, а й зміцнює соціальні зв'язки всередині групи. Крім того, такі дії сприяють зниженню рівня стресу та виробленню ендорфінів, що викликають відчуття задоволення.

Серед ссавців, що живуть у великих соціальних групах, тактильна комунікація є важливим елементом підтримки стабільності спільноти. Наприклад, слони використовують свої хоботи для дотику до інших особин, виражаючи підтримку, співчуття або радість. Також вони можуть обіймати хоботом дитинчат, демонструючи турботу та захист.

У собак та кішок тактильний контакт також має значення. Облизування один одного допомагає зміцнити соціальні зв'язки, а легкі поштовхи лапами можуть сигналізувати про бажання грати. У домашніх умовах багато тварин шукають фізичного контакту з власником, що також є проявом соціальної взаємодії.

Дельфіни використовують дотики плавниками та корпусом для спілкування в групі, демонструючи прив'язаність або коригуючи поведінку інших членів спільноти. У багатьох видів тактильний контакт відіграє роль у вихованні молодяку – мати може підштовхнути дитинча, допомагаючи йому рухатися у правильному напрямку або навчати певної поведінки.

Отже, тактильна комунікація є важливим засобом вираження емоцій та зміцнення соціальних зв'язків у різних видах тварин, сприяючи гармонійному функціонуванню їхніх спільнот.

Кожна з цих форм комунікації є важливою для забезпечення гармонії в соціальних групах та ефективної взаємодії між особинами.

4.2.2. Домінування та ієрархія

4.2.2.1. Види ієрархій. Соціальні тварини часто формують певну систему ієрархічних відносин, що визначає доступ до ресурсів, право на розмноження та загальну поведінкову структуру групи. Ієрархії можуть бути *жорсткими або гнучкими*, залежно від виду, рівня соціальної організації та екологічних умов.

Жорстка ієрархія. У деяких видів тварин ієрархія є суворо визначеною та майже незмінною. Наприклад, у зграях вовків існує чітка система рангу, де альфа-самець і альфа-самиця мають найвищий статус, тоді як нижчі ранги займають підлеглі особини. Альфа-пара контролює доступ до їжі, вибір території та розмноження, що забезпечує стабільність у зграї та мінімізує внутрішньовидові конфлікти. Суворе дотримання ієрархії допомагає зграї ефективно функціонувати, знижуючи агресію серед її членів.

Ще одним прикладом жорсткої ієрархії є кури, у яких встановлюється так званий «порядок клювання». Домінантні особини мають привілейований доступ до їжі та місця для відпочинку, а підлеглі уникають конфліктів, дотримуючись встановленого порядку. Якщо нова особина вводиться в групу, це може спричинити короткочасний хаос, доки не буде встановлений новий порядок

кловання. У системі птахів така структура допомагає уникати зайвих бійок та втрат енергії.

Жорстка ієрархія також характерна для левів, де домінантний самець контролює групу самиць і молодяку, відганяючи суперників. У разі зміни ватажка новий самець часто вбиває дитинчат свого попередника, щоб забезпечити продовження власної лінії. Такі жорсткі правила підтримують структуру прайду та ефективність розподілу ресурсів.

Таким чином, жорстка ієрархія є стійкою соціальною структурою, що регулює поведінку членів групи, зменшуючи внутрішню агресію та підвищуючи виживання спільноти.

Гнучка ієрархія. У деяких приматів, зокрема у макак та шимпанзе, соціальна структура є більш динамічною. Ієрархічний статус може змінюватися залежно від віку, соціальних зв'язків та ситуативних факторів. Наприклад, шимпанзе можуть укладати альянси для зміщення домінантного самця або підвищення власного статусу в групі. Такі союзи часто базуються на взаємних вигодах і можуть швидко змінювати баланс сил у групі.

Гнучка ієрархія дозволяє адаптуватися до змін у соціальному середовищі та забезпечує більш ефективну взаємодію між членами групи. У таких системах важливу роль відіграють не лише фізична сила, а й соціальна кмітливість, здатність до кооперації та комунікації. Наприклад, серед павіанів спостерігається ситуаційна зміна домінування, де тварини можуть тимчасово підкорятися або отримувати привілеї залежно від поточної ситуації або сформованих союзів.

Також гнучка ієрархія характерна для деяких видів дельфінів, у яких соціальні ролі можуть змінюватися в залежності від віку та життєвого досвіду. Молоді особини мають можливість поступово набувати статусу, демонструючи навички лідерства, здатність до співпраці та соціальну активність.

Завдяки такій системі тварини отримують можливість пристосовуватися до мінливих умов, що підвищує загальну стабільність групи та забезпечує краще виживання її членів.

Інші види ієрархій. Окрім жорстких і гнучких ієрархій, існують і змішані системи, у яких домінування може проявлятися в різних аспектах. Наприклад, у деяких китоподібних домінування може залежати від досвіду чи соціальних зв'язків, а не від фізичної сили. У слонів старші самки керують групою, але при цьому взаємини між членами стада базуються більше на підтримці та взаємодопомозі, ніж на суворому домінуванні.

Таким чином, різні види ієрархій забезпечують ефективну організацію соціальних спільнот, допомагаючи регулювати доступ до ресурсів та підтримувати стабільність у групі.

4.2.2.2. Вплив домінування на поведінку тварин. Домінування є важливим аспектом соціальної структури багатьох видів тварин, зокрема у видів, що ведуть груповий спосіб життя, таких як вовки, коні, собаки, свині, великі травоядні. Відносини домінування допомагають визначити, хто має більший доступ до ресурсів, таких як їжа, вода, простір для відпочинку, а також право на спарювання. Вони можуть значною мірою впливати на поведінку тварин у групі.

Основи домінування та субординації. Домінування – це здатність окремої особини контролювати поведінку інших, зазвичай через демонстрацію сили, агресії або впевненості. У соціальних групах існує ієрархія, де домінуючі тварини займають вищі позиції, а підлеглі – нижчі. У деяких випадках домінування може бути результатом фізичних чи поведінкових проявів, таких як поза, міміка, звуки чи певні рухи.

Типи домінування

Глобальне домінування: виявляється в усіх аспектах поведінки тварини, від їжі до соціальних відносин. Домінуюча особина контролює більшість ресурсів і має високий статус у групі.

Ситуаційне домінування: виявляється в певних ситуаціях, наприклад, коли одна особина може займати домінуючу позицію в пошуках їжі, а інша – в захисті території.

Вплив домінування на поведінку тварин

- Агресія та конкуренція: У групах тварин, де є чітке домінування, спостерігається агресивна поведінка між тваринами, особливо у молодих особин, які прагнуть підвищити свій статус. Це може проявлятися через битви, тривалі "погрози" чи демонстрацію сили.
- Соціальні взаємодії: Тварини, які знаходяться в нижчій частині ієрархії, можуть демонструвати підкореність, уникаючи конфліктів і дотримуватися норм поведінки, встановлених домінуючими особинами. Такі особини часто займають специфічні місця в групі (наприклад, менш доступні для ресурсів).
- Роль у вихованні молоді: Тварини, які займають домінуючі позиції, можуть також грати роль наставників, забезпечуючи захист і надаючи молодим особинам навчання через демонстрацію поведінкових патернів.

Психологічний аспект домінування. Домінування не завжди проявляється через фізичну агресію. Психологічне домінування може бути важливим у соціальних структурах тварин, де стосунки між особинами ґрунтуються на психологічному впливі, таких як вміння маніпулювати іншими особинами чи навіть маневрувати в межах соціальної структури, щоб уникнути агресії або напруження.

Тварини часто мають схильність до вияву поваги до домінуючих особин, навіть без прямого насильства. Це важливо для забезпечення стабільності групи.

Вплив домінування на поведінку в неволі. У зоопарках або на фермах, де тварини часто перебувають у штучних умовах, домінування може призводити до стресу та агресивних конфліктів. Відсутність достатньої кількості ресурсів або неправильно сформовані соціальні групи можуть призвести до агресії, що негативно впливає на здоров'я тварин. В таких випадках важливо враховувати ієрархічні відносини і надавати тваринам достатньо простору та можливості для формування природних соціальних зв'язків.

Вплив домінування на здоров'я та благополуччя. Надмірна агресія та стрес, спричинені домінуванням, можуть негативно позначитися на фізіологічному стані тварин. Це може включати такі прояви, як підвищений рівень кортизолу (гормону стресу), погіршення апетиту, порушення сну або

навіть розвиток поведінкових розладів. У таких умовах важливо своєчасно втручатися і коригувати соціальні взаємодії між тваринами.

Управління домінуванням у групах. У групах тварин, особливо в неволі, коректне управління соціальними відносинами може значно покращити благополуччя тварин. Це включає:

- *Розподіл ресурсів:* Забезпечення достатньої кількості їжі, води, простору і укриттів для кожної особини може зменшити конкуренцію і стрес.
- *Соціальна підтримка:* Важливо надавати тваринам можливість для природного формування ієрархії без зайвих втручань з боку людини, що дозволяє мінімізувати конфлікти.

Таким чином, домінування є складним соціальним феноменом, який значною мірою впливає на поведінку тварин у групах. Розуміння ролі домінування та субординації важливе для створення оптимальних умов для життя тварин, особливо в умовах неволі, і допомагає забезпечити їхнє благополуччя та стабільність соціальних груп.

4.2.2.3. Конфлікти та їх розв'язання в соціальних групах

Конфлікти є природною частиною життя багатьох тварин, особливо тих, що утворюють соціальні групи. Вони виникають через конкуренцію за обмежені ресурси, такі як їжа, територія, доступ до партнерів для розмноження, а також через встановлення і підтримку домінуючих відносин. Однак, незважаючи на свою природу, конфлікти не завжди призводять до серйозних наслідків. Багато видів розробили стратегії їхньої мінімізації та розв'язання, що дозволяє зберегти соціальну стабільність у групі.

1. Причини конфліктів. Конфлікти можуть виникати з різних причин, залежно від екологічних умов та соціальної структури групи. Основними факторами є:

Конкуренція за ресурси: Тварини часто стикаються за їжу, воду, місце для відпочинку, територію або доступ до статевих партнерів. У випадку дефіциту ресурсів конфлікти можуть стати більш інтенсивними.

Статус та домінування: У соціальних групах тварин існує постійна боротьба за підвищення статусу або збереження домінуючої позиції. Це може призвести до фізичних зіткнень або психологічних конфліктів.

Несприйняття нових членів: У випадку залучення нових особин до групи або зміни складу групи старші члени можуть сприймати новачків як загрозу, що викликає конфлікти.

Захист потомства: Батьки або інші члени групи можуть проявляти агресію в разі загрози потомству, що також може спричинити конфлікти між тваринами.

2. Стратегії вирішення конфліктів. Тварини, як правило, намагаються уникати серйозних сутичок, оскільки вони можуть бути виснажливими і небезпечними для всіх учасників. У зв'язку з цим розвиваються різноманітні стратегії для вирішення конфліктів.

Демонстрація домінування: Один із найбільш поширених способів розв'язання конфлікту – це демонстрація сили або домінуючої поведінки без

фізичної агресії. Це може включати показ сили через звуки, пози, рухи тіла чи специфічні мімічні жести, що дають зрозуміти, хто є сильнішим.

Зв'язки через «компроміси»: В деяких видах тварин можуть виникати ситуації, коли слабший індивід, намагаючись уникнути агресії, поступається певними ресурсами або змінює свою поведінку, щоб задовольнити потреби домінуючої особини.

Ієрархічна поведінка: Конфлікти можуть бути вирішені через встановлення ієрархії в групі. Тварини, що мають високий статус, зазвичай отримують перевагу в конфліктах, а ті, що мають низький статус, поступаються. Це дозволяє мінімізувати стрес і підтримувати стабільність у групі.

Залучення нейтральних членів групи: У деяких випадках конфлікти можуть бути вирішені через втручання нейтральних членів групи, які допомагають згладити напруженість і повернути порядок.

Збільшення простору: Якщо конфлікти виникають через тісноту чи недостатню кількість ресурсів, може бути корисним розширення території або забезпечення більшої кількості ресурсів для кожної особини, що сприяє зниженню напруги.

3. Психологічні аспекти вирішення конфліктів

З психологічної точки зору, вирішення конфліктів у тваринних групах не обов'язково передбачає пряме фізичне зіткнення. Багато видів застосовують стратегії, які дозволяють уникнути насильства, зберігаючи водночас стійкість соціальної структури.

Підкорення: Багато тварин, які знаходяться на нижчих рівнях ієрархії, підкоряються домінуючим особинам через демонстрацію підкореності, тим самим знижуючи напругу.

Спільні соціальні зв'язки: У деяких видах важливу роль у вирішенні конфліктів відіграють соціальні зв'язки, такі як спільне догляд за потомством або об'єднання для полювання. Ці зв'язки можуть згладжувати напругу між окремими особинами і створювати середовище, яке сприяє співпраці.

Емпатія та розуміння: У деяких видів, таких як примати, можна спостерігати прояви емпатії – співпереживання або навіть посередництва між особинами під час конфліктів. Це дозволяє знижувати рівень стресу і підтримувати стабільність у групі.

4. Конфлікти в умовах неволі

В умовах зоопарків, ферм чи інших місць утримання тварин конфлікти можуть бути значно частішими через обмежений простір та недостатність ресурсів. У таких ситуаціях важливо:

Розподіл ресурсів: Створення окремих місць для годування, відпочинку та інших потреб тварин може зменшити конкуренцію і конфлікти між ними.

Моніторинг і коригування соціальних груп: У тварин, що живуть в неволі, іноді виникає потреба в адаптації соціальних груп. Це може включати реорганізацію складу груп або переосмислення ролі окремих особин у групі для зниження конфліктності.

Забезпечення простору: Важливо надавати тваринам достатньо простору для виявлення їх природної поведінки, що включає можливість уникати конфліктів або демонструвати домінування без агресії.

5. Роль людини в управлінні конфліктами

Людина може відігравати важливу роль у розв'язанні конфліктів серед тварин. Правильне управління соціальними структурами, організація простору та ресурсів, а також своєчасне втручання в моменти, коли конфлікти можуть призвести до серйозних наслідків, є важливими аспектами забезпечення благополуччя тварин.

Таким чином, конфлікти у соціальних групах тварин є природною частиною їхнього життя, але ці конфлікти часто мають ефективні механізми для мінімізації шкоди. Стратегії вирішення конфліктів, що розвиваються у тварин, дозволяють зберігати стабільність і порядок у групах, що є важливим для їхнього благополуччя. У неволі важливо надавати тваринам можливість для природного розв'язання конфліктів, при цьому створюючи умови, що знижують ймовірність насильства та стресу.

4.2.3. Співпраця та альтруїзм

4.2.3.1. Взаємодопомога в групах (мисливські зграї, бджоли)

Співпраця і альтруїзм є важливими складовими соціальної поведінки багатьох видів тварин, що проживають у групах. Вони сприяють збереженню групи та ефективному використанню ресурсів, а також допомагають підвищити виживаність окремих особин та всього колективу. Взаємодопомога в групах проявляється різними способами: від колективного полювання до спільного догляду за потомством або розподілу праці, і є однією з основних форм соціальної організації у багатьох видах.

1. Мисливські зграї

Мисливські зграї, такі як зграї вовків або гієн, є яскравими прикладами того, як співпраця допомагає досягти спільної мети – здобуття їжі. У цих зграях особини працюють разом, застосовуючи скоординовані стратегії полювання для ефективного ловлення великих або швидких тварин. Кожен член зграї відіграє свою роль: одні відволікають або оточують здобич, інші виконують роль нападників, а деякі можуть виконувати роль «запасних», готових підтримати основну групу в разі потреби.

Розподіл ролей: У зграї вовків, наприклад, старші особини часто є лідерами, які визначають стратегію полювання, в той час як молоді особини виконують більш енергійні і фізично складні завдання, такі як переслідування здобичі. Це розподілення обов'язків знижує ризики та підвищує ефективність полювання.

Взаємодопомога у важких умовах: У разі втраченого або травмованого члена зграї, інші особини можуть проявляти турботу та допомагати, забезпечуючи підтримку та навіть участь у догляді за пораненими. Це важливо для збереження стабільності групи та забезпечення її довготривалої життєздатності.

2. Бджоли та інші соціальні комахи. У світі комах існують інші цікаві приклади співпраці та взаємодопомоги, зокрема серед бджіл. Бджолині рої організовані за принципом суворого поділу праці, де кожна особина має свою роль: від робочих бджіл до матки і трутнів. Спільнота бджіл функціонує як високогрупова одиниця, в якій кожен працює на загальне благо.

Розподіл праці: Робочі бджоли збирають нектар, доглядають за потомством, будують вулики і захищають колонію. Всі ці завдання виконуються відповідно до віку і розвитку бджоли. Дорослі бджоли, які мають певний досвід, займаються основними обов'язками, в той час як молодші особини займаються менш важливими чи менш енергоємними завданнями.

Альтруїзм: Взаємодопомога у бджолиній громаді часто проявляється у формах альтруїзму. Наприклад, деякі бджоли, коли колонія знаходиться під загрозою, можуть пожертвувати своїм життям, захищаючи вулик від хижаків. Вони використовують жало, яке в результаті залишає їх життя, щоб атакувати ворога.

Комунікація та координація: Бджоли використовують різні форми комунікації для координації своїх дій, зокрема так звані «танці» – складні рухи, що дозволяють іншим членам колонії дізнатися про розташування джерела нектару чи інших важливих ресурсів. Ця форма взаємодії сприяє високій ефективності в роботі колонії.

3. Інші приклади соціальної взаємодопомоги. Мавпи, зокрема, шимпанзе, демонструють високий рівень соціальної взаємодопомоги у вигляді співпраці при добуванні їжі та обміні ресурсами. Вони часто співпрацюють при використанні інструментів для добування їжі або допомагають один одному в разі необхідності. Також мають звички турбуватися про старших чи поранених членів групи.

У соціальних групах дельфінів спостерігається співпраця під час полювання та захисту групи від хижаків. Дельфіни можуть працювати разом для того, щоб оточити стадо риби та зібрати її для їжі. Вони також можуть взаємодіяти з іншими видами, зокрема з людьми, для досягнення спільних цілей, таких як захист від хижаків.

4. Еволюційні аспекти взаємодопомоги. Співпраця та альтруїзм у соціальних групах можуть мати еволюційні переваги, оскільки вони сприяють підвищенню виживаності групи, що, в свою чергу, збільшує шанси на передачу генів наступним поколінням. Теорія «взаємної допомоги» (рекіпроцитного альтруїзму) стверджує, що тварини можуть проявляти альтруїзм, оскільки вірять, що їхня допомога буде повернена їм у майбутньому.

Таким чином, взаємодопомога є важливим аспектом соціальної поведінки у багатьох видах тварин. Колективне полювання, спільна охорона території, догляд за потомством та розподіл праці допомагають тваринам у групах підвищити свою ефективність та шанси на виживання. Співпраця в таких зграях або колоніях сприяє створенню стійких соціальних структур, що дозволяють групі успішно функціонувати в умовах природного середовища.

4.2.3.2. Турбота про чужих дитинчат (леви, пінгвіни)

Турбота про чужих дитинчат є ще однією формою альтруїзму та співпраці, що спостерігається у багатьох соціальних видів тварин. Така поведінка може бути вигідною не лише для безпосереднього догляду за потомством, а й для зміцнення соціальних зв'язків у групі, покращення загальної стабільності та співпраці. Підтримка чужих дитинчат дозволяє розподіляти навантаження серед членів групи, підвищуючи ймовірність виживання молодих особин, а отже, і збереження виду.

1. Леви

У левів, як і в багатьох інших соціальних тварин, існує виражена турбота про чужих дитинчат. Леви живуть у великих соціальних групах, званих прайдами, де в межах одного прайду існує співпраця між самцями і самками в догляді за потомством. Хоча самці часто не беруть безпосередньої участі у догляді за малюками, самки, за догляду за своїми дитинчатами, активно взаємодіють з іншими левками.

Інтерація між самками: У левів часто можна спостерігати, як самки, навіть не будучи біологічними матерями, допомагають іншим самкам в догляді за потомством. Це включає годування чужих дитинчат, спільне вигодовування і навіть охорону малюків під час полювання. Така поведінка підвищує шанси на виживання молодих левів, адже численні доглядальниці можуть забезпечити захист і стабільне годування.

Роль самців: Самці можуть бути залучені до охорони території та забезпечення безпеки групи, що забезпечує стабільність для виховання потомства.

2. Пінгвіни

Пінгвіни є ще одним яскравим прикладом соціальної турботи про чужих дитинчат. У багатьох видів пінгвінів, зокрема в імператорських пінгвінів, існує чудовий приклад колективної турботи про потомство. Взаємодопомога між пінгвінами у вигляді піклування про чужих пташенят є характерною рисою їхньої соціальної організації.

В колоніях пінгвінів особини не лише працюють разом для збору їжі, але й активно турбуються про дитинчат один одного. Самці імператорських пінгвінів беруть на себе обов'язок по черзі зігрівати яйця під час зимових холодів, однак після виведення пташенят роль охорони і догляду може також бути розподілена серед інших членів колонії.

В окремих видах пінгвінів, таких як антарктичні пінгвіни, самки можуть довіряти іншим особинам колонії догляд за своїми пташенятами під час їхньої відсутності, коли йдеться про пошук їжі або інші обов'язки. Це сприяє створенню надійної системи виховання, де батьки можуть чергуватися і підтримувати групу.

3. Ведмеді. Хоча ведмеді зазвичай є самітними тваринами, деякі види, наприклад, гризлі, іноді демонструють поведінку альтруїзму, включаючи турботу про чужих дитинчат у разі необхідності. Це є результатом низки еволюційних переваг, коли тварини розвивають соціальну взаємодопомогу для підвищення шансів на виживання.

4. Мавпи, зокрема, шимпанзе, є одними з найбільш соціальних видів, де турбота про чужих дитинчат є важливим елементом їхньої соціальної організації. Вони демонструють складну взаємодопомогу в догляді за потомством як серед самок, так і серед самців.

Шимпанзе часто допомагають доглядати за малюками інших членів групи. Вони можуть виконувати роль «нянь», охороняти дитинчат або навіть брати їх на себе, щоб дозволити матері зосередитися на інших справах або відпочити.

Існують випадки, коли дорослі шимпанзе, навіть не будучи рідними батьками, активно заохочують і підтримують молодших членів групи, забезпечуючи безпеку та можливість для розвитку дитинчат інших самок.

5. Еволюційний аспект турботи про чужих дитинчат

Турбота про чужих дитинчат з еволюційної точки зору може здаватися неприродною, оскільки це не призводить до безпосереднього збільшення репродуктивного успіху окремої особини. Однак така поведінка має вигоду на рівні групи: підвищення шансів на виживання потомства та стабільність групи як цілого збільшує ймовірність передачі генів у майбутніх поколіннях. В багатьох випадках така співпраця дозволяє зменшити конкуренцію між особинами за ресурси та підвищити соціальну згуртованість.

Таким чином, турбота про чужих дитинчат є важливою частиною соціальної поведінки у багатьох видах тварин. Цей альтруїстичний акт сприяє зміцненню соціальних зв'язків в групах, забезпечує стабільність у груповому середовищі та підвищує шанси на виживання потомства. Подібна поведінка має еволюційні переваги, оскільки сприяє збереженню виду через колективну допомогу та підтримку.

4.2.3.3. Сигнали тривоги та самопожертва (сурикати, білки тощо)

Сигнали тривоги та самопожертва є важливими елементами альтруїстичної поведінки в соціальних групах, оскільки вони сприяють збереженню життя і благополуччя колективу. Це особливо яскраво виражено серед видів, що живуть у соціальних колоніях або групах, де кожен індивід має свій вклад у виживання колективу. За таких умов особини можуть вживати надзвичайних заходів для захисту групи, навіть ціною власної безпеки або життя. Такі форми поведінки можуть виявлятися у вигляді сигналів тривоги, коли одна особина попереджає інших про наближення небезпеки, а також через самопожертву, коли особина готова ризикувати чи навіть віддати своє життя заради порятунку інших.

1. Сурикати є одним з найбільш яскравих прикладів тварин, у яких сигнал тривоги та самопожертва розвинулися до складних соціальних стратегій. Вони живуть у великих сімейних групах і мають високий рівень співпраці. Одним із характерних аспектів їх поведінки є використання сигналів тривоги для попередження про наближення хижаків.

Сигнали тривоги: Коли суриката помічає хижака, вона видає характерний сигнал тривоги, що може бути у вигляді звукового сигналу або певної пози. Цей сигнал чітко сприймається всіма членами групи, які починають ховатися в норах

або іншими способами уникати небезпеки. Таким чином, один-єдиний сурикат може врятувати всю групу, попередивши її про загрозу.

Самопожертва: В деяких випадках, коли небезпека є надзвичайно великою (наприклад, нападає великий хижак), індивіди можуть йти на самопожертву, аби відволікти хижака та дати іншим членам групи шанс на втечу. Відомо, що деякі сурикати готові прийняти на себе удар хижака, ризикуючи власним життям, щоб забезпечити безпеку інших.

2. Білки, особливо у великих лісових колоніях, також демонструють стратегії самопожертви та використання сигналів тривоги для захисту своєї групи.

Сигнали тривоги: Білки здатні видавати характерні звукові сигнали, що попереджають інших членів колонії про наближення хижаків, таких як яструби чи лисиці. Ці звуки часто чутні на великих відстанях, і всі білки в радіусі чутності негайно зупиняють свої справи та прямують до найближчих укриттів. Сигнали тривоги, видані одним членом групи, часто стають сигналом для всіх інших тварин, щоб вони могли швидко реагувати і ховатися.

Самопожертва: У деяких випадках білки можуть ризикувати своїм життям для захисту інших членів колонії. Наприклад, деякі види білок, перебуваючи в групах, можуть відволікати хижаків на себе, щоб інші тварини мали час сховатися. Це також може включати акти "помилки" або відволікання хижака у бік, де інші члени колонії можуть втекти або укритися.

3. Мармотки, як і багато інших видів гризунів, ведуть соціальний спосіб життя, що включає тісну співпрацю між членами групи в питаннях захисту та виживання. Одним із характерних проявів соціальної поведінки є випускання сигналів тривоги та прояви самопожертви.

Сигнали тривоги: Коли мармоти помічають хижака, вони подають сигнал тривоги, що може бути у вигляді голосного свисту. Це повідомлення миттєво передається іншим членам групи, які починають ховатися або ретируватися до своїх нір. Завдяки цим сигналам всі тварини мають можливість врятуватися, а хижак не має шансів на ефективний напад на всю колонію.

Самопожертва: Існують випадки, коли окремі особини можуть виявляти самопожертву, аби відвести хижака від інших членів групи. Це може бути на рівні інстинкту або в результаті еволюційного розвитку, коли особини готові пожертвувати собою заради виживання всього колективу.

4. Механізм еволюційної вигоди. З еволюційної точки зору, сигнали тривоги та самопожертва мають важливе значення для збереження соціальної групи. У багатьох випадках, коли одна особина ризикє своїм життям, це значно збільшує шанси на виживання інших членів групи. Це підтримує стабільність соціальної структури та сприяє передачі генів у наступні покоління, оскільки за умов співпраці та захисту збільшується ймовірність виживання потомства.

Таким чином, сигнали тривоги та самопожертва є важливими аспектами соціальної поведінки тварин, що живуть у групах. Ці форми альтруїзму сприяють збереженню групи та підвищують шанси на виживання особин у складних умовах. Як показують приклади сурикатів, білок та мармотів, сигнали тривоги дозволяють попередити про загрозу, а акти самопожертви допомагають

відвернути хижака та врятувати інших членів групи. Така поведінка демонструє складні еволюційні стратегії співпраці, які забезпечують довготривалу життєздатність соціальних угруповань тварин.

4.2.4. Агресія та територіальність

4.2.4.1. Захист ресурсів (корму, партнера, території)

Агресія та територіальність є важливими аспектами соціальної поведінки у багатьох видах тварин. Вони виникають в умовах обмежених ресурсів і сприяють збереженню вигод для окремих особин або груп. Вищезгадані ресурси, до яких належать корм, партнери для розмноження та територія, є критично важливими для виживання та репродуктивного успіху виду. В умовах конкуренції за ці ресурси часто виникають агресивні поведінкові стратегії, які дозволяють забезпечити доступ до них і зберегти переваги в конкурентній боротьбі.

1. Захист корму. Захист їжі є однією з найосновніших форм агресії в тваринному світі. Багато видів тварин прагнуть захистити свої джерела їжі від інших особин, щоб забезпечити собі постійний доступ до необхідних ресурсів для виживання. Види, що полюють або збирають їжу поодиноч, як, наприклад, великі хижі ссавці, можуть агресивно захищати свою здобич від інших хижаків чи scavengerів (наприклад, від лисиць або гієн). У випадку соціальних тварин, таких як мавпи, сурикати чи птахи, захист корму також стає важливою складовою соціальної організації.

Мавпи та інші примати: У соціальних приматів, таких як шимпанзе чи бабуїни, агресія часто виникає під час боротьби за корм. Старші самці або лідери групи можуть контролювати доступ до їжі, а інші члени групи, в тому числі й самки та молоді особини, можуть використовувати агресивні стратегії для здобуття корму або для захисту свого харчового ресурсу від інших.

Ведмеді: У великих ссавців, таких як ведмеді, також спостерігається агресія під час боротьби за їжу. Наприклад, коли ведмеді намагаються знайти рибу у річці, агресивні змагання між ними можуть стати причиною зіткнень. Вони відстоюють доступ до найкращих ділянок річки чи озера, де риба найбільш активна.

2. Доступ до партнерів для розмноження

Конкуренція за партнерів для розмноження є ще однією ключовою причиною агресії в тваринному світі. Особини часто змагаються між собою за доступ до самок або самців, щоб передати свої гени нащадкам. Така агресія може бути дуже інтенсивною, особливо в періоди розмноження, коли індивіди прагнуть забезпечити собі найкращі можливості для успішного продовження роду.

Олені та інші копитні: У багатьох видів оленів та інших копитних, самці вступають у ритуальні бої за самок. Це може включати в себе використання рогів або шалену боротьбу за право бути лідером гарему. Агресія у таких випадках спрямована на те, щоб продемонструвати свою силу, витривалість і домінування, що в кінцевому результаті дозволяє переможцю здобути доступ до самок.

Півні та інші птахи: У птахів, таких як півні, самці активно борються за право мати гарем. Це часто виражається в гучних криках, демонстраціях забарвлення та фізичних боях. Самці можуть агресивно проганяти інших самців з території або прямо вступати в фізичні сутички.

3. Захист території

Територіальність є важливим аспектом агресії у багатьох видах тварин, і вона тісно пов'язана з дефініцією і охороною простору, який важливий для отримання ресурсів – таких як їжа, місце для розмноження або безпечне місце для відпочинку. Багато видів тварин вважають свою територію пріоритетною, і будь-які спроби інших особин потрапити на неї можуть призвести до агресивних зіткнень.

Тигри та інші великі хижаки: У великих хижих ссавців, таких як тигри або пуми, агресія часто виникає через захист своєї території. Ці тварини можуть мітити свою територію запахами або відбитками, а також активно воювати з іншими самцями або особинами, які намагаються зайти на її територію.

Птахи: У багатьох птахів, таких як сороки або соколи, агресія також може бути спрямована на захист території, на якій вони гніздяться. Птахи часто борються за домінування на своїх територіях, де вони відтворюють пари та мають доступ до їжі. Їхні територіальні бої можуть включати агресивні напади, при яких птахи атакують одна одну для того, щоб вигнати конкурента.

4. Еволюційна вигода захисту ресурсів. Захист ресурсів через агресивну поведінку має значні еволюційні переваги, оскільки він безпосередньо пов'язаний із забезпеченням доступу до важливих для виживання ресурсів – таких як їжа, партнер для розмноження чи безпечний простір. Це підвищує шанси на виживання і продовження роду тварини, а також сприяє її репродуктивному успіху. Водночас агресія за ресурси допомагає зменшити конкуренцію, контролюючи доступ до обмежених ресурсів та забезпечуючи більш стабільні умови для зростання потомства.

Таким чином, захист ресурсів є важливим аспектом агресії та територіальності у тваринному світі. Боротьба за корм, партнера чи територію дозволяє тваринам зберігати доступ до ключових ресурсів для виживання і розмноження. Це забезпечує еволюційні переваги, сприяючи збільшенню шансів на репродуктивний успіх і збереження виду. Агресивні стратегії в таких умовах є необхідною частиною соціальної та індивідуальної адаптації, що дозволяє зберегти ресурси та підтримувати стабільність групи чи популяції.

4.2.4.2. Фізичні та поведінкові прояви агресії

Агресія у тварин може проявлятися у різних формах і мати різні фізичні та поведінкові ознаки. Вона є важливою стратегією, спрямованою на захист ресурсів, встановлення домінування або забезпечення доступу до партнера для розмноження. Різноманітність проявів агресії у тварин залежить від виду, контексту та соціальної структури групи. Агресивні дії можуть мати як фізичні, так і психологічні аспекти, які сприяють розв'язуванню конфліктів між особинами.

1. Фізичні прояви агресії включають різні форми атак або захисних реакцій, які спрямовані на подолання суперника або захист своїх інтересів. Вони можуть включати:

Напади: Напади є одними з найбільш явних проявів агресії. У хижих тварин це часто є формою боротьби за здобич або територію. Наприклад, леви можуть атакувати один одного за право бути лідером гарему, а тигри – захищати свою територію від інших самців. Напад може бути безпосереднім, з використанням кігтів, зубів або інших частин тіла, що є потужними інструментами для нанесення шкоди.

Бої та сутички: У соціальних видах, таких як олені, бабуїни або півні, агресія може виражатися через фізичні бої. Самці використовують свої роги, зуби або кігті для того, щоб перемогти суперника. Це можуть бути як ритуальні бої, так і реальні фізичні сутички, що можуть призводити до серйозних травм або навіть смерті.

Удар або напруга: Багато видів тварин, особливо ссавці та птахи, демонструють агресію через удари або напругу. У лисиць, кішок або собак це може бути виражено через різке піднесення та спрямування лап або хвоста до супротивника, створюючи фізичний бар'єр для подальшого контакту.

У цьому випадку під словом "напруга" розуміється фізичне напруження тіла або частин тіла тварини, яке сигналізує про її агресивний настрій і готовність до боротьби або захисту. Це може включати напружені м'язи, тверде, жорстке положення тіла, яке демонструє потенційну загрозу для супротивника, а також готовність до агресивної реакції, якщо ситуація вимагатиме цього. Напруга може проявлятися через такі ознаки, як підняті вуха, вигнутий хвіст, затиснуті лапи або жорсткість у русі, що допомагає попередити суперника і створює бар'єр для подальшого контакту.

Захисні реакції: Деякі тварини можуть агресивно захищати свою територію або місце для гніздування. Наприклад, птахи, такі як сороки чи чаплі, використовують різке розмахування крилами, щоб відганяти суперників або захищати свою територію. Вони можуть також атакувати або піймати супротивника своїми дзьобами або лапами.

2. Поведінкові прояви агресії

Поведінкові прояви агресії включають в себе більш тонкі або непрямі форми агресивних реакцій, які можуть включати мову тіла, сигнали або навіть зміни в поведінці особини, що свідчать про наміри агресивної поведінки.

Загрози та демонстрація сили: Багато видів тварин використовують загрози як перший крок до вирішення конфлікту без фізичного контакту. Це може включати демонстрацію сили або величі, коли особина показує свої роги, зуби, кігті або інші частини тіла, щоб залякати суперника. Наприклад, у левів самці можуть грізно гарчати і показувати зуби, щоб відлякати інші особини, перш ніж розпочати фізичну сутичку.

Мова тіла: У багатьох тварин агресія може виражатися через мову тіла, де особина демонструє свою готовність до боротьби або захисту. У собаки, наприклад, агресія може проявлятися через піднятий хвіст, напружене тіло,

бархатний погляд або відкриті зуби. У коней або великої рогатої худоби агресія може бути продемонстрована через піднятий голова, загрозливе копитання або ворухіння вух.

Ритуальні демонстрації: В деяких випадках агресія може бути виражена через ритуальні демонстрації або поведінкові шоу. Наприклад, у півнів або індичок агресивні маневри можуть включати розправлені хвости, відчеплені пір'я або інші демонстрації величі. Це створює враження сили і може служити попередженням для суперника без потреби в прямій фізичній сутичці.

Звукові сигнали: Агресія також може бути виражена через звуки. Самці багатьох видів птахів або ссавців часто видають гучні, загрозливі звуки, щоб попередити інших або залякати суперників. У вовків або койотів агресія може проявлятися в вигляді високих, пронизливих звуків, що оголошують про територіальні претензії. У собак це можуть бути гавкання, ричання або скавучання, що сигналізують про готовність до нападу або захисту.

Стан напруги та тривоги: Агресивні тварини можуть проявляти поведінку, що свідчить про психологічну напругу. Наприклад, у великій рогатій худобі або коней агресивні особи можуть виглядати сильно напруженими, з широко розставленими ногами та зведеними вухами, що сигналізує про готовність до агресії в разі провокації. У таких ситуаціях не відбувається негайного нападу, але тварина перебуває на межі агресивної реакції.

3. Інші форми агресії

Окрім фізичних та поведінкових проявів, агресія може бути виражена в інших формах, таких як маніпуляції або стратегічні атаки. Наприклад, у деяких видів приматів спостерігається агресія, спрямована на те, щоб підвищити свою соціальну позицію серед членів групи, що дозволяє отримати кращі ресурси чи доступ до партнера. Це може включати використання соціальних навичок для зниження статусу конкурентів через інтриги або створення конфліктів між іншими особинами.

Отже, фізичні та поведінкові прояви агресії є складними і багатогранними стратегіями, що тварини застосовують для захисту своїх ресурсів, території, партнерів для розмноження та встановлення домінування в групі. Як фізична агресія, так і поведінкові прояви мають еволюційне значення, сприяючи збільшенню шансів на виживання і репродуктивний успіх особини. Ці прояви можуть варіюватися в залежності від виду, соціальної структури та конкретних обставин, але завжди мають на меті забезпечення особистих і групових вигод.

4.2.4.3. Уникнення конфліктів (ритуалізовані бійки, сигнали примирення тощо)

У багатьох видів тварин конфлікти не завжди призводять до фізичних сутичок. Замість цього, тварини часто використовують різноманітні стратегії для уникнення безпосередніх зіткнень, які можуть бути шкідливими для обох сторін. Такі стратегії можуть включати ритуалізовані бої, сигнали примирення, демонстрації домінування або підкорення, які дозволяють визначити статус у групі без потреби в серйозних агресивних діях.

1. Ритуалізовані бійки

Ритуалізовані бої є важливою стратегією уникнення конфліктів серед багатьох видів тварин. Ці бої не завжди призводять до серйозних травм, оскільки вони виконують соціальну функцію – визначити домінування чи територіальні межі без потреби в реальному насильстві. Така поведінка дозволяє зменшити ризик травм та підтримувати стабільність у групі.

Примати: У багатьох видів приматів, таких як шимпанзе або бабуїни, ритуалізовані бої є типовими для визначення лідера або встановлення соціального статусу. Такі бої можуть включати демонстрацію сили через яркі рухи, рикання чи високу позу. У більшості випадків, ці бої обмежуються взаємним залякуванням і не призводять до серйозних ушкоджень. Під час таких поєдинків особини демонструють свої фізичні можливості та здатність до самозахисту, але при цьому вони часто зупиняються, не доходячи до етапу реальної сутички.

Олені: У самців оленів агресія під час сезонів розмноження також часто виражена через ритуалізовані бої з використанням рогів. Ці бої зазвичай тривають недовго і здебільшого є способом продемонструвати свою силу та витривалість, не вступаючи в кровопролитну сутичку. Існує чітка мета – визначити сильнішого без серйозних травм. Після таких бійок одна із сторін може відступити, визнаючи свою поразку.

2. Сигнали примирення

Багато видів тварин мають спеціальні сигнали примирення, які використовуються для зменшення напруги і уникнення фізичних сутичок. Ці сигнали можуть бути фізичними, звуковими або поведінковими і мають на меті знизити агресивну напругу між особинами або у групі в цілому. Такі сигнали дозволяють тваринам уникати конфліктів, не жертвуючи при цьому своїми інтересами.

Собаки та вовки: У вовків і собак сигнали примирення можуть включати "покірну" позу, коли тварина лягає на спину і показує живіт, що є символом підкорення. Це допомагає знизити агресію з боку іншої особини. Такі сигнали вказують на відсутність загрози та готовність до мирного співіснування, що дозволяє уникнути серйозної агресії, навіть якщо ситуація напружена.

Примати: У приматів сигнали примирення також дуже поширені. Наприклад, шимпанзе або горили можуть використовувати певні рухи, такі як доторкання один до одного чи лагідне облизування, як спосіб показати відсутність ворогів і зниження напруги. У соціальних групах такий примирення допомагає зберігати баланс і стабільність, оскільки запобігає великим конфліктам, що можуть підірвати соціальну структуру.

Птахи: У деяких птахів, таких як голуби, сигнали примирення виражаються через специфічні рухи або звуки, що демонструють невинуватість агресії і готовність до співпраці. Наприклад, птахи можуть співати, "тусуватися" разом чи навіть торкатися дзьобами, що дозволяє знизити напругу і зміцнити соціальні зв'язки.

3. Демонстрації підкорення

У соціальних структурах багатьох видів тварин також спостерігається поведінка підкорення, яка дозволяє уникнути конфліктів та агресії через явне визнання домінування іншої особини. Такі демонстрації є виразом підпорядкування і можуть включати фізичні пози або специфічні рухи.

Мавпи: У багатьох видах мавп старші або домінуючі особини можуть демонструвати свою перевагу через поведінку підкорення з боку інших членів групи. Це може включати принизливі пози, такі як схиляння голови, присідання або вигинання спини. Така поведінка дозволяє уникнути прямого зіткнення, адже група визнає соціальну ієрархію.

Лев: У соціальних структурах левів підкорення може проявлятися в тому, як молодші самці або самки взаємодіють з лідером гарему. Леви, що не є лідерами, можуть демонструвати низьку позицію під час близьких зустрічей або конфліктів, щоб уникнути агресії з боку домінуючого самця. Це допомагає підтримувати стабільність у групі та зберігати ресурси.

4. Адаптація до мирного співіснування

Уникнення конфліктів є важливою еволюційною стратегією для багатьох видів тварин. Взаємодії, які сприяють мирному співіснуванню, допомагають зберегти енергетичні ресурси і знижують ризик травм, що може бути критично важливим для виживання. Деякі види тварин, наприклад, за допомогою ритуалізованих боїв або сигналів примирення, підтримують баланс у своїй групі, що дозволяє досягати стабільності і уникати безпосередніх конфліктів. Це створює можливості для співпраці та взаємної підтримки, що є важливим аспектом соціальних структур у тваринному світі.

Таким чином, уникнення конфліктів через ритуалізовані бої, сигнали примирення та демонстрації підкорення є важливою стратегією для багатьох видів тварин. Вони дозволяють тваринам підтримувати баланс і стабільність у групах, знижувати рівень агресії та зберігати ресурси. Розвинуті соціальні сигнали і поведінкові стратегії для уникнення конфліктів є важливими еволюційними адаптаціями, які сприяють виживанню та процвітанню виду.

Висновки

Цей розділ присвячений ознайомленню із особливостями соціальної поведінки тварин. Він охоплює широкий спектр питань, які визначають взаємодії тварин у межах одного виду чи між різними видами. У розділі детально розглянуто різноманітні форми соціальної організації, від індивідуалістичних моделей до високорозвинутих форм, як у еусоціальних видів, таких як мурахи та бджоли. Взаємодія між тваринами не лише сприяє їхньому виживанню, але й забезпечує ефективне відтворення та передачу інформації, що важливо для підтримки стабільності в екосистемах.

Основні форми соціальної поведінки, такі як комунікація, домінування та ієрархія, співпраця та альтруїзм, а також агресія та територіальність, взаємопов'язані і визначають соціальні структури у тваринних популяціях. Наприклад, комунікація між тваринами, будь то через візуальні, акустичні чи хімічні сигнали, є основою для налагодження контактів і попередження

небезпеки. Домінування та ієрархія, у свою чергу, формують соціальні зв'язки і впливають на поведінку кожної особини в групі.

Тема співпраці та альтруїзму демонструє, як тварини можуть допомагати один одному в складних умовах, що є необхідною умовою для виживання багатьох видів. Турбота про чужих дитинчат і сигнали тривоги, а також поведінка самопожертви, є прикладами того, як соціальні тварини можуть співпрацювати заради загального блага групи.

Агресія, хоч і є невід'ємною частиною соціальної поведінки, часто зводиться до ритуалізованих бійок і сигналів примирення, що дає можливість уникнути серйозних конфліктів. Це свідчить про високий рівень адаптації тварин до соціальних умов, де виживання залежить не тільки від фізичної сили, а й від здатності до соціальної взаємодії і співпраці.

Таким чином, соціальна поведінка тварин є складним і багатограним процесом, в якому кожен вид розвиває власні механізми для взаємодії з іншими членами групи, зберігаючи при цьому баланс між конкуренцією і співпрацею. Тільки завдяки таким адаптаціям тварини можуть підтримувати стабільні соціальні структури, що дозволяє їм ефективно виконувати функції, необхідні для їхнього виживання і відтворення.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 4

Ситуаційні завдання

Ситуація 1: У групі мавп починається конфлікт між двома самцями. Один з них демонструє домінуючу позу, але інший не відступає, а починає виглядати більш агресивно. Як слід поводитися кожній із цих особин для уникнення фізичного протистояння?

Ситуація 2: У зграї вовків один із членів групи починає демонструвати сигнали підкорення після кількох спроб вступити в конфлікт з більш сильним членом. Як ви думаєте, чи допоможе це зберегти спокій у групі, і яким чином це може вплинути на їх соціальну структуру?

Ситуація 3: Ведмеді, що живуть на однаковій території, починають вступати в агресивні зіткнення за ресурси (корм). Які форми комунікації та ритуалізованих боїв можуть допомогти уникнути серйозних травм під час таких конфліктів?

Ситуація 4: В групі приматів (наприклад, бабуїни) виникла напруга через конкуренцію за домінуюче місце в ієрархії. Як ви вважаєте, чи можуть ці тварини уникнути серйозного конфлікту, використовуючи сигнали примирення або демонстрації підкорення?

Ситуація 5: У зграї пінгвінів одна пара доглядає за чужими дитинчатами. Чи можуть інші члени групи вплинути на поведінку цієї пари, і чому така турбота є важливою для підтримки стабільності в групі?

Ситуація 6: Два лева, які намагаються захистити своє територіальне володіння, вступають в ритуалізований бій. Як така поведінка може допомогти зберегти ресурси без серйозних травм?

Ситуація 7: У зграї собачих мисливців один із собак виявляє самопожертву, відволікаючи увагу хижака на себе, щоб інші члени групи могли втекти. Яким чином така поведінка сприяє виживанню групи?

Ситуація 8: У зграї сурикатів один із членів групи спостерігає за наближенням хижака і подає сигнал тривоги, щоб попередити інших. Як цей сигнал тривоги змінює поведінку інших членів групи?

Ситуація 9: У групі мавп один із самців знаходить їжу і починає демонструвати її іншим членам групи. Як такий жест може бути інтерпретований іншими тваринами і які соціальні наслідки це може мати?

Ситуація 10: У зграї дельфінів один із членів групи поранений, і інші дельфіни починають допомагати йому впливати в більш безпечні води. Як таке співробітництво допомагає збереженню групи?

Контрольні запитання

1. Що таке соціальна поведінка у тварин і як вона може допомогти в їхньому виживанні?
2. Які типи соціальних організацій спостерігаються у тварин? Наведіть приклади.
3. Як комунікація між тваринами сприяє їхньому виживанню? Перелічіть основні види комунікації.
4. Які особливості має домінування та ієрархія у соціальних групах тварин?
5. Які соціальні функції виконують конфлікти між тваринами в групі?
6. Як ритуалізовані бої допомагають тваринам уникати серйозних травм?
7. Як співпраця та альтруїзм проявляються у поведінці тварин?
8. У яких випадках тварини можуть проявляти турботу про чужих дитинчат, і чому це важливо для виживання виду?
9. Як сигнали тривоги впливають на поведінку групи тварин?
10. Які фізичні та поведінкові прояви агресії можна спостерігати у тварин при захисті ресурсів?

Теми для дискусії

1. Чи є альтруїзм у тварин справжнім актом самопожертви чи результатом еволюційних адаптацій, що забезпечують виживання виду?
2. Як соціальна поведінка тварин може бути корисною для вивчення людських соціальних структур і взаємодій?
3. Яка роль ритуалізованих боїв у збереженні соціального порядку в групах тварин?
4. Як агресія може бути адаптивною стратегією для захисту ресурсів, і чому в деяких випадках тварини воліють уникати фізичних конфліктів?
5. Чи є можливість для розвитку альтруїстичних тенденцій у більшості видів тварин, чи це лише обмежено певними видами, такими як еусоціальні види?

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 4

Ситуаційні завдання:

Ситуаційне завдання 1: У групі мавп починається конфлікт між двома самцями. Один з них демонструє домінуючу позу, але інший не відступає, а починає виглядати більш агресивно. Як слід поводитися кожній із цих особин для уникнення фізичного протистояння?

Відповідь: Перша особина (яка демонструє домінуючу позу) має зберігати свою агресивну позицію, але уникати прямого фізичного контакту, даючи зрозуміти своє лідерство і бажання домінувати. Водночас, вона повинна намагатися зберегти контроль над ситуацією без ескалації конфлікту, чітко показуючи, що вона готова захищати свою позицію, але не готова до безглузлого насильства.

Друга особина (яка виглядає більш агресивно) має намагатися знизити рівень своєї агресії, використовувати сигнали підкорення або ритуальні демонстрації (наприклад, опускання голови чи відведення погляду), що вказує на її готовність до примирення. Якщо другий самець буде поступливим і продемонструє бажання уникнути конфлікту, це може запобігти фізичному зіткненню.

Ситуаційне завдання 2: У зграї вовків один із членів групи починає демонструвати сигнали підкорення після кількох спроб вступити в конфлікт з більш сильним членом. Як ви думаєте, чи допоможе це зберегти спокій у групі, і яким чином це може вплинути на їх соціальну структуру?

Відповідь: Демонстрація підкорення може допомогти зберегти спокій у групі, оскільки це дозволяє уникнути фізичної агресії та зберігає ієрархічний порядок. Вовк, який намагатися порушити ієрархію, може викликати відповідну агресію з боку більш сильного члена групи, що призведе до напруги в групі. Однак показ сигналів підкорення допоможе уникнути серйозних конфліктів, підтримуючи порядок і соціальну структуру в зграї.

Ситуаційне завдання 3: Ведмеді, що живуть на одній території, починають вступати в агресивні зіткнення за ресурси (корм). Які форми комунікації та ритуалізованих боїв можуть допомогти уникнути серйозних травм під час таких конфліктів?

Відповідь: Ведмеді можуть використовувати ритуалізовані бої, такі як демонстрація сили, бурхливі, але не смертельні атаки, щоб встановити свою перевагу над іншими без серйозних травм. Важливою формою комунікації є звукові сигнали та візуальні демонстрації – вищання, гучні реви або виступи на задніх лапах. Ці сигнали дозволяють тваринам зрозуміти, хто володіє домінуючим статусом, що мінімізує ризик фізичних зіткнень.

Ситуаційне завдання 4: В групі приматів (наприклад, бабуїни) виникла напруга через конкуренцію за домінуюче місце в ієрархії. Як ви вважаєте, чи можуть ці тварини уникнути серйозного конфлікту, використовуючи сигнали примирення або демонстрації підкорення?

Відповідь: Бабуїни можуть уникати серйозних конфліктів через використання ритуалізованих демонстрацій підкорення, таких як демонстрація слабкості, опускання голови або вираження страху. Такі сигнали знижують рівень агресії й дозволяють тваринам уникати фізичних зіткнень. Вони допомагають зберегти гармонію в групі, підтримуючи ієрархічні відносини та стабільність соціальних зв'язків.

Ситуаційне завдання 5: У зграї пінгвінів одна пара доглядає за чужими дитинчатами. Чи можуть інші члени групи вплинути на поведінку цієї пари, і чому така турбота є важливою для підтримки стабільності в групі?

Відповідь: Інші члени групи можуть підтримувати таку поведінку, оскільки це важливо для забезпечення виживання потомства, зокрема в умовах обмежених ресурсів. Взаємна турбота про дитинчат сприяє стабільності групи, оскільки дозволяє підвищити шанси на виживання потомства і забезпечити більше можливостей для продовження роду.

Ситуаційне завдання 6: Два леви, які намагаються захистити своє територіальне володіння, вступають в ритуалізований бій. Як така поведінка може допомогти зберегти ресурси без серйозних травм?

Відповідь: Ритуалізовані бої між левами допомагають зберегти ресурси без серйозних травм, оскільки у процесі бою часто використовуються символічні атаки і демонстрації сили, а не смертельні удари. Це дозволяє визначити, хто здобуде територію, без надмірних витрат енергії і без шкоди для здоров'я обох левів. Така поведінка є еволюційно вигідною, оскільки знижує ризик смертельних поранень, дозволяючи зберегти сили для інших життєво важливих функцій.

Ситуаційне завдання 7: У зграї собачих мисливців один із собак виявляє самопожертву, відволікаючи увагу хижака на себе, щоб інші члени групи могли втекти. Яким чином така поведінка сприяє виживанню групи?

Відповідь: Поведінка самопожертви, коли собака відволікає хижака, щоб інші могли втекти, є частиною стратегій альтруїзму і співпраці, що допомагає групі вижити. Це дає можливість зберегти більшу частину групи в безпеці, навіть якщо це означає жертву однієї особини. Така поведінка є адаптацією, що підвищує шанси на продовження життя та успіх у майбутніх полюваннях.

Ситуаційне завдання 8: У зграї сурикатів один із членів групи спостерігає за наближенням хижака і подає сигнал тривоги, щоб попередити інших. Як цей сигнал тривоги змінює поведінку інших членів групи?

Відповідь: Сигнал тривоги змінює поведінку інших членів групи, оскільки всі інші сурикати негайно реагують на сигнал, припиняючи свою діяльність і шукаючи укриття. Це дозволяє зменшити ризик нападу хижака на групу,

покращуючи виживання тварин. Така поведінка є важливою для координації та ефективного реагування на загрози.

Ситуаційне завдання 9: У групі мавп один із самців знаходить їжу і починає демонструвати її іншим членам групи. Як такий жест може бути інтерпретований іншими тваринами і які соціальні наслідки це може мати?

Відповідь: Показ їжі іншим членам групи може бути сприйнятий як знак готовності до співпраці або як прояв соціального статусу. Це може призвести до підвищення статусу того, хто поділився їжею, а також зміцнити соціальні зв'язки в групі. Така поведінка може сприяти встановленню довірливих відносин і забезпечити додаткові переваги для того, хто ділиться їжею.

Ситуаційне завдання 10: У зграї дельфінів один із членів групи поранений, і інші дельфіни починають допомагати йому випливати в більш безпечні води. Як таке співробітництво допомагає збереженню групи?

Відповідь: Співробітництво між дельфінами в ситуації допомоги пораненому є важливим для збереження групи, оскільки дельфіни працюють разом, щоб забезпечити безпеку і виживання пораненого члена. Така допомога підвищує шанси на виживання всього колективу, оскільки підтримка слабших членів групи зміцнює соціальні зв'язки і створює атмосферу співпраці.

Відповіді на контрольні запитання:

1. Що таке соціальна поведінка у тварин і як вона може допомогти в їхньому виживанні?

Соціальна поведінка у тварин – це взаємодія між особинами одного виду, що має важливе значення для збереження стабільності групи та підтримки соціальних структур. Вона може допомогти в виживанні тварин через кооперацію в полюванні, захисті від хижаків, догляді за потомством та обміні ресурсами. Наприклад, в соціальних групах допомога один одному підвищує шанси на виживання кожного члена групи.

2. Які типи соціальних організацій спостерігаються у тварин? Наведіть приклади.

Існує кілька типів соціальних організацій у тварин:

- Індивідуалісти – тварини, які не утворюють сталих груп, як, наприклад, ведмеді або тигри.
- Тимчасові групи – утворюються для короточасних потреб, наприклад, зграї птахів або косяки риб.
- Стадні тварини – організовані в стабільні групи, де кожен має свою роль, наприклад, копитні тварини або вовки.
- Евсоціальні види – тварини, що мають складну соціальну структуру, як у мурах, бджіл чи термітів, де індивіди мають чітко визначені ролі (робітники, королі, матки).

3. Як комунікація між тваринами сприяє їхньому виживанню? Перелічіть основні види комунікації.

Комунікація між тваринами важлива для передачі інформації про їжу, небезпеку або соціальний статус. Вона дозволяє уникати небезпек, кооперуватися для полювання чи захисту та підтримувати стабільність у групі. Основні види комунікації:

- Візуальна – зміни в забарвленні, жести.
- Акустична – голосові сигнали, звуки.
- Хімічна – використання феромонів, мітки.
- Тактильна – контакти та обійми, що демонструють взаєморозуміння чи підтримку.

4. Які особливості має домінування та ієрархія у соціальних групах тварин?

У соціальних групах тварин існують різні форми домінування та ієрархії. Ієрархія може бути:

- Жорстка – з чітко визначеними лідерами і підлеглими (як у курей або вовків).
- Гнучка – де домінування може змінюватися в залежності від ситуації або індивідуальних характеристик (як у деяких приматів). Домінування забезпечує стабільність і порядок у групі, зменшує конфлікти та дозволяє організовувати ефективну взаємодію між особинами.

5. Які соціальні функції виконують конфлікти між тваринами в групі?

Конфлікти в групах тварин можуть виконувати кілька соціальних функцій:

- Визначення лідерів і порядку в групі, що дозволяє уникнути хаосу.
- Розподіл ресурсів – конфлікти допомагають визначити, хто отримає доступ до їжі, партнерів чи території.
- Зміцнення соціальних зв'язків – після конфлікту можуть відновлюватися соціальні відносини через демонстрацію підкорення або примирення.

6. Як ритуалізовані бої допомагають тваринам уникати серйозних травм?

Ритуалізовані бої – це спрощені форми боротьби, в яких тварини демонструють силу і агресію без мети завдати серйозних травм. Вони допомагають визначити домінуючу особину або розподілити ресурси, не призводячи до важких ушкоджень, оскільки часто використовуються такі методи, як загрози, позування та невеликі укуси або удари.

7. Як співпраця та альтруїзм проявляються у поведінці тварин?

Співпраця та альтруїзм проявляються, коли тварини допомагають іншим членам групи, навіть якщо це може бути шкідливо для них. Це може бути допомога в полюванні, захисті від хижаків або догляді за чужими дитинчатами. Альтруїстична поведінка, зокрема самопожертва (наприклад, сигнал тривоги або відволікання хижака), підвищує шанси на виживання групи в цілому.

8. У яких випадках тварини можуть проявляти турботу про чужих дитинчат, і чому це важливо для виживання виду?

Турбота про чужих дитинчат може проявлятися в соціальних групах, де існує тісний зв'язок між особинами (як у пінгвінів або левів). Така поведінка важлива для збереження популяції виду, оскільки дозволяє збільшити шанси на

виживання потомства, яке отримує додаткову підтримку в умовах обмежених ресурсів або небезпеки.

9. Як сигнали тривоги впливають на поведінку групи тварин?

Сигнали тривоги викликають у тварин реакцію настороженості та обережності. Інші члени групи припиняють свою діяльність і шукають укриття або змінюють своє місце перебування, що дозволяє зменшити ризик нападу хижака. Це є прикладом кооперативної поведінки, що сприяє виживанню всієї групи.

10. Які фізичні та поведінкові прояви агресії можна спостерігати у тварин при захисті ресурсів?

При захисті ресурсів (території, їжі, партнера) тварини можуть демонструвати різноманітні фізичні та поведінкові прояви агресії:

- Фізичні: укуси, удари, погрози.
- Поводження: демонстрація сили (розправлені хвости, підняті голови), реви або інші звуки, які сигналізують про готовність до бою. Такі прояви служать для встановлення домінування або відлякування суперника без безпосереднього фізичного контакту.

Теми для дискусії:

1. Чи є альтруїзм у тварин справжнім актом самопожертви чи результатом еволюційних адаптацій, що забезпечують виживання виду?

Ця тема досліджує природу альтруїзму у тварин та його еволюційні основи. Одна з основних теорій полягає в тому, що альтруїзм може бути результатом еволюційної адаптації, спрямованої на покращення виживання групи чи виду, а не просто актом самопожертви. Наприклад, у ссавців та птахів, де спостерігаються випадки допомоги пораненим або слабким членам групи, ця допомога часто зумовлена вигодою для групи в цілому. Теорія "багаторазових відносин" і принцип "кіногенетичної альтруїстичної вигоди" пояснює, чому індивіди можуть допомагати своїм родичам, збільшуючи шанси на передачу своїх генів. У свою чергу, "групова альтруїстична поведінка" може виникнути як адаптація, що збільшує виживання всієї групи, наприклад, через сигналізацію про небезпеку або спільну охорону території.

2. Як соціальна поведінка тварин може бути корисною для вивчення людських соціальних структур і взаємодій?

Дослідження соціальної поведінки тварин може надати важливі інсайти у вивчення людських соціальних структур, взаємодій і навіть конфліктів. Тварини, особливо в соціальних групах, демонструють численні приклади кооперації, агресії, домінування та ієрархії, які можуть бути схожими на ті, що спостерігаються у людей. Наприклад, вивчення ієрархічних структур у вовках або шимпанзе дозволяє зрозуміти, як створюється і підтримується влада в групі, які соціальні ролі виконують члени групи і як влаштовані їхні взаємини. Аналіз ритуалізованих боїв у тварин може бути корисним для розуміння людських форм конфліктів та їх еволюційних основ, а також того, як поведінка, що передбачає витрати для індивіда, може бути вигідною для групи.

3. Яка роль ритуалізованих боїв у збереженні соціального порядку в групах тварин?

Ритуалізовані бої у тварин виконують важливу роль у підтриманні соціального порядку в групах, мінімізуючи фізичні конфлікти і сприяючи визначенню лідерів та домінуючих осіб. Наприклад, у вовків та інших стадних тварин ритуалізовані бої дозволяють з'ясувати, хто буде лідером групи без серйозних фізичних ушкоджень. Такі бої зазвичай обмежуються символічними жестами, як-от намагання піднятися на висоту, грізне демонстрування зубів чи шкірні прояви, що не призводять до значних травм. Вони дозволяють тваринам визначати соціальну ієрархію без великих витрат енергії та шкоди, що допомагає зберегти стабільність групи і знижує ймовірність серйозних конфліктів.

4. Як агресія може бути адаптивною стратегією для захисту ресурсів, і чому в деяких випадках тварини воліють уникати фізичних конфліктів?

Агресія є адаптивною стратегією для захисту важливих ресурсів, таких як територія, їжа чи партнери для розмноження. Вона дозволяє тваринам забезпечити собі доступ до ресурсів, що підвищує їх шанси на виживання і репродукцію. Однак у деяких випадках тварини воліють уникати фізичних конфліктів, оскільки вони можуть бути дуже витратними з енергетичної точки зору або призвести до серйозних травм. У таких ситуаціях тварини можуть вдаватися до ритуалів або демонстрацій сили, щоб уникнути безпосередньої боротьби, використовуючи агресивні пози або звуки, що сигналізують про готовність до бою, але без серйозних наслідків для обох учасників.

5. Чи є можливість для розвитку альтруїстичних тенденцій у більшості видів тварин, чи це лише обмежено певними видами, такими як еосоціальні види?

Альтруїстичні тенденції можуть розвиватися не тільки у еосоціальних видів, таких як мурахи, бджоли чи терміти, де індивіди часто жертвують собою заради групи, але і в інших видах тварин. Однак рівень альтруїзму значною мірою залежить від екологічних і соціальних умов. У видів з більш складною соціальною структурою (наприклад, вовки або дельфіни) також можна спостерігати певні форми альтруїзму, коли члени групи допомагають один одному з метою покращення загальних шансів на виживання, особливо коли йдеться про підтримку молодших, хворих чи поранених особин. Проте в більшості випадків альтруїзм обмежений ситуаціями, де допомога іншій особині має вигоду для того, хто допомагає (наприклад, допомога родичу чи члену тієї ж групи).

Розділ 5 АДАПТАЦІЯ У ТВАРИН

Вступ

Адаптація є фундаментальним біологічним процесом, що забезпечує виживання та успішну життєдіяльність тварин у різних умовах навколишнього середовища. Вона дозволяє організмам не лише долати природні труднощі, а й ефективно використовувати наявні ресурси для підтримки своєї життєдіяльності та розмноження. Завдяки адаптаційним механізмам тварини змінюються відповідно до умов існування, що сприяє їхньому довготривалому процвітанню в екосистемах.

Процес адаптації є результатом еволюції, яка відбувалася протягом мільйонів років. Тварини, які змогли краще пристосуватися до змін навколишнього середовища, отримали еволюційну перевагу над менш адаптованими особинами. Адаптація може проявлятися у різних формах – морфологічній, фізіологічній, біохімічній, екологічній та етологічній, що дозволяє тваринам ефективно виживати в конкретних умовах середовища.

Дослідження адаптаційних процесів є надзвичайно важливими не лише для розуміння біології тварин, а й для розвитку ветеринарної медицини. У сучасному світі, де кліматичні зміни, урбанізація та діяльність людини значно впливають на природні екосистеми, вивчення адаптації допомагає прогнозувати можливі наслідки цих змін для дикої та домашньої фауни. Ветеринарні фахівці, розуміючи механізми адаптації, можуть ефективніше запобігати стресовим станам у тварин, підтримувати їхнє здоров'я та сприяти благополуччю як у природному середовищі, так і в умовах неволі.

У цьому розділі розглянуто основні аспекти адаптації тварин, її види, механізми та значення для ветеринарної медицини. Особливу увагу приділено адаптації до екстремальних умов існування та викликам, з якими стикаються тварини у процесі пристосування до нових середовищ.

5.1. ПОНЯТТЯ АДАПТАЦІЇ У ТВАРИН

5.1.1. Визначення адаптації

Адаптація – це процес пристосування організмів до умов навколишнього середовища, який забезпечує їхнє виживання, розмноження та підтримання життєвих функцій. Вона є ключовим механізмом еволюції, що дозволяє видам змінюватися у відповідь на зміни довкілля, зменшуючи ризики загибелі та підвищуючи конкурентоспроможність.

Адаптація може відбуватися на різних рівнях: клітинному, організменному, популяційному та екосистемному. Вона включає структурні, функціональні та поведінкові зміни, які допомагають тваринам виживати у різних умовах, таких як екстремальні температури, нестача їжі, наявність хижаків чи зміна сезонів.

Розрізняють три основні типи адаптації:

Генетична адаптація – зміни в ДНК, які передаються наступним поколінням і формують стійкі адаптивні ознаки виду.

Фенотипова пластичність – здатність індивідуальних організмів змінювати свою фізіологію чи поведінку у відповідь на зміну умов.

Культурна адаптація – характерна для видів з високим рівнем соціальної організації, які можуть передавати навички та знання через навчання (наприклад, у приматів або дельфінів).

Таким чином, адаптація є важливим механізмом, що забезпечує сталість біологічних систем і дозволяє тваринам ефективно використовувати наявні ресурси, пристосовуючись до змін у довкіллі.

5.1.2. Основні цілі адаптації

Адаптація виконує кілька ключових функцій, які дозволяють організмам виживати, ефективно функціонувати та зберігати свою конкурентоспроможність у природному середовищі.

Виживання у несприятливих умовах. Організми змінюють свою будову, поведінку або фізіологічні процеси, щоб зменшити вплив стресових факторів, таких як екстремальні температури, нестача їжі чи наявність хижаків.

Прикладами можуть бути механізми терморегуляції у полярних тварин або здатність деяких пустельних видів зберігати воду.

Підвищення ефективності життєдіяльності. Адаптаційні процеси спрямовані на оптимізацію отримання їжі, захист від хижаків та успішне розмноження.

Прикладами є розвиток спеціалізованих органів для пошуку їжі (довгі дзьоби у колібрі, гострі кігті у хижаків) або поведінкові стратегії, що підвищують ймовірність успішного розмноження (шлюбні ритуали, турбота про потомство).

Покращення конкурентоспроможності виду. Конкуренція між особинами одного або різних видів стимулює розвиток нових адаптацій, які дають перевагу у виживанні та відтворенні.

Наприклад, у хижих видів розвиваються гостріші зуби та кігті, тоді як у трав'ядних удосконалюється система травлення для ефективного засвоєння їжі.

Завдяки цим адаптаційним механізмам тварини здатні не лише виживати у складних умовах, а й успішно розмножуватися та еволюціонувати, забезпечуючи стійкість своїх популяцій у природі.

5.2. ВИДИ АДАПТАЦІЇ У ТВАРИН

5.2.1. Морфологічна адаптація

Морфологічна адаптація – це зміни у будові тіла тварин, які сприяють їхньому пристосуванню до умов навколишнього середовища. Вона може проявлятися у формі, розмірах, забарвленні, структурі шкіри та інших фізичних особливостях, що дозволяють організму виживати, ефективно добувати їжу, захищатися від хижаків та успішно розмножуватися.

Зміни у будові тіла. Різні екосистеми висувають свої вимоги до форми і структури тіла тварин. Наприклад:

Полярні тварини (білі ведмеді, песці) мають компактне тіло з короткими кінцівками, що зменшує втрати тепла.

Пустельні види (фенек, газель) мають видовжені кінцівки й великі вуха, що сприяють тепловіддачі.

Глибоководні риби мають гнучкі скелети, що дозволяє витримувати високий тиск.

Камуфляж і мімікрія. Ці форми адаптації допомагають тваринам уникати хижаків або, навпаки, успішніше полювати.

Камуфляж – це зміна забарвлення або форми тіла для злиття з навколишнім середовищем.

- ✓ Хамелеони можуть змінювати колір, адаптуючись до фону.
- ✓ Полярні зайці змінюють забарвлення з білого взимку на коричневе влітку.
- ✓ Пласкі риби (камбала) маскуються під морське дно.

Мімікрія – це імітація вигляду інших організмів або природних об'єктів.

- ✓ Метелики родини парусників нагадують отруйних видів, що відлякує хижаків.
- ✓ Вужі можуть імітувати забарвлення отруйних змій.
- ✓ Деякі риби нагадують морські водорості, щоб уникати хижаків.

Особливості кінцівок у різних середовищах. Адаптація кінцівок дозволяє ефективніше пересуватися і здобувати їжу:

Водні тварини (видри, бобри, водоплавні птахи) мають перетинки між пальцями для швидкого плавання.

Копитні (коні, олені) мають подовжені кінцівки з міцними копитами, що полегшує пересування відкритою місцевістю.

Деревасті види (маври, білки) мають гнучкі пальці та кігті для лазіння по деревах.

Ришчі тварини (кроти, сліпаки) мають укорочені, масивні кінцівки з потужними кігтями.

Захисні структури. Ряд тварин розвинув морфологічні механізми для оборони від хижаків:

Панцирі (черепахи, броненосці) забезпечують механічний захист від нападників.

Голки та шипи (їжаки, дикобрази, морські їжаки) служать бар'єром для хижаків.

Товста шкіра (носороги, крокодили) запобігає ушкодженням.

Рогові утворення (оленячі роги, носоріжий ріг) використовуються для боротьби за територію або самозахисту.

Таким чином, морфологічна адаптація є важливим механізмом виживання тварин у різних умовах, сприяючи їхньому розвитку та еволюційному процвітанню.

5.2.2. Фізіологічна адаптація

Фізіологічна адаптація – це зміни у функціонуванні організму, що допомагають тваринам вижити та ефективно функціонувати в різних умовах середовища. На відміну від морфологічної адаптації, яка стосується змін у будові

тіла, фізіологічна адаптація відображається у внутрішніх процесах, таких як обмін речовин, терморегуляція, дихання, водний баланс тощо.

Термоадаптація. Тварини, що живуть у різних кліматичних умовах, розвинули різні механізми підтримання оптимальної температури тіла.

Гібернація (зимова сплячка) – це фізіологічний стан, при якому тварини значно знижують рівень метаболізму, температуру тіла та частоту серцевих скорочень, що дозволяє їм економити енергію в холодний період року. Ведмеді, борсуки, бабаки, кажани впадають у сплячку, використовуючи накопичений жир як джерело енергії. Під час сплячки організм тварини споживає мінімальну кількість кисню, а життєві процеси уповільнюються.

Естивація (літня сплячка) – це зворотний процес гібернації, який виникає у тварин, що живуть у жарких і посушливих регіонах. У цьому стані вони знижують активність, щоб уникнути перегріву та зневоднення. Деякі види земноводних (африканські жаби), рептилії (деякі пустельні ящірки), ссавці (тенреки, їжаки) впадають в літню сплячку під час періодів посухи. Африканський легеневий сом ховається у висохлій річковій мулі, створюючи слизову капсулу, яка запобігає втраті вологи.

Терморегуляція в пустельних тварин. Верблюди можуть підвищувати температуру тіла до 41°C протягом дня, знижуючи витрати води на потовиділення. Фенек (пустельна лисиця) має великі вуха, через які віддає тепло, охолоджуючи організм. Газелі та деякі антилопи мають спеціальні механізми охолодження мозку, що дозволяє їм уникати перегріву.

Особливості дихальної системи. Дихальна система у тварин може змінюватися в залежності від середовища існування, що дозволяє їм економити ресурси або виживати у несприятливих умовах.

Збереження води у верблюдів. Верблюди мають унікальну будову носових ходів, що дозволяє їм затримувати випаровування води під час видиху. Їхня кров може згущуватися при зневодненні, зменшуючи потребу в рідині.

Адаптація китів та морських ссавців до занурень. Кити, тюлені, моржі мають здатність довго затримувати дихання, накопичуючи кисень у м'язах та крові. Міоглобін (кисневий білок м'язів) у них міститься у значно більшій кількості, ніж у наземних тварин, що дозволяє їм довше залишатися під водою. При зануренні морські ссавці уповільнюють серцебиття (брадикардія) та перенаправляють кров до життєво важливих органів (мозку та серця).

Метаболічні зміни. Обмін речовин у тварин може змінюватися в залежності від умов середовища, дозволяючи їм ефективно використовувати енергію.

Зниження енергоспоживання під час зимової сплячки. Багато тварин, що зимують (їжаки, бабаки, кажани), зменшують рівень метаболізму, щоб витратити мінімум енергії. У період сплячки температура тіла може знижуватися до рівня навколишнього середовища, а серцебиття уповільнюється в десятки разів.

Перехід на альтернативні джерела енергії. Білі ведмеді влітку можуть використовувати жир як основне джерело енергії, зменшуючи потребу в їжі.

Тварини, що живуть у холодному кліматі (пінгвіни, олені), накопичують бурий жир, який допомагає виробляти тепло при розщепленні.

Таким чином, фізіологічна адаптація дозволяє тваринам виживати в умовах екстремальних температур, нестачі кисню чи води, змінюючи внутрішні механізми організму відповідно до умов середовища.

5.2.3. Біохімічна адаптація

Біохімічна адаптація – це форма пристосування тварин до навколишнього середовища на молекулярному рівні. Вона включає зміни у виробленні ферментів, гормонів, білків та інших біохімічних речовин, що допомагають організмам виживати в екстремальних умовах, захищатися від хижаків або ефективніше здобувати їжу.

Вироблення отрут і токсинів. Деякі тварини виробляють отруйні речовини для захисту або нападу. Це адаптація, що дозволяє уникати хижаків, ефективніше полювати та підвищувати шанси на виживання.

Змії (кобри, гримучники, тайпани) виробляють отруту, що паралізує або вбиває жертву. Отрута містить нейротоксини, що впливають на нервову систему, та гемотоксини, які руйнують кров і тканини. Наприклад, отрута чорної мамби викликає швидкий параліч і зупинку дихання.

Жаби-древозази виробляють алкалоїдні токсини, які можуть бути смертельними для хижаків. Їхні токсини блокують роботу нервової системи та викликають серцеву недостатність. Ці речовини жаби отримують із їжі (мурашок, кліщів), що пояснює, чому в неволі вони втрачають отруйність.

Скорпіони використовують отруту для захисту та полювання. Деякі види (наприклад, *Leiurus quinquestriatus*) мають токсини, що викликають сильний біль, судоми та навіть смерть у дрібних тварин. Отрута також містить ферменти, які руйнують клітини жертви, спрощуючи її перетравлення.

Захист від хижаків за допомогою хімічних речовин. Деякі тварини виробляють специфічні хімічні сполуки, які допомагають їм відлякувати хижаків.

Божі корівки виділяють токсичні алкалоїди, які надають їм гіркого смаку. Яскраве забарвлення сигналізує хижакам про небезпеку. Якщо комаху потрапить у рот хижаків, він швидко її виплюне та запам'ятає неприємний смак.

Скунси використовують залози для викиду їдкої рідини з різким запахом. Основний компонент – тіоли, які мають неприємний сірководневий запах і можуть спричинити тимчасову сліпоту. Запах настільки стійкий, що може зберігатися на шерсті хижаків кілька днів.

Морські огірки (голотурії) при небезпеці виділяють токсичну речовину – голотурин. Вона паралізує дрібних морських хижаків та відлякує риб. Деякі види можуть викидати частину внутрішніх органів (евісцерація), що дозволяє їм уникати хижаків і пізніше відновлювати втрачені органи.

Стійкість до екстремальних умов. Організми, що живуть у несприятливих умовах, виробили спеціальні біохімічні механізми, які дозволяють їм виживати.

Глибоководні риби адаптувалися до високого тиску та нестачі кисню. У них є особливі білки, які запобігають згортанню крові при низьких температурах.

Відсутність газових порожнин у тілі допомагає витримувати тиск у кілька сотень атмосфер. Біохімічні процеси уповільнені, що зменшує споживання енергії.

Бактерії-термофіли виживають у середовищах із екстремально високими температурами, наприклад, у гейзерах та вулканічних кратерах. Вони мають спеціальні ферменти, що стійкі до високих температур. ДНК цих організмів захищена особливими білками, які запобігають її руйнуванню. Деякі види (*Rugosoccus furiosus*) можуть жити при температурі понад 100°C.

Тварини, що переносять замерзання. Деякі комахи (арктичні мошки), земноводні (деревні жаби), риби (антарктичний нототенід) виробляють спеціальні антифризні білки. Ці білки не дають утворюватися кристалам льоду в клітинах, що дозволяє організмам виживати при низьких температурах. Наприклад, деревна жаба може замерзати взимку, а навесні «відтавати» і продовжувати життя без шкоди для організму.

Таким чином, біохімічна адаптація є ключовим механізмом виживання тварин у жорстких екологічних умовах. Вона дозволяє їм виробляти отрути для захисту та полювання, синтезувати речовини для відлякування хижаків і функціонувати в екстремальних середовищах, що робить їх надзвичайно пластичними та стійкими до змін навколишнього світу.

5.2.4. Екологічна адаптація

Екологічна адаптація – це процес пристосування організмів до особливостей їхнього середовища існування. Вона включає морфологічні, фізіологічні, біохімічні та поведінкові зміни, що допомагають тваринам виживати у різних природних умовах. Екологічна адаптація дозволяє видам заселяти навіть найекстремальніші місця на Землі, від спекотних пустель до крижаних полюсів.

Пристосування до різних середовищ існування. Різні екосистеми вимагають від тварин особливих адаптаційних механізмів.

Пустельні тварини. У пустелях виживання ускладнюють високі денні температури, холодні ночі та дефіцит води. Основні адаптації:

Економія води. Верблюди можуть довго обходитися без води, накопичуючи жир у горбах, а їхні нирки концентрують сечу для зменшення втрат рідини. Піщанки та кенгурові шури отримують воду з їжі та майже не п'ють.

Захист від перегріву. У фенеків великі вуха, що допомагають розсіювати тепло. У деяких ящірок і змій світле забарвлення відбиває сонячні промені.

Активність уночі. Більшість пустельних тварин (шакали, скорпіони, гризуни) активні вночі, коли температура нижча.

Полярні тварини. Виживання у полярних регіонах пов'язане з низькими температурами, вітрами та сезонними змінами світлового дня.

Теплобереження. Білі ведмеді мають густий хутряний покрив і товстий шар підшкірного жиру, який ізолює від холоду. У пінгвінів спеціальна структура пір'я, що утримує повітря і створює теплоізоляційний ефект.

Темний колір шкіри. У білих ведмедів чорна шкіра, яка поглинає тепло сонця, а шерсть – порожниста, що допомагає затримувати тепло.

Зимова сплячка. Деякі тварини (бурі ведмеді, арктичні ховрахи) впадають у сплячку, щоб пережити період холоду та нестачі їжі.

Водні тварини. Організми, що мешкають у водному середовищі, мають адаптації до змін температури, гідростатичного тиску та рівня кисню.

Гідродинамічна форма тіла. У риб, дельфінів та акул тіло обтічне, що зменшує опір води. Кити мають товстий шар жиру (блайнбер), що захищає їх від холоду.

Особливості дихання. Кити та дельфіни можуть зберігати кисень у крові й м'язах, що дозволяє їм довго затримувати дихання під водою. У жаб та амфібій шкіра виконує додаткову функцію газообміну.

Лісові тварини. Ліси забезпечують тварин їжею та укриттям, але густина рослинності вимагає специфічних адаптацій.

Камуфляж. Олені та кабани мають забарвлення, що допомагає їм зливатися з середовищем. У леопардів плямисте хутро, що маскує їх у листяному світлі.

Пристосовані кінцівки. У мавп довгі пальці для хапання гілок. У лісових хижаків (рись, тигр) широкі лапи для безшумного пересування.

Гірські тварини. Гірські екосистеми характеризуються нестачею кисню, різкими перепадами температури та крутим рельєфом.

Фізіологічні зміни. У гірських кіз збільшена кількість еритроцитів для ефективнішого транспорту кисню. У тибетських яків розширені легені та серце для кращого насичення крові киснем.

Пристосування кінцівок. Копита у гірських козлів та баранів мають спеціальну структуру, що дозволяє їм утримуватися на скелях.

Залежність адаптації від кліматичних змін. Зміни клімату впливають на екосистеми, і тварини змушені адаптуватися до нових умов.

Сезонні зміни. Восени у багатьох ссавців (лисиці, зайці) густіе хутро, а навесні воно линяє. Олені та північні птахи мігрують у пошуках їжі.

Зміни у поведінці. Через потепління деякі тварини (бурі ведмеді, борсуки) скорочують період сплячки. У деяких птахів зміщується сезон розмноження.

Генетична адаптація. Деякі види швидко еволюціонують під впливом зміни клімату. Наприклад, полярні ведмеді поступово схрещуються з бурими ведмедями, формуючи новий підвид – гролар.

Біогеографічне поширення видів залежно від їхньої адаптивності. Рівень адаптивності визначає здатність виду поширюватися в різних середовищах.

Широкий ареал. Види-генералісти (лисиця, вовк, голуб) можуть жити в різних умовах і легко адаптуються до змін довкілля. Вони зустрічаються на всіх континентах, крім Антарктиди.

Вузкий ареал. Види-спеціалісти (коали, панда) залежать від конкретних ресурсів (евкаліпт, бамбук). Через зміну середовища їхня чисельність може швидко скорочуватися.

Вторгнення нових видів. Види, що мають високу адаптивність, можуть захоплювати нові території (інвазивні види). Наприклад, завезені в Австралію кролики швидко розмножилися через відсутність природних ворогів.

Таким чином, екологічна адаптація – це результат еволюційного розвитку, який дозволяє тваринам виживати в різних середовищах. Вона впливає на

морфологію, поведінку та фізіологічні процеси організмів. В умовах глобальних змін клімату спостерігається активне пристосування видів, що в майбутньому визначатиме біогеографічну карту планети.

5.2.5. Етологічна (поведінкова) адаптація

Етологічна адаптація – це зміни у поведінці тварин, що дозволяють їм виживати в умовах навколишнього середовища. Такі адаптації можуть бути вродженими або набутими і відіграють ключову роль у пошуку їжі, захисті від хижаків, розмноженні та пристосуванні до сезонних змін.

Поведінкові адаптації розвивалися у тварин протягом мільйонів років у відповідь на екологічні виклики. Вони включають *міграції*, *сплячку*, *способи уникнення хижаків* та інші форми поведінки, що сприяють виживанню та продовженню роду.

Міграція – це переміщення тварин у просторі у відповідь на сезонні зміни клімату, нестачу їжі, періоди розмноження або загрозу виживанню. Цей процес допомагає видам виживати, використовуючи найбільш сприятливі умови різних регіонів.

Перельоти птахів. Багато видів птахів щорічно долають тисячі кілометрів у пошуках кращих умов для життя. Лелеки, гуси, ластівки восени відлітають у теплі краї, а навесні повертаються назад. Орієнтуватися у просторі їм допомагають магнітне поле Землі, положення сонця та зірок. Деякі птахи, наприклад полярні крячки, здійснюють найдовші міграції, подорожуючи між Арктикою та Антарктикою (понад 70 000 км на рік).

Переселення ссавців. Гну та зебри в Африці щороку мігрують у пошуках води та пасовищ. Олені карибу в Арктиці здійснюють сезонні міграції, рухаючись із півночі на південь залежно від пори року. Морські ссавці, наприклад сині кити, подорожують між холодними водами для годування і теплими водами для розмноження.

Міграція є важливим способом адаптації до змінного середовища та дозволяє видам уникати суворих умов або використовувати багаті кормові ресурси.

Зимова і літня сплячка. Сплячка – це фізіологічний стан організму, який дозволяє тваринам пережити періоди нестачі їжі, холоду або спеки. Вона може бути сезонною (зимова або літня) або короткочасною (добові коливання активності).

Зимова сплячка. Вона характерна для тварин, що мешкають у холодних регіонах. Під час сплячки метаболізм значно сповільнюється, температура тіла падає, а серцевий ритм уповільнюється. Ведмеді не впадають у справжню сплячку, а перебувають у стані торпору – їхня температура тіла знижується несуттєво, і вони можуть прокидатися. Їжаки та борсуки знижують температуру до рівня навколишнього середовища, їхній організм працює на мінімальному рівні. Жаби і деякі комахи можуть замерзати, а потім розморозуватися завдяки виробленню спеціальних антифризних білків.

Літня сплячка (естивація). Це форма адаптації до спеки та нестачі води, поширена серед тварин пустель і тропіків. Деякі земноводні (африканські жаби)

закопуються в землю та перебувають у сплячці до сезону дощів. Пустельні ссавці та рептилії (деякі черепахи, змії) також можуть зменшувати активність, щоб уникати перегріву. Крокодили у посушливий період ховаються в мулі і впадають у короткочасну сплячку.

Сплячка дозволяє тваринам економити енергію та виживати в екстремальних умовах.

Уникнення хижаків. Щоб вижити, багато видів розвинули різні стратегії захисту від хижаків. Ці стратегії можуть включати *пасивний захист (камуфляж, прикидання мертвими)* або *активний захист (втеча, колективна поведінка)*.

Прикидання мертвими. Деякі тварини, стикаючись із небезпекою, імітують стан мертвого організму, щоб відлякати хижака або викликати в нього втрату інтересу. Опосуми при загрозі падають на спину, розслаблюють м'язи і навіть виділяють неприємний запах. Жуки-некрофаги при небезпеці завмирають і не рухаються, що змушує хижака втратити інтерес.

Колективний захист. Багато тварин захищаються, об'єднуючись у групи. Антилопи, зебри та буйволи тримаються стадами, оскільки більша група складніше для хижака. Мурахи, бджоли та терміти мають чітку систему захисту колонії, де спеціалізовані особи охороняють гніздо. Дельфіни можуть атакувати акул, об'єднуючись у групи.

Швидка втеча та маневрування. Деякі тварини уникають нападу, використовуючи швидкість та несподівані маневри. Газелі та зайці при втечі різко змінюють напрямок, ускладнюючи хижаку погоню. Водні тварини (летючі риби, кальмари) можуть вистрибувати з води, щоб уникнути нападу. Ящірки (базиліски) здатні бігати по воді, що допомагає їм тікати від хижаків.

Таким чином, етологічна адаптація – це ключовий механізм виживання тварин у природі. Міграції дозволяють використовувати ресурси в різних регіонах, сплячка допомагає економити енергію, а методи уникнення хижаків підвищують шанси на виживання. Ці адаптації є результатом природного добору, і їх вивчення важливе як для біології, так і для ветеринарної медицини, особливо при утриманні тварин у неволі або їх реабілітації у природному середовищі.

5.3. АДАПТАЦІЯ ДО ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВ

5.3.1. Життя в пустелі

Пустельні екосистеми характеризуються *високими температурами вдень, різкими перепадами між денними та нічними температурами, дефіцитом вологи та обмеженими ресурсами їжі*. Тварини, що мешкають у таких умовах, розвинули унікальні механізми адаптації, які дозволяють їм зменшити втрату води, уникати перегріву та ефективно добувати їжу.

Механізми економії води. Вода – один із найдефіцитніших ресурсів у пустелі, тому багато тварин розвинули здатність економити її та виживати за умов тривалого зневоднення. Ось чотири головні механізми збереження води:

Концентрована сеча та сухий кал. Наприклад, верблюди та кенгуру мають надзвичайно ефективну систему переробки рідин, що дозволяє їм виділяти мінімальну кількість води через сечу та екскременти.

Здатність зберігати воду в організмі. Верблюди можуть пити величезну кількість води (до 100 літрів за раз) і зберігати її у тканинах, а не у спеціальних "резервуарах" у горбах, як часто вважають.

Отримання води з їжі. Деякі пустельні гризуни, наприклад кенгурові щури, майже не п'ють воду, отримуючи всю необхідну рідину з насіння та комах.

Зменшення потовиділення. У верблюдів температура тіла може коливатися в межах 6–7°C без шкоди для організму, що дозволяє їм уникати надмірного потовиділення вдень.

Денна та нічна активність як спосіб уникнення перегріву. Пустельні тварини мають різні стратегії поведінкової адаптації, які допомагають їм уникати перегріву.

Нічний спосіб життя. Багато мешканців пустелі проявляють активність уночі, коли температура падає. Шакали, фенекові лисиці, деякі змії та гризуни виходять на полювання тільки після заходу сонця. Комахоїдні кажани використовують нічну прохолоду, щоб зменшити випаровування рідини.

Денна сплячка. Тварини ховаються у норах, під камінням або у густих заростях. Піщані гадюки та скорпіони зариваються в пісок, де температура значно нижча. Фенекові лисиці використовують глибокі нори як захист від спеки.

Активність уранці та ввечері. Деякі тварини, наприклад антилопи та газелі, проявляють активність лише на світанку або перед заходом сонця, коли температура стає більш комфортною.

Пристосування забарвлення до піщаного середовища. Колір шерсті, луски або покривів багатьох пустельних тварин допомагає їм маскуватися в піщаному середовищі та захищатися від перегріву.

Світле забарвлення. У більшості пустельних тварин колір шерсті або луски має пісочний, світло-жовтий або білуватий відтінок, що допомагає їм: відбивати сонячні промені та запобігати перегріву (фенекові лисиці, піщані кішки, газелі); зливатися з фоном пустелі, що ускладнює помітність для хижаків та здобичі (піщані гадюки, скорпіони, ящірки).

Змінне забарвлення. Деякі види, як-от хамелеони або деякі пустельні гекони, можуть регулювати колір шкіри залежно від температури: уночі вони стають темнішими, а вдень – світлішими.

Камуфляжні плями. Тварини, такі як африканські гепарди або змії-гадюки, мають плямистий малюнок на тілі, що допомагає їм зливатися з нерівностями піщаного ландшафту.

Отже, життя в пустелі вимагає комплексної адаптації, що включає фізіологічні, поведінкові та морфологічні механізми. Тварини цих екосистем розвинули унікальні стратегії економії води, терморегуляції та маскування, що дозволяє їм виживати в екстремальних умовах високих температур і посухи.

5.3.2. Життя в умовах низьких температур

Холодні регіони, такі як арктичні тундри, тайга, високогірні райони та антарктичні узбережжя, створюють суворі умови для життя тварин. Наднизькі температури, сильні вітри та обмежений доступ до їжі вимагають унікальних адаптацій для виживання. Тварини цих регіонів розвинули *морфологічні*,

фізіологічні та біохімічні механізми, які допомагають їм зберігати тепло, мінімізувати втрати енергії та ефективно функціонувати в умовах холоду.

Густий шерстяний покрив і підшкірний жир. Одним із найефективніших механізмів адаптації до холоду є збереження тепла за допомогою шерсті, пір'я та жирового шару.

Шерстяний покрив. У багатьох ссавців, які живуть у холодних регіонах, шерсть стає довшою та густішою в зимовий період. Білий ведмідь, песець, вовк та рисі мають подвійний шар шерсті – щільний підшерсток та довші покривні волоски, що допомагають утримувати тепло. Північні олені мають порожнисті волоски, які утримують повітря та діють як термоізолятор.

Зимове линання. У багатьох тварин забарвлення змінюється на біле (наприклад, у псаця та зайця-біляка), що забезпечує не лише теплоізоляцію, а й маскування у сніговому середовищі.

Підшкірний жир. Деякі тварини накопичують товстий шар жиру, що допомагає зберігати тепло. Моржі, тюлені, кити мають шар підшкірного жиру (близько 10–15 см), який слугує термоізолятором та джерелом енергії. Бурий ведмідь накопичує жир восени, що дозволяє йому пережити зиму в сплячці без споживання їжі.

Зміни в кровообігу для збереження тепла (вазоконстрикція). У холодному середовищі важливо не тільки зберігати тепло, а й мінімізувати його втрати через кінцівки та інші відкриті ділянки тіла. Для цього багато тварин використовують механізм *вазоконстрикції* – *звуження кровонесних судин у шкірі та кінцівках*, що зменшує тепловіддачу.

Перемінний кровообіг у кінцівках. Пінгвіни, псаці, олені здатні зменшувати кровопостачання лап і хвоста, що запобігає надмірній втраті тепла. У водоплавних птахів (лебеді, качки, гуси) є спеціальний механізм теплообміну: гаряча артеріальна кров передає тепло холодній венозній крові, що повертається від кінцівок до серця.

Перерозподіл тепла в тілі. Білі ведмеді мають чорну шкіру під білим хутром, що дозволяє ефективніше поглинати сонячне тепло. У північних оленів вуха та хвіст менші, ніж у їхніх південних родичів, що допомагає зменшити тепловтрати.

Антифризні білки у риб та амфібій. Деякі тварини, особливо риби, амфібії та комахи, мають біохімічні механізми захисту від замерзання, що дозволяє їм виживати в умовах екстремально низьких температур.

Антифризні білки. Деякі види риб, такі як антарктичні нототеніїди, виробляють спеціальні білки, які зв'язуються з кристалами льоду в їхній крові, запобігаючи їхньому зростанню. Це дозволяє рибам виживати навіть у воді з температурою -2°C .

Замерзання без пошкодження клітин. Деякі жаби та черепахи можуть витримувати часткове замерзання організму. Деревна жаба (*Rana sylvatica*) витримує промерзання до 65% рідини у своєму тілі, використовуючи глюкозу або гліцерин як природний "антифриз", що запобігає пошкодженню клітин.

Суперохолодження комах. Деякі комахи, такі як арктичні метелики та жуки, можуть знижувати температуру свого тіла нижче 0°C без утворення кристалів льоду, використовуючи спеціальні цукри та білки.

Таким чином, життя в умовах холоду вимагає комплексних адаптацій, спрямованих на теплоізоляцію, ефективний кровообіг і захист від замерзання. Тварини, що мешкають у холодних регіонах, демонструють унікальні механізми виживання – від густого шерстяного покриву до біохімічних змін у клітинах, що дозволяє їм пристосовуватися до суворих умов низьких температур.

5.3.3. Глибоководні екосистеми

Глибоководні екосистеми, розташовані на глибинах понад 200 метрів, є одними з найекстремальніших місць для життя на Землі. Температура води тут наближається до 0°C, кисню небагато, а сонячне світло не проникає взагалі. Окрім цього, величезний тиск (на глибинах 4000 м він у 400 разів перевищує атмосферний) створює серйозні виклики для організмів. Незважаючи на такі суворі умови, багато тварин пристосувалися до існування в глибоководних середовищах, використовуючи *біоломінесценцію, спеціальні фізіологічні механізми для витримування тиску та уповільнення метаболізму.*

Біоломінесценція як спосіб приваблення здобичі та маскування. Однією з найяскравіших адаптацій глибоководних організмів є біоломінесценція – здатність виробляти світло за допомогою спеціальних хімічних реакцій у клітинах або завдяки симбіотичним бактеріям. Вона дозволяє тваринам приваблювати здобич, маскуватися та захищатися від хижаків, передавати інформацію.

Приваблення здобичі. Рибалка-вудильник (*Lophiiformes*) має на голові спеціальний виріст (еска), який світиться завдяки бактеріям, що живуть у ньому. Риба використовує цей орган як приманку для здобичі, заманюючи її в темряві. Глибоководні кальмари також випромінюють світло, щоб зацікавити дрібних організмів.

Маскування та захист від хижаків. Ліктароносні риби (*Mystophidae*) мають світні органи вздовж черева, які допомагають їм зливатися з тлом, роблячи їх менш помітними для хижаків. Деякі медузи та кальмари випускають світлові "спалахи", що відволікають хижаків, дозволяючи їм втекти.

Передача інформації. Деякі глибоководні креветки та риби використовують біоломінесценцію для розпізнавання партнера під час шлюбного періоду або для сигналізації небезпеки.

Адаптація до високого тиску (відсутність газових порожнин у тканинах). На великих глибинах тиск настільки високий, що більшість тварин, які мешкають ближче до поверхні, не змогли б вижити. Однак глибоководні організми мають *спеціальні адаптації, що дозволяють їм витримувати такий тиск.*

Відсутність газових порожнин. У більшості глибоководних риб немає плавального міхура (який є у риб, що мешкають ближче до поверхні), тому їм не загрожує розрив органів через стиснення газу. Деякі види кальмарів заповнюють

внутрішні порожнини не газом, а аміаком, що допомагає їм підтримувати плавучість без ризику деформації тканин.

Гнучкі кістки та м'яке тіло. Багато глибоководних риб, наприклад риби-примари (Aphyonidae) або риби-желе (Pseudoliparis swirei), мають дуже м'які кістки та хрящові структури, що допомагає їм витримувати екстремальний тиск. Глибоководні восьминоги та кальмари не мають жорстких оболонок, що також сприяє адаптації до тиску.

Спеціальні клітинні механізми. У тканинах глибоководних організмів містяться особливі білки та ліпіди, що запобігають деформації клітинних мембран під впливом тиску. Деякі бактерії та археї, що живуть на глибинах понад 6000 м, мають ензими, стійкі до гігантського тиску, що дозволяє їм функціонувати за умов, несумісних із життям для більшості інших організмів.

Уповільнення метаболізму через дефіцит корму. На великих глибинах дуже мало їжі, оскільки органічні речовини, що потрапляють із поверхні, розкладаються ще в товщі води. Це змушує глибоководних тварин економити енергію і використовувати повільний метаболізм як механізм виживання.

Знижена швидкість обміну речовин. Глибоководні акули (наприклад, grenландська акула) можуть жити понад 400 років завдяки надзвичайно повільному метаболізму, що дозволяє їм витрачати мінімальну кількість енергії. Риби з родини вудильникових можуть довго чекати здобич, не рухаючись, зберігаючи енергію.

Живлення за допомогою органічного детриту. Багато організмів (наприклад, морські огірки) споживають осад, що опускається з верхніх шарів океану – так званий "морський сніг". Деякі глибоководні бактерії використовують хемосинтез, перетворюючи мінеральні речовини з підводних вулканів на енергію.

Ефективне використання здобичі. Глибоководні риби та кальмари можуть розтягувати шлунок і заковтувати здобич, значно більшу за себе. Це дозволяє їм використовувати їжу максимально ефективно, адже нова здобич може трапитися нескоро. Глибоководні восьминоги відкладають яйця лише раз у житті та можуть голодувати роками, охороняючи своє потомство.

Отже, глибоководні екосистеми є унікальним середовищем, що вимагає від тварин особливих фізіологічних, біохімічних та поведінкових адаптацій. Біоломінесценція допомагає їм приваблювати здобич або ховатися від хижаків, спеціальна будова тіла дозволяє витримувати колосальний тиск, а уповільнений метаболізм і нестандартні стратегії живлення дають можливість виживати в умовах дефіциту їжі.

5.3.4. Життя у високогір'ї

Високогірні екосистеми характеризуються низькою температурою, зниженим вмістом кисню в повітрі та сильними вітрами, що створює значні труднощі для виживання тварин. Незважаючи на це, багато видів розвинули морфологічні, фізіологічні та поведінкові адаптації, які допомагають їм виживати в таких суворих умовах.

Збільшена кількість еритроцитів для покращення транспорту кисню. Однією з головних проблем високогір'я є гіпоксія (кисневе голодування) через низьку концентрацію кисню в повітрі. Для компенсації цього дефіциту у тварин, що мешкають на великих висотах, відбулися *зміни в системі кровообігу*:

Більша кількість еритроцитів та гемоглобіну. Тибетські яки (*Bos grunniens*) мають на 50% більше еритроцитів у крові, ніж їхні рівнинні родичі, що дозволяє їм ефективніше транспортувати кисень до тканин. Лами (*Lama glama*) та гуанако (*Lama guanicoe*) мають гемоглобін із підвищеною здатністю зв'язувати кисень, що допомагає їм виживати у високогірних Андах.

Зменшена чутливість до високого рівня вуглекислого газу. У деяких гірських тварин організм адаптувався до більшого вмісту CO₂ в крові, що дозволяє їм підтримувати ефективне дихання навіть у розрідженому повітрі.

Розширені легені та серце (як у тибетських яків). Для забезпечення кращого насичення крові киснем у тварин, що мешкають на великих висотах, відбулися адаптивні зміни в дихальній та серцево-судинній системах.

Збільшений об'єм легень. Тибетські яки мають значно більші легені, ніж у рівнинних порід великої рогатої худоби, що дозволяє їм захоплювати більше повітря за один вдих. Сніговий барс (*Panthera uncia*) також має розширену грудну клітку та великі легені, що допомагає йому ефективно дихати в розрідженому повітрі.

Потужне серце. У тварин високогір'я серце більшого розміру та краще розвинена капілярна мережа, що покращує транспортування кисню по організму. Наприклад, високогірні кози (*Capra ibex*) та аргалі (*Ovis ammon*) мають потужний серцевий м'яз, що дозволяє їм підтримувати високу фізичну активність навіть за нестачі кисню.

Густе хутро для збереження тепла. Низькі температури на великих висотах (особливо вночі) змушують тварин мати *ефективні механізми збереження тепла*.

Довге та густе хутро. Яки, снігові барси, гірські кози та мускусні бики мають подвійну шерсть. Щільний підшерсток утримує тепло. Довгі остові волосини захищають від вітру та снігу.

Підшкірний жир. Мармоти (*Marmota himalayana*) накопичують значні запаси жиру, що допомагає їм пережити суворі зими.

Зменшення тепловіддачі. Високогірні ссавці мають менші вуха та хвіст, що допомагає зменшити втрату тепла (наприклад, піщухи (*Ochotona*) та гірські зайці).

Таким чином, життя у високогір'ї потребує складних адаптацій, які включають зміни у кровоносній, дихальній системах, терморегуляції та морфології тіла. Високогірні тварини мають ефективні механізми транспорту кисню, спеціальні особливості будови легенів і серця, а також густе хутро для захисту від холоду, що дозволяє їм виживати в екстремальних умовах.

5.4. РОЛЬ АДАПТАЦІЇ У ВЕТЕРИНАРНІЙ МЕДИЦИНІ

5.4.1. Адаптація домашніх тварин до умов утримання

Одомашнення тварин призвело до значних змін у їхній біології, поведінці та фізіології. Протягом тисячоліть людина проводила *штучний добір*, спрямований на отримання особин із певними характеристиками, які покращують їхню здатність жити поряд із людиною та виконувати господарські функції. Проте адаптація домашніх тварин не завжди відбувалася без ускладнень: зміна середовища, способу життя та харчування іноді спричиняє проблеми зі здоров'ям.

Вплив штучного добору на адаптивні властивості. Штучний добір значною мірою визначив адаптивні можливості різних порід домашніх тварин. Наприклад:

Собаки (*Canis lupus familiaris*). Породи, створені для різних кліматичних умов (маламут – для холодів, салюкі – для пустель). Виведення декоративних порід зі зміненими пропорціями тіла (брахіцефальні породи, такі як мопси та бульдоги, мають проблеми з диханням).

Коту (*Felis catus*). Деякі породи пристосовані до суворох умов (норвезький лісовий кіт, мейн-кун), тоді як інші (сфінкс, корніш-рекс) вимагають особливого догляду через відсутність шерсті.

Сільськогосподарські тварини. Штучний добір збільшив продуктивність (молочність у корів, несучість у курей), але іноді зробив їх більш чутливими до змін середовища та стресових факторів.

Штучний добір часто фокусується на бажаних продуктивних або естетичних характеристиках, проте він може *знижувати природні адаптивні здібності*. Це вимагає додаткової ветеринарної підтримки для збереження здоров'я таких тварин.

Особливості адаптації собак та котів до життя поруч із людиною. Домашні собаки та коти значно відрізняються від своїх диких предків, оскільки вони виробили *поведінкові та фізіологічні адаптації* до життя в людському середовищі.

Соціалізація та комунікація. Собаки еволюціонували як соціальні тварини, що легко навчаються взаємодії з людиною та іншими тваринами. Коти зберегли частково незалежний характер, але здатні адаптувати свої звички під ритм життя власника.

Зміни в харчуванні. Собаки стали всеїдними, на відміну від своїх предків – вовків. Вони можуть засвоювати рослинні продукти, хоча їхня дієта має залишатися м'ясною. Коти залишаються облігатними хижаками, їхня травна система пристосована тільки до тваринної їжі.

Зміни в циркадних ритмах. Дикі тварини ведуть певний спосіб життя (денний або нічний), тоді як домашні тварини можуть підлаштовувати свої активні періоди під спосіб життя людини.

Ветеринарна медицина враховує ці особливості, допомагаючи тваринам збалансувати раціон, подолати поведінкові проблеми та адаптуватися до нових умов (наприклад, переїзд до міста або зміну сімейного середовища).

Проблеми адаптації сільськогосподарських тварин (зміна клімату, стрес, транспортування). Сільськогосподарські тварини мають бути витривалими та продуктивними, але сучасні умови утримання часто створюють стресові фактори, що впливають на їхню адаптацію.

Зміна клімату. Спека або холод впливають на продуктивність (наприклад, високі температури знижують надой молока у корів). Розробляються охолоджувальні системи для ферм, а також програми селекції стійких порід.

Стрес через утримання та годівлю. Інтенсивні методи ведення господарства (наприклад, утримання курей у клітках) викликають поведінковий стрес. Змінені природні умови впливають на метаболізм і гормональну регуляцію.

Транспортування. Перевезення худоби може спричинити тепловий стрес, зневоднення, травми та зниження імунітету. Для мінімізації негативних наслідків застосовують спеціальні умови транспортування (вентиляція, контроль температури, забезпечення водою).

Завдання ветеринарної медицини – *контролювати рівень стресу, коригувати умови утримання та забезпечувати оптимальне харчування* для полегшення адаптації тварин до нових умов.

Отже, адаптація домашніх тварин – це складний процес, що залежить від генетичних факторів, середовища проживання та взаємодії з людиною. Ветеринарна медицина відіграє ключову роль у забезпеченні здоров'я тварин, допомагаючи їм адаптуватися до нових умов, змін клімату, транспортування та соціальних факторів.

5.4.2. Стрес як порушення адаптації

Стрес – це *фізіологічна та поведінкова відповідь організму на несприятливі умови*, що перевищують його адаптивні можливості. Короткочасний стрес може мати позитивний ефект, стимулюючи мобілізацію ресурсів для виживання, тоді як тривалий або хронічний стрес негативно впливає на здоров'я тварин, порушуючи їхні фізіологічні процеси та поведінку.

Важливими є *гормональні зміни та фізіологічні реакції* організму на стрес.

Гормональні зміни при стресі (виділення кортизолу). Основним гормоном стресової відповіді є кортизол, який виробляється в корі надниркових залоз. Його виділення відбувається у відповідь на активацію гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи (ГГНС).

Короткочасний стрес: підвищення рівня адреналіну та кортизолу, збільшення частоти серцевих скорочень і кров'яного тиску, посилення мобілізації енергетичних запасів (глюкози, жирів), тимчасове пригнічення неважливих у критичний момент функцій (травлення, розмноження).

Тривалий стрес: постійно підвищений рівень кортизолу, що пригнічує імунну систему, виснаження енергетичних запасів організму, порушення обміну речовин, що може призвести до **ожиріння або виснаження**.

Вплив на поведінку – тварини стають тривожними, агресивними або апатичними.

Хронічний стрес може мати серйозні наслідки для здоров'я, зокрема: *зниження продуктивності* (зменшення надоїв у корів, уповільнення росту у свиней), *порушення репродуктивної функції* (зниження рівня статевих гормонів, невиношування вагітності), *імунодепресія* (підвищена схильність до інфекційних захворювань).

Фізіологічні реакції організму на тривалий стрес. Довготривалий вплив стресових факторів змушує організм працювати в напруженому режимі, що може викликати:

Зміни в роботі серцево-судинної системи. Підвищений тиск і частота серцевих скорочень. Підвищений ризик серцевих патологій у деяких видів.

Пригнічення імунної системи. Зниження опору організму до хвороб. Часті інфекції та запальні процеси.

Порушення травлення. Виразки, гастрити через збільшену секрецію шлункової кислоти. Зміни в складі кишкової мікрофлори.

Зміни у поведінці. Втрата апетиту або переїдання. Підвищена агресивність або апатія. Компульсивні дії (наприклад, обгризання шерсті у котів або канібалізм у курей).

Методи зниження стресу у тварин. Запобігання стресу та його корекція – важливе завдання ветеринарної медицини, особливо у домашніх і сільськогосподарських тварин. Основні методи зниження стресу включають:

Оптимізація умов утримання. Забезпечення достатнього простору для руху та відпочинку. Підтримка стабільного мікроклімату (температура, вологість, вентиляція). Мінімізація шумових подразників, що можуть лякати тварин.

Корекція годівлі. Використання спеціальних кормів із підвищеним вмістом антиоксидантів, вітамінів та амінокислот. Додавання в раціон магнію, триптофану або мелатоніну, які сприяють заспокоєнню.

Застосування поведінкової корекції. Забезпечення тваринам можливості реалізовувати природні інстинкти (наприклад, для котів – дряпання, для собак – активні прогулянки). Використання **збагаченого середовища**: іграшки, схованки, можливість дослідження території. Уникнення раптових змін у розпорядку дня.

Використання спеціальних ветеринарних препаратів. У складних випадках можуть застосовуватися седативні засоби або феромонова терапія. Фітотерапія (валеріана, ромашка) може бути корисною для зниження збудливості.

Соціалізація та адаптація до взаємодії з людиною. Уникнення жорстокого поводження, поступове привчання до контакту з людиною. Позитивне підкріплення (наприклад, нагороди за спокійну поведінку).

Таким чином, стрес є серйозним викликом для здоров'я тварин, особливо у промислових господарствах та міських умовах. Тривале перебування в стресовому стані негативно впливає на фізіологічні процеси, поведінку та імунітет, знижуючи якість життя тварин.

Завдання ветеринарної медицини – не тільки лікувати наслідки стресу, а й розробляти ефективні методи його профілактики, зокрема оптимізацію умов утримання, раціону, соціальної взаємодії та використання заспокійливих засобів.

5.4.3. Адаптація при зміні середовища

Зміна середовища проживання є серйозним викликом для тварин, оскільки вимагає перебудови фізіологічних, поведінкових і метаболічних механізмів. Це може стосуватися як диких тварин, що потрапили у неволю, так і реабілітованих особин, яких готують до повернення у природу. Крім того, значну проблему становить адаптація домашніх і сільськогосподарських тварин до змін клімату або умов утримання.

Проблеми акліматизації диких тварин у неволі. Переміщення дикої тварини до неволі є серйозним стресовим фактором, оскільки змінюються всі ключові аспекти її життєдіяльності: доступність корму, соціальні зв'язки, просторові обмеження, мікроклімат.

Основні проблеми акліматизації:

Фізіологічні зміни: порушення терморегуляції, збої у травленні через новий раціон, зниження фізичної активності.

Стрес: викликаний ізоляцією, зміною умов проживання, обмеженням природних інстинктів (половання, міграції).

Поведінкові розлади: агресія, апатія, компульсивна поведінка (наприклад, ходіння по колу в клітці).

Імунологічні ризики: підвищена сприйнятливість до інфекцій через зміну мікробіоти імунної системи.

Для полегшення адаптації тварин у зоопарках чи реабілітаційних центрах застосовують:

Поступове привчання до нових умов (розширені вольєри, природні укриття).

Максимально природний раціон (імітація кормової бази дикої природи).

Соціалізацію з іншими представниками виду (за можливості).

Збагачення середовища (імітація природних ландшафтів, іграшки, можливість полювання на живий корм).

Особливості адаптації реабілітованих тварин перед випуском у природу. Тварини, які тривалий час перебували під опікою людини (наприклад, у центрах реабілітації або розведення), часто втрачають природні навички, необхідні для виживання. Перед випуском у дикую природу необхідно *відновити їхні інстинкти та забезпечити фізичну готовність до самостійного життя.*

Основні аспекти підготовки до випуску:

Навчання самостійному добуванню їжі (наприклад, випуск хижаків у великі вольєри з живою здобиччю).

Мінімізація контакту з людьми, щоб уникнути звикання до антропогенного середовища.

Фізична підготовка (створення можливості для бігу, польотів, лазіння).

Оцінка поведінкових навичок (оцінка реакції на потенційних хижаків, соціальна поведінка).

Підбір оптимального середовища для випуску, яке максимально відповідає природному ареалу виду.

Деякі види мають складну соціальну структуру (наприклад, вовки, примати), тому їхній випуск вимагає інтеграції у вже існуючі популяції або формування нових зграй.

Приклади успішної реінтродукції: відновлення популяції зубрів у Європі, програма повернення амурських тигрів у дику природу, реабілітація та випуск беркутів і орлів у заповідних зонах.

Ветеринарна допомога тваринам при зміні кліматичних умов. Зміни клімату (підвищення температур, зміна сезонності опадів, зменшення кормових ресурсів) впливають на адаптивні механізми тварин. Це стосується як диких, так і сільськогосподарських та домашніх тварин.

Основні проблеми адаптації через зміну клімату:

Підвищена температура навколишнього середовища → тепловий стрес у великої рогатої худоби, свиней, коней.

Зміна періодів опадів → нестача кормів, дегідратація.

Збільшення кількості паразитів та інфекцій у нових регіонах через потепління.

Розширення ареалів хвороб (наприклад, блютанг у жуйних, лейшманіоз у собак).

Ветеринарні заходи для покращення адаптації:

Контроль температури в приміщеннях для тварин (вентиляція, системи охолодження).

Коригування раціону (додавання електролітів, підвищена гідратація).

Щеплення проти нових загрозливих захворювань.

Генетичний добір стійких до спеки або холоду порід (наприклад, розведення великої рогатої худоби, пристосованої до посушливого клімату).

Для домашніх тварин (собак, котів) важливо забезпечити комфортні умови в періоди екстремальних температур – *тінь, прохолодну воду влітку, утеплені приміщення взимку.*

Отже, зміна середовища може серйозно впливати на життєдіяльність тварин, вимагаючи адаптаційних механізмів на рівні фізіології, поведінки та екології. Акліматизація в неволі, повернення у природу та адаптація до кліматичних змін є складними процесами, що вимагають комплексного підходу.

Ветеринарна медицина відіграє ключову роль у підтримці здоров'я тварин у нових умовах, допомагаючи їм мінімізувати стрес, коригувати годівлю та запобігати хворобам, що можуть виникнути через зміну клімату чи середовища проживання.

Висновки

Адаптація є ключовим механізмом виживання та розвитку тварин у природних і штучних умовах. Вона проявляється на різних рівнях – морфологічному, фізіологічному, біохімічному, екологічному та етологічному, що дозволяє тваринам пристосовуватися до змін навколишнього середовища.

Особливо важливу роль відіграє адаптація у екстремальних умовах, таких як пустелі, холодні регіони, глибоководні екосистеми та високогір'я. У цих

середовищах тварини виробляють унікальні пристосування, що дають їм змогу зберігати життєдіяльність навіть за складних обставин.

У ветеринарній медицині адаптація має практичне значення для утримання домашніх і сільськогосподарських тварин. Вплив штучного добору, стресові фактори, зміна клімату та середовища існування можуть спричинити порушення адаптаційних механізмів, що потребує уваги ветеринарів. Методи зниження стресу, створення комфортних умов утримання та підтримка здоров'я є важливими аспектами ветеринарної практики.

Таким чином, розуміння адаптаційних механізмів дозволяє не лише пояснити біологічне різноманіття, а й допомагає у ветеринарній медицині, екології та природоохоронній діяльності. Це знання сприяє покращенню добробуту тварин та збереженню видів у мінливих умовах сучасного світу.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 5

Ситуаційні завдання

1. Верблюду у зоопарку. У місцевому зоопарку помітили, що верблюд почав втрачати вагу та відмовляється від їжі. Оглянувши тварину, ветеринар не виявив захворювань. Які можливі причини такого стану та які заходи слід вжити для його адаптації?
2. Кішка в новому будинку. Кішку, яку раніше утримували в сільському господарстві, перевезли до квартири у великому місті. Вона стала нервовою, часто ховається та не проявляє активності. Які механізми адаптації можуть допомогти кішці швидше звикнути до нових умов?
3. Велика рогата худоба у спеку. У регіоні з посушливим кліматом спостерігається зниження надоїв молока у корів. Аналізи не виявили інфекційних хвороб. Які фізіологічні механізми адаптації могли бути порушені та які заходи можна застосувати для покращення стану тварин?
4. Біохімічний захист комах. Учені досліджують популяцію місцевих жуків, які виділяють їдкі хімічні речовини для захисту. Чи може така адаптація впливати на інші види тварин у цьому середовищі? Як можна застосувати ці знання у ветеринарній медицині?
5. Випуск реабілітованого орла. Орла, якого врятували після травми крила, випускають у дику природу після року реабілітації. Однак є побоювання, що він може мати труднощі з полюванням. Які заходи потрібно провести перед випуском, щоб забезпечити його успішну адаптацію?
6. Поведінкова адаптація оленів. Популяція оленів у гірському регіоні змінила маршрути міграції через зміну клімату. Які екологічні наслідки можуть виникнути для інших видів, що мешкають у цій місцевості?
7. Антарктичні риби та антифризні протеїни. Біологи досліджують риб, що живуть у водах Антарктики. Виявлено, що вони виробляють білки, які запобігають замерзанню крові. Чи можливо використати цей механізм у медицині для трансплантації органів або збереження крові?
8. Адаптація собак до життя в місті. Ветеринар отримав запит щодо поведінкових проблем у собаки, який нещодавно переїхав із приватного

будинку у квартиру. Які фактори можуть впливати на його адаптацію, та як допомогти власникам покращити добробут тварини?

9. Акліматизація вовка у заповіднику. Вовка, якого врятували від браконьєрів, випускають у природний заповідник. Проте він уникає зграї та має труднощі з полюванням. Які адаптаційні механізми могли бути порушені, і чи є шанс на успішне повернення у природу?
10. Терморегуляція у свиней. Фермер зауважив, що влітку свині часто занурюються у болото, хоча для них передбачені навіси. Як цей феномен пов'язаний із механізмами адаптації та які ветеринарні рекомендації можна дати для комфорту тварин у спекотний період?

Контрольні запитання

1. Що таке адаптація та які її основні функції у тварин?
2. Як змінюється будова тіла у тварин під час морфологічної адаптації?
3. Яку роль відіграє камуфляж у виживанні різних видів тварин?
4. Які фізіологічні механізми допомагають тваринам пережити екстремальні температури?
5. Як біохімічна адаптація може захистити тварину від хижаків?
6. Чому міграції є важливою формою поведінкової адаптації?
7. Які труднощі виникають при зміні середовища проживання у диких тварин?
8. Як ветеринарна медицина допомагає тваринам адаптуватися до нових кліматичних умов?
9. Чому стрес вважається порушенням адаптації?
10. Які методи використовують у ветеринарній практиці для зниження стресу у тварин?

Теми для дискусії

1. Чи є адаптація безмежною? Чи можуть тварини адаптуватися до будь-яких умов, чи є межі пристосування?
2. Етичні питання утримання диких тварин у неволі. Чи можуть зоопарки забезпечити належні умови для адаптації диких тварин, чи це завжди стресовий фактор?
3. Вплив глобального потепління на адаптаційні механізми тварин. Як зміни клімату впливають на види, що живуть у холодних та теплих регіонах?
4. Штучний добір vs природна адаптація. Чи є селекційне виведення нових порід тварин формою адаптації, чи це призводить до послаблення природних механізмів виживання?
5. Можливість біотехнологічного покращення адаптаційних властивостей тварин. Чи варто використовувати генно-інженерні методи для покращення адаптації тварин до нових кліматичних умов?

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 5

Відповіді на ситуаційні завдання

1. У місцевому зоопарку помітили, що верблюд почав втрачати вагу та відмовляється від їжі. Оглянувши тварину, ветеринар не виявив захворювань. Які можливі причини такого стану та які заходи слід вжити для його адаптації?

Відповідь: Можливі причини втрати ваги та відмови від їжі:

Стрес від змін у середовищі (клімат, місце утримання).

Неправильний раціон або недостатня кількість води.

Можливі порушення в адаптації до нових умов (наприклад, неправильні температурні умови, надмірна вологість).

Заходи для покращення адаптації:

Забезпечити більш природні умови утримання: піщане середовище, тепло, сухість.

Збільшити доступ до води та скоригувати раціон, враховуючи природні потреби верблюда (грубі корми, сіно).

Створити затінок або укриття для захисту від перегріву.

Якщо тварина продовжує втрачати вагу, слід провести додаткові аналізи для виключення хвороб.

2. Кішку, яку раніше утримували в сільському господарстві, перевезли до квартири у великому місті. Вона стала нервовою, часто ховається та не проявляє активності. Які механізми адаптації можуть допомогти кішці швидше звикнути до нових умов?

Відповідь:

Надання їй безпечного місця (наприклад, закритого куточка чи будиночка).

Використання феромонів для зниження стресу.

Гра з кішкою та встановлення стабільного розпорядку дня.

Поступове знайомство з новими запахами, звуками та людьми.

3. У регіоні з посушливим кліматом спостерігається зниження надоїв молока у корів. Аналізи не виявили інфекційних хвороб. Які фізіологічні механізми адаптації могли бути порушені та які заходи можна застосувати для покращення стану тварин?

Відповідь:

Можливі порушення механізмів адаптації:

Перегрів, оскільки корови не можуть ефективно охолоджуватися через потовиділення.

Спека може знижувати апетит, що впливає на вироблення молока.

Заходи для покращення стану тварин:

Забезпечити коровам достатню тіні (створення навісів або спеціальних укриттів).

Підвищити доступ до води для запобігання зневоднення.

Провести зміни в розкладі годівлі, надаючи корм у більш прохолодні години дня (ранок, вечір).

Введення електролітів у раціон для відновлення балансу води та солей.

4. Учені досліджують популяцію місцевих жуків, які виділяють їдкі хімічні речовини для захисту. Чи може така адаптація впливати на інші види тварин у цьому середовищі? Як можна застосувати ці знання у ветеринарній медицині?

Відповідь:

Вплив на інші види тварин:

Їдкі хімічні речовини, які виділяють деякі комахи для захисту, можуть відлякувати хижаків. Це змінює харчову взаємодію в екосистемі, оскільки комахи можуть уникати нападів хижаків.

Використання у ветеринарії:

Вивчення таких захисних механізмів може допомогти в розробці нових репелентів для захисту тварин від паразитів. Розуміння біохімії цих механізмів може допомогти у створенні нових засобів боротьби з отруйними видами тварин або навіть розробці нових ліків.

5. Орла, якого врятували після травми крила, випускають у дикую природу після року реабілітації. Однак є побоювання, що він може мати труднощі з полюванням. Які заходи потрібно провести перед випуском, щоб забезпечити його успішну адаптацію?

Відповідь: Необхідні заходи: Тренування орла до пошуку їжі в природних умовах, можливо через введення «імітаційних» заходів (наприклад, полювання на птахів або малих тварин). Поступове знайомство з новими територіями через огорожені ділянки або піввольні умови. Контроль його фізичного стану та моніторинг через GPS-трекер після випуску. Важливо провести медичне обстеження для оцінки готовності до випуску.

6. Популяція оленів у гірському регіоні змінила маршрути міграції через зміну клімату. Які екологічні наслідки можуть виникнути для інших видів, що мешкають у цій місцевості?

Відповідь: Зміна міграцій може впливати на доступність кормів для інших видів, які співіснують в тій самій місцевості, що може призвести до конкуренції.

Зміни в екосистемі можуть стати причиною зміни популяцій хижаків, які адаптуються до нових міграційних моделей.

Зміна місця проживання може вплинути на екологічний баланс, зокрема на рослинність, яку поїдають олені, а також на інші види трав'янистих тварин.

7. Біологи досліджують риб, що живуть у водах Антарктики. Виявлено, що вони виробляють білки, які запобігають замерзанню крові. Чи можливо використати цей механізм у медицині для трансплантації органів або збереження крові?

Відповідь: Вивчення антифризних білків у риб може призвести до розробки методів збереження органів для трансплантації при низьких

температурах, що дозволить зберігати органи на тривалий час без їх пошкодження.

Механізми дії антифризних білків також можуть бути використані для збереження крові у випадках, коли необхідно транспортувати її при низьких температурах, мінімізуючи ризик її замерзання.

8. Ветеринар отримав запит щодо поведінкових проблем у собаки, який нещодавно переїхав із приватного будинку у квартиру. Які фактори можуть впливати на його адаптацію, та як допомогти власникам покращити добробут тварини?

Відповідь:

Фактори, що впливають на адаптацію:

Високий рівень шуму та незвичні запахи можуть стати джерелом стресу для собак, що можуть сприймати їх як загрозу.

Обмеження простору для активних прогулянок та гри може погіршити психоемоційний стан.

Рекомендації:

Важливо створити постійну фізичну активність для собаки, забезпечуючи їй регулярні прогулянки та можливість для гри.

Використовувати методи соціалізації та поступового звикання до міського середовища.

Проведення поведінкових тренувань, щоб допомогти собаці адаптуватися до нових умов.

9. Вовк, якого врятували від браконьєрів, випускають у природний заповідник. Проте він уникає зграї та має труднощі з полюванням. Які адаптаційні механізми могли бути порушені, і чи є шанс на успішне повернення у природу?

Відповідь:

Порушення адаптаційних механізмів:

Вовк, який був тривалий час у неволі, може втратити навички полювання та соціалізацію з іншими членами зграї.

Втрата вміння правильно орієнтуватися в природному середовищі (пошук їжі, територіальна поведінка).

Можливі заходи:

Поступове введення вовка у зграю через спостереження за її поведінкою.

Тренування навичок полювання, можливо за допомогою спеціальних вольєрів або імітаційних умов.

Моніторинг стану вовка після випуску з використанням GPS-трекера.

10. Фермер зауважив, що влітку свині часто занурюються у болото, хоча для них передбачені навіси. Як цей феномен пов'язаний із механізмами адаптації та які ветеринарні рекомендації можна дати для комфорту тварин у спекотний період?

Відповідь:

Механізм адаптації до високих температур:

Свині не здатні до ефективного потовиділення через відсутність потових залоз на шкірі.

Вони використовують занурення в болото для охолодження тіла.

Рекомендації:

Забезпечити свиням доступ до водних місць для занурення та підтримання комфортної температури тіла.

Облаштування вентиляції та тіні в хлівах для зниження перегріву.

Надання охолоджувальних систем у літній період, якщо є така потреба.

Відповіді на контрольні запитання

1. Що таке адаптація та які її основні функції у тварин? Адаптація – це процес пристосування організмів до змін в умовах навколишнього середовища, який забезпечує їх виживання і нормальне функціонування. Основні функції адаптації:

✓ Виживання: Адаптація дозволяє тваринам переживати несприятливі умови, такі як зміна температури, доступу до води чи їжі.

✓ Підвищення ефективності життєдіяльності: Адаптація допомагає тваринам ефективно шукати їжу, захищатися від хижаків і забезпечувати виживання виду.

✓ Покращення конкурентоспроможності виду: Через адаптацію тварини стають краще пристосованими до специфічних умов середовища, що дозволяє їм конкурувати за ресурси.

2. Як змінюється будова тіла у тварин під час морфологічної адаптації?

Морфологічна адаптація включає зміни в будові тіла тварин, які дозволяють їм краще пристосуватися до умов середовища. Приклад:

✓ У водних тварин можуть розвиватися плавальні перетинки, що допомагають у пересуванні в воді.

✓ У тварин, що живуть в пустелях, часто зменшується розмір вух або їхня форма для зменшення тепловтрат.

✓ У хижих тварин можуть бути гострі зуби або кігті для захоплення здобичі.

✓ У деяких видів є спеціалізовані структури, наприклад, панцирі у черепах або голки у їжаків для захисту.

3. Яку роль відіграє камуфляж у виживанні різних видів тварин?

Камуфляж – це здатність тварини змінювати своє забарвлення або будову тіла, щоб злитися з навколишнім середовищем і уникнути уваги хижаків або здобичі. Камуфляж відіграє важливу роль у виживанні:

✓ Допомагає уникати хижаків, роблячи тварину непомітною на фоні природних елементів (наприклад, листя, піщані дюни).

✓ Сприяє успішному полюванню хижих тварин, даючи їм можливість наблизитися до здобичі без викриття.

4. Які фізіологічні механізми допомагають тваринам пережити екстремальні температури?

✓ Густий шерстяний покрив або підшкірний жир допомагають зберігати тепло у холодному кліматі.

✓ Метаболічні зміни: Деякі тварини знижують свою метаболічну активність в зимовий період (гібернація) або підвищують її в літній період для активного пошуку їжі.

✓ Зміни в кровообігу: Наприклад, вазоконстрикція (звуження судин) допомагає зберегти тепло в організмі, коли температура навколишнього середовища низька.

5. Як біохімічна адаптація може захистити тварину від хижаків?

Біохімічна адаптація включає вироблення тваринами хімічних речовин, які можуть бути використані для захисту від хижаків. Наприклад:

✓ Отрути: Деякі тварини, як змії або жаби, виділяють отруйні речовини для захисту від хижаків.

✓ Хімічні відлякувачі: Скунси виділяють неприємний запах як захист від загроз.

✓ Мімікрія: Деякі види тварин виробляють хімічні речовини, що імітують запахи небезпечних або отруйних тварин, щоб відлякати хижаків.

6. Чому міграції є важливою формою поведінкової адаптації?

Міграції – це важлива поведінкова адаптація, що дозволяє тваринам уникати несприятливих умов (наприклад, холодної зими або недостатку їжі). Міграція забезпечує:

✓ Доступ до більш сприятливих середовищ в інший сезон (наприклад, птахи мігрують в тепліші регіони на зиму).

✓ Збереження виду через доступ до більш багатих ресурсами територій для розмноження.

✓ Захист від хижаків шляхом пересування в нові місця.

7. Які труднощі виникають при зміні середовища проживання у диких тварин?

Зміна середовища проживання може призвести до:

✓ Стресу: Тварини можуть не адаптуватися до нових кліматичних умов, що впливає на їхнє фізіологічне та психологічне здоров'я.

✓ Порушення харчового ланцюга: Тваринам може бути важко знайти їжу або захист.

✓ Проблеми з розмноженням: Невідповідні умови можуть впливати на здатність до розмноження.

✓ Конкуренція з іншими видами: Тварини можуть мати труднощі через конкуренцію за ресурси з іншими видами.

8. Як ветеринарна медицина допомагає тваринам адаптуватися до нових кліматичних умов?

✓ Ветеринарна медична допомога включає корекцію раціону, що враховує нові кліматичні умови (забезпечення води, спеціальні корми для зимового періоду).

✓ Захист від хвороб: Ветеринари можуть призначити вакцинацію або профілактичне лікування від захворювань, які можуть виникнути через зміну умов.

- ✓ Зниження стресу: Проведення спеціальних процедур, таких як введення феромонів або корекція середовища утримання, щоб полегшити адаптацію.
- ✓ Моніторинг стану тварин через регулярні медичні огляди для оцінки ефективності адаптації.

9. Чому стрес вважається порушенням адаптації?

Стрес є порушенням нормальної адаптації, оскільки він виникає, коли тварина не може ефективно впоратися з умовами навколишнього середовища або внутрішніми змінами. При стресі спостерігається:

- ✓ Гормональні зміни (наприклад, підвищення рівня кортизолу), що можуть призвести до ослаблення імунітету і порушення фізіологічних функцій.

- ✓ Зниження фізіологічної ефективності: Стрес може знижувати здатність організму до адаптації і збільшувати сприйнятливість до хвороб.

10. Які методи використовують у ветеринарній практиці для зниження стресу у тварин?

Спеціальні корми: Існують корми, які допомагають зменшити рівень стресу, включаючи добавки, що сприяють заспокоєнню (наприклад, з додаванням феромонів або амінокислот).

Поведінкова корекція: Навчання тварин за допомогою позитивного підкріплення для зменшення стресу та тривожності.

Сенсорні методи: Використання феромонів або спеціальних запахів, які можуть допомогти тваринам почуватися в безпеці.

Фізична активність: Регулярні прогулянки та фізичні вправи допомагають зняти стрес у тварин.

Медикаментозне лікування: У разі необхідності ветеринари можуть призначати заспокійливі препарати для зниження стресу.

Можливі напрями дискусії:

1. Чи є адаптація безмежною? Чи можуть тварини адаптуватися до будь-яких умов, чи є межі пристосування?

Адаптація – це процес, що дозволяє тваринам пристосовуватися до змінюваних умов навколишнього середовища. Однак, ця здатність не є безмежною. Існують обмеження, пов'язані з фізіологічними та генетичними можливостями організму.

- ✓ Фізіологічні обмеження: Наприклад, деякі види тварин не можуть адаптуватися до екстремальних температур, високого рівня забруднення чи зміни харчового ланцюга, оскільки їхні організми не здатні змінювати метаболізм або біохімічні процеси в межах, необхідних для виживання.

- ✓ Генетичні обмеження: Зміни, що виникають внаслідок еволюції, відбуваються дуже повільно, тому у швидко змінюваних умовах багато видів не можуть адаптуватися достатньо швидко, щоб уникнути вимираючих факторів.

- ✓ Природні бар'єри: Деякі види не можуть переміщуватися в інші середовища через фізичні бар'єри (наприклад, океани, гори) або обмежену здатність змінювати свої звички та поведінку.

2. Етичні питання утримання диких тварин у неволі: Чи можуть зоопарки забезпечити належні умови для адаптації диких тварин, чи це завжди стресовий фактор?

Утримання диких тварин у неволі піднімає значні етичні питання, що стосуються їхнього благополуччя та природного поведінкового вираження:

✓ Зоопарки та інші природоохоронні установи намагаються створити середовище, яке максимально наближене до природного. Але в реальності не всі тварини можуть адаптуватися до таких умов через обмеження простору, зміни клімату чи відсутність природних хижаків або їжі.

✓ Стрес є одним з найбільших викликів для диких тварин у неволі. Когнітивний стрес, пов'язаний із обмеженням простору та зміною соціальних груп, може призвести до психічних та фізіологічних порушень. Наприклад, у великих ссавців (як слони, примати) часто спостерігаються стереотипні рухи та депресія через ненормальні умови утримання.

✓ Проте, зоопарки виконують важливу роль у збереженні видів, зокрема через програми розведення на межі вимирання. Вони також можуть виконувати освітні функції, підвищуючи обізнаність про диких тварин і важливість їхнього збереження.

3. Вплив глобального потепління на адаптаційні механізми тварин: Як зміни клімату впливають на види, що живуть у холодних та теплих регіонах?

Глобальне потепління створює серйозні виклики для адаптаційних механізмів тварин:

✓ Види холодних регіонів (наприклад, полярні ведмеді, моржі) стикаються з проблемою зменшення льодовиків та скорочення середовища для полювання або гніздування. З підвищенням температури зникають їхні звичні місця для відпочинку та розмноження.

✓ Види теплих регіонів також піддаються ризику, оскільки їхній середовище може ставати більш екстремальним (наприклад, збільшення посух та високих температур), що призводить до недостатності води або їжі, що обмежує здатність до виживання.

✓ Міграційні маршрути можуть бути змінені, що викликає проблеми у пошуку їжі, місць для розмноження або зменшує території, на яких тварини можуть перебувати.

✓ Генетичні адаптації можуть відбуватися дуже повільно, і багато видів не встигають пристосуватися до таких швидких змін.

4. Штучний добір vs природна адаптація: Чи є селекційне виведення нових порід тварин формою адаптації, чи це призводить до послаблення природних механізмів виживання?

Штучний добір (селекція) – це процес, при якому людина свідомо вибирає тварин для розмноження, зокрема для певних характеристик (наприклад, швидкість, розмір, поведінкові ознаки). Хоча селекція може бути корисною для людських потреб (наприклад, у сільському господарстві чи кінології), вона має свої обмеження та потенційні небезпеки:

✓ Позитивний аспект: Штучний добір дозволяє швидко отримувати бажані характеристики (наприклад, високопродуктивні породи сільськогосподарських тварин).

✓ Негативний аспект: Штучний добір може зменшити генетичну різноманітність, що робить породи більш уразливими до хвороб або екстремальних кліматичних змін.

✓ Природна адаптація, навпаки, є результатом еволюційного процесу, що забезпечує види механізмами виживання у відповідних умовах. Природні адаптації часто включають складні взаємозв'язки між екологією, генетикою та фізіологією.

5. Можливість біотехнологічного покращення адаптаційних властивостей тварин: Чи варто використовувати генно-інженерні методи для покращення адаптації тварин до нових кліматичних умов?

Генно-інженерні методи дозволяють науковцям вводити в геном тварин зміни, які теоретично можуть допомогти їм адаптуватися до нових умов. Наприклад: Генетична модифікація може сприяти створенню тварин, стійких до екстремальних температур або шкідливих умов навколишнього середовища. Однак, це викликає етичні питання щодо можливих довгострокових наслідків таких втручань, зокрема щодо здоров'я тварин або потенційної небезпеки для екосистем. Також є побоювання, що такі зміни можуть порушити природний баланс і привести до неочікуваних наслідків. Крім того, генетична модифікація тварин може бути дорогим та складним процесом, що потребує ретельних досліджень і контролю.

Тема залишається спірною, і важливо ретельно зважити потенційні переваги та ризики, перш ніж приймати рішення щодо біотехнологічного втручання в природу.

Розділ 6 ВАДИ ПОВЕДІНКИ У ТВАРИН

Вступ

Поведінка тварин є результатом складної взаємодії генетичних, фізіологічних, соціальних та екологічних факторів. У природному середовищі певні відхилення в поведінці можуть не мати критичних наслідків, проте в умовах утримання людиною вони можуть призводити до серйозних проблем у взаємодії з власниками та навколишнім середовищем. Вади поведінки у тварин не лише ускладнюють їхнє життя, але й можуть становити загрозу для здоров'я самих тварин, інших тварин або людей.

Знання про поведінкові розлади є важливими для ветеринарних фахівців, оскільки вони дозволяють своєчасно виявляти, діагностувати та коригувати відхилення. Успішна робота з проблемною поведінкою потребує комплексного підходу, який включає аналіз генетичних та фізіологічних аспектів, оцінку середовища утримання та розробку індивідуальних методів корекції.

У цьому розділі буде розглянуто основні поняття поведінкових вад у тварин, їхню класифікацію, причини виникнення, методи діагностики та підходи до корекції. Особливу увагу буде приділено ролі ветеринарного лікаря у консультуванні власників та розробці ефективних стратегій для покращення поведінки тварин. Розуміння цих аспектів є необхідним для забезпечення якісного догляду за тваринами та їхньої гармонійної інтеграції в людське середовище.

6.1. ПОНЯТТЯ ВАД ПОВЕДІНКИ У ТВАРИН

6.1.1. Визначення поведінкових розладів

Поведінкові розлади у тварин – це відхилення від нормальної поведінки, які ускладнюють їхню взаємодію з навколишнім середовищем, іншими тваринами або людьми. Такі розлади можуть проявлятися у вигляді агресії, фобій, obsesивно-компульсивних дій, деструктивної поведінки, проблем із соціалізацією чи екскреторними функціями.

Нормальна поведінка тварини формується під впливом генетичних, фізіологічних і соціальних факторів. Вона визначає, як тварина пристосовується до умов життя, реагує на подразники та забезпечує свої біологічні потреби. Відхилення від цієї поведінки можуть бути тимчасовими, якщо вони виникли у відповідь на короткочасний стрес, або хронічними, що вказує на серйознішу проблему.

Основними критеріями поведінкових розладів є:

Неадекватність – поведінка не відповідає ситуації, наприклад, надмірна агресія без очевидної загрози.

Компульсивність – повторювані дії, які не мають чіткої функції (ходіння по колу, надмірне вилизування).

Деструктивність – руйнування предметів, самоушкодження або загроза іншим тваринам і людям.

Поведінкові розлади можуть мати різні причини, включаючи генетичні схильності, фізіологічні зміни, неналежні умови утримання або помилки виховання. Важливу роль у корекції таких проблем відіграє ветеринарний лікар, який оцінює загальний стан тварини та допомагає власникам знайти ефективні методи корекції.

6.1.2. Критерії визначення патологічної поведінки

Поведінкові розлади у тварин можуть варіюватися за проявами та ступенем вираженості. Визначення того, чи є певна поведінка патологічною, базується на трьох ключових критеріях: частоті та інтенсивності, тривалості проблемної поведінки та її взаємозв'язку з фізіологічним станом тварини.

Частота та інтенсивність. Оцінка поведінки включає аналіз того, наскільки часто вона проявляється та з якою силою. Наприклад, легке гарчання собаки в ситуації дискомфорту може вважатися нормальною реакцією, тоді як постійне безпричинне гарчання або напади агресії без явного подразника можуть вказувати на поведінковий розлад.

Ознаки патологічної поведінки за цим критерієм:

✓ Дії, які відбуваються надто часто або майже безперервно (наприклад, компульсивне вилизування, постійне ходіння по колу).

✓ Надмірна інтенсивність реакції, що не відповідає ситуації (наприклад, панічна реакція на незначний шум або агресія при спробі погладити тварину).

Тривалість проблемної поведінки. Якщо певні зміни в поведінці спостерігаються протягом короткого періоду та є реакцією на стресовий фактор (наприклад, переїзд, поява нового члена родини), це не обов'язково свідчить про розлад. Однак, якщо поведінкові проблеми зберігаються тривалий час (тижні або місяці) без покращення або навіть загострюються, це є підставою для діагностики патологічної поведінки.

До тривалої патологічної поведінки належать:

✓ Хронічна фобія – страх, що не зникає навіть після усунення подразника.

✓ Порушення екскреторної поведінки – регулярне справляння потреби у непризначених місцях, незважаючи на нормальні умови утримання.

✓ Деструктивні дії – постійне гризіння меблів або самоушкодження, що триває навіть у відсутність стресового фактора.

Взаємозв'язок із фізіологічним станом тварини. Фізичний стан тварини має значний вплив на її поведінку. Деякі патологічні прояви можуть бути пов'язані з болем, гормональними порушеннями або неврологічними розладами. Наприклад, кіт, який почав мітити територію, може страждати від сечокам'яної хвороби, а собака, що проявляє агресію, може відчувати хронічний біль у суглобах.

Фізіологічні чинники патологічної поведінки можуть включати:

✓ Біль або дискомфорт – раптовий прояв агресії або уникнення контакту через приховані захворювання.

✓ Гормональні зміни – вплив статевих гормонів на поведінку (наприклад, надмірна статева активність або агресія).

✓ Неврологічні розлади – епілепсія, дегенеративні захворювання нервової системи можуть викликати компульсивну або дезорієнтовану поведінку.

У ветеринарній практиці комплексний підхід до оцінки поведінки включає аналіз усіх трьох критеріїв. Якщо поведінкові зміни є тривалими, інтенсивними та не піддаються корекції без виявлення медичної причини, слід звернутися до спеціалістів – ветеринарного лікаря або зоопсихолога.

6.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПОВЕДІНКОВИХ РОЗЛАДІВ

6.2.1. Агресивна поведінка

Агресія у тварин виконує важливі фізіологічні функції, які забезпечують їхнє виживання та пристосування до умов середовища. Однією з ключових ролей агресії є регуляція ієрархії та структури соціальних груп. Завдяки агресивній поведінці встановлюються домінантно-підлеглі відносини, що зменшує кількість конфліктів у групі, оскільки тварини швидко розпізнають лідерів і підпорядковуються їм. Це сприяє стабільності у спільноті та запобігає частим сутичкам. Важливу фізіологічною функцією агресії є захист території. За її допомогою тварини відстоюють свої володіння, де знаходяться ресурси, необхідні для життя, такі як їжа, вода та укриття. Територіальна агресія часто супроводжується ритуальними демонстраціями, які дають змогу уникнути фізичних зіткнень. Крім того, агресія виконує функцію конкуренції за ресурси. Завдяки агресивній поведінці тварини отримують перевагу у доступі до їжі, партнерів для розмноження або інших важливих ресурсів. Не менш значущою є захисна функція агресії: батьки, особливо самки, проявляють агресивну поведінку для захисту свого потомства від хижаків чи конкурентів.

Фізіологічно агресивна поведінка тісно пов'язана з гормональною регуляцією. Зокрема, тестостерон сприяє підвищенню рівня агресії, особливо у самців під час шлюбного періоду. Кортизол також може посилювати агресію як реакцію на стрес чи небезпеку. Нейромедіатори, такі як серотонін і дофамін, відіграють важливу роль у регуляції агресивних реакцій.

У сукупності агресія виконує адаптивну роль у виживанні, дозволяючи тваринам захищати себе від хижаків, реагувати на загрози та пристосовуватися до мінливих умов середовища.

Таким чином, агресія є невід'ємною складовою поведінки тварин, яка забезпечує їхній фізіологічний баланс, соціальний порядок і виживання. Хоча агресія часто сприймається як негативна риса, в природному середовищі вона відіграє ключову роль у підтриманні гармонії як всередині видів, так і між ними.

Агресивна поведінка у тварин – це прояви ворожих або загрозованих дій, спрямованих на людей, інших тварин або неживі об'єкти. Вона може бути природною реакцією на певні подразники або ж свідчити про серйозні поведінкові порушення. Агресія може мати різні форми, причини та наслідки, тому її важливо правильно класифікувати для ефективної корекції.

Захисна агресія (страх, стрес, самозахист). Захисна агресія виникає як відповідь на реальну або уявну загрозу. Це може бути реакція на сильний стрес, страх перед новими ситуаціями або необхідність самозахисту.

Ознаки захисної агресії:

✓ Тварина стискає вуха, підгинає хвіст, відходить назад, але може атакувати, якщо загроза триває.

✓ Спостерігається тремтіння, зміни у вокалізації (гарчання, шипіння, скавчання).

✓ Укуси або інші агресивні дії найчастіше спрямовані на усунення загрози, а не на домінування.

✓ Приклади:

✓ Кішка, що шипить і дряпається при спробі взяти її на руки.

✓ Собака, що гарчить на ветеринара під час огляду через страх.

Домінантна агресія. Цей тип агресії пов'язаний із прагненням тварини встановити або підтримати лідерство у соціальній групі. Найчастіше зустрічається у собак, коней та інших соціальних видів.

Ознаки доміантної агресії:

✓ Тварина піднімає голову, напружує тіло, ставить вуха вперед.

✓ Використовує фізичні дії для контролю: штовхає, гризе, притискає противника до землі.

✓ Гарчання, ричання або шипіння можуть супроводжувати такі прояви.

✓ Приклади:

✓ Собака, який гарчить або кусає власника, якщо той намагається забрати його іграшку.

✓ Кінь, що намагається вдарити задньою ногою, коли до нього підходять інші тварини.

Агресія, пов'язана з болем або хворобою. Хвороби та біль можуть суттєво впливати на поведінку тварини, викликаючи несподівану агресію навіть у раніше спокійних особин.

Ознаки:

✓ Агресія проявляється при дотику до болючої зони або в процесі лікування.

✓ Тварина може різко реагувати навіть на лагідні дії власника.

✓ Можливе поєднання агресії з апатією, втратою апетиту або іншими симптомами захворювання.

✓ Приклади:

✓ Собака, що гарчить або кусає при спробі доторкнутися до його хворої лапи.

✓ Кішка, яка різко шипить та дряпається через хворобу суглобів.

Міжвидова та внутрішньовидова агресія. Тварини можуть проявляти агресію як до особин свого виду (внутрішньовидова агресія), так і до інших тварин (міжвидова агресія).

Внутрішньовидова агресія:

✓ Боротьба за територію або ієрархію у групі.

✓ Агресія між самцями під час гону.

✓ Напади на слабших або нових особин у групі.

Приклад: два коти, що б'ються за територію у будинку.

Міжвидова агресія:

- ✓ Реакція на природних хижаків або конкурентів.
- ✓ Напади на дрібних домашніх тварин (кішки, гризуни, птахи).
- ✓ Агресія по відношенню до людини, якщо тварина відчуває загрозу.

Приклад: собака, який нападає на незнайомих котів у дворі.

Інші види агресії. Окрім вищезгаданих типів, існують й інші форми агресивної поведінки:

✓ Материнська агресія – проявляється у самок під час догляду за потомством, особливо при спробі людини чи іншої тварини наблизитися до дитинчат.

✓ Ігрова агресія – зустрічається у молодих тварин, які можуть кусати або дряпати під час гри, але при цьому не проявляють справжньої ворожості.

✓ Фрустраційна агресія – виникає, коли тварина не може досягти бажаної мети (наприклад, собака, що гарчить і кидається на повідку, бачачи іншу тварину).

✓ Перенаправлена агресія – тварина спрямовує свою агресію не на першопричину роздратування, а на інший об'єкт (наприклад, кіт, якого злякав шум, нападає на іншого kota у будинку).

Агресивна поведінка у тварин має різноманітні причини, і для її корекції необхідно правильно визначити тип агресії та фактори, що її провокують. Ветеринарні лікарі та зоопсихологи відіграють ключову роль у діагностиці та розробці ефективних методів корекції агресивної поведінки.

6.2.2. Фобії та тривожні розлади

Фобії та тривожні розлади є поширеними поведінковими порушеннями у домашніх і сільськогосподарських тварин. Вони проявляються у вигляді надмірної, неконтрольованої реакції на певні подразники або ситуації, що можуть бути пов'язані з минулим досвідом, генетичною схильністю чи недостатньою соціалізацією.

Шумова фобія (грім, феєрверки). Шумова фобія – це сильний, ірраціональний страх перед гучними звуками, такими як грім, феєрверки, постріли або навіть побутові шуми (пилосос, будівельні інструменти).

Ознаки шумової фобії:

- ✓ Тварина намагається втекти або сховатися при раптовому гучному звуці.
- ✓ Спостерігається тремтіння, слинотеча, прискорене дихання.
- ✓ Виявляється деструктивна поведінка (наприклад, собака може дряпати двері або гризти меблі, намагаючись втекти).

✓ Виникає неконтрольоване сечовипускання або дефекація через страх.

Причини:

- ✓ Вроджена чутливість до гучних звуків.
- ✓ Відсутність звикання до шумів у ранньому віці.
- ✓ Попередній негативний досвід (наприклад, тварина могла опинитися на вулиці під час грози).

Приклад: Собака, який панічно тікає і ховається під меблями під час грози або новорічного феєрверку.

Тривога розлуки. Тривога розлуки виникає у тварин, які надмірно прив'язані до власника або членів сім'ї та не можуть спокійно переносити самотність. Це одна з найбільш проблемних поведінкових вад, яка часто зустрічається у собак, котів та навіть деяких видів птахів (наприклад, папуг).

Ознаки тривоги розлуки:

✓ Деструктивна поведінка (гризіння меблів, подряпини на дверях) при відсутності власника.

✓ Надмірне вокалізування (гавкіт, скиглення, нявчання).

✓ Втрата апетиту або відмова від води під час розлуки.

✓ Підвищене збудження або, навпаки, апатія перед виходом власника з дому.

✓ Неконтрольоване сечовипускання або дефекація при стресі.

Причини:

✓ Недостатня соціалізація у ранньому віці.

✓ Надмірна прив'язаність до власника через неправильне виховання.

✓ Пережитий стрес (наприклад, зміна власника або переїзд).

Приклад: Собака, який виє та нищить предмети в будинку щоразу, коли власник залишає його на кілька годин.

Фобії, пов'язані з попереднім негативним досвідом. Цей вид фобій розвивається у тварин, які пережили стресову або травматичну ситуацію. Вони можуть боятися певних предметів, людей, місць або навіть конкретних дій через асоціацію з попереднім негативним досвідом.

Ознаки:

✓ Відмова підходити до певних місць або предметів.

✓ Тварина може завмирати, ховатися або проявляти агресію у відповідь на подразник.

✓ Надмірне збудження, слинотеча, тремтіння або спроби втечі.

Причини:

✓ Фізичне покарання або жорстоке поводження з боку людей.

✓ Болісні медичні процедури, після яких тварина починає боятися ветеринарів або клінік.

✓ Напади з боку інших тварин (наприклад, собака, якого покусав інший собака, може надалі боятися зустрічей з незнайомими псами).

Приклад: Кінь, якого били під час тренувань, може панічно реагувати на підняту руку або навіть на звук хлиста.

Фобії та тривожні розлади можуть суттєво погіршувати якість життя тварини та її власника. Для їх корекції використовуються методи поведінкової терапії, десенсибілізації, позитивного підкріплення, а в тяжких випадках – фармакологічна підтримка за призначенням ветеринарного лікаря.

6.2.3. Обсесивно-компульсивні розлади

Обсесивно-компульсивні розлади (ОКР) у тварин – це повторювані, стереотипні дії, які не мають очевидної мети, але виконуються з нав'язливою

регулярністю. Такі поведінкові порушення можуть свідчити про високий рівень стресу, нудьги, фрустрації або медичні проблеми. ОКР можуть призводити до самоушкодження, порушення соціальної взаємодії та зниження якості життя тварини.

Надмірне вилизування (акральний дерматит). Надмірне вилизування – один із найпоширеніших проявів ОКР, який часто призводить до акрального дерматиту (хронічного подразнення та пошкодження шкіри через часте вилизування).

Ознаки:

✓ Локальне подразнення або випадіння шерсті на кінцівках, животі або боках.

✓ Почервоніння, виразки або потовщення шкіри через постійне подразнення.

✓ Вилизування триває навіть у відсутності очевидного подразника (рани, болю, свербіжу).

Причини:

✓ Стрес або тривожність (наприклад, через зміну середовища, розлуку з власником).

✓ Брак фізичного чи розумового навантаження.

✓ Медичні проблеми (шкірні алергії, паразити, гормональні порушення).

Приклад: Собака, який постійно вилизує передню лапу до утворення ран, навіть після загоєння.

Хапання за хвіст, постійне облизування. Деякі тварини нав'язливо кусають або ганяються за своїм хвостом, що може свідчити про компульсивний розлад.

Ознаки:

✓ Собака або кішка постійно переслідує власний хвіст.

✓ Гризе або кусає хвіст, навіть якщо немає подразників (наприклад, бліх).

✓ Облизування певної ділянки тіла без явної причини.

Причини:

✓ Стрес, недостатня соціалізація, монотонне середовище.

✓ Генетична схильність (наприклад, добермани схильні до такого типу поведінки).

✓ Неврологічні порушення або подразнення (наприклад, хвороби хребта).

Приклад: Доберман, який кожного дня ганяється за власним хвостом, не реагуючи на зовнішні подразники.

Патологічна ходьба по колу. Деякі тварини схильні до безперервної ходьби по одному маршруту, найчастіше по колу або уздовж загороди.

Ознаки:

✓ Тварина багаторазово ходить по колу або вздовж клітки, вольєра.

✓ Не реагує на зовнішні подразники під час цього процесу.

✓ Може виникати внаслідок нудьги або неврологічних порушень.

Причини:

- ✓ Дефіцит стимуляції (часто спостерігається у зоопаркових або службових тварин).
- ✓ Обмежене середовище (тварина довго перебуває в замкнутому просторі).
- ✓ Медичні причини (пошкодження мозку, проблеми з вестибулярним апаратом).

Приклад: Ведмідь у зоопарку, який постійно ходить одним і тим самим маршрутом, не звертаючи уваги на відвідувачів.

Інші obsесивно-компульсивні розлади. До інших форм ОКР належать:

- ✓ Нав'язливе переслідування тіней або світла. Деякі собаки або кішки можуть годинами намагатися впіймати відблиски або власну тінь.
- ✓ Комппульсивне гризіння предметів. Тварини можуть руйнувати меблі, дрти або власну підстилку без видимої потреби.
- ✓ Постійне хитання головою або розгойдування тіла. Характерне для деяких порід собак і коней, особливо тих, що довго перебувають у стресовому середовищі.
- ✓ Надмірне копання або риття. Деякі собаки постійно риють землю або підстилку, навіть коли це не пов'язано з природною поведінкою.

Obsесивно-компульсивні розлади потребують комплексного підходу до діагностики та корекції. Необхідно враховувати як поведінкові, так і медичні фактори, що можуть спричинити ОКР. Ефективне лікування включає зміну умов утримання, поведінкову терапію, а в тяжких випадках – фармакологічну підтримку під контролем ветеринарного лікаря.

6.2.4. Страх та уникнення соціальних контактів

Страх та уникнення соціальних контактів – це розлади поведінки, що проявляються в униканні взаємодії з іншими тваринами чи людьми. Вони можуть бути наслідком недостатньої соціалізації, негативного досвіду або спадкової схильності. Такі розлади часто ускладнюють адаптацію тварин до життя в сім'ї чи колективі, а також можуть супроводжуватися агресивною або деструктивною поведінкою.

Соціальна депривація (нестача соціалізації). Соціальна депривація – це стан, що виникає, коли тварина не має достатньої взаємодії з представниками свого виду або з людьми в критичні періоди розвитку.

Ознаки:

- ✓ Тварина уникає контактів з іншими тваринами або людьми.
- ✓ Відсутність типових соціальних навичок (наприклад, собака не розуміє сигналів інших собак).
- ✓ Надмірна лякливність, панічна реакція на нові подразники.
- ✓ Небажання гратися або досліджувати нове середовище.

Причини:

- ✓ Раннє відлучення від матері або тривале утримання у відокремленому середовищі.

- ✓ Відсутність соціалізації у молодому віці.
- ✓ Невідповідні умови утримання (життя в тісному приміщенні, рідкісні контакти з іншими тваринами).

Приклад: Кошеня, яке виросло без контакту з людьми, може не визнавати їх і виявляти панічну реакцію при спробі взаємодії.

Страх перед людьми чи іншими тваринами. Деякі тварини можуть відчувати сильний страх перед незнайомими людьми або навіть членами власної родини. Також поширений страх перед іншими тваринами, особливо якщо тварина має негативний досвід взаємодії.

Ознаки:

- ✓ Ховається або намагається втекти при появі людей чи інших тварин.
- ✓ Демонструє «завмерлу» поведінку (застигає на місці, не реагує на подразники).
- ✓ Тремтіння, слинотеча, прискорене дихання при наближенні людини або тварини.
- ✓ Захисна агресія як відповідь на спроби контакту.

Причини:

- ✓ Травматичний досвід (насильство, покарання, напади інших тварин).
- ✓ Генетична схильність (наприклад, деякі породи собак мають більшу лякливність).
- ✓ Відсутність раннього контакту з людьми або іншими тваринами.

Приклад: Собака, який виріс на вулиці, може боятися людей та проявляти агресію при спробі наблизитися до нього.

Уникнення фізичного контакту. Деякі тварини уникають будь-якого фізичного контакту, навіть з власниками. Це може бути наслідком страху, болю або загальної недовіри до людей.

Ознаки:

- ✓ Тварина відступає або тікає при спробі доторкнутися до неї.
- ✓ Не дозволяє брати себе на руки або гладити.
- ✓ Виявляє напруженість або агресію при будь-якому контакті.
- ✓ Може шукати контакт з власником, але одразу тікати при спробі торкнутися її.

Причини:

- ✓ Негативний досвід (фізичні покарання, медичні процедури, асоціація дотику з болем).
- ✓ Генетична схильність до недовіри.
- ✓ Захворювання або біль, що роблять контакт неприємним.

Приклад: Кіт, який отримав травму, може уникати дотиків, навіть якщо раніше був ласкавим.

Таким чином, страх та уникнення соціальних контактів можуть значно ускладнити взаємодію тварини з людьми та її соціалізацію. Такі поведінкові

порушення потребують терплячої корекції, поступової соціалізації та, в деяких випадках, консультації зоопсихолога або ветеринара.

6.2.5. Деструктивна поведінка

Деструктивна поведінка – це форма поведінкового розладу, яка проявляється в пошкодженні предметів, порушенні звичного розпорядку дня або загрозі для оточення. Така поведінка часто є наслідком стресу, нудьги, надлишкової енергії чи медичних проблем.

Руйнування предметів (гризіння меблів, риття ям). Гризіння, дряпання або розкопування можуть бути природними інстинктивними діями тварин, але якщо вони стають нав'язливими або надмірними, це може свідчити про поведінковий розлад.

Ознаки:

- ✓ Собака або кішка гризе меблі, дроти, взуття без очевидної потреби.
- ✓ Тварина рие ями у дворі, знищує підстилки, роздирає оббивку меблів.
- ✓ Руйнування відбувається навіть у присутності власника або одразу після його відходу.

Причини:

- ✓ Надлишок енергії та недостатня фізична активність.
- ✓ Тривога розлуки (особливо у собак).
- ✓ Нестача іграшок або інших способів реалізації природної потреби жувати чи дряпати.

- ✓ Стрес, страх або нервозність.

Приклад: Молодий лабрадор, залишений на кілька годин сам удома, розгриз меблі через брак активності та уваги.

Порушення режиму сну (нічний гавкіт, безсоння). Порушення сну можуть впливати як на саму тварину, так і на її власників, спричиняючи стрес і втому.

Ознаки:

- ✓ Тварина активна вночі, безпричинно гавкає або нявчить.
- ✓ Постійне пересування по дому в нічний час.
- ✓ Відмова спати у визначеному місці, часті пробудження.

Причини:

- ✓ Нудьга або надмірна активність протягом дня.
- ✓ Біль або дискомфорт (артрит, травми, хвороби).
- ✓ Порушення циркадних ритмів (особливо у старих тварин).
- ✓ Страх або занепокоєння (реакція на звуки, самотність).

Приклад: Кіт, який вдень спить, а вночі голосно нявчить і бігає по квартирі, заважаючи власникам спати.

Полювання на власників або інших домашніх тварин. Інстинктивна хижацька поведінка може стати проблемою, якщо тварина починає нападати на людей або інших тварин у домі.

Ознаки:

✓ Собака або кішка раптово атакує власника, кусає або дряпає його без провокації.

✓ Полювання на дрібних домашніх тварин (гризунів, птахів, котів).

✓ Погоня за дітьми або іншими членами сім'ї.

Причини:

✓ Надлишкова енергія та відсутність належного фізичного навантаження.

✓ Генетична схильність до мисливської поведінки (наприклад, у хортів).

✓ Відсутність соціалізації та правильного виховання.

✓ Прояви стресу або невдоволення.

Приклад: Кішка, яка несподівано стрибає на ноги власника та кусає їх, іноді через гру, а іноді через подразнення.

Інші види деструктивної поведінки.

✓ Розкидання їжі та води. Деякі тварини можуть постійно перевертати миски з їжею або водою, розбризкуючи їх навколо.

✓ Постійне копання в наповнювачі лотка. Кішки можуть копати і розкидати наповнювач не тільки для заковування, а й через стрес або гру.

✓ Надмірне розгрібання постелі. Деякі собаки або кішки можуть постійно рити й знищувати свою підстилку.

✓ Руйнування дверей або вікон. Тварини, які страждають від тривоги розлуки, можуть намагатися вирватися з приміщення, гризучи двері або віконні рами.

Отже, деструктивна поведінка може мати різні причини – від нудьги до серйозних емоційних чи медичних проблем. Її корекція передбачає усунення основних факторів, які провокують таку поведінку, а також використання методів навчання, фізичних та ментальних навантажень, а в окремих випадках – консультацію з ветеринаром або зоопсихологом.

6.2.6. Проблеми з екскреторною поведінкою

Проблеми з екскреторною поведінкою включають порушення нормального справляння природних потреб, що можуть виникати як у здорових тварин, так і внаслідок фізіологічних чи психологічних розладів. Вони часто є джерелом конфліктів між власниками та їхніми улюбленицями та можуть вимагати як поведінкової, так і ветеринарної корекції.

Справляння потреби у непризначених місцях. Тварини можуть почати випорожнюватися в неприйнятних місцях, навіть якщо вони були привчені до туалету. Це може свідчити про стрес, хворобу, проблеми у відносинах із власником або некомфортні умови для виконання екскреторних функцій.

Ознаки:

✓ Тварина регулярно випорожнюється поза межами лотка або спеціально відведеного місця.

✓ Випорожнення можуть відбуватися на ліжку, килимі або біля дверей.

- ✓ Відсутність чіткої схеми випорожнень (хаотичність, непередбачуваність).

Причини:

- ✓ Стресові фактори (переїзд, зміна розпорядку дня, поява нових тварин або людей у будинку).

- ✓ Брудний або непривабливий туалет (непідходящий наповнювач, запах, розташування).

- ✓ Хвороби сечостатевої системи або шлунково-кишкового тракту.

- ✓ Старіння або когнітивні порушення у літніх тварин.

Приклад: Кішка, яка завжди користувалася лотком, почала випорожнюватися на дивані після появи нового kota в будинку.

Маркування території – це природна поведінка багатьох тварин, особливо котів і собак, але вона може стати проблемною, якщо маркування відбувається всередині житла.

Ознаки:

- ✓ Тварина підіймає лапу або бризкає сечею на вертикальні поверхні (стіни, меблі, двері).

- ✓ Маркування відбувається переважно в певних місцях, особливо на межах території.

- ✓ Часто спостерігається у некастрованих самців, але може бути і в самок.

Причини:

- ✓ Інстинктивне закріплення території.

- ✓ Реакція на появу інших тварин у домі або навіть за вікном.

- ✓ Стрес і невпевненість (особливо у тварин, які почувалися загрозами).

- ✓ Гормональний вплив (відсутність стерилізації/кастрації).

Приклад: Кіт почав мітити кути квартири після того, як власник приніс додому нового цуценя.

Нетримання сечі або дефекація через стрес. Нетримання або раптове справляння потреби може бути неусвідомленою реакцією на страх, тривогу або фізіологічні проблеми.

Ознаки:

- ✓ Тварина несподівано випускає сечу або кал, навіть у знайомому середовищі.

- ✓ Нетипова поведінка перед випорожненням (тремтіння, паніка, зміна постави).

- ✓ Відсутність контролю над процесом.

Причини:

- ✓ Гострий стрес або переляк (гучні звуки, конфлікти, раптові зміни обстановки).

- ✓ Неврологічні або вікові захворювання (зниження тону м'язів, порушення роботи спинного мозку).

- ✓ Ускладнення після стерилізації або операцій.

Приклад: Собака, злякавшись грози, зненацька справив потребу на підлогу, хоча зазвичай цього не робить.

Таким чином, проблеми з екскреторною поведінкою можуть мати як поведінкове, так і фізіологічне підґрунтя. Їх корекція потребує комплексного підходу: усунення стресових чинників, перевірки медичних причин, створення комфортних умов для випорожнення та, у разі потреби, застосування поведінкових методів і ветеринарного лікування.

6.2.7. Репродуктивні порушення поведінки

Репродуктивні порушення поведінки можуть виникати через фізіологічні або психологічні фактори і значно впливати на здоров'я та добробут тварини, а також на її взаємодію з власником. Вони можуть проявлятися в надмірній статевій активності, патологічній турботі про потомство або навіть у канібалізмі. Правильна діагностика та корекція таких розладів є важливим аспектом у ветеринарній практиці.

Надмірна статева активність – це ситуація, коли тварина проявляє незвичну або надмірну зацікавленість у сексуальних актах, що може включати часті спроби парування або безплідні спроби з'єднання з іншими тваринами.

Ознаки:

- ✓ Часті спроби парування навіть у неподходящих умовах.
- ✓ Невгамовне сексуальне бажання, яке призводить до постійного прояву статевої активності.
- ✓ Для самців може бути характерне агресивне ставлення до інших самців або тварин іншого виду.

Причини:

- ✓ Гормональні порушення (неконтрольоване вироблення статевих гормонів).
- ✓ Відсутність стерилізації або кастрації.
- ✓ Генетична схильність до підвищеної статевої активності у деяких порід.
- ✓ Стрес або брак уваги.

Приклад: Собака, яка не стерилізована, постійно намагається знайти пару, навіть у ситуаціях, коли це неможливо або недоречно, що призводить до фізичного та емоційного виснаження.

Патологічна турбота про потомство включає надмірну або неправильну турботу про малюків, яка може включати занадто агресивне чи тривожне охоронювання, відмову від корму чи інші проблеми. Це може бути як наслідком стресу або неввірно сформованих інстинктів, так і через фізіологічні розлади у матері.

Ознаки:

- ✓ Тварина надмірно охороняє потомство, навіть коли це не є необхідним.
- ✓ Тривожність і агресивність щодо людей або інших тварин, які наближаються до дитинчат.

- ✓ Відмова від корму або надмірна тривога щодо своїх малят.
- ✓ Випадкове ушкодження або навіть загибель потомства через надмірну турботу.

Причини:

- ✓ Генетичні порушення або гормональні дисбаланси.
- ✓ Тривога, пов'язана з новими умовами чи соціальними стосунками.
- ✓ Попередні травми або стрес, пов'язаний з народженням.
- ✓ Молочна недостатність або інші медичні проблеми.

Приклад: Кішка відмовляється покидати своє кошеня, навіть коли воно виглядає здоровим, і може проявляти агресію до людей, намагаючись захистити малюка навіть після того, як він вже виріс.

Канібалізм у деяких видів. Канібалізм у тварин може виникати як в природних умовах, так і в умовах утримання. Це патологічна поведінка, коли тварина вживає м'ясо своїх родичів, іноді навіть своїх нащадків.

Ознаки:

- ✓ Собаки, коти або інші тварини починають з'їдати своїх малюків або молодих особин.
- ✓ Тварина проявляє агресію до своїх родичів, намагаючись їх убити.
- ✓ Травми та пошкодження на тілі малюків через напад дорослих.

Причини:

- ✓ Недостатня їжа або стрес в умовах утримання.
- ✓ Порушення в психіці матері через стрес, що викликає канібалізм.
- ✓ Хвороби, які впливають на поведінку (наприклад, хвороби головного мозку або психічні розлади).
- ✓ Генетична схильність до канібалізму в певних видах тварин (наприклад, у деяких пацюків, свиней або курей).

Приклад: У свійських свиней спостерігається канібалізм, коли частина з них починає поїдати новонароджених поросят через обмежені ресурси або стресові фактори в середовищі утримання.

Інші види порушення репродуктивної поведінки. До інших видів порушення репродуктивної поведінки можна віднести:

- ✓ Гіперсексуальність у молодих тварин, що може бути результатом раннього статевого дозрівання, порушення гормонального фону або неправильного виховання.
- ✓ Невірна прив'язаність до інших видів, коли тварина проявляє сексуальне або агресивне бажання щодо тварин інших видів.
- ✓ Інстинктивне відмовлення від потомства, коли тварина не хоче або не може піклуватися про своїх нащадків через відсутність материнського інстинкту або медичні проблеми.

Таким чином, репродуктивні порушення поведінки є складною групою розладів, що потребують уважного підходу до діагностики та корекції. Ветеринарний лікар має оцінити фізіологічний та психологічний стан тварини,

враховувати її вік, умови утримання та здоров'я, аби надати належну допомогу та зменшити ймовірність виникнення подібних порушень у майбутньому.

6.3. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ВАД ПОВЕДІНКИ

6.3.1. Генетичні фактори

Генетичні фактори відіграють важливу роль у формуванні поведінкових особливостей тварин. Спадковість визначає певні схильності до розвитку певних поведінкових реакцій, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на взаємодію тварини з навколишнім середовищем та її здатність адаптуватися до різних умов. Генетичні фактори можуть сприяти розвитку вад поведінки як у дорослих тварин, так і у щенят чи кошенят, ще до їх народження.

Спадковість поведінкових особливостей. Кожен індивідум має певну генетичну програму, яка визначає його поведінкові реакції на навколишній світ. Спадкові особливості можуть включати схильність до агресії, тривожності, страху, надмірної активності або соціальної депривації. У разі, коли в родині чи у породі вже спостерігаються подібні проблеми, існує підвищений ризик їх передачі потомству.

Ознаки:

✓ Якщо батьки або близькі родичі тварини демонструють певні патології поведінки (наприклад, агресія або соціальна депривація), це може бути сигналом того, що й у нащадків можуть проявлятися подібні риси.

✓ Генетична схильність може впливати на здатність тварини адаптуватися до різних умов, що визначає її реакцію на стресові ситуації, зміни в навколишньому середовищі або нові умови утримання.

Приклад: Порода собак, така як доберман, може бути схильна до агресії через певні генетичні чинники, які передаються по лінії. Схильність до прояву агресії підвищується в умовах недостатньої соціалізації або коли тварина піддається стресам.

Вплив породи на ризик виникнення певних розладів. Кожна порода має свої специфічні генетичні особливості, які можуть впливати на психоемоційний стан тварини і її поведінкові характеристики. Деякі породи схильні до розвитку певних поведінкових розладів через генетичні фактори. Наприклад, породи, які були виведені для роботи з людьми (службові, пастуші, спортивні породи), можуть мати підвищену схильність до тривожності чи агресії у випадку недостатньої соціалізації.

Ознаки породових схильностей до поведінкових розладів:

✓ Порода має певні характеристики, що впливають на поведінку. Наприклад, деякі пастуші собаки можуть бути схильні до надмірної активності та агресії через їхні робочі обов'язки.

✓ Собаки, виведені для боротьби або охорони, можуть мати сильний інстинкт захисту та агресії, що підвищує ризик розвитку агресивних реакцій, якщо вони не отримують належного виховання.

Приклад: Такі породи, як чау-чау або ротвейлер, можуть проявляти агресивні риси, якщо не отримують належної соціалізації у ранньому віці. Водночас породи, які в основному використовуються як компанійські (наприклад, лабрадори або золотисті ретривери), мають більш стійкий психоемоційний стан та менш схильні до поведінкових розладів.

Отже, генетичні фактори є важливим аспектом у розвитку поведінкових розладів у тварин. Розуміння того, які породи мають схильність до певних розладів поведінки, а також врахування спадкових рис тварини, допомагає ветеринару, зоопсихологу та власнику тварини розробити ефективні стратегії для корекції або попередження цих порушень. Спадковість не завжди є вирішальним фактором, однак вона створює певні передумови для розвитку розладів, особливо якщо не буде враховано виховання та умови утримання тварини.

6.3.2. Фізіологічні та медичні фактори

Фізіологічні та медичні фактори можуть значно впливати на поведінку тварини, викликаючи або посилюючи різні поведінкові розлади. Зміни в фізіологічних процесах організму, такі як гормональні порушення, хронічні захворювання чи проблеми з нервовою системою, можуть спричинити або погіршувати наявні порушення поведінки. Важливо розуміти, що фізіологічні фактори можуть бути як причиною, так і наслідком проблемної поведінки у тварини.

Гормональні порушення. Гормони значною мірою впливають на емоційний та фізіологічний стан тварини. Порушення гормонального балансу можуть призводити до різноманітних поведінкових розладів, таких як агресія, тривожність, депресія або зміни в сексуальній поведінці. Наприклад, зміни в рівні гормонів стресу, таких як кортизол, можуть викликати підвищену тривожність або агресію. Також гормональні зміни під час статевого дозрівання, вагітності або після стерилізації можуть впливати на поведінку тварини.

Ознаки гормональних порушень у поведінці:

✓ Зміни в агресії: Тварини, у яких спостерігаються гормональні зміни, можуть ставати більш агресивними, особливо у випадку порушень в роботі статевих гормонів.

✓ Підвищена тривожність: Зміни в рівні серотоніну або інших нейромедіаторів можуть спричинити виникнення тривожних розладів, таких як фобії або тривога розлуки.

✓ Порушення статевої поведінки: У стерилізованих тварин можуть виникати зміни статевого інстинкту, що може призвести до патологічної турботи про потомство або надмірної статевої активності.

Приклад: У кішок після стерилізації може виникнути зміна в поведінці, так зване "післяопераційне божевілля", коли тварина проявляє підвищену тривожність, агресію або навіть змінює свої звички у годуванні чи спілкуванні з власниками.

Наявність болю або хронічних захворювань. Біль є важливим фізіологічним фактором, що безпосередньо впливає на поведінку тварини. Біль може бути як гострим, так і хронічним, що значно ускладнює взаємодію тварини з навколишнім середовищем. Біль у тварини часто проявляється через зміни в її поведінці: вона може ставати агресивною, замкнутою або уникати певних фізичних активностей, таких як прогулянки чи ігри. Хронічні захворювання, які супроводжуються болем (наприклад, артрит, дисплазія суглобів), можуть змінювати темперамент тварини, знижуючи її здатність до соціалізації і нормального функціонування.

Ознаки болю або хронічного захворювання в поведінці:

✓ Агресія та дратівливість: Тварина, що страждає від болю, може стати надмірно агресивною, особливо якщо її торкаються чи намагаються перемістити в зону болю.

✓ Уникнення активностей: Тварина може проявляти бажання уникати фізичних навантажень, таких як прогулянки або ігри, що є характерним для собак із хронічними захворюваннями суглобів.

✓ Зміни в апетиті або харчових звичках: Біль може впливати на апетит тварини, знижуючи або збільшуючи його, залежно від того, яка частина тіла чи органи пошкоджені.

Приклад: У собак із дисплазією кульшових суглобів може виникнути відраза до фізичних вправ і прогулянок, що супроводжується зміною поведінки, такою як підвищена агресивність або загальна дратівливість.

Порушення функцій нервової системи. Порушення нервової системи можуть мати різноманітні наслідки для поведінки тварини. Пошкодження центральної або периферійної нервової системи можуть призвести до розвитку неадекватних поведінкових реакцій, таких як неконтрольоване сечовипускання, агресія, депресія або втрата координації рухів. Патології нервової системи можуть бути як вродженими, так і набутими в результаті травм, інфекцій або інших медичних проблем.

Ознаки порушень нервової системи в поведінці:

✓ Неврологічні симптоми: Порушення рухової координації, тремор, параліч або різкі зміни в емоційній реактивності.

✓ Поведінкові зміни: Тварини з порушеннями нервової системи можуть стати надмірно агресивними, тривожними або втраченими в просторі.

✓ Труднощі в спілкуванні: Тварина може втратити здатність реагувати на соціальні сигнали, що може бути пов'язано з порушеннями в роботі нервової системи.

Приклад: Собаки з судомними розладами можуть демонструвати поведінкові зміни, такі як агресія без видимих причин або неспокій, що спричинене неврологічними аномаліями.

Таким чином, фізіологічні та медичні фактори мають значний вплив на поведінку тварин. Вони можуть стати основними причинами розвитку різноманітних розладів, таких як агресія, тривожність або соціальна депривація. Ветеринарне втручання та діагностика фізіологічних порушень є ключовими для

ефективної корекції поведінкових розладів, оскільки правильне лікування медичних причин може значно покращити психоемоційний стан тварини.

6.3.3. Соціальні та екологічні чинники

Соціальні та екологічні чинники можуть мати значний вплив на формування поведінкових розладів у тварин. Взаємодія з оточенням, як у фізичному, так і в соціальному контексті, здатна як сприяти, так і посилювати наявні поведінкові проблеми. Недостатня соціалізація, невідповідні умови утримання та стресові фактори можуть спричинити розвиток численних порушень у поведінці, таких як агресія, тривожність, фобії або соціальна депривація.

Відсутність ранньої соціалізації. Соціалізація є важливою частиною розвитку здорової та адаптованої поведінки тварини. Вона включає процеси взаємодії з іншими тваринами, людьми та навколишнім середовищем. Відсутність належної соціалізації на ранніх етапах життя може призвести до розвитку соціальних фобій, агресії або страху перед новими ситуаціями.

Ознаки проблем через відсутність соціалізації:

✓ Соціальна тривожність: Тварина може відчувати надмірний стрес при зустрічі з іншими тваринами чи людьми, що проявляється через уникання контактів або агресивну поведінку.

✓ Агресія та боязнь незнайомих: Відсутність соціалізації може призвести до розвитку агресії, спрямованої на незнайомих людей або тварин.

✓ Фобії: Тварини, які не були належно соціалізовані, можуть розвивати фобії до звичайних ситуацій, таких як поїздки в транспорті або відвідування ветеринарного кабінету.

Приклад: Щенята, які не контактують з людьми та іншими тваринами до віку 12-16 тижнів, можуть стати відлюдькуватими, агресивними або мати труднощі в адаптації до нових умов.

Невідповідні умови утримання. Умови утримання відіграють важливу роль у формуванні здорової поведінки тварини. Обмежений простір, відсутність можливості для фізичної активності та ментального стимулювання можуть викликати порушення в поведінці, такі як депресія, агресія чи деструктивна поведінка.

Основні проблеми через невідповідні умови утримання:

✓ Обмежений простір: Тварини, що живуть в обмежених умовах, можуть стати нервовими або агресивними через відсутність можливості рухатись і досліджувати навколишнє середовище.

✓ Нестача фізичних навантажень: Якщо тварина не отримує достатньо фізичних вправ, це може призвести до розвитку деструктивної поведінки, такої як гризіння предметів, риття ям або інші форми стресової поведінки.

✓ Недостатня стимуляція: Тварини, що не мають достатньо ігор чи розумових вправ, можуть стати байдужими, депресивними або навіть розвивати obsесивно-компульсивні розлади.

Приклад: Собаки, що утримуються в маленьких вольєрах без можливості для нормального фізичного навантаження, можуть проявляти агресію, депресію або деструктивні звички, такі як пошкодження меблів або постійне гавкання.

Стресові фактори. Стрес є важливим фактором, що може значно погіршити психоемоційний стан тварини та призвести до різних поведінкових розладів. Стрес може бути як короточасним, так і хронічним, і виникати через численні фактори, такі як зміна власника, переїзд на нове місце або вплив несприятливих умов середовища.

Основні стресові фактори:

✓ Шум: Гучні звуки, такі як грім, феєрверки, будівельні роботи чи інші джерела шуму, можуть викликати страх у тварин і сприяти розвитку фобій, тривожності чи агресії.

✓ Переїзд: Зміна місця проживання є великою стресовою ситуацією для багатьох тварин, що може призвести до розвитку фобій, порушень сну або проблем з екскреторною поведінкою.

✓ Зміна власника: Перехід до нової родини або зміна власника може стати сильним стресом для тварини, особливо якщо це відбувається в ранньому віці або без належної підготовки.

Ознаки стресу:

✓ Тривожність і неспокій: Тварина може проявляти ознаки тривожності, такі як агресія, гавкання, ридання або тремор.

✓ Відмова від їжі та води: Стрес може призвести до втрати апетиту або проблем із споживанням їжі.

✓ Порушення сну: Стресові фактори можуть викликати безсоння або надмірну активність уночі.

Приклад: Коти, які були переміщені в новий дім, можуть мати зміни в поведінці, такі як агресія, бажання ховатися або відмова від їжі, що є типовими ознаками стресу від зміни середовища.

Таким чином, соціальні та екологічні чинники відіграють важливу роль у формуванні поведінки тварини. Відсутність належної соціалізації, погані умови утримання або стресові ситуації можуть бути причинами розвитку різних поведінкових порушень. Розуміння цих чинників є важливим для ефективної діагностики та корекції поведінкових розладів, оскільки умови життя тварини мають велике значення для її психоемоційного стану та адаптації в навколишньому середовищі.

6.3.4. Помилки виховання та дресури

Помилки у вихованні та дресурі можуть суттєво впливати на розвиток поведінкових порушень у тварин. Це включає як надмірну жорсткість у навчанні, так і відсутність чітких правил, що призводить до непорозуміння між твариною і власником. Неправильні методи виховання, що включають фізичні покарання, або несвоєчасна корекція поведінки можуть сприяти розвитку тривожних і агресивних реакцій у тварин.

Надмірна жорсткість або відсутність правил. Виховання тварини без належного балансу між чіткими правилами та гнучким підходом може привести до проблем у поведінці. Надмірна жорсткість у дресурі тварини може викликати стрес, страх або агресію, в той час як відсутність ясних правил і структури може призвести до непослуху і безконтрольної поведінки.

Наслідки надмірної жорсткості:

✓ Страх та агресія: Тварина може стати агресивною або боязкою внаслідок постійного негативного ставлення або примусового навчання.

✓ Невпевненість у собі: Постійні покарання без позитивного підкріплення можуть знижувати самооцінку тварини та її здатність адаптуватися до змін.

✓ Тривожні реакції: Тварини, яких виховують через силу, часто стають тривожними і нестабільними у поведінці.

✓ Наслідки відсутності правил:

✓ Невпорядкована поведінка: Без чітких меж тварина може стати надто незалежною і не слухатися команди власника, що може призвести до розвитку непередбачуваної або небажаної поведінки.

✓ Неадекватна соціалізація: Тварина, яка не має чітких меж і правил поведінки, може відчувати труднощі у взаємодії з іншими тваринами або людьми.

Приклад: Собаки, яких не дресують або дресують без належного підходу, можуть почати проявляти неслухняність або агресію, оскільки вони не розуміють, що є прийнятною поведінкою.

Використання фізичних покарань. Фізичні покарання в процесі виховання можуть мати негативні наслідки для психоемоційного стану тварини. Методи, такі як удари, використання електричних шокерів або інші примусові методи, можуть спричинити розвиток агресії, страху та порушень психіки у тварини.

Наслідки використання фізичних покарань:

✓ Зниження довіри до власника: Тварина може почати боятися людини, що веде до розриву зв'язку між твариною і її власником.

✓ Агресія або боязкість: Тварина може почати реагувати на біль або загрозу, стаючи агресивною в ситуаціях, що викликають стрес. Такі покарання також можуть спричинити розвиток фобій.

✓ Травматичні наслідки: Постійне використання фізичних покарань може призвести до фізичних травм або хронічних болів, що погіршить стан тварини.

Приклад: Кішки, яких карають за невірну поведінку, можуть почати уникати власника або проявляти агресію, коли їм потрібно підходити до нього для взаємодії.

Несвоєчасна корекція поведінки. Несвоєчасна або неправильно здійснена корекція поведінки може призвести до того, що тварина не розумітиме, що її поведінка є непринятною чи небажаною. Важливо вчасно виявляти й коригувати такі поведінкові відхилення, щоб уникнути їх закріплення. Якщо корекція відбувається надто пізно або невірно, проблема може погіршитися.

Наслідки несвоєчасної корекції:

✓ Закріплення проблемної поведінки: Якщо тварина не отримує належної реакції від власника або тренера, її шкідлива поведінка може стати звичкою, яку важко буде виправити в майбутньому.

✓ Зміцнення поганих звичок: Тварина може почати асоціювати неадекватну поведінку з відсутністю наслідків і продовжить проявляти її в інших ситуаціях.

✓ Стрес і фрустрація: Несвоєчасна корекція може спричинити у тварини стрес, оскільки вона не розуміє причинно-наслідковий зв'язок між своєю поведінкою та наслідками.

Приклад: Собаки, що регулярно гавкають на сусідів, але не коригуються вчасно, можуть погіршити звичку і навіть стати агресивними або надмірно охоронними.

Отже, помилки у вихованні та дресурі є важливим чинником розвитку поведінкових розладів у тварин. Надмірна жорсткість, використання фізичних покарань та несвоєчасна корекція поведінки можуть призвести до серйозних проблем у взаємодії тварини з її оточенням. Важливо використовувати позитивні методи виховання та своєчасно реагувати на поведінкові відхилення, щоб підтримати психоемоційне здоров'я тварини і створити здорову атмосферу для її розвитку.

6.4. МЕТОДИ ДІАГНОСТИКИ ПОВЕДІНКОВИХ РОЗЛАДІВ

6.4.1. Спостереження за тваринами – оцінка поведінкових реакцій у різних ситуаціях

Один із основних методів діагностики поведінкових розладів у тварин – це спостереження за їхньою поведінкою в різних ситуаціях. Цей метод дозволяє отримати об'єктивні дані про тип і характер поведінкових реакцій тварини, а також виявити відхилення від норми. Спостереження є першим етапом у процесі визначення, чи є поведінка тварини патологічною, та допомагає виявити потенційні причини цих розладів.

Принципи спостереження.

✓ Оцінка контексту: Важливо здійснювати спостереження в різних умовах і ситуаціях, щоб оцінити, як тварина реагує на конкретні стимули (наприклад, шум, присутність інших тварин або людей, зміна навколишнього середовища). Контекст спостереження допомагає зрозуміти, чи є поведінка відхиленням від звичайної і нормальної.

✓ Безперервність спостереження: Спостереження має бути тривалим і систематичним, щоб зрозуміти характер поведінки в різних ситуаціях. Одноразовий погляд на тварину може не дати повної картини, тому важливо проводити спостереження протягом певного часу, вивчаючи всі етапи поведінкових реакцій.

✓ Фіксація поведінки: Важливо точно фіксувати поведінкові реакції тварини, включаючи емоційні стани (страх, агресія, радість, цікавість тощо), фізіологічні зміни (потовиділення, прискорене дихання, поза) і взаємодію з

іншими тваринами або людьми. Це дозволяє зробити висновки про причини та характер розладів.

Методи спостереження.

✓ Спостереження в природному середовищі: Це спостереження тварини в її звичному середовищі (будинок, двір, вулиця). Природні умови дають найбільш точні уявлення про поведінку тварини в звичній ситуації.

✓ Спостереження в контрольованих умовах: Створення контрольованих ситуацій, в яких змінюється кількість або тип подразників (наприклад, зміна місця утримання, появи нового об'єкта чи тварини), дозволяє оцінити реакції тварини на нові стимули і виявити можливі проблеми.

✓ Аналіз типових і нетипових ситуацій: Важливо звертати увагу не лише на типові, але й на нетипові ситуації. Наприклад, як тварина реагує на нові звуки, запахи або зміни в поведінці власника.

Типи поведінкових реакцій, що вивчаються.

✓ Агресія: Спостереження за агресивною поведінкою допомагає визначити її причини та форми (страх, домінування, захист ресурсу).

✓ Фобії та страхи: Оцінка реакцій тварини на певні стимули, що викликають страх (шум, нові люди чи тварини).

✓ Соціальна взаємодія: Спостереження за взаємодією тварини з іншими тваринами або людьми дозволяє виявити порушення в соціалізації та комунікації.

✓ Нормальна та патологічна активність: Аналіз рівня фізичної та розумової активності дозволяє виявити можливі порушення, пов'язані з депресією, тривожністю або гіперактивністю.

✓ Реакція на фізичний або емоційний стрес: Вивчення того, як тварина реагує на стресові ситуації, може допомогти діагностувати поведінкові розлади, пов'язані з хронічним стресом.

Переваги та обмеження методу.

Переваги:

✓ Не потребує інструментальних чи лабораторних досліджень, доступне в умовах будь-якої клініки або дому.

✓ Дозволяє отримати дані про поведінку тварини в природних умовах.

✓ Дає змогу визначити повний контекст проблеми, оскільки спостереження проводиться в різних ситуаціях.

Обмеження:

✓ Вимагає тривалого часу та зосередженості на тварині, що може бути важким при великих обсягах роботи або при наявності кількох тварин.

✓ Суб'єктивність спостереження – залежність від кваліфікації та досвіду спеціаліста, що проводить оцінку.

Таким чином, спостереження за поведінкою тварини є невід'ємною частиною діагностики поведінкових розладів. Цей метод дозволяє детально оцінити реакції тварини на різні ситуації та визначити характер відхилень від норми. Важливо, щоб спостереження проводилось систематично і в різних умовах, щоб отримати повну картину поведінки і, у разі необхідності, розробити ефективний план корекції.

6.4.2. Аналіз історії життя та утримання – виявлення факторів, що могли спричинити розлади поведінки

Аналіз історії життя та умов утримання тварини є важливим етапом діагностики поведінкових розладів, оскільки багато проблем можуть бути обумовлені різноманітними чинниками, що виникли на різних етапах життя тварини. Цей метод дає можливість виявити фактори, які могли сприяти розвитку поведінкових відхилень, а також виявити вплив навколишнього середовища, виховання, соціалізації та інші аспекти, які можуть бути пов'язані з наявними проблемами.

Перше, що потрібно з'ясувати, це **походження тварини**. Місце походження може впливати на поведінкові проблеми. Наприклад, тварини, що потрапили до нового дому з притулку, можуть мати більший ризик розвитку розладів через травматичний досвід, відсутність ранньої соціалізації або стрес від зміни обстановки. Також важливо з'ясувати, чи тварина була народжена в умовах відповідального розведення, чи вона стала результатом безвідповідального підходу.

Другим важливим фактором є **соціалізація тварини в ранньому віці**. Період раннього розвитку має вирішальне значення для формування нормальної поведінки. Тварини, які не мали належної соціалізації, особливо в період до 12 тижнів, можуть мати проблеми в соціальній взаємодії, такі як агресивність, страх перед іншими тваринами чи людьми, фобії тощо. Визначення цього досвіду допомагає зрозуміти основні причини проблем.

Також важливими є **умови утримання та середовище**, в якому живе тварина. Тривале утримання в обмежених просторах, брак фізичної активності або недостатня стимуляція можуть спричинити різноманітні розлади поведінки. Варто проаналізувати, чи має тварина достатньо простору для руху, можливості для гри та взаємодії з іншими тваринами. Крім того, забруднене повітря, надмірний шум, температурні коливання чи нестабільні умови утримання можуть бути факторами стресу, що призводять до проблем.

Зміни в житті тварини, такі як переїзд до нового дому, зміна власника або поява нових тварин чи членів родини, також можуть викликати стрес і призвести до поведінкових проблем. Стрес через ці зміни може спричиняти страх, агресію або тривогу. Тому важливо з'ясувати, чи були такі зміни, що могли б викликати розлади.

Історія здоров'я тварини також важлива для визначення можливих фізіологічних або психологічних причин проблем. Якщо тварина перенесла серйозні хвороби, травми або операції, це може залишити слід на її поведінці. Наприклад, хронічний біль або обмеження рухливості можуть призвести до агресії, фобій, тривожності або уникання контактів.

Для проведення аналізу ветеринарний лікар використовує кілька методів. Один з них – це **інтерв'ю з власником тварини**, яке допомагає зібрати інформацію про минуле життя тварини, зміни в її поведінці, умови утримання та фактори стресу. Також важливо проаналізувати історію захворювань і лікування тварини, зокрема, чи не були проблеми з поведінкою пов'язані з хронічними захворюваннями чи травмами.

Оцінка попереднього досвіду соціалізації також є важливою, тому що це дає змогу зрозуміти, чи тварина мала належну соціалізацію з іншими тваринами та людьми. Для цього можна використовувати дані попередніх власників або притулків.

Аналізуючи всю інформацію, можна визначити чинники, що спричинили розлади поведінки. Наприклад, невідповідні умови утримання, такі як обмежений простір або відсутність фізичних навантажень, можуть спричинити гіперактивність або деструктивну поведінку. Недостатня соціалізація може призвести до агресії чи фобій, а травми або хронічні захворювання – до агресії через біль чи незручність.

Таким чином, аналіз історії життя та утримання тварини є важливим етапом у виявленні факторів, що можуть спричинити або сприяють виникненню поведінкових розладів. Цей підхід допомагає не тільки зрозуміти джерела проблем, але й розробити ефективні стратегії для їх корекції. Врахування всіх аспектів життя тварини необхідне для точного діагнозу та подальшого лікування або корекції поведінки.

6.4.3. Виключення медичних причин – ветеринарний огляд, лабораторні дослідження

Перш ніж приступити до лікування або корекції поведінкових розладів, необхідно провести ретельний ветеринарний огляд та виключити можливі медичні причини, що можуть спричиняти або сприяти проявам ненормальної поведінки. Багато проблем з поведінкою можуть бути зумовлені фізіологічними факторами, такими як біль, хвороби або гормональні порушення, що потрібно враховувати на ранніх етапах діагностики.

1. Ветеринарний огляд

Комплексний ветеринарний огляд є першим кроком у визначенні медичних причин, що можуть бути пов'язані з поведінковими розладами. Під час огляду лікар звертає увагу на:

- ✓ Загальний стан тварини: оцінка рівня активності, апетиту, ваги, температури тіла та загальної фізичної форми. Зміни в цих параметрах можуть бути індикаторами хвороб або болю, що впливають на поведінку.

- ✓ Пальпація та огляд органів: особливо важливо перевірити стан суглобів, хребта, м'язів та органів, щоб виявити хронічний біль або дискомфорт, що може викликати агресію чи уникнення контакту.

- ✓ Неврологічний огляд: тварин перевіряють на наявність неврологічних порушень, таких як судоми, параліч або зміни у поведінці, пов'язані з пошкодженням нервової системи.

- ✓ Гормональні перевірки: виявлення порушень у гормональному фоні (наприклад, гіпертиреоз, гіпотиреоз, дисфункція статевих органів) може допомогти в діагностиці поведінкових розладів, таких як агресія або занепокоєння.

2. Лабораторні дослідження

Лабораторні дослідження дають змогу точно визначити наявність медичних проблем, які можуть впливати на поведінку тварини. Основні види досліджень, які можуть бути корисними:

✓ Аналізи крові та сечі: загальні аналізи крові та сечі дозволяють виявити інфекції, анемію, порушення обміну речовин або наявність запальних процесів, які можуть спричиняти зміни в поведінці. Також може бути корисним дослідження на рівень гормонів.

✓ Біохімічний аналіз крові: цей аналіз допомагає оцінити функцію печінки, нирок, а також рівень електролітів і метаболічні порушення, які можуть бути причиною поведінкових змін.

✓ Тестування на паразитів: паразитарні інфекції, такі як кліщі або черви, можуть викликати подразнення шкіри, біль і дискомфорт, що в свою чергу може спричиняти агресію або страх.

✓ Рентгенографія або УЗД: для виявлення наявних фізичних ушкоджень, таких як переломи, дислокації або запалення, що можуть бути непоміченими, але мати суттєвий вплив на поведінку.

3. Виключення хвороб і болю як причини поведінкових розладів

Ветеринарний лікар повинен забезпечити виключення можливих хвороб, що можуть бути основними чинниками поведінкових змін. До таких хвороб відносяться:

✓ Біль: хронічні болі, пов'язані з артритами, ушкодженнями або захворюваннями органів, можуть призводити до агресії, уникнення рухів чи змін у звичках тварини.

✓ Гормональні порушення: порушення рівня гормонів, такі як надлишок чи дефіцит тиреоїдних гормонів, можуть викликати зміни в настрої тварини, порушення сну та інші прояви.

✓ Неврологічні проблеми: розлади в нервовій системі, такі як епілепсія або когнітивні порушення, можуть призводити до неадекватної поведінки, агресії чи страхів.

✓ Інфекційні захворювання: інфекції, які викликають жар, слабкість, дискомфорт або біль (наприклад, респіраторні захворювання, інфекції сечовивідних шляхів), можуть бути причиною зміни поведінки.

Виключення медичних причин є важливим етапом у визначенні джерела поведінкових проблем. Якщо тварина має медичні проблеми, які спричиняють дискомфорт, лікування цих станів може призвести до значного покращення поведінки. Тому важливо провести всі необхідні тести для точного діагнозу перед тим, як розпочати корекцію поведінки. Це допоможе не тільки забезпечити фізичне благополуччя тварини, але й уникнути помилкових терапевтичних втручань, які могли б негативно вплинути на її поведінку.

6.4.4. Тестування поведінки – перевірка реакції тварини на подразники

Тестування поведінки є важливим інструментом діагностики, що дозволяє визначити, як тварина реагує на різні стресові чи стимулюючі фактори. Це

допомагає оцінити ступінь вираженості проблеми, а також виявити основні тригери, які можуть спричиняти або посилювати поведінкові розлади. Тестування дозволяє точно спостерігати, як тварина реагує на певні стимули в контрольованих умовах, що може вказати на тип розладу і допомогти розробити стратегію корекції.

1. Види тестів і методи їх проведення. Існує кілька методів тестування поведінки, які застосовуються залежно від виду поведінкових порушень:

✓ Тестування на агресію: Один із найбільш поширених типів тестів, який дозволяє оцінити рівень агресії тварини в різних ситуаціях. Для цього використовують такі подразники, як інші тварини або невідомі особи, а також ситуації, що можуть викликати страх чи стрес. Можна застосувати методи спостереження за реакцією на небезпечні або конфліктні ситуації, наприклад, симулюючи вторгнення або зміни в середовищі.

✓ Тестування на тривогу та фобії: Для виявлення фобій (наприклад, шумова фобія) використовуються різні стимулюючі фактори, як-от гучні звуки (грім, феєрверки) або інші несподівані подразники (наприклад, різкий запах чи рух). Спостереження за реакцією тварини на ці стимули дозволяє оцінити рівень тривожності та страху.

✓ Тестування на соціальні реакції: Для оцінки соціальної взаємодії тварини з людьми чи іншими тваринами використовують різні соціальні ситуації. Це може включати спілкування з новими людьми, з іншими тваринами чи оцінку реакцій на фізичний контакт. Ці тести допомагають зрозуміти, чи є у тварини страх перед іншими істотами або проблеми з соціалізацією.

✓ Тестування на obsесивно-компульсивну поведінку: Для виявлення obsесивно-компульсивних розладів використовуються специфічні ситуації, що викликають повторювані дії, такі як вилизування, хапання за хвіст або хода по колу. Спостереження за поведінкою в різних умовах дозволяє визначити, чи є в тварини потреба виконувати певні дії, навіть якщо це не має явної функції.

2. Важливість контролю за умовами тестування. Під час тестування необхідно забезпечити контрольовані умови для точності оцінки поведінки. Це включає:

✓ Стабільність умов: Тести мають проводитися в стабільному середовищі, без зайвих змін або стимулів, щоб не викликати додаткового стресу у тварини.

✓ Поступовість введення стимулів: Для оцінки реакцій на тривожні чи стресові ситуації важливо поступово вводити стимули, щоб не викликати у тварини надмірного стресу або агресії. Це дозволяє спостерігати не лише за реакцією на сильні подразники, але й за поступовим пристосуванням до них.

✓ Час спостереження: Оскільки поведінкові реакції можуть бути тимчасовими, важливо проводити тести на різних етапах взаємодії з подразниками і стежити за реакцією тварини протягом кількох хвилин або навіть годин, щоб оцінити її стійкість або адаптацію.

3. Аналіз результатів тестування. Після проведення тестів важливо здійснити детальний аналіз реакцій тварини:

✓ **Нормальні реакції:** Це можуть бути швидкі зміни в поведінці, які є частиною здорового процесу адаптації до нових чи стресових ситуацій, такі як легка настороженість або здивування.

✓ **Аномальні реакції:** До них належать надмірні або тривалі реакції страху, агресії чи інших проявів, що перевищують нормальну відповідь на подразник. Такі реакції можуть свідчити про наявність поведінкових розладів, таких як фобії, агресія або obsесивно-компульсивні розлади.

4. Тестування в комплексі з іншими методами діагностики. Тестування поведінки не є єдиним методом діагностики. Воно має бути використано разом з іншими підходами, такими як спостереження за тваринами в природних умовах, аналіз історії життя та ветеринарні обстеження, щоб отримати повну картину можливих причин поведінкових порушень.

Правильне та систематичне тестування дозволяє визначити, які чинники впливають на поведінку тварини, і сприяє створенню ефективної стратегії для її корекції.

6.4.5. Приклади тестування поведінки у тварин

Ось кілька конкретних прикладів тестувань поведінки у тварин, які використовуються для оцінки різних аспектів поведінки та діагностики розладів:

1. Тестування на агресію

✓ **Метод тестування:** "Тест на агресію в умовах соціальної взаємодії".

У цьому тесті тварину ставлять в ситуацію, де вона повинна взаємодіяти з іншою твариною або людиною. Наприклад, можна підходити до собаки з незнайомим запахом або з іншою твариною, що може викликати конкурентну реакцію. Спостерігають, чи проявляє тварина агресію, як швидко виникає агресивна реакція, і в яких умовах (страх, територіальність, захист тощо).

✓ **Тест на агресію через фізичний контакт.** Під час цього тесту фахівець намагається зробити фізичний контакт з твариною (наприклад, ніжно її погладити або взяти за лапу за використання спеціальної штучної руки). Спостерігають, чи проявляється агресія (наприклад, у вигляді укусу чи агресивного гавкоту). Це допомагає виявити, чи тварина має проблеми з соціалізацією або певні фобії, які переростають в агресивні реакції.

2. Тестування на фобії

✓ **Шумова фобія.** Один з найпоширеніших тестів для виявлення шумових фобій (наприклад, до грому або феєрверків) полягає у поступовому введенні гучних звуків у безпечному середовищі. Наприклад, можна використовувати запис звуків грому або феєрверків, починаючи з низької гучності і поступово збільшуючи її. Спостерігається за поведінкою тварини: чи починає вона тряситься, ховатися, скавчати або показувати інші ознаки стресу.

✓ **Тривога розлуки.** Тест для виявлення тривоги розлуки включає в себе залишення тварини на певний період часу в кімнаті без присутності власника. Важливо відзначити, чи починає тварина панікувати, скавчати, руйнувати предмети чи сечитися в непризначених місцях. Це допомагає визначити, чи є у тварини проблема з прив'язаністю і страхом залишатись на самоті.

3. Тестування на obsесивно-компульсивні розлади

✓ Надмірне вилизування (акральний дерматит). Для тестування на obsесивно-компульсивні розлади, пов'язані з вилизуванням, можна спостерігати за твариною в умовах, коли вона перебуває в спокійній атмосфері без зовнішніх подразників. Якщо тварина надмірно вилизує певні ділянки тіла (наприклад, лапи чи шкіру), це може свідчити про наявність акрального дерматиту або іншого ОКР. Тест полягає в тому, щоб оцінити тривалість і інтенсивність цих дій у спокійній обстановці.

✓ Хапання за хвіст. Тест може полягати в спостереженні за поведінкою тварини під час ігор чи відпочинку. Якщо собака постійно хапає себе за хвіст або облизує його, це може бути ознакою obsесивно-компульсивної поведінки. Проблеми з хвостом можуть бути пов'язані з фізичними або психологічними розладами, які потрібно досліджувати за допомогою цього тесту.

4. Тестування на соціальну поведінку

✓ Взаємодія з іншими тваринами. Для тестування соціальної взаємодії собак або котів можна використовувати спеціальні стресові ситуації, такі як вступ в контакт з іншими тваринами (наприклад, собака, яка звикла жити в одиночку, зустрічає іншу собаку на території). Спостерігається, чи тварина відчуває стрес, чи спробує вона уникнути контакту або, навпаки, проявляє домінування.

✓ Взаємодія з людьми. Тестування соціальної поведінки з людьми включає в себе перевірку реакцій тварини на нові люди чи незнайомі ситуації. Якщо тварина нервує, ховається або проявляє агресію до людей, це може свідчити про соціальні проблеми або проблеми з соціалізацією.

5. Тестування на деструктивну поведінку

✓ Руйнування предметів (гризіння меблів). У цьому тесті тварина спостерігається в умовах, де є доступ до предметів (наприклад, меблів або іграшок). Якщо тварина постійно їх гризе або руйнує, це може свідчити про стрес, нудьгу або поведінкові розлади. Важливо оцінити, наскільки це відбувається в моменти, коли тварина залишена одна або перебуває під впливом стресових факторів.

Ці приклади тестування дозволяють не лише оцінити поведінку тварини в певних ситуаціях, але й допомогти визначити, які саме чинники викликають або сприяють розвитку певних розладів. Тестування також є важливим інструментом для розробки індивідуальних планів лікування та корекції поведінки.

6.5. МЕТОДИ КОРЕКЦІЇ ВАД ПОВЕДІНКИ

6.5.1. Поведінкова терапія

Поведінкова терапія є основним методом корекції вад поведінки у тварин і полягає в модифікації їх поведінкових реакцій через навчання та контрольовані впливи. Мета цієї терапії – навчити тварину адекватно реагувати на подразники, зменшити рівень страху, агресії або тривожності та покращити її соціальну адаптацію.

Рання та правильна соціалізація має вирішальне значення для формування здорової поведінки тварини. Особливо важливою вона є для молодих

тварин, оскільки в перші місяці життя формується їхнє сприйняття світу. Методи соціалізації включають поступове знайомство з іншими тваринами та людьми, відвідування різних місць і ситуацій (ветеринарні клініки, вулиця, транспорт), а також використання контрольованих взаємодій для уникнення стресу та негативного досвіду. Для тварин, що мають фобії або агресію, застосовується контрольоване знайомство з подразниками. Наприклад, якщо собака боїться інших собак, знайомство з ними проводять поступово, починаючи з безпечної дистанції і використовуючи позитивне підкріплення.

Позитивне підкріплення є одним з найефективніших методів модифікації поведінки. Цей метод базується на тому, що тварина отримує винагороду за бажану поведінку, що стимулює її повторення в майбутньому. Прикладом позитивного підкріплення можуть бути ласощі або улюблені іграшки після правильної поведінки, слова похвали та лагідний тон голосу, а також фізичний контакт, наприклад, погладжування або гра. Важливо пам'ятати, що небажану поведінку не можна винагороджувати, навіть випадково. Наприклад, якщо власник заспокоює собаку, коли вона гавкає через страх, це може закріпити поведінку, оскільки тварина сприйме уяву як винагороду.

Десенсібілізація – це метод, що полягає в поступовому привченні тварини до подразника, який викликає страх або небажану реакцію. Для цього спочатку визначається рівень чутливості тварини до конкретного подразника, наприклад, до гучних звуків. Потім тварина піддається слабкому впливу цього подразника на безпечній відстані, і поступово інтенсивність його збільшується, якщо тварина не проявляє страху або агресії. Кожен крок підкріплюється позитивним підкріпленням. Наприклад, якщо собака боїться грому, спочатку відтворюють запис грому на мінімальній гучності, заспокоюючи та винагороджуючи тварину за спокійну реакцію, а потім гучність поступово збільшують.

Контробумовлення – це метод, що змінює емоційну реакцію тварини на подразник шляхом асоціації його з позитивним досвідом. Наприклад, якщо собака боїться незнайомих, її поступово знайомлять з людьми, які дають їй ласощі. З часом страх замінюється позитивним очікуванням нагороди. Контробумовлення часто поєднується з десенсібілізацією для досягнення довготривалих результатів.

Інші методи поведінкової терапії включають **ігрову терапію**, де використовуються ігрові ситуації для навчання та корекції поведінки, наприклад, інтерактивні іграшки для зменшення деструктивної поведінки. **Імітаційне навчання** передбачає, що тварина навчається, спостерігаючи за поведінкою інших тварин. Наприклад, боязкий собака може отримати впевненість, спостерігаючи за впевненим собакою під час прогулянки. **Перенаправлення поведінки** полягає в зміні небажаної поведінки через переключення уваги тварини на альтернативні дії, наприклад, заміну гризіння меблів на спеціальні жувальні іграшки.

Поведінкова терапія є ефективною за умови правильного підходу та систематичного застосування. Її успіх залежить від терпіння власника,

послідовності дій та правильного підбору методів для кожної конкретної тварини.

6.5.2. Зміна умов утримання

Зміна умов утримання є важливим елементом корекції поведінкових розладів у тварин. Багато проблемної поведінки виникає через стресові фактори навколишнього середовища, брак фізичної активності або монотонність життя. Оптимізація житлового простору, забезпечення достатньої активності та використання інтерактивних засобів можуть значно покращити емоційний стан тварини та зменшити прояви патологічної поведінки.

Невідповідні умови утримання можуть призводити до тривожності, агресії або деструктивної поведінки. Тому важливо створити середовище, яке відповідатиме природним потребам тварини. Для домашніх тварин, таких як собаки та коти, необхідно забезпечити окреме місце для відпочинку, безпечні зони, достатню кількість простору для вільного пересування. Для котів корисним буде вертикальний простір, наприклад, полиці або спеціальні дерева для лазіння. Сільськогосподарські та екзотичні тварини потребують достатнього розміру вольтерів, доступу до природного світла та свіжого повітря, а також матеріалів для реалізації природних потреб, таких як риття, жування або лазіння. Якщо тварина проживає у замкненому просторі без можливості досліджувати навколишнє середовище, це може спричинити депресію, стереотипну поведінку, таку як ходьба по колу чи гойдання, або агресію.

Нестача активності часто стає причиною гіперактивності, деструктивної поведінки та тривожності. Регулярна фізична активність, наприклад, прогулянки для собак, можливість лазіння для котів, вправи для коней або можливість рити та копати для свиней, допомагає знизити напругу. Крім фізичних навантажень, важливими є розумові вправи, такі як навчання командам, розв'язання задач, пошук прихованого частування. Для деяких порід собак, особливо робочих, необхідні не лише фізичні, а й інтелектуальні навантаження. Наприклад, пастуші собаки потребують не тільки пробіжок, але й виконання спеціальних завдань. Якщо тварина не має можливості реалізовувати свої природні потреби, це може спричинити obsесивно-компульсивні розлади, тривожність або руйнівну поведінку.

Іграшки та інтерактивні засоби допомагають тваринам знизити рівень стресу, сприяють фізичній активності та підтримують інтелектуальний розвиток. Собакам корисні жувальні іграшки, що зменшують руйнівну поведінку, інтерактивні годівниці для уповільнення прийому їжі, а також м'ячі для апортування. Для котів важливо мати іграшки, що імітують полювання, тунелі та кігтеточки. Птахи потребують дзеркал та підвісних іграшок, а гризуни – лабіринтів та схованок.

Для екзотичних тварин (наприклад, приматів, енотів, тхорів, рептилій) та копитних (коней, кіз, овець, корів) важливо створювати середовище, яке стимулюватиме їхню природну поведінку **за допомогою матеріалів із різною текстурою і призначенням**. Наприклад, для коней можна використовувати спеціальні гумові мати, дерев'яні колоди або пісок у місцях для відпочинку. Для

мавп та снотів корисно додавати до вольєрів гілки, мотузки, солому або тканини. Рептилії потребуєть грубих каменів, гладких поверхонь та кори для нормального линяння. Це не лише збагачує середовище, а й допомагає зайняти тварину, зменшуючи ризик появи поведінкових розладів.

Зміна умов утримання є важливою складовою комплексної поведінкової терапії. Оптимізація простору, фізичні та розумові навантаження, а також використання іграшок можуть значно покращити добробут тварини та мінімізувати проблеми з поведінкою.

6.5.3. Фармакологічні методи (за призначенням ветеринара)

Фармакологічні методи корекції поведінкових розладів застосовуються у випадках, коли інші методи (поведінкова терапія, зміна умов утримання) не дають достатнього ефекту або коли тварина має виражені симптоми тривожності, агресії чи obsесивно-компульсивних розладів. Призначення медикаментів здійснюється лише ветеринарним лікарем після ретельної діагностики та виключення медичних причин патологічної поведінки.

Седативні препарати та антидепресанти використовуються для зниження рівня стресу, тривожності та агресії у тварин. Найчастіше застосовуються бензодіазепіни (діазепам, алпразолам), трициклічні антидепресанти (кломіпрамін) або інгібітори зворотного захоплення серотоніну (флуоксетин, сертралін). Діазепам може бути корисним для короточасного зниження тривожності, наприклад, при страху перед грозою або феєрверками, тоді як флуоксетин застосовується для довготривалої корекції тривожних і компульсивних розладів. У деяких випадках призначають седативні препарати, такі як ацепромазин, але він пригнічує реакції тварини, не зменшуючи рівень страху, тому використовується обмежено.

Гормональна терапія може бути ефективною у випадках, коли поведінкові розлади пов'язані з гормональними змінами, наприклад, у період статевого дозрівання або при псевдовагітності у собак. У таких випадках застосовуються препарати, що регулюють рівень статевих гормонів, наприклад, медроксипрогестерон ацетат або делмадінон. Однак їх використання має бути обмеженим через ризик побічних ефектів, зокрема ожиріння, зміни поведінки або порушення метаболізму. Кастрація або стерилізація також можуть впливати на поведінку, знижуючи рівень статевої агресії або маркування території у котів і собак.

Натуральні заспокійливі засоби, такі як феромони, трав'яні екстракти та амінокислоти, можуть використовуватися як допоміжні методи. Феромональні препарати, наприклад, Adaptil для собак (синтетичний аналог феромонів лактаційної суки) або Feliway для котів (аналог лицьових феромонів), допомагають знизити рівень стресу та покращити адаптацію в новому середовищі. До натуральних седативних засобів належать екстракти валеріани, пасифлори, меліси, ромашки, а також добавки з L-теаніном або триптофаном, які сприяють зниженню тривожності.

Інші фармакологічні методи можуть включати **ноотрони та нейропротектори**, такі як сехіносен (Selegiline), який використовується для лікування когнітивної дисфункції у старих собак, або габапентин, що допомагає контролювати хронічний біль і зменшувати страх перед ветеринарними процедурами. У деяких випадках застосовуються бета-блокатори (пропранолол) для зменшення фізіологічних проявів тривожності, таких як тахікардія або тремтіння.

Фармакологічні методи повинні використовуватися лише як частина комплексної терапії у поєднанні з поведінковими методами корекції. Неправильне застосування медикаментів може призвести до побічних ефектів або погіршення стану тварини, тому будь-яке лікування повинно проводитися під наглядом ветеринарного лікаря.

6.5.4. Корекція годівлі

Корекція годівлі є важливим компонентом поведінкової терапії, оскільки раціон тварини безпосередньо впливає на її фізіологічний стан, рівень енергії та поведінкові реакції. Дефіцит або надлишок певних поживних речовин може спричиняти підвищену збудливість, агресію, тривожність або компульсивні розлади.

Вплив дієти на поведінку пов'язаний із забезпеченням тварини необхідними амінокислотами, жирними кислотами, вітамінами та мінералами. Наприклад, амінокислота триптофан є попередником серотоніну – нейромедіатора, який регулює емоційний стан, знижує рівень агресії та сприяє спокою. Недостатня кількість триптофану в раціоні може призводити до підвищеної тривожності та імпульсивної поведінки. Жирні кислоти омега-3 (докозагексаєнова та ейкозапентаєнова кислоти), що містяться в риб'ячому жирі, сприяють нормальному функціонуванню мозку та допомагають зменшити агресивність і тривожність у собак і котів.

Дієтичні добавки для зниження тривожності можуть включати комплекси вітамінів групи В, магній, цинк, а також рослинні екстракти. Наприклад, L-теанін, що міститься в чаї, сприяє розслабленню та зменшенню стресу. Альфа-казозепін – пептид, що отримується з молока, має заспокійливу дію та входить до складу спеціалізованих кормів і добавок для тварин із тривожними розладами. Деякі ветеринарні дієти, такі як Royal Canin Calm або Hill's Prescription Diet c/d Multicare Stress, містять компоненти, що сприяють стабілізації поведінки у тварин, схильних до стресу та компульсивних розладів.

Важливим аспектом корекції годівлі є також **режим харчування**. Нерегулярне годування, надлишок вуглеводів або дефіцит білка можуть впливати на рівень енергії тварини та її емоційний стан. Деякі тварини потребують годівлі перед сном, щоб уникнути нічного занепокоєння, або частіших прийомів їжі протягом дня, щоб підтримувати стабільний рівень глюкози в крові та уникати дратівливості.

Таким чином, корекція годівлі може бути ефективним додатковим методом у комплексній поведінковій терапії, сприяючи зниженню стресу, тривожності та агресивності у тварин. Однак будь-які зміни в раціоні повинні

впроваджуватися поступово та під контролем ветеринарного лікаря, щоб уникнути можливих небажаних реакцій або дисбалансів у харчуванні.

6.6. РОЛЬ ВЕТЕРИНАРНОГО ЛІКАРЯ У КОРЕКЦІЇ ПОВЕДІНКИ ТВАРИН

6.6.1. Оцінка загального стану тварини перед призначенням терапії

Оцінка загального стану тварини перед призначенням терапії є ключовим етапом у поведінковій корекції, оскільки багато розладів можуть бути спричинені або посилені фізіологічними та медичними проблемами. Ветеринарний лікар повинен комплексно оцінити стан здоров'я тварини, щоб виключити органічні причини порушень поведінки та розробити ефективний план лікування.

Першим етапом є детальний збір анамнезу, який включає інформацію про харчування, умови утримання, історію захворювань, перенесені травми, рівень фізичної активності та зміни в поведінці тварини. Важливо з'ясувати, коли саме почалися проблеми з поведінкою, чи були вони пов'язані з конкретними подіями (переїзд, зміна власника, поява інших тварин або дітей у сім'ї), а також чи змінювалися вони з віком тварини.

Далі проводиться *клінічний огляд*, під час якого оцінюється загальний стан організму: вага, стан шерсті та шкіри, очі, вуха, слизові оболонки, серцево-судинна та дихальна системи. Особливу увагу слід приділити наявності ознак болю або дискомфорту, оскільки хронічний біль може бути основним фактором, що спричиняє агресивність, тривожність або уникання соціальних контактів. Наприклад, артрит у собак або стоматологічні проблеми у котів можуть викликати дратівливість і зміну поведінки.

Лабораторні та діагностичні дослідження можуть включати загальний та біохімічний аналіз крові, аналіз сечі, гормональні тести (особливо на рівень кортизолу, тиреоїдних гормонів), а також ультразвукове або рентгенологічне дослідження для виключення хронічних захворювань. Наприклад, гіпотиреоз у собак може викликати млявість, агресію або депресію, а гормональні порушення, пов'язані з гіперадренкортицизмом (синдромом Кушинга), можуть спричиняти підвищену збудливість і зміни в поведінці.

Також необхідно оцінити *неврологічний статус тварини*, оскільки порушення роботи центральної нервової системи можуть бути причиною obsесивно-компульсивних розладів, змін у соціальній поведінці або надмірної збудливості. Наприклад, ураження мозку, нейродегенеративні захворювання або епілептичні стани можуть впливати на поведінкові реакції тварини.

Лише після *комплексної оцінки фізичного стану тварини* ветеринарний лікар може зробити висновок про необхідність медикаментозного лікування або ж корекції поведінки без застосування лікарських засобів. Якщо поведінкові розлади пов'язані виключно з порушенням соціалізації чи виховання, тоді основний акцент робиться на поведінкову терапію та зміну умов утримання. Якщо ж виявлено медичні проблеми, необхідно спершу усунути їх, оскільки ігнорування фізичних факторів може зробити поведінкову терапію малоефективною.

6.6.2. Консультування власників щодо правильного догляду та виховання.

Консультування власників щодо правильного догляду та виховання є важливою складовою роботи ветеринарного лікаря у поведінковій корекції тварин. Багато проблемних поведінкових реакцій виникають через помилки у вихованні, неправильні умови утримання або відсутність належної соціалізації, тому ветеринар повинен не лише діагностувати розлади, а й допомагати власникам розробляти стратегії їх корекції.

Першим етапом консультування є *пояснення власнику основ поведінкових особливостей конкретного виду та породи тварини*. Кожна порода собак чи котів має свої генетично обумовлені особливості поведінки, тому власники повинні розуміти, які реакції є нормальними, а які можуть свідчити про проблеми. Наприклад, мисливські породи собак мають вроджений потяг до переслідування та полювання, що може проявлятися у вигляді неконтрольованої погоні за рухомими об'єктами.

Далі ветеринар пояснює *важливість соціалізації у ранньому віці*. Недостатнє знайомство з різними людьми, тваринами та середовищем у перші місяці життя може спричинити страхи, агресію або тривожність у дорослому віці. Власникам слід рекомендувати поступово знайомити тварину з новими ситуаціями, використовуючи позитивне підкріплення, щоб формувати впевненість і спокій.

Особливу увагу потрібно приділяти *методам виховання та дресури*. Ветеринар повинен наголосити, що фізичні покарання, крики або надмірна жорсткість можуть викликати страх, агресію або проблеми з довірою до власника. Натомість слід використовувати методи позитивного підкріплення: заохочення смаколикami, похвалу та ігри для закріплення бажаної поведінки. Важливо також дотримуватись послідовності у вихованні: всі члени сім'ї повинні використовувати однакові команди та правила, щоб не плутати тварину.

Крім виховання, ветеринар консультує власників щодо *оптимальних умов утримання*. Часто поведінкові проблеми, такі як деструктивна поведінка, гіперактивність або нічний гавкіт, є наслідком недостатнього фізичного та розумового навантаження. Власникам слід рекомендувати регулярні прогулянки, активні ігри, використання інтелектуальних іграшок, а для котів – збагачення середовища через багаторівневі конструкції, когтеточки та інтерактивні іграшки.

Окремо слід *обговорити проблеми тривожності та стресу*. Ветеринар може порадити способи зниження стресових факторів, такі як створення безпечного простору для тварини, використання заспокійливих феромонів, правильне знайомство з новими членами сім'ї або адаптація до змін у середовищі (наприклад, переїзду).

Консультування також включає *роз'яснення власникам ознак серйозних поведінкових розладів*, які потребують професійного втручання. Якщо у тварини спостерігаються симптоми obsесивно-компульсивних розладів, фобій або важких форм агресії, власник повинен знати, коли звернутися до зоопсихолога чи ветеринарного спеціаліста з поведінки.

Загалом, роль ветеринарного лікаря полягає не тільки в лікуванні тварини, а й у навчанні власників правильного підходу до виховання, що допомагає запобігти розвитку поведінкових проблем та покращує взаємодію людини з домашнім улюбленцем.

6.6.3. Співпраця з зоопсихологами та кінологами

Співпраця ветеринарного лікаря із зоопсихологами та кінологами відіграє важливу роль у корекції поведінкових розладів у тварин. Поведінкові проблеми часто мають комплексну природу, що включає як фізіологічні, так і психологічні аспекти. Тому ефективне вирішення таких проблем вимагає мультидисциплінарного підходу, де кожен спеціаліст працює у своїй сфері компетенції.

Зоопсихологи спеціалізуються на аналізі поведінки тварин та розробці індивідуальних програм корекції. ***Ветеринар може скерувати власників до зоопсихолога у випадках, коли поведінкові розлади не пов'язані з медичними причинами,*** а виникають через порушення соціалізації, страхи, агресію або обсесивно-компульсивні розлади. Зоопсихолог допомагає власникам зрозуміти причини небажаної поведінки, розробляє стратегії корекції та навчає власників методам управління поведінкою тварини.

Кінологи спеціалізуються на дресурі собак та корекції проблемної поведінки через навчальні методики. ***Ветеринар може рекомендувати співпрацю з кінологом у випадках, коли тварина не реагує на команди, проявляє агресію, страх або має труднощі у соціалізації.*** Досвідчений кінолог використовує позитивні методи дресури для корекції небажаної поведінки, допомагає власникам вибудовувати правильні взаємини з твариною та забезпечує їй необхідну розумову та фізичну стимуляцію.

Ефективна співпраця між ветеринарним лікарем, зоопсихологом та кінологом дозволяє комплексно вирішувати поведінкові проблеми. Ветеринар оцінює фізіологічний стан тварини та виключає медичні причини розладів, зоопсихолог аналізує поведінкові фактори та розробляє стратегії корекції, а кінолог допомагає власникам застосовувати правильні методи дресури та соціалізації. Такий підхід забезпечує кращі результати та сприяє гармонійному співіснуванню людини і тварини.

6.6.4. Попередження вад поведінки у молодих тварин через профілактичні заходи

Профілактика поведінкових розладів у молодих тварин є ключовим завданням ветеринарного лікаря, адже багато проблем можна попередити ще на ранніх етапах розвитку. Ветеринар відіграє важливу роль у формуванні правильної поведінки тварини, надаючи власникам рекомендації щодо соціалізації, виховання, умов утримання та догляду.

Один із найважливіших аспектів профілактики – це ***рання соціалізація.*** Молодих тварин слід знайомити з різними людьми, іншими тваринами, новими місцями та ситуаціями. Це допомагає їм адаптуватися до змін та запобігає

розвитку страхів і тривожних розладів. Ветеринар може пояснити власникам, як поступово привчати тварину до різних подразників, щоб уникнути майбутніх проблем з агресією чи фобіями.

Також важливим профілактичним заходом є *правильне виховання*. Власники повинні знати, як використовувати позитивне підкріплення – похвалу, ласощі або іграшки – для закріплення бажаної поведінки. Ветеринар може порадижити уникати надмірного застосування покарань, оскільки це може викликати страх і стрес у тварини, що призведе до подальших поведінкових проблем.

Ще одним важливим фактором є *забезпечення належних умов утримання*. Молоді тварини потребують достатньої фізичної активності та розумової стимуляції. Ветеринар може рекомендувати інтерактивні іграшки, спеціальні заняття та регулярні прогулянки, щоб запобігти розвитку деструктивної поведінки, викликаній нудьгою чи нестачею активності.

Особливу увагу слід приділяти *медициним аспектам профілактики*. Деякі поведінкові розлади можуть бути пов'язані з болем, гормональними порушеннями або іншими фізіологічними факторами. Ветеринар має наголосувати на важливості регулярних оглядів, вакцинації, дегельмінтизації та правильної годівлі, щоб підтримувати загальне здоров'я тварини та уникнути поведінкових проблем, спричинених дискомфортом або захворюваннями.

Таким чином, профілактика вад поведінки у молодих тварин передбачає комплексний підхід, що включає соціалізацію, правильне виховання, забезпечення належних умов утримання та контроль за фізичним станом. Ветеринарний лікар відіграє важливу роль у формуванні здорової поведінки тварин, надаючи власникам необхідні знання та підтримку.

Висновок

Розділ про вади поведінки у тварин висвітлює широкий спектр проблем, які можуть виникати у домашніх і екзотичних тварин, а також вказує на важливість своєчасної діагностики та корекції цих розладів. Поведінкові проблеми можуть бути зумовлені як генетичними, так і соціальними, фізіологічними або медичними факторами. Ветеринарний лікар відіграє ключову роль у виявленні та корекції цих розладів, адже від його кваліфікації залежить не лише здоров'я тварини, але й її гармонійна взаємодія з оточенням.

Завдяки правильному підходу до діагностики поведінкових розладів, який включає спостереження, аналіз історії життя тварини, виключення медичних причин та тестування, можна точно визначити причини проблем та розробити відповідну терапію. Поведінкова терапія, зміна умов утримання, фармакологічні методи та корекція годівлі є основними інструментами у вирішенні багатьох з цих проблем.

Профілактика вад поведінки, зокрема у молодих тварин, є невід'ємною частиною роботи ветеринара, адже рання соціалізація, належне виховання та правильні умови утримання значно знижують ризик розвитку поведінкових розладів у майбутньому.

Таким чином, розуміння причин і методів корекції вад поведінки є необхідним для ветеринарного лікаря, оскільки це дозволяє покращити якість життя тварин, зберегти їх здоров'я та забезпечити гармонійне співіснування з людьми та іншими тваринами.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 6

Ситуаційні завдання:

1. Ви працюєте ветеринаром і отримали дзвінок від власника собаки, яка агресивно реагує на гостей у будинку. Як ви будете діагностувати проблему? Які кроки порекомендуєте для корекції поведінки?

2. Кіт постійно облизує лапи і має ранки на шкірі. Власник підозрює, що це може бути через стрес або надмірне вилизування. Які кроки ви вживаєте для визначення причини цього поведінкового розладу?

3. У вас на прийомі є крокодил, який постійно риє яму у своєму вольєрі. Як ви визначите причину такої поведінки і що порекомендуєте власнику для її корекції?

4. Собаки мають поведінкові проблеми, що виникають під час залишення їх наодинці вдома. Вони руйнують меблі і відчують сильну тривогу. Які методи поведінкової терапії ви застосуєте для зменшення тривожності у цих собак?

5. Під час медичного огляду коня ви помічаєте, що тварина проявляє агресію при спробі доторкнутися до її задніх кінцівок. Які фактори можуть бути причиною такої агресії і як ви будете лікувати цього коня?

6. Власник кролика помічає, що його тварина постійно ховається в кутку клітки, не виходить на контакт з іншими тваринами і людьми. Як ви будете оцінювати ситуацію і що порекомендуєте для покращення соціалізації тварини?

7. Кіт постійно намагається вилізати на меблі, навіть коли його лають або застосовують відлякувальні методи. Як би ви з'ясували, чи це нормальна поведінка, чи вона є вадою? Як би ви коригували її?

8. У вас на прийомі кобила, яка постійно вилизує свою шерсть до такої міри, що на її шкірі з'являються плями і ранки. Які фізіологічні чи психологічні чинники могли спричинити таку поведінку?

9. Кішка демонструє страх перед людьми, а також іноді приховує їжу і воду. Ви вважаєте, що це може бути ознакою соціальної депривації. Які методи терапії ви застосуєте для покращення соціальної взаємодії тварини?

10. Пес постійно гавкає вночі, і це порушує режим сну власників. Як ви будете визначати причини такого порушення поведінки? Які методи корекції ви порекомендуєте?

Контрольні запитання:

1. Які критерії визначення патологічної поведінки у тварин?
2. Як можна визначити агресивну поведінку у тварин і які її види існують?
3. У чому полягає різниця між соціальною депривацією та страхом перед людьми у тварин?

4. Які методи корекції використовуються при обсесивно-компульсивних розладах у тварин?
5. Як визначити, чи є порушення екскреторної поведінки у тварини?
6. Які фактори можуть впливати на появу фобій та тривожних розладів у тварин?
7. Які фізіологічні та медичні фактори можуть спричиняти поведінкові розлади у тварин?
8. Як змінюються поведінкові розлади у тварин, якщо враховувати генетичні фактори?
9. Чим відрізняється домінантна агресія від агресії, що виникає через біль або хворобу?
10. Які методи діагностики поведінкових розладів є найбільш ефективними?

Теми для дискусії:

1. Як соціалізація в ранньому віці впливає на поведінку тварини в майбутньому?
2. Чи є різниця між агресією у різних видів тварин, і як це впливає на їх поведінкову корекцію?
3. Як зміна умов утримання може допомогти в корекції поведінкових розладів у тварин?
4. Які психологічні та фізіологічні методи впливу на поведінку тварин є найбільш ефективними?
5. Яка роль ветеринарного лікаря в попередженні поведінкових розладів у молодих тварин?

Ці завдання та запитання допоможуть закріпити знання про поведінкові розлади у тварин і методи їх корекції серед студентів ветеринарної медицини.

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 6

Ситуаційні завдання:

1. Ви працюєте ветеринаром і отримали дзвінок від власника собаки, яка агресивно реагує на гостей у будинку. Як ви будете діагностувати проблему? Які кроки порекомендуєте для корекції поведінки?

Як ветеринар, я спершу розпитаю власника собаки про характер агресії. Чи агресія проявляється лише до гостей, чи вона проявляється у інших ситуаціях? Потрібно оцінити, чи є інші стресові фактори (наприклад, зміни в домашньому середовищі). Важливо провести спостереження за поведінкою собаки в різних ситуаціях та проаналізувати, чи є фізіологічні проблеми, які можуть сприяти агресії. Для корекції поведінки я порекомендував би застосувати методи десенсбілізації та соціалізації, а також використання позитивного підкріплення для нагороди за спокійну поведінку. Важливо, щоб власник проводив контрольовані знайомства собаки з новими людьми, починаючи з менших кроків та поступово збільшуючи складність.

2. Кіт постійно облизує лапи і має ранки на шкірі. Власник підозрює, що це може бути через стрес або надмірне вилизування. Які кроки ви вживаєте для визначення причини цього поведінкового розладу?

У разі, коли кіт облизує лапи і має ранки, я спершу перевірю, чи не є це симптомами фізіологічних проблем, таких як інфекція, алергії чи паразитарні захворювання. Потім я розпитаю власника про зміни в оточенні kota, що могли спричинити стрес (нові люди, зміни в домі). Якщо фізіологічні причини виключені, я розглядатиму цю проблему як можливо obsесивно-компульсивний розлад або результат стресу. Рекомендуватиму покращити умови життя kota, впровадити методи дезенсибілізації та використати натуральні заспокійливі засоби або феромони для котів.

3. У вас на прийомі є крокодил, який постійно риє яму у своєму вольєрі. Як ви визначите причину такої поведінки і що порекомендуєте власнику для її корекції?

Якщо крокодил постійно риє яму, я почну з аналізу умов його утримання. Крокодили зазвичай риють ями для побудови гнізд або для зберігання їжі. Можливо, це поведінка, пов'язана з бажанням створити укриття або забезпечити собі комфортне середовище. Я порадив би перевірити, чи є достатньо укриттів і води в його вольєрі. Також важливо переконатися, що тварина має достатньо простору для природної поведінки. У разі необхідності можна забезпечити більше простору для копання або додати додаткові елементи для стимуляції.

4. Собаки мають поведінкові проблеми, що виникають під час залишення їх наодинці вдома. Вони руйнують меблі і відчувають сильну тривогу. Які методи поведінкової терапії ви застосуєте для зменшення тривожності у цих собак?

При проблемах з тривожністю собак, коли вони руйнують меблі під час залишення наодинці, я спершу з'ясую, чи є інші ознаки тривожності (наприклад, надмірне слиннення, гавкіт, спроби втечі). Я порекомендував би власникам почати з поступового залишення собаки на короткий час і збільшувати періоди перебування наодинці, щоб зменшити рівень тривоги. Крім того, можна використати методи позитивного підкріплення за спокійну поведінку під час відсутності господарів, а також впровадити іграшки або матеріали для розваги собаки під час самотності. У разі необхідності можуть бути призначені заспокійливі препарати.

5. Під час медичного огляду коня ви помічаєте, що тварина проявляє агресію при спробі доторкнутися до її задніх кінцівок. Які фактори можуть бути причиною такої агресії і як ви будете лікувати цього коня?

Якщо кінь проявляє агресію при спробі доторкнутися до задніх кінцівок, можливо, це результат болю чи неприємних відчуттів через травму або інфекцію. Я рекомендую провести ретельний медичний огляд і, за потреби, провести рентген чи інші діагностичні дослідження. Якщо агресія викликана болем, потрібно вирішити фізіологічну проблему і застосувати терапію. Якщо ж проблема психоемоційна, застосовуються методи десенсибілізації, поступовий контакт з тваринами та позитивне підкріплення.

6. Власник кролика помічає, що його тварина постійно ховається в кутку клітки, не виходить на контакт з іншими тваринами і людьми. Як ви будете оцінювати ситуацію і що порекомендуєте для покращення соціалізації тварини?

Якщо кролик ховається в клітці і не взаємодіє з іншими тваринами та людьми, я буду шукати можливі причини соціальної депривації, стресу або фізичних проблем. Важливо забезпечити йому більше простору, щоб він міг вільно рухатися. Я б рекомендував поступово привчати кролика до взаємодії, використовуючи ласощі для стимулювання позитивних реакцій. Якщо це було пов'язано з недостатньою соціалізацією, необхідно проводити поступове знайомство з іншими тваринами та людьми.

7. Кіт постійно намагається вилазити на меблі, навіть коли його лають або застосовують відлякувальні методи. Як би ви з'ясували, чи це нормальна поведінка, чи вона є вадою? Як би ви коригували її?

Якщо кіт намагається вилазити на меблі, навіть після того як його лають або використовують відлякувальні методи, я спершу визначу, чи це є нормальним для його поведінки, чи це може бути ознакою впертості чи об'єктивної потреби в доступі до високих місць. Я рекомендую змінити підхід до корекції: використати позитивне підкріплення, щоб заохотити kota сидіти на інших, дозволених місцях, і при цьому забезпечити безпечний доступ до місць, де він може бути вищим, наприклад, використовуючи спеціальні котячі полицьки чи дерева.

8. У вас на прийомі кобила, яка постійно вилизує свою шерсть до такої міри, що на її шкірі з'являються плями і ранки. Які фізіологічні чи психологічні чинники могли спричинити таку поведінку?

Якщо кобила вилизує свою шерсть до появи ран і плям, це може бути симптомом стресу, скутості чи недостатньої фізичної активності. Я порекомендував би перевірити на наявність фізіологічних проблем, таких як паразити або алергії. Якщо фізіологічні причини виключені, я порадив би змінити умови утримання, підвищити рівень фізичних навантажень і додати елементи для стимуляції. Можливо, для корекції поведінки буде корисно використовувати фармакологічні препарати або натуральні заспокійливі засоби.

9. Кішка демонструє страх перед людьми, а також іноді приховує їжу і воду. Ви вважаєте, що це може бути ознакою соціальної депривації. Які методи терапії ви застосуєте для покращення соціальної взаємодії тварини?

Якщо кішка проявляє страх перед людьми та приховує їжу, це може бути ознакою соціальної депривації, недолюбів у ранній соціалізації або наслідків стресових ситуацій. Я порекомендував би поступово привчати кішку до нових людей, використовуючи позитивне підкріплення для кожної спокійної взаємодії з людьми. Також важливо надавати кішці можливість сховатися, коли їй потрібно, і використовувати ферозонд для котів, щоб зменшити рівень стресу.

10. Пес постійно гавкає вночі, і це порушує режим сну власників. Як ви будете визначати причини такого порушення поведінки? Які методи корекції ви порекомендуєте?

Якщо пес постійно гавкає вночі, що порушує сон власників, спершу потрібно з'ясувати причину цього поведінкового порушення. Важливо перевірити, чи не має він фізіологічних проблем (наприклад, болю чи проблем зі

здоров'ям), а також чи не впливають стресові фактори (наприклад, зміна обстановки). Я порекомендував би власникам використовувати методи корекції поведінки, такі як позитивне підкріплення за тиху поведінку, зменшення впливу стресових факторів і використання іграшок, щоб заохотити собаку до спокійної активності вдень.

Відповіді на контрольні запитання

1. Критерії визначення патологічної поведінки у тварин: Патологічна поведінка у тварин визначається за кількома критеріями. Перший критерій – це зміна поведінки тварини, яка виходить за межі її нормальних звичок або очікуваної поведінки для цього виду. Другий критерій – наявність стійких відхилень у поведінці, які призводять до дискомфорту або порушення функцій тварини. Третій критерій – поведінка, яка заважає нормальному функціонуванню тварини або її взаємодії з людьми та іншими тваринами. Також важливим є рівень тривожності або стресу, що супроводжує таку поведінку.

2. Як можна визначити агресивну поведінку у тварин і які її види існують?: Агресивна поведінка у тварин визначається через прояви нападу або загрози, включаючи погрози, звуки (гавкіт, ревіння), позу тіла, бариккування простору чи атаку. Існують кілька видів агресії: агресія територіальна (захист території), агресія через домінування (боротьба за лідерство), агресія через страх (реакція на загрозу), агресія через біль або дискомфорт (наприклад, при травмах), а також агресія, спричинена недостатньою соціалізацією чи недостатнім вихованням.

3. Різниця між соціальною депривацією та страхом перед людьми у тварин: Соціальна депривація – це стан, при якому тварина не отримує достатньо соціальних контактів, що може призвести до затримок у розвитку або проблем в адаптації до суспільства, а також до проявів тривожності та страху. Страх перед людьми може бути пов'язаний із травматичними переживаннями або неналежною соціалізацією, але він більше вказує на індивідуальну реакцію на певні стресори, таких як люди або нові ситуації. У випадку соціальної депривації страх може бути одним із симптомів, але основна проблема – це недостаток позитивної взаємодії з іншими особинами.

4. Методи корекції при obsесивно-компульсивних розладах у тварин: Для корекції obsесивно-компульсивних розладів застосовуються такі методи, як зміна умов утримання (створення більш сприятливого середовища), соціалізація, використання психотерапевтичних методів, включаючи десенсибілізацію, контр-конджування та застосування фармакологічних засобів. Використовуються також методи позитивного підкріплення для зміни поведінки.

5. Як визначити порушення екскреторної поведінки у тварини?: Порушення екскреторної поведінки можна визначити за наявністю дефекації чи сечовипускання в непризначених для цього місцях (наприклад, в будинку, на меблях або в неприємних для тварини місцях). Також ознакою є маркування території, яке часто зустрічається у домашніх тварин як прояв стресу або порушень в поведінці.

6. Фактори, які можуть впливати на появу фобій та тривожних розладів у тварин: До факторів, що можуть сприяти розвитку фобій та тривожних розладів,

відносяться стресові події (переїзд, зміна власника, різкі зміни в оточенні), недостатня соціалізація в ранньому віці, недостатньо фізичної активності та порушення нормальних умов утримання. Також на поведінку можуть впливати гормональні зміни, генетична схильність або травматичні досвіди.

7. Фізіологічні та медичні фактори, які можуть спричинити поведінкові розлади у тварин: До фізіологічних факторів відносяться гормональні порушення, проблеми з центральною нервовою системою, хронічний біль або незручність (наприклад, при артриті або травмах), інфекційні або паразитарні захворювання, а також порушення в харчуванні або дефіцит певних мікроелементів. Медичні фактори можуть включати вплив ліків або будь-які інші порушення, які впливають на поведінку.

8. Як змінюються поведінкові розлади у тварин, якщо враховувати генетичні фактори?: Генетичні фактори можуть спричинити певну схильність до певних видів поведінки або розладів. Наприклад, деякі породи собак схильні до розвитку агресії або страху, а інші можуть мати схильність до тривожності чи obsесивно-компульсивних розладів. Врахування генетичних факторів дозволяє ветеринару розуміти, наскільки важко коригувати певну поведінку і чи потребує тварина додаткових заходів підтримки.

9. Чим відрізняється домінантна агресія від агресії, що виникає через біль або хворобу?: Домінантна агресія спрямована на встановлення лідерства або боротьбу за територію і часто проявляється в контексті змагання за ресурсами чи контроль за групою. Агресія, що виникає через біль або хворобу, є реакцією на фізичний дискомфорт і може бути більш імпульсивною та нецілеспрямованою. У такому випадку агресія з'являється при спробі доторкнутися до хворого або травмованого місця.

10. Які методи діагностики поведінкових розладів є найбільш ефективними?: Найбільш ефективними методами діагностики поведінкових розладів є спостереження за поведінкою тварини в різних ситуаціях, включаючи час наодинці, з іншими тваринами або людьми. Також важливо провести детальне опитування власника щодо історії життя тварини, її взаємодії з навколишнім середовищем та іншими тваринами. Ветеринар може також використовувати тестування реакцій на конкретні подразники, аналіз медичної історії та виключення фізіологічних причин поведінкових порушень.

Напрями обговорення тем для дискусії

1. Як соціалізація в ранньому віці впливає на поведінку тварини в майбутньому?

Соціалізація в ранньому віці є критично важливою для розвитку тварини і має значний вплив на її поведінку в майбутньому. Якщо тварина не отримує достатньо соціальних контактів з іншими тваринами та людьми, це може призвести до порушень у її взаємодії з навколишнім середовищем. Тварини, які не соціалізовані належним чином, можуть ставати агресивними, боязкими або соціально ізольованими. Вони можуть також мати труднощі з адаптацією до нових ситуацій або незнайомих людей та тварин. Своєчасна та позитивна соціалізація допомагає зменшити ймовірність розвитку поведінкових порушень,

таких як фобії чи агресія, та сприяє розвитку здорових стосунків з людьми та іншими тваринами.

2. Чи є різниця між агресією у різних видів тварин, і як це впливає на їх поведінкову корекцію?

Так, агресія у різних видів тварин може проявлятися по-різному залежно від їх інстинктів, соціальної структури та біологічних особливостей. Наприклад, у собак агресія часто пов'язана з захистом території або домінуванням, а у котів це може бути реакцією на страх або самозахист. У хижих тварин агресія може бути частиною їх полювання або конкуренції за ресурси. Різні види агресії потребують різних підходів до корекції. Наприклад, агресія у собак може бути коригована через соціалізацію та тренування, тоді як агресія у хижих тварин може вимагати змін в умовах утримання або застосування спеціалізованих методів збагачення середовища.

3. Як зміна умов утримання може допомогти в корекції поведінкових розладів у тварин?

Зміна умов утримання є одним із ефективних методів корекції поведінкових розладів у тварин. Якщо умови утримання не відповідають потребам тварини (наприклад, недостатній простір для руху, відсутність ігор чи соціальних контактів), це може призвести до стресу, тривожності або агресії. Створення більш комфортного середовища з достатнім простором, фізичними навантаженнями та інтерактивними іграшками може значно покращити поведінку тварини. Наприклад, вольєри для хижих тварин повинні бути збагачені елементами, які дозволяють тварині реалізовувати свої природні інстинкти, що допомагає зменшити стрес та покращити її поведінку.

4. Які психологічні та фізіологічні методи впливу на поведінку тварин є найбільш ефективними?

Психологічні методи, такі як позитивне підкріплення, десенсибілізація та контр-конджунвання, є одними з найбільш ефективних у корекції поведінки тварин. Позитивне підкріплення полягає у заохоченні бажаної поведінки, що дозволяє тварині краще засвоїти правильні моделі поведінки. Десенсибілізація допомагає зменшити страх або агресію через поступове звикання до стресового подразника. Фізіологічні методи, такі як фармакологічне втручання (застосування седативних препаратів чи антидепресантів), можуть бути корисними для корекції тривожності або агресії у тварин, однак ці методи зазвичай використовуються в поєднанні з іншими, менш інвазивними підходами.

5. Яка роль ветеринарного лікаря в попередженні поведінкових розладів у тварин?

Ветеринарний лікар відіграє важливу роль у попередженні поведінкових розладів у тварин, оскільки вони мають можливість виявити потенційні проблеми на ранніх етапах і запропонувати заходи для їх корекції. Лікар може порадити власникам щодо соціалізації, правильного виховання та догляду за тваринами, а також проаналізувати фізіологічний стан тварини для виключення медичних причин порушень поведінки. Ветеринар також може вказати на важливість ранньої вакцинації, правильного харчування та фізичних навантажень, що сприяє розвитку здорових соціальних зв'язків і запобігає розвитку поведінкових проблем у тварини.

Вступ

Сучасна ветеринарна медицина активно розширює свої підходи до лікування та профілактики захворювань у тварин. Одним із важливих напрямків є превентивна ветеринарна медицина, яка зосереджується на запобіганні хворобам та підтриманні загального здоров'я тварин. Важливою складовою цього напрямку є врахування психологічних аспектів стану тварин, оскільки емоційний стан і поведінкові реакції безпосередньо впливають на їхнє фізичне здоров'я.

Зоопсихологія вивчає психічні процеси, поведінку тварин і механізми, що керують ними. У контексті превентивної медицини ця наука надає цінну інформацію про те, як стрес, страх, агресія чи соціальні взаємодії можуть впливати на здоров'я тварини. Ігнорування цих факторів може призвести до погіршення стану імунної системи, підвищення ризику розвитку хронічних захворювань або навіть до порушення нормальної поведінки, що ускладнює діагностику та лікування хвороб.

Застосування знань із зоопсихології у превентивній ветеринарній практиці дозволяє не лише покращити добробут тварин, а й підвищити ефективність лікувальних заходів. Наприклад, правильна організація умов утримання, створення сприятливого середовища, мінімізація стресових факторів і забезпечення адекватної соціалізації сприяють зміцненню імунітету та зменшенню ризику виникнення захворювань.

Розділ 7 цього посібника присвячено глибокому аналізу взаємозв'язку між психологічним станом тварин і їхнім фізичним здоров'ям, а також обґрунтуванню превентивних заходів із врахуванням поведінкових особливостей. Знання цих аспектів є необхідними для ветеринарних фахівців, оскільки дозволяють своєчасно виявляти ранні ознаки захворювань, оптимізувати лікувальні заходи та сприяти загальному добробуту тварин.

7.1. ВПЛИВ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ НА ФІЗИЧНЕ ЗДОРОВ'Я ТВАРИН

7.1.1. Психосоматичні захворювання у тварин

Психосоматичні захворювання у тварин – це хвороби, що виникають або загострюються під впливом стресу, тривоги чи інших психологічних факторів. Як і у людей, у тварин існує тісний зв'язок між емоційним станом та фізичним здоров'ям. Ці знання є важливими для ветеринарних фахівців, особливо у профілактичній медицині.

Психосоматичні захворювання можуть виникати з різних причин. Однією з головних є хронічний стрес, який може бути спричинений постійним страхом, невизначеністю або дискомфортом. Також важливу роль відіграють соціальні конфлікти, наприклад, конкуренція за ресурси, ізоляція чи нестача контактів з іншими тваринами. Зміни в навколишньому середовищі, такі як переїзд, зміна власника або порушення звичного розпорядку, теж можуть викликати подібні

проблеми. Окрім того, психосоматичні розлади часто спостерігаються у тварин, які не отримують достатньої фізичної та розумової стимуляції.

Психосоматичні захворювання можуть проявлятися по-різному. Часто спостерігаються шкірні проблеми, такі як випадіння шерсті, свербіж або дерматити, які посилюються через постійне вилузування чи чесання. Можуть виникати й розлади травлення – блювання, діарея або закрепи, що не мають очевидних фізіологічних причин. Інколи проявляються порушення роботи сечовидільної системи, як-от часте сечовипускання або нетримання сечі. Також можливі зміни у харчовій поведінці, коли тварина втрачає апетит або, навпаки, починає переїдати. Порушення сну, такі як безсоння чи надмірна сонливість, також є типовими ознаками психосоматичних розладів.

Діагностика таких захворювань потребує комплексного підходу. Ветеринар має уважно оцінити поведінку тварини, її оточення та умови утримання. Оскільки психосоматичні захворювання часто маскуються під фізичні патології, важливо виключити інші можливі причини проблем зі здоров'ям.

Лікування психосоматичних розладів включає створення стабільного та комфортного середовища для тварини, а також усунення або мінімізацію стресових факторів. У деяких випадках застосовують методи поведінкової терапії, техніки розслаблення або спеціальні препарати, як-от феромони чи седативні засоби під контролем ветеринара.

Розуміння зв'язку між психологічним станом і фізичним здоров'ям тварин допомагає покращити їхній добробут і своєчасно запобігти розвитку серйозних захворювань.

7.1.2. Взаємозв'язок стресу та імунної системи

Стрес відіграє значну роль у послабленні імунної системи тварин, що може призвести до розвитку різних захворювань. Під впливом стресових факторів в організмі активуються механізми, які спрямовані на адаптацію до нових умов. При короткочасному стресі ці реакції є корисними, оскільки мобілізують захисні сили організму. Однак при тривалому або надмірному стресі така мобілізація виснажує ресурси організму і призводить до негативних наслідків.

Під час стресу в організмі тварини активізується гормональна система, зокрема відбувається викид кортизолу. Підвищений рівень цього гормону пригнічує діяльність імунної системи, знижуючи кількість лейкоцитів і пригнічуючи вироблення антитіл. Унаслідок цього організм стає більш уразливим до вірусних, бактеріальних та паразитарних інфекцій.

Тварини, які постійно перебувають у стані тривоги або страху, частіше страждають на інфекційні захворювання, хронічні запалення та мають уповільнене загоєння ран. Стрес також негативно впливає на функціонування травної системи, що може спричинити дисбактеріоз і погіршення засвоєння поживних речовин, що ще більше послаблює імунітет.

Для зміцнення імунної системи тварин важливо створювати сприятливе середовище, уникати зайвого стресу та забезпечувати адекватну соціалізацію. Також корисним є використання методів зниження стресу, таких як ігри, тренування або, за потреби, застосування феромонів і седативних препаратів.

Забезпечення тваринам комфортних умов життя та своєчасне реагування на ознаки стресу сприяють підтриманню їхнього здоров'я та знижують ризик розвитку інфекційних та хронічних захворювань.

7.2. ПРЕВЕНТИВНА ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

7.2.1. Визначення превентивної медицини

Превентивна медицина – це напрям у медицині, що спрямований на запобігання захворюванням, їх раннє виявлення та мінімізацію негативних наслідків для здоров'я. У ветеринарній практиці цей підхід відіграє ключову роль, оскільки дозволяє знизити захворюваність тварин, попередити епідемії та покращити загальний добробут тварин.

Превентивна ветеринарна медицина базується на системі заходів, що забезпечують профілактику інфекційних, паразитарних і соматичних захворювань. До таких заходів належать вакцинація, дегельмінтизація, правильне харчування, підтримка гігієни та оптимальних умов утримання. Важливим аспектом є також моніторинг поведінки тварин, оскільки зміни у їхньому стані часто є ранніми ознаками проблем зі здоров'ям.

Особливістю превентивної медицини є її комплексний підхід, що враховує фізіологічний, психологічний та соціальний стан тварини. Завдяки цьому можна не лише запобігти захворюванням, а й створити оптимальні умови для повноцінного розвитку та адаптації тварин до навколишнього середовища.

Превентивна ветеринарна медицина є невід'ємною частиною сучасної практики, оскільки допомагає забезпечити здоров'я як окремих тварин, так і цілих популяцій, що особливо важливо у сфері сільського господарства, зообізнесу та домашнього утримання тварин.

7.2.2. Профілактичний підхід у ветеринарії

Профілактичний підхід у ветеринарії є системою заходів, спрямованих на попередження захворювань та підтримання оптимального стану здоров'я тварин. На відміну від лікування, яке усуває вже наявні проблеми, профілактичний підхід спрямований на їхню превенцію, що дозволяє зменшити ризики серйозних патологій і мінімізувати витрати на лікування.

Основою профілактичного підходу є регулярний моніторинг стану здоров'я тварини. Це включає планові огляди у ветеринарного лікаря, що дозволяють виявити ранні ознаки хвороб до появи серйозних симптомів. Регулярні обстеження включають оцінку фізичного стану, аналізи крові, сечі та калу, а також оцінку поведінкових показників, що є важливими індикаторами психологічного благополуччя тварини.

Важливою складовою профілактичного підходу є створення належних умов утримання тварин. Це включає забезпечення чистоти приміщень, правильного температурного режиму, достатньої вентиляції та зниження рівня шуму. Крім того, організація простору для активного руху, відпочинку та соціальних

контактів є важливим фактором у збереженні як фізичного, так і психічного здоров'я тварин.

Раціональне харчування також відіграє ключову роль у профілактиці захворювань. Збалансований раціон, що відповідає віковим, породним та індивідуальним потребам тварини, сприяє зміцненню імунної системи, підтриманню енергії та запобігає виникненню метаболічних розладів.

Особливу увагу в межах профілактичного підходу приділяють мінімізації стресових факторів. Стрес є значним ризиком для здоров'я тварин, оскільки може ослаблювати імунну систему, викликати порушення травлення, знижувати апетит та сприяти розвитку поведінкових розладів. Створення стабільного середовища, правильний підхід до соціалізації та адаптація до нових умов допомагають запобігти негативному впливу стресу.

Таким чином, профілактичний підхід у ветеринарії базується на комплексі заходів, що враховують як фізичні, так і психологічні аспекти здоров'я тварин. Його застосування дозволяє значно зменшити ризик захворювань, забезпечити добробут тварин і підвищити їхню тривалість життя.

7.2.3. Види профілактичних заходів

Профілактичні заходи у ветеринарній практиці є ключовим елементом у збереженні здоров'я тварин. Вони охоплюють широкий спектр дій, спрямованих на запобігання захворюванням, підвищення опірності організму та забезпечення належних умов утримання. До основних видів профілактичних заходів належать вакцинація, дегельмінтизація, правильна годівля, врахування особливостей поведінки тварин і мінімізація стресу.

Вакцинація є одним із найбільш ефективних способів захисту тварин від інфекційних захворювань. Планова імунізація сприяє формуванню специфічного імунітету, що забезпечує стійкість організму до вірусів, бактерій та інших патогенів. Графік вакцинації залежить від виду тварини, віку, стану здоров'я та умов утримання. Особливу увагу слід приділяти ревакцинації, оскільки з часом рівень імунного захисту може знижуватися.

Дегельмінтизація – це обов'язковий захід для профілактики паразитарних захворювань, спричинених гельмінтами (глистами). Паразити не лише послаблюють організм тварини, а й можуть стати джерелом інфекцій для людей. Регулярна дегельмінтизація особливо важлива для тварин, які мають доступ до відкритих просторів або контактують з іншими тваринами. Протигельмінтні препарати застосовуються згідно з рекомендаціями ветеринара, з урахуванням ваги, віку та фізіологічного стану тварини.

Правильна годівля є основою здорового розвитку тварин. Збалансований раціон забезпечує організм необхідними поживними речовинами, вітамінами та мінералами. Харчування повинно відповідати віку, породі, рівню активності та особливим потребам тварини. Дефіцит або надлишок певних компонентів може призвести до ослаблення імунної системи, порушень обміну речовин і розвитку захворювань.

Врахування особливостей поведінки тварин відіграє важливу роль у профілактиці як фізичних, так і психічних розладів. Знання природної поведінки

кожного виду дозволяє створити умови, що відповідають його інстинктам та соціальним потребам. Наприклад, для соціальних тварин важливо забезпечити можливість контактів з іншими особинами, тоді як тварини-одинаки потребують особистого простору. Недотримання цих особливостей може викликати стрес, агресію чи апатію, що негативно позначиться на загальному стані здоров'я.

Мінімізація стресу є важливим елементом профілактичної роботи. Тварини, що перебувають у постійному стані тривоги, частіше страждають на соматичні захворювання та інфекції через ослаблення імунної системи. Для зниження стресу важливо забезпечити стабільний розпорядок дня, спокійну атмосферу під час маніпуляцій та ветеринарних процедур, а також використовувати техніки, що сприяють розслабленню, такі як феромони, іграшки або тренування.

Комплексне застосування цих профілактичних заходів дозволяє створити сприятливі умови для підтримання фізичного та психічного здоров'я тварин, що є основою довгого та якісного життя.

7.3. ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ПРЕВЕНТИВНОЇ ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ

7.3.1. Обмежені можливості виявлення природної поведінки і здоров'я тварин

Природна поведінка тварин формується еволюційно і є важливою умовою для їхнього фізичного та психічного благополуччя. Неможливість реалізувати природні інстинкти може призводити до значних порушень у поведінці, що, своєю чергою, негативно впливає на здоров'я тварин.

У дикій природі тварини активно проявляють поведінкові патерни, що допомагають їм адаптуватися до навколишнього середовища, знаходити їжу, захищатися від хижаків, спілкуватися із сородичами та відтворювати потомство. Утримання в умовах неволі або в домашніх умовах часто обмежує можливості тварин реалізувати ці потреби.

Одним із поширених прикладів є обмеження фізичної активності. Для багатьох видів, особливо собак і коней, рухова активність є ключовою складовою нормального життя. Недостатня кількість прогулянок, фізичних навантажень або можливостей для гри може призвести до накопичення енергії, що провокує деструктивну поведінку, агресію або тривожність.

Соціальна ізоляція також є вагомим фактором ризику. Для соціальних тварин, таких як собаки, коні або папуги, обмеження контактів з іншими особинами викликає стрес і може призвести до розвитку поведінкових розладів. У котів, які природно є більш незалежними, брак територіальної свободи чи незадоволення мисливських інстинктів також може спричинити проблеми зі здоров'ям.

Порушення природної поведінки може викликати психосоматичні захворювання, наприклад, розлади травної системи, дерматологічні проблеми або ослаблення імунітету. Тварини, які не можуть реалізувати свої природні потреби,

часто демонструють стереотипну поведінку, як-от нав'язливе вилузування, гойдання з боку в бік чи агресивні випадки.

Для запобігання таким проблемам важливо створювати умови, що відповідають видовим і індивідуальним потребам тварини. Це може включати забезпечення достатньої фізичної активності, доступ до стимулюючого середовища (наприклад, іграшок або тренувальних завдань) та соціалізацію з іншими тваринами або людьми.

Врахування природної поведінки є важливим аспектом профілактичної ветеринарної медицини. Забезпечення тваринам можливості реалізувати свої інстинктивні потреби допомагає знизити рівень стресу, зміцнити імунну систему та запобігти розвитку поведінкових і соматичних захворювань.

7.3.2. Гормональні зміни та їх вплив на імунітет

Гормональні зміни відіграють ключову роль у регуляції поведінки тварин, а також безпосередньо впливають на їхній імунний статус. Взаємозв'язок між нервовою, ендокринною та імунною системами забезпечує адаптаційні реакції організму, що мають критичне значення для здоров'я та виживання тварин.

Вплив стресових гормонів на імунітет. Одним із найважливіших механізмів впливу поведінки на імунну систему є реакція на стрес. При виникненні стресових ситуацій у тварин активується гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникова (ГН) вісь, що призводить до збільшення вироблення глюкокортикоїдів (наприклад, кортизолу). Глюкокортикоїди виконують адаптивну функцію, допомагаючи організму справлятися з короточасним стресом, проте їхній хронічний вплив має імуносупресивну дію, що підвищує ризик розвитку інфекційних та соматичних захворювань.

Вплив окситоцину та ендорфінів. Окситоцин, який продукується внаслідок соціальних взаємодій і позитивної поведінкової активності, сприяє зниженню рівня стресу та підтримці імунної функції. Він також відіграє важливу роль у встановленні соціальних зв'язків між тваринами та між твариною і людиною. Високий рівень окситоцину асоціюється з підвищеною активністю природних кілерних клітин, які відповідають за знищення вірусних і пухлинних клітин.

Ендорфіни, що виробляються в організмі у відповідь на позитивні емоції (наприклад, гру, соціальні контакти, фізичну активність), мають знеболювальні властивості та здатність зміцнювати імунну відповідь. Низький рівень ендорфінів, навпаки, може сприяти розвитку запальних процесів і підвищувати ризик хронічних захворювань.

Взаємозв'язок статевих гормонів з імунною системою. Статеві гормони, такі як тестостерон, естроген та прогестерон, також впливають на імунний статус тварин. Естрогени мають імуномодулюючий ефект, сприяючи посиленню імунної відповіді, тоді як високий рівень тестостерону може мати імуносупресивний ефект. Це пояснює, чому самці деяких видів тварин більш схильні до інфекційних захворювань, ніж самки.

Наслідки гормональних змін для ветеринарної практики. Розуміння взаємозв'язку між гормональними змінами, поведінкою та імунною системою є

важливим для розробки ефективних стратегій превентивної ветеринарної медицини. Зниження стресу, забезпечення соціальної взаємодії та врахування статевих і вікових особливостей тварин сприяє зміцненню імунітету та зменшенню ризику розвитку захворювань.

Застосування методів поведінкової корекції, використання природних стимуляторів позитивних емоцій (наприклад, ігри, спілкування з власником, соціалізація) та контроль рівня стресу є ключовими компонентами превентивного підходу у ветеринарній медицині.

7.3.3. Вплив емоційних станів на здоров'я тварин

Емоційний стан тварини безпосередньо впливає на її фізичне здоров'я. Якщо тварина відчуває позитивні емоції, її організм працює стабільно, імунна система функціонує ефективно, а загальний рівень стресу залишається низьким. Однак негативні переживання, такі як страх, тривога чи депресія, можуть викликати серйозні порушення в роботі організму.

Страх і тривога часто супроводжуються підвищеним серцебиттям, стрибками тиску та ослабленням імунітету. Через це тварини стають більш вразливими до інфекцій та інших хвороб. Також такі емоції можуть викликати розлади травлення, включаючи проблеми зі шлунком і кишечником.

Депресивний стан у тварин проявляється в апатії, втраті апетиту, небажанні контактувати з іншими тваринами або людьми. Це може призводити до проблем із вагою – як виснаження, так і ожиріння. Крім того, організм тварини гірше відновлюється після травм і хвороб, якщо вона перебуває у пригніченому стані.

Агресія та постійний стрес виснажують організм, підвищують ризик травм і знижують захисні сили тварини. Такі стани часто пов'язані з поганими умовами утримання, відсутністю належного догляду або неправильною соціалізацією.

Позитивні емоції, навпаки, сприяють зміцненню здоров'я. Якщо тварина регулярно отримує увагу від власника, має можливість грати, спілкуватися з іншими тваринами та вести активний спосіб життя, у неї виробляються так звані «гормони щастя». Вони допомагають підтримувати гарний емоційний фон, зменшують рівень стресу і зміцнюють імунітет.

Комфортні умови утримання також важливі для позитивного емоційного стану. Тварини, які живуть у спокійній атмосфері, без різких звуків і стресових факторів, почувуються краще і рідше хворіють.

Таким чином, емоційний стан є важливим чинником здоров'я тварини. Ветеринарні лікарі та власники повинні враховувати його при догляді, діагностиці та лікуванні, оскільки гармонійне емоційне середовище допомагає підтримувати гарне самопочуття та якість життя тварин.

7.3.4. Хронічний стрес як фактор ризику інфекційних та соматичних захворювань

Хронічний стрес є серйозною загрозою для здоров'я тварин, оскільки він порушує нормальну роботу організму та підвищує ризик розвитку різних

захворювань. На відміну від короткочасного стресу, який може мобілізувати захисні сили організму, тривалий стрес виснажує його та послаблює природні механізми адаптації.

При хронічному стресі активується гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникова система, що призводить до постійно підвищеного рівня гормону кортизолу. Високий рівень кортизолу має **імуносупресивний ефект**, тобто знижує активність імунної системи, через що організм тварини стає більш вразливим до інфекцій. Тварини, що перебувають у стані стресу, частіше хворіють на бактеріальні, вірусні та грибові захворювання, оскільки їхній організм не може ефективно боротися з патогенами.

Крім того, **хронічний стрес негативно впливає на роботу серцево-судинної системи**. У тварин, які постійно відчувають напруження, може розвинутися артеріальна гіпертензія, порушення серцевого ритму та підвищений ризик серцевих захворювань. Також стресові стани часто викликають порушення травлення – можливі проблеми з апетитом, виразкова хвороба, синдром роздратованого кишечника.

Ще одним наслідком тривалого стресу є зміни в поведінці тварин. Вони можуть стати надмірно агресивними, тривожними або, навпаки, апатичними. Часто спостерігаються такі явища, як компульсивна поведінка (наприклад, надмірне вилизування, кусання хвоста або лап) або соціальна ізоляція.

Для запобігання негативним наслідкам хронічного стресу важливо створювати комфортне середовище для тварин, забезпечувати їм належний догляд, правильне харчування та соціалізацію. Зниження рівня стресу сприяє зміцненню імунітету та загальному покращенню здоров'я тварин.

7.3.5. Соціальна поведінка і здоров'я тварин

Соціальна поведінка відіграє важливу роль у фізичному та психічному здоров'ї тварин. Для багатьох видів, особливо тих, що живуть у групах, взаємодія з родичами є природною потребою. Вона впливає на рівень стресу, імунний статус, гормональний баланс та загальне самопочуття.

У природі тварини формують ієрархічні відносини, де кожен член групи займає певне місце. Домінантні особини зазвичай мають доступ до кращих ресурсів, але при цьому несуть більше відповідальності за безпеку групи. Підлеглі особини можуть відчувати певний стрес через конкуренцію, але якщо соціальні зв'язки стабільні, загальний рівень напруження в групі залишається невисоким. Навпаки, часті конфлікти, відсутність чіткої ієрархії або перенаселеність можуть призводити до хронічного стресу, що негативно впливає на здоров'я.

Ізоляція тварини від її природного соціального середовища може спричинити серйозні проблеми. Самотність часто веде до підвищеної тривожності, агресії або депресії. В ізольованих тварин спостерігаються зміни у поведінці, такі як компульсивні рухи, самотравмування або апатія. Також вони частіше хворіють через ослаблений імунітет, пов'язаний із відсутністю соціальної стимуляції.

Для домашніх та сільськогосподарських тварин важливо забезпечити умови, що відповідають їхнім природним соціальним потребам. Для собак критичною є наявність контакту з людиною або іншими тваринами, адже вони – соціальні істоти, які в природі живуть у зграях. Відсутність спілкування може викликати у собаки тривогу, агресію або депресію, що проявляється у деструктивній поведінці, надмірному гавкоті чи апатії.

Кони, як тварини, що живуть у табунах, потребують постійної взаємодії з іншими кіньми. Соціальна ізоляція може призвести до стереотипної поведінки, такої як гойдання головою, кусання предметів чи навіть самотравмування. У коней, які утримуються без можливості соціалізації, також частіше спостерігаються проблеми зі шлунково-кишковим трактом, зокрема виразкова хвороба.

Корови – стадні тварини, і стабільні групи всередині стада допомагають їм підтримувати спокійний емоційний стан. Якщо корів часто переводять з однієї групи в іншу або утримують в ізоляції, це може викликати стрес, зниження надоїв молока та підвищену сприйнятливість до хвороб. Також у стаді корови встановлюють певну ієрархію, і часті порушення цих зв'язків можуть призводити до агресивної поведінки та конфліктів.

Подібні проблеми виникають і в інших видів. Наприклад, свині, яких утримують без можливості контакту з родичами, можуть проявляти агресію або, навпаки, демонструвати апатичну поведінку. Коти, хоча й вважаються більш незалежними, також потребують соціалізації, особливо якщо вони були вирощені в групах. Відсутність соціального контакту може призвести до страху перед новими людьми, тривожності та схильності до хронічного стресу.

Недотримання природних соціальних потреб тварин не лише впливає на їхню поведінку, а й безпосередньо позначається на фізичному здоров'ї. Стрес, викликаний ізоляцією або порушенням соціальної структури, може спричинити проблеми з імунною системою, серцево-судинні захворювання, порушення травлення та зниження репродуктивної функції. Тому створення належного соціального середовища є важливим аспектом утримання тварин як у домашніх, так і у фермерських умовах.

Таким чином, соціальна поведінка безпосередньо впливає на стан здоров'я тварин. Забезпечення комфортного соціального середовища, уникнення ізоляції та зниження конкуренції за ресурси сприяє як фізичному благополуччю, так і психоемоційному комфорту тварин.

7.4. ЗМІНИ ПОВЕДІНКИ ЯК ДІАГНОСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ЗАХВОРЮВАНOSTІ ТВАРИН

7.4.1. Зміни у поведінці як причина і як наслідок захворювань у тварин

Поведінка тварин є важливим індикатором їхнього фізичного та психічного здоров'я. Будь-які відхилення від звичного способу поведінки можуть вказувати як на розвиток хвороби, так і на фактори, що сприяють її виникненню. Зміни у поведінці можуть бути як причиною захворювання, так і його наслідком, тому аналіз цих проявів має велике значення у ветеринарній медицині.

Зміни поведінки як причина захворювань. Деякі види поведінкових порушень можуть безпосередньо спричиняти розвиток соматичних патологій. Наприклад, у тварин, що зазнають тривалого стресу або нудьги, нерідко спостерігаються компульсивні дії, такі як надмірне вилизування, кусання себе або нав'язливе гризіння предметів. Постійне вилизування може призводити до дерматитів, облісіння, утворення виразок або інфекцій шкіри.

Агресивна поведінка або схильність до бійок також можуть бути причиною фізичних травм, ран і переломів. У собак і котів, які часто беруть участь у конфліктах, підвищується ризик зараження вірусними та бактеріальними інфекціями, зокрема вірусом імунодефіциту котів або сказом.

Ще один приклад – зміни у харчовій поведінці, які можуть спричинити проблеми з травленням. Тварини, які їдять надто швидко або споживають нехарактерні для них предмети (синдром пікацизму), можуть страждати на гастроентерити, непрохідність кишківника або інтоксикацію. У жуйних тварин порушення у звичках жування та пережовування корму можуть призводити до проблем із рубцем і загального розладу травлення.

Зміни поведінки як наслідок захворювань. Захворювання можуть викликати значні зміни у поведінці тварин, і ці прояви часто є першими клінічними ознаками патології. Наприклад, тварина, яка відчуває біль, може стати агресивною або, навпаки, замкнутою і апатичною. Собаки та коти з хронічними захворюваннями опорно-рухового апарату, такими як артрит, можуть уникати активності, неохоче підніматися сходами або перестати стрибати.

При інфекційних захворюваннях часто спостерігаються зміни у загальній поведінці – тварини стають млявими, втрачають апетит, уникають контакту з людьми або родичами. У великої рогатої худоби та коней при гарячкових станах можливе підвищене занепокоєння, часте лежання або, навпаки, неприродна напруженість тіла.

Порушення у функціонуванні нервової системи також можуть спричиняти зміну поведінки. Наприклад, при сказі спостерігається різка зміна темпераменту – лагідні тварини стають агресивними, а активні можуть впадати в апатію. Деякі неврологічні захворювання супроводжуються тремором, судомами, порушенням координації та дезорієнтацією у просторі.

Гормональні порушення також можуть відобразитися на поведінці. При гіпотиреозі у собак часто спостерігається загальмованість, сонливість та зниження активності, тоді як при гіпертиреозі у котів – підвищена тривожність, агресія та схильність до надмірної вокалізації.

Важливість спостереження за поведінковими змінами. Враховуючи тісний взаємозв'язок між поведінкою та здоров'ям, своєчасне виявлення змін у поведінці допомагає раніше діагностувати захворювання та запобігти їх прогресуванню. Регулярне спостереження за поведінковими реакціями дозволяє ветеринарам та власникам тварин оцінювати їхній фізичний і психоемоційний стан, а також вчасно реагувати на потенційні проблеми.

Отже, зміни у поведінці тварин можуть як спричиняти захворювання, так і бути їхніми наслідками. Розуміння цих механізмів має важливе значення для

профілактики, діагностики та лікування ветеринарних хвороб, а також для забезпечення загального благополуччя тварин.

7.4.2. Зміни поведінки як найбільш ранні ознаки захворюваності у тварин

Поведінка тварини є одним із найважливіших діагностичних показників, що може свідчити про початок розвитку захворювання навіть до появи явних фізичних симптомів. Багато патологічних станів супроводжуються змінами у поведінкових реакціях, які можуть проявлятися у вигляді апатії, підвищеної збудженості, агресії, відмови від корму, змін у рівні активності або соціальної взаємодії.

Ранні поведінкові ознаки загального нездужання. Загальне погіршення самопочуття тварини часто спочатку проявляється зниженням активності, небажанням взаємодіяти з людиною або іншими тваринами, змінами у позах та рухах. Тварини можуть ставати менш грайливими, уникати фізичних навантажень, довше відпочивати або змінювати звичні місця перебування.

Одна з найпоширеніших ранніх ознак хвороби – зміна апетиту. Відмова від їжі або, навпаки, надмірний голод можуть свідчити про проблеми з травленням, інфекційні захворювання, біль або навіть ендокринні розлади. Також можуть змінюватися звички пиття: надмірна спрага може бути ознакою цукрового діабету, ниркової недостатності або гормональних порушень, тоді як зниження споживання води може свідчити про гарячкові стани або інтоксикацію.

Ранні зміни у поведінці можуть проявлятися у зміні ритму сну та неспання. Тварина може стати надмірно сонливою або, навпаки, проявляти неспокій у нічний час. Порушення сну часто спостерігаються при хронічних захворюваннях, неврологічних проблемах або больових синдромах.

Зміни у соціальній поведінці. Тварини, які раніше активно контактували з власником або іншими представниками свого виду, можуть почати уникати соціальних взаємодій. У собак це може виражатися у байдужості до комунікації, ігноруванні команд, небажання гратися або виходити на прогулянку. Коти можуть ховатися, уникати дотиків або, навпаки, ставати надмірно ласкавими, що також може вказувати на початковий етап захворювання.

У сільськогосподарських тварин соціальна поведінка також є важливим показником здоров'я. Корови, коні чи свині, які зазвичай тримаються у групах, можуть почати ізолюватися від стада, що нерідко є ознакою початкового етапу хвороби. Вони можуть виявляти незвичну пасивність, стояти осторонь або, навпаки, демонструвати дратівливість і агресію.

Зміни у локомоторній активності та позах. Першими ознаками проблем із опорно-руховим апаратом можуть бути зміни у ході, уповільнення рухів, небажання вставати або підніматися сходами, кульгавість чи незвичні пози під час відпочинку. Наприклад, при болю в животі тварини можуть часто вигинати спину, а при захворюваннях суглобів – обирати положення, що зменшує навантаження на уражену кінцівку.

Коні, що страждають на коліки, можуть часто поглядати на свій живіт, бити ногами по землі або лягати та вставати, намагаючись знайти зручну позицію. У

великої рогатої худоби з хворобами кінцівок часто спостерігається нерівномірний розподіл ваги або небажання рухатися.

Зміни у доглядовій поведінці. Важливим діагностичним критерієм є стан шерсті та поведінка, пов'язана з доглядом за собою. Коти, які перестають вилизувати себе, можуть страждати на системні захворювання, такі як ниркова недостатність, діабет або ожиріння. У собак, що відчувають тривогу або біль, може спостерігатися надмірне вилизування певних ділянок тіла, що призводить до подразнень, випадіння шерсті або навіть виразок.

Сільськогосподарські тварини, особливо ті, що утримуються у групах, можуть змінювати свою доглядову поведінку, якщо відчувають дискомфорт або захворювання. Наприклад, корови, які перестають чистити себе або тримають шерсть у забрудненому стані, можуть страждати на метаболічні порушення або інфекційні хвороби.

Значення ранньої діагностики поведінкових змін. Ранні зміни у поведінці часто залишаються непоміченими, особливо якщо власник або фермер не веде регулярного спостереження за твариною. Однак своєчасне виявлення таких змін може значно прискорити діагностику та лікування захворювань.

Власникам домашніх тварин та ветеринарам слід звертати увагу на будь-які незвичні реакції та зміну звичок тварини. Регулярний моніторинг поведінкових змін, включаючи харчові звички, рівень активності, соціальну взаємодію та доглядові реакції, допомагає виявити хворобу ще на ранніх етапах і запобігти її ускладненням.

Таким чином, поведінкові зміни є одним із найбільш ранніх сигналів захворюваності у тварин. Їхнє своєчасне розпізнавання та аналіз дозволяє покращити ветеринарну діагностику, забезпечити ефективне лікування та підвищити рівень добробуту тварин.

7.4.3. Зв'язок між емоційним станом та соматичними патологіями

Емоційний стан тварин має безпосередній вплив на їхнє фізичне здоров'я. Хронічний стрес, страх, тривога або депресія можуть викликати або загострювати соматичні захворювання. Дослідження в галузі зоопсихології та ветеринарної медицини підтверджують, що психоемоційні фактори впливають на роботу імунної, серцево-судинної, травної та ендокринної систем, сприяючи розвитку патологій.

Механізми впливу емоційного стану на соматичне здоров'я. Основний зв'язок між емоціями та соматичними хворобами полягає у роботі нервової та ендокринної систем. Під впливом стресових факторів у тварини активується гіпоталамо-гіпофізарно-наднирникова система (ГГНС), що сприяє підвищенню рівня кортизолу та адреналіну. Хоча короткотривалий стрес може бути адаптивним механізмом, який допомагає тварині справлятися з загрозами, його хронічний характер негативно впливає на організм.

Високий рівень кортизолу пригнічує імунну систему, знижуючи здатність організму протистояти інфекціям. Тому тварини, що перебувають у постійному стресі, частіше хворіють на бактеріальні, вірусні та паразитарні захворювання.

Крім того, порушується баланс кишкової мікрофлори, що може спричинити хронічні запальні процеси в шлунково-кишковому тракті.

Вплив стресу та емоцій на різні системи організму.

1. Імунна система. Стрес пригнічує вироблення лімфоцитів та антитіл, що робить організм більш вразливим до хвороб. У тварин, які перебувають у несприятливих умовах або зазнають тривалої ізоляції, часто спостерігається зниження резистентності до інфекцій, таких як вірусні ентерити, респіраторні захворювання та дерматити.

2. Травна система. Емоційний стан тварини безпосередньо впливає на її шлунково-кишковий тракт. Стрес може викликати виразкову хворобу, гастрити, порушення моторики кишечника (діарею або запори). Наприклад, у коней хронічна тривожність часто супроводжується розвитком шлункових виразок, а у котів стрес може спричинити ідіопатичний цистит.

3. Серцево-судинна система. У тварин, що зазнають частих стресових ситуацій, спостерігається підвищений артеріальний тиск, порушення серцевого ритму та ризик розвитку серцевої недостатності. Зокрема, у собак та котів з тривожними розладами частіше виникають кардіоміопатії.

4. Ендокринна система. Постійний стрес може спричинити гормональні порушення, зокрема гіпотиреоз, діабет або синдром Кушинга. У сук і кішок тривалий емоційний дисбаланс може впливати на репродуктивну функцію, спричиняючи порушення циклу або навіть безпліддя.

Поведінкові прояви соматичних патологій, спричинених емоційним станом. Тварини, що страждають на соматичні захворювання, зумовлені емоційними чинниками, часто демонструють зміни у поведінці. Вони можуть відмовлятися від їжі, ставати пасивними або, навпаки, надмірно збудженими. Часто спостерігаються такі прояви, як надмірне вилузування шерсті, гризіння кінцівок, розлади сну або вокалізація (надмірне гавкання, нявкання).

У соціальних видах тварин (наприклад, собак, коней, великої рогатої худоби) ізоляція від групи може спричинити сильний психологічний стрес, що проявляється у вигляді самотравмування, зниження апетиту та агресивної поведінки.

Практичне значення у ветеринарній медицині. Для ефективного лікування соматичних захворювань важливо враховувати емоційний стан тварини. Ветеринарні лікарі повинні оцінювати поведінкові особливості та рівень стресу під час діагностики хвороб. Включення методів зниження стресу, корекція умов утримання, забезпечення тварині соціальної взаємодії та використання феромонів або седативних засобів можуть значно покращити результати лікування.

Таким чином, емоційний стан тварини є критичним фактором, що визначає її фізичне здоров'я. Усвідомлення зв'язку між психологічним благополуччям та соматичними патологіями дозволяє підвищити якість ветеринарної допомоги та забезпечити тривале здоров'я і комфорт тварин.

7.4.4. Симптоми, що можуть мати психологічне підґрунтя (облісіння, виразки, розлади травлення тощо)

Психоемоційний стан тварин може безпосередньо впливати на розвиток різноманітних соматичних симптомів, які на перший погляд можуть не бути пов'язані з психічними розладами. Однак стрес, тривога, депресія та інші негативні емоції можуть стати причиною або значно погіршити симптоми різних фізичних захворювань у тварин.

Одним із найбільш помітних проявів психологічних розладів є **облісіння**. У тварин, що переживають сильний стрес або тривогу, часто спостерігається надмірне вилузування або навіть гризіння власної шерсті. Це може призвести до утворення лисих плям, які можуть бути пов'язані з нервовими або емоційними розладами. Облісіння, спричинене стресом, зазвичай спостерігається на певних ділянках тіла, де тварина часто може здійснювати дії, пов'язані з самоусуненням, такі як область живота, спини або кінцівок.

Виразки та запалення шкіри також можуть бути наслідками психологічного стресу. Підвищення рівня кортизолу в організмі через хронічний стрес може пригнічувати функцію імунної системи, що робить шкіру більш вразливою до інфекцій. У тварин, які перебувають у постійному стресі або занепокоєні, може спостерігатися розвиток дерматитів, виразок або навіть абсцесів, особливо якщо тварина має схильність до самоушкоджень або ураження погано загоюються.

Розлади травлення є ще одним класичним прикладом зв'язку між емоційним станом і фізичним здоров'ям. У тварин, які перебувають у стресовому стані, може спостерігатися різке зниження або підвищення апетиту, що призводить до порушення нормального харчування та проблем з травленням. Стрес може викликати гастрити, виразки шлунка або навіть діарею. Наприклад, у коней, які піддаються тривалому стресу, може розвинутися так звана "стресова коліка", що є результатом порушення моторики кишечника.

Інші симптоми, які можуть мати психологічне підґрунтя, включають порушення сну, зміни у поведінці, такі як агресивність або, навпаки, надмірна сором'язливість, а також часті інфекційні захворювання через знижений імунітет. Крім того, тварини, які страждають від стресу, можуть проявляти різні нав'язливі поведінкові стереотипи, такі як постійне тертя об предмети або хвилювання при контакті з людьми.

Зрозуміти, що симптоми тварини можуть мати психологічне підґрунтя, дуже важливо для правильного діагнозу та ефективного лікування. Ветеринарні лікарі повинні враховувати емоційний стан тварини під час обстеження, адже лише комплексний підхід, що поєднує фізичне лікування і корекцію психоемоційного стану, дає можливість досягти кращих результатів у лікуванні.

7.4.5. Використання поведінкових параметрів для моніторингу ефективності профілактичних і лікувальних заходів

Поведінка тварини є важливим індикатором її фізичного та емоційного стану. Використання поведінкових параметрів для моніторингу ефективності профілактичних і лікувальних заходів дозволяє ветеринарним лікарям оцінити

реакцію тварини на проведене лікування, а також зробити висновки про її загальне самопочуття та адаптацію до змін у навколишньому середовищі.

Одним із основних підходів є спостереження за змінами в поведінці тварини до, під час та після лікування або профілактичних процедур. Наприклад, після проведення вакцинації або дегельмінтизації можна спостерігати, чи зберігається апетит у тварини, чи зменшується її тривожність або агресія, а також чи зникають чи зменшуються інші поведінкові проблеми, пов'язані з фізичним дискомфортом. Позитивні зміни в поведінці, такі як відновлення нормального апетиту, зменшення тривожності та агресивності, можуть свідчити про успішність лікування та зменшення стресу.

Іншим важливим аспектом є оцінка реакцій тварини на зміну її умов утримання або зміну дієти. Тварини, які перебувають у стресових умовах, часто демонструють зміни в поведінці, такі як агресивність, втечі або самотравмування. Відстеження цих змін під час адаптації до нових умов утримання або після застосування методів зниження стресу допомагає ветеринарним лікарям зрозуміти, чи полегшується психологічний стан тварини.

Особливо важливими є зміни в поведінці тварини після лікування соматичних захворювань, пов'язаних з порушеннями травлення, шкіри або серцево-судинної системи. Позитивна динаміка поведінки, наприклад, відновлення нормальної активності, покращення апетиту та загального самопочуття, є важливим показником того, що лікування було ефективним і допомогло відновити фізіологічний стан тварини.

Моніторинг поведінкових параметрів також дозволяє своєчасно виявити нові проблеми або ускладнення після лікування. Наприклад, якщо тварина продовжує проявляти ознаки стресу або агресії після застосування заспокійливих методів або антибіотиків, це може свідчити про побічні ефекти лікарських засобів, необхідність корекції дозування або зміни стратегії лікування. Такий підхід дозволяє більш точно коригувати план лікування і запобігти розвитку нових патологій.

Таким чином, використання поведінкових параметрів є важливим інструментом у ветеринарії для оцінки ефективності профілактичних і лікувальних заходів. Воно дозволяє не лише оцінити фізичний стан тварини, а й врахувати її психологічний стан, що є критичним для повного відновлення здоров'я та благополуччя тварини.

7.5. МЕТОДИ ЗНИЖЕННЯ СТРЕСУ У ВЕТЕРИНАРНІЙ ПРАКТИЦІ

Стрес у тварин є значною проблемою, яку слід враховувати при проведенні клінічних оглядів та лікувальних процедур. Реакція на стрес може варіюватися від легких ознак тривоги до серйозних фізичних і психологічних розладів. У ветеринарній практиці важливо застосовувати різноманітні методи зниження стресу, щоб забезпечити комфорт для тварини і досягти більш ефективних результатів лікування. Розглянемо кілька ключових аспектів зниження стресу у ветеринарії.

Специфіка поведінки під час клінічного огляду та лікування. Поведінка тварин під час клінічного огляду та лікування може бути обумовленою їхньою

реакцією на стрес. Багато тварин не звикли до ветеринарних процедур, що може викликати у них страх і тривогу. Це може проявлятися в агресії, спробах втекти або в прояві пасивності, коли тварина, навпаки, може замерти і не реагувати на навколишнє середовище. Важливо враховувати індивідуальні особливості поведінки кожної тварини при проведенні огляду.

Для зниження стресу під час процедури варто використовувати різноманітні підходи, які включають спокійне поводження з твариною, забезпечення її стабільності та безпеки. Наприклад, при огляді або лікуванні собак, котів або інших дрібних тварин важливо мінімізувати фізичний контакт до мінімуму, забезпечивши заспокійливу атмосферу. Деякі тварини реагують на позитивні голоси та ласку, тому застосування м'якої, спокійної мови та ніжного дотику можуть допомогти знизити рівень тривоги. Крім того, важливо контролювати оточення, щоб уникнути зайвих шумів або рухів, які можуть додатково налякати тварину.

Використання феромонів та седативних препаратів. Феромони – це хімічні сигнали, які тварини виділяють для комунікації з іншими членами свого виду. Вони можуть мати сильний заспокійливий ефект і використовуються для зниження стресу у тварин. Наприклад, використання синтетичних феромонів, таких як Adaptil для собак або Feliway для котів, може допомогти заспокоїти тварин під час ветеринарних процедур. Феромони, що імітують природні сигнали заспокоєння, знижують рівень тривоги і створюють відчуття безпеки.

Седативні препарати також можуть бути використані для зниження стресу у тварин, якщо інші методи виявляються неефективними. Вибір седативних засобів залежить від виду тварини, її віку, стану здоров'я та конкретних умов. Наприклад, для собак часто застосовуються препарати на основі феромонів або легкі транквілізатори, які дозволяють тварині зберігати спокій без значного впливу на фізіологічний стан. Важливо, щоб ветеринарний лікар призначав седативні засоби з урахуванням індивідуальних характеристик тварини і забезпечував відповідну дозування для безпечного застосування.

Правильний підхід до комунікації з твариною. Правильний підхід до комунікації з твариною є ключовим фактором у зниженні стресу під час ветеринарних процедур. Тварини, особливо ті, які не звикли до ветеринарії, можуть відчувати страх і тривогу, якщо з ними спілкуються агресивно або недостатньо уважно. Важливо встановити довірчі відносини з твариною, підходити до неї з терпінням і обережністю, проявляючи спокій і доброзичливість.

Техніки, що застосовуються при комунікації з тваринами, включають використання мови тіла, яка повинна бути спокійною та неконфліктною. Ветеринар має уникати різких рухів або гучних звуків, які можуть налякати тварину. Слід також пам'ятати, що багато тварин реагують на емоції людини, тому важливо, щоб ветеринарний лікар був спокійним і впевненим. Це допоможе створити атмосферу безпеки для тварини і знизити її стрес.

Роль власника у підтриманні нормального психоемоційного стану тварини. Власник тварини відіграє важливу роль у підтриманні її нормального психоемоційного стану. Тварини, особливо домашні, сильно прив'язані до своїх

господарів, і їхній емоційний стан залежить від того, як вони почуваються у взаємодії з людиною. Власник має забезпечити тварину емоційною підтримкою та створити спокійну, стабільну атмосферу вдома. Своєчасна соціалізація, регулярні прогулянки, ігри та спілкування з тваринами можуть допомогти зменшити рівень стресу.

Також важливо, щоб власник був обізнаний щодо специфіки поведінки тварини і міг відстежувати зміни в її емоційному стані. Якщо тварина відчуває тривогу або страх під час візитів до ветеринара, господар може заспокоїти її своїм спокійним поведінковим поводженням. Власник також може допомогти адаптувати тварину до нових умов, наприклад, за допомогою тренувань або використання позитивного підкріплення, щоб знизити її страх і тривогу в ситуаціях, пов'язаних з медичними процедурами.

Загалом, підтримка нормального психоемоційного стану тварини залежить не тільки від ветеринарних заходів, але й від комплексного підходу, що включає участь власника. Тільки за умови правильного і уважного ставлення до тварини можна досягти максимального ефекту у зниженні стресу та забезпеченні її здоров'я.

7.6. ВИКОРИСТАННЯ ПРЕВЕНТИВНИХ ЗАХОДІВ З УРАХУВАННЯМ ПОВЕДІНКОВИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТВАРИН

7.6.1. Вакцинація та дегельмінтизація

Вакцинація та дегельмінтизація є основними превентивними заходами для підтримки здоров'я тварин. Проте ці процедури можуть викликати стрес у тварин, що в свою чергу може вплинути на їхній емоційний стан та фізіологічні процеси. Зважаючи на це, важливо враховувати стрес-фактори під час проведення вакцинації та дегельмінтизації і застосовувати ефективні методи зниження страху перед ветеринарними процедурами.

Врахування стрес-факторів під час проведення вакцинації. Процедура вакцинації, хоча й необхідна для профілактики інфекційних захворювань, часто є стресовою для тварини. Для багатьох тварин будь-яка медична маніпуляція, включаючи ін'єкцію, є неприємною та викликає страх. Стрес, пов'язаний з вакцинацією, може проявлятися у різний спосіб: від агресії та спроб втечі до замерзання на місці або вираженої тривожності. Така реакція на стрес може негативно позначитися на ефективності вакцини та загальному здоров'ї тварини.

Важливо забезпечити комфортні умови для вакцинації, щоб мінімізувати стрес. По-перше, потрібно вибирати оптимальний час для процедури, щоб тварина була спокійною і не мала фізичних дискомфортів, таких як голод чи втома. Ветеринар повинен працювати з твариною обережно, без поспіху, намагаючись мінімізувати кількість маніпуляцій, що викликають стрес. Також необхідно забезпечити спокійну атмосферу без зайвих шумів і різких рухів, що можуть налякати тварину.

Іншим важливим аспектом є попереднє соціалізування тварин до ветеринарних процедур. Регулярні візити до ветеринара ще на ранніх етапах

життя можуть допомогти тварині звикнути до процесу обстеження, чим зменшити її тривожність і страх у майбутньому.

Методи зниження страху перед ветеринарними процедурами. Зниження страху тварини під час вакцинації та дегельмінтизації вимагає застосування спеціальних методів, спрямованих на створення максимально комфортних умов для тварини.

1. **Адаптація до клінічної обстановки.** Тварини, які не звикли до ветеринарних клінік, можуть відчувати значний стрес у новому середовищі. Тому важливо поступово адаптувати тварину до цього середовища, дозволяючи їй знайомитися з лікарем і персоналом, а також з іншими тваринами, які можуть бути в клініці. Легка прогулянка в клініці перед основною процедурою допомагає знизити рівень тривоги.

2. **Застосування феромонів.** Як уже зазначалося раніше, використання феромонів, що імітують природні сигнали заспокоєння, є ефективним методом зниження стресу. Препарати, такі як Adaptil для собак або Feliway для котів, можна використовувати перед вакцинацією для зниження рівня тривоги і страху у тварини.

3. **Фізична стабільність.** Для зниження стресу під час вакцинації важливо забезпечити фізичну стабільність тварини. Наприклад, для малих і середніх тварин можуть використовуватись спеціальні пояси або утримуючі контейнери, що допомагають знизити ризик травм під час ін'єкції, а також зменшують рухливість тварини, що допомагає знизити її стрес.

4. **Медикаментозні засоби.** У випадку, коли інші методи не дають бажаного ефекту, можуть бути застосовані легкі седативні препарати. Важливо, щоб лікар правильно підібрав препарат, враховуючи стан тварини та інші фактори, що можуть вплинути на її психоемоційний стан.

5. **Позитивне підкріплення.** Під час процедури вакцинації можна використовувати методи позитивного підкріплення, наприклад, даючи тварині ласощі або нагороди після процедури. Це допомагає створити позитивні асоціації з процедурою і зменшує її стрес у майбутньому.

6. **Мінімізація болю.** Один із найбільших стресових факторів під час вакцинації – це біль від уколу. Для мінімізації болю слід використовувати новітні вакцини з меншою кількістю побічних ефектів, а також вибирати місце для ін'єкції так, щоб процедура була максимально безболісною для тварини.

Успішне зниження стресу під час вакцинації та дегельмінтизації сприяє не лише благополуччю тварини, але й ефективності лікувальних заходів. Правильний підхід до цих процедур дозволяє забезпечити здоров'я тварин і зберегти гарний психоемоційний стан у довгостроковій перспективі.

7.6.2. Гігієна та утримання

Створення оптимальних умов утримання є важливим аспектом у забезпеченні здоров'я та благополуччя тварин. Оскільки стрес може значно вплинути на фізіологічний та емоційний стан тварини, важливо враховувати всі фактори середовища, які можуть викликати стрес або, навпаки, знижувати його рівень. Природні інстинкти тварин, їхня здатність до адаптації і загальний рівень

комфорту залежить від того, наскільки їхнє середовище відповідає їхнім фізіологічним та психологічним потребам.

Створення оптимального середовища для мінімізації стресу. Одним з основних аспектів, що допомагає мінімізувати стрес у тварин, є створення для них комфортних умов утримання, що відповідають їхнім природним вимогам. Це стосується не лише фізичних умов, таких як температура та вологість, а й психологічних факторів. Важливо надавати тваринам можливість для соціалізації, активності, спокійного відпочинку, а також забезпечити їх необхідними умовами для природної поведінки.

Для багатьох видів тварин це означає наявність достатнього простору для руху. Наприклад, коні та великі свійські тварини потребують достатньо простору для пересування, щоб уникнути скутості та стресу. В іншому випадку, обмежений простір може призвести до агресії, депресії або навіть фізичних проблем, таких як ожиріння або травми. У випадку домашніх тварин, таких як коти та собаки, важливо мати простір для особистого відпочинку, де вони можуть відчувати себе в безпеці, а також місця для гри та взаємодії з людьми або іншими тваринами.

Додатково, важливо забезпечити оптимальні умови для сну. Тварини, як і люди, потребують комфортного місця для відпочинку, яке буде захищене від надмірного шуму чи інших стресових факторів. Правильне освітлення, температурний режим і матеріали для відпочинку сприяють зменшенню стресу і покращенню сну.

Вплив простору, запахів та шуму на поведінку тварини. Простір є важливим фактором, що впливає на поведінку тварини. Як уже зазначалося, обмежений простір може викликати почуття скутості, що веде до стресу і агресії. Наявність достатнього простору дозволяє тваринам проявляти природні поведінкові реакції, такі як активність, дослідження території та взаємодія з іншими тваринами. Це особливо важливо для видів, що в природі займають великі території, наприклад, для коней, собак або котів.

Запахи також мають суттєвий вплив на психоемоційний стан тварин. Тварини мають розвинене нюхове чуття і сприймають запахи як інформацію про навколишнє середовище. Наявність сильних або неприємних запахів у їхньому середовищі може викликати тривогу та стрес. Наприклад, запахи від хімічних засобів, туалетів або інших тварин можуть негативно позначитися на стані здоров'я. З іншого боку, знайомі запахи, наприклад, запах власного власника або тих тварин, з якими вони звикли жити, можуть діяти як заспокійливий фактор.

Шум також є важливим стресовим чинником для багатьох тварин. Інтенсивні звуки, такі як гучні голоси, машини, або навіть різкі звуки, що виникають в умовах ветеринарної клініки, можуть викликати у тварин стрес, тривогу та страх. Тривалий вплив шуму може призвести до хронічного стресу і навіть порушення слуху. Найбільш чутливими до шуму є види, які мають гострий слуховий апарат, наприклад, собаки та коні. Тому важливо мінімізувати рівень шуму в місцях утримання тварин і проводити заходи зниження шумового впливу, наприклад, використовуючи звукоізоляцію чи створюючи для тварин спеціальні «тихі» зони.

Загалом, оптимізація середовища для тварин з урахуванням їхніх потреб у просторі, запахах і рівні шуму має велике значення для зниження стресу. Це дозволяє не лише забезпечити комфорт тваринам, але й підтримувати їхнє психоемоційне благополуччя, що, в свою чергу, впливає на їх здоров'я та загальний стан.

7.6.3. Соціалізація та тренування

Рання соціалізація тварин є одним із ключових факторів, що впливає на їхнє психоемоційне благополуччя та розвиток здорової поведінки в майбутньому. Процес соціалізації включає знайомство тварини з різними людьми, іншими тваринами та новими ситуаціями, що допомагає їй адаптуватися до навколишнього середовища, знижуючи ризик виникнення поведінкових розладів. Чим раніше тварина починає цей процес, тим краще вона здатна адаптуватися до різних соціальних умов і зменшити рівень стресу в нових ситуаціях.

Рання соціалізація та розвиток здорової поведінки. Значення ранньої соціалізації для тварин полягає в тому, що вона сприяє формуванню правильних моделей поведінки. У віці до 12-16 тижнів (залежно від виду тварини) тварина має особливу здатність до адаптації до нових умов, формуючи свою поведінку під впливом навколишнього середовища. На цьому етапі важливо познайомити тварину з різними аспектами її майбутнього життя, включаючи різноманітні звуки, запахи, людей, інші тварини та нові ситуації.

Соціалізація допомагає тваринам впоратися з потенційними стресами, такими як перебування в нових умовах чи зустріч з незнайомими людьми чи іншими тваринами. Вона дозволяє тваринам не боятися нових ситуацій і відчувати себе більш впевнено, що знижує ймовірність розвитку агресії, страху чи тривожних станів. Тварини, які не пройшли етап соціалізації, можуть проявляти поведінкові розлади, наприклад, агресію або надмірну обережність у нових ситуаціях, що може призвести до складнощів у взаємодії з іншими тваринами та людьми.

Рання соціалізація та поведінкові розлади. Невдачі в соціалізації можуть стати причиною численних поведінкових розладів у майбутньому. Тварини, які не звикли до нових ситуацій, можуть проявляти агресію або страх у відповідь на неочікувані *stimuli*. Наприклад, собаки, які не були соціалізовані в дитинстві, можуть боятися незнайомих людей чи інших тварин, що може призвести до агресії або занепокоєння в присутності таких людей чи тварин. Це, в свою чергу, може ускладнити їхнє утримання і взаємодію з оточенням.

Тварини, які не проходять достатньо соціалізації, можуть також страждати від тривожних розладів, таких як боязнь розлуки з власником або страх перед певними об'єктами, звуками або ситуаціями. Такі проблеми часто виникають, коли тварина не отримує необхідних соціальних взаємодій або звикає до певного середовища в молодому віці.

Щоб запобігти розвитку поведінкових розладів, важливо забезпечити тварині своєчасну соціалізацію, включаючи знайомство з новими людьми, іншими тваринами, різноманітними звуками та ситуаціями. Під час соціалізації важливо, щоб ці взаємодії були позитивними і не викликали страху чи стресу,

адже лише в такому випадку вони сприятимуть формуванню здорових соціальних навичок.

Роль тренувань у соціалізації. Раннє тренування також є важливим елементом процесу соціалізації. Воно допомагає тваринам набути необхідних навичок, таких як слухняність, взаємодія з іншими тваринами та людьми, а також підготовка до різних ситуацій. Тренування дає можливість власникам і ветеринарам розвивати у тварин позитивні реакції на різні стимули і уникати потенційних стресових ситуацій. Завдяки тренуванням тварини можуть краще адаптуватися до незвичних обставин і мінімізувати своє занепокоєння.

Загалом, рання соціалізація та тренування допомагають тваринам розвивати здорові соціальні навички, що значно знижує ризик розвитку поведінкових розладів і стресу в майбутньому. Це, в свою чергу, сприяє підтримці психоемоційного балансу тварини, покращує її загальний стан та якість життя.

Висновки

Цей розділ присвячений взаємозв'язку зоопсихології та превентивної ветеринарної медицини, розкриває важливу роль поведінкових аспектів у забезпеченні здоров'я тварин і підтриманні їхнього психоемоційного благополуччя. Вивчення взаємозв'язку психологічного стану тварин та їх фізичного здоров'я дозволяє ветеринарам краще розуміти, як стрес, соціальна поведінка, емоційний стан і порушення природних поведінкових патернів можуть впливати на розвиток різних захворювань, як соматичних, так і інфекційних.

Основні чинники, які впливають на стан здоров'я тварин, включають гормональні зміни, стресові фактори, соціалізацію та тренування, а також навколишнє середовище, що визначає поведінкові реакції тварин. Зрозуміло, що психоемоційний стан тварин безпосередньо впливає на їхнє імунне здоров'я, оскільки хронічний стрес здатен ослаблювати імунну систему, роблячи тварин більш вразливими до хвороб.

Врахування цих факторів є необхідним для розробки ефективних превентивних заходів. Практичне застосування зоопсихології у ветеринарії допомагає розробити оптимальні методи зниження стресу, які включають соціалізацію, правильне утримання, врахування поведінкових особливостей тварин та використання таких засобів, як феромони і седативні препарати. Крім того, важливим аспектом є роль власника у підтриманні психоемоційного стану тварини. Власники повинні бути усвідомленими в питаннях поведінки своїх улюбленців і активно співпрацювати з ветеринарами для створення оптимальних умов утримання і правильного догляду.

Не менш важливим є і своєчасне виявлення змін у поведінці як можливих ознак захворювань. Зміни в поведінці можуть бути як причиною, так і наслідком різних патологій, і можуть виступати як найбільш ранні ознаки захворювань, що дозволяє своєчасно вжити заходів для корекції стану тварини.

Таким чином, інтеграція знань з зоопсихології та превентивної ветеринарної медицини є важливим кроком до забезпечення комплексного підходу до здоров'я тварин. Психологічне благополуччя є невід'ємною частиною фізичного здоров'я, і тільки за умови гармонії між ними можна досягти

максимального результату в збереженні і покращенні якості життя тварин. Тому фахівці з ветеринарії повинні активно використовувати ці знання на практиці, щоб запобігати захворюванням, знижувати стрес і створювати комфортні умови для тварин у будь-якому середовищі.

Ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 7

Ситуаційні завдання до розділу 7

1. У клініку поступила собака, яка часто агресивно реагує на незнайомих людей. Лікар виявив у неї порушення в поведінці, пов'язані зі стресом. Які психоемоційні фактори могли спричинити таку агресію, і які превентивні заходи можна застосувати для покращення її поведінки?

2. Кіт постійно ховається під меблями після того, як йому зробили вакцинацію. Ветеринар помітив, що кіт почав мати проблеми з апетитом і активно нервує при спробах взяти його на руки. Як ви оціните психоемоційний стан тварини і які заходи можна вжити для зниження стресу під час наступних процедур?

3. Коні на фермі почали проявляти агресивну поведінку один до одного після того, як їх перевели до нового стайні. Як зміни в середовищі могли вплинути на поведінку тварин? Які кроки потрібно вжити для зменшення конфліктів серед коней?

4. Після тривалої ізоляції у карантинному приміщенні молочні корови почали проявляти стресові реакції: втрату апетиту, нервозність та агресивність до інших тварин. Як умови утримання могли вплинути на їхній стан, і як можна мінімізувати стрес у такій ситуації?

5. Під час клінічного огляду собака почала сильно нервувати та дряпати власника. Як можна адаптувати методи проведення огляду для зменшення стресу у тварини?

6. Свині в фермерському господарстві стали проявляти ознаки агресії після введення нової породи у групу. Які фактори соціальної поведінки можуть бути причиною такої агресії, і як вирішити проблему?

7. Пес, який раніше не мав проблем з вакцинацією, став дуже нервовим і агресивним під час щеплення. Лікар підозрює, що тварина пережила стрес через зміни в середовищі. Як змінити підхід до проведення вакцинації в майбутньому?

8. Кіт часто мовчить та не виявляє інтересу до ігор і їжі після того, як переніс хворобу, хоча фізично здається здоровим. Чи може така поведінка бути наслідком стресу, і які заходи слід вжити для покращення його емоційного стану?

9. Кролик проявляє ознаки дратівливості та занепокоєння під час ветеринарних процедур. Як ви оцінюєте поведінковий стан тварини, і які заходи зниження стресу можна застосувати для полегшення лікування?

10. У собак почали спостерігатися проблеми з травленням після того, як вони були перевезені на нову ферму. Яким чином стресові фактори, пов'язані з новим середовищем, можуть вплинути на їхній фізіологічний стан?

Контрольні запитання до розділу 7

1. Який вплив має стрес на імунну систему тварин?
2. Як соціальні взаємодії можуть впливати на поведінку і здоров'я тварин?
3. Які є основні профілактичні заходи для зниження стресу у тварин під час клінічного огляду?
4. Як зміни в поведінці можуть бути ранніми ознаками захворювання у тварини?
5. Які гормональні зміни можуть відбуватися у тварини під впливом стресу?
6. Які психосоматичні захворювання можуть виникнути у тварин через хронічний стрес?
7. Як можна знизити стрес у тварин за допомогою феромонів та седативних препаратів?
8. Які фактори середовища можуть впливати на поведінку тварин і спричиняти стрес?
9. Як соціалізація тварин допомагає знижувати ризик розвитку поведінкових розладів?
10. Які симптоми можуть мати психологічне підґрунтя і бути ознаками захворювань у тварин?

Теми для дискусії до розділу 7

1. Як впливає порушення соціальних потреб тварин на їхнє здоров'я та поведінку?
2. Які методи зниження стресу є найбільш ефективними під час вакцинації та лікування тварин?
3. Чому так важливо враховувати поведінкові аспекти під час профілактичних заходів?
4. Як соціалізація тварин у ранньому віці може вплинути на їх поведінку у майбутньому?
5. Як можна використати зоопсихологічні знання для покращення стану здоров'я тварин в умовах ветеринарної практики?

Відповіді на ситуаційні завдання, контрольні запитання та теми для дискусії до розділу 7

Відповіді на ситуаційні завдання до розділу 7

1. У клініку поступила собака, яка часто агресивно реагує на незнайомих людей. Лікар виявив у неї порушення в поведінці, пов'язані зі стресом. Які психоемоційні фактори могли спричинити таку агресію, і які превентивні заходи можна застосувати для покращення її поведінки?

Агресивна реакція собаки на незнайомих може бути результатом різних психоемоційних факторів. Зокрема, це може бути наслідком стресу, спричиненого зміною середовища або поганим соціалізуванням. Травматичний досвід також може впливати на поведінку собаки, змушуючи її реагувати агресивно на будь-яку загрозу, навіть якщо вона не є небезпечною. Крім того, порушення домінування можуть бути ще одним чинником, коли собака проявляє агресію для того, щоб утвердити свою владу в певній ситуації або на території. Для покращення

поведінки можна застосувати кілька превентивних заходів. Одним із них є покровова десенсibiliзація та контрдозування, що передбачає поступове знайомство собаки з новими ситуаціями та людьми, починаючи з менш стресових умов і поступово переходячи до складніших. Важливим є також соціалізація собаки з іншими людьми та тваринами, що допоможе знизити її агресивну реакцію. Використання позитивного підкріплення для заохочення спокійної поведінки допоможе змінити ставлення собаки до незнайомих людей. Також можна звернутися до зоопсихолога або кінолога для психологічної підтримки, що дозволить тварині знизити рівень стресу та тривоги.

2. Кіт постійно ховається під меблями після того, як йому зробили вакцинацію. Ветеринар помітив, що кіт почав мати проблеми з апетитом і активно нервує при спробах взяти його на руки. Як ви оціните психоемоційний стан тварини і які заходи можна вжити для зниження стресу під час наступних процедур?

Така поведінка є типовою для тварини, яка переживає стрес через неприємні процедури. Можливо, кіт переживає біль або дискомфорт від вакцинації, що призводить до зниження активності та апетиту. Важливо для зниження стресу створити сприятливі умови під час наступних процедур. Для цього можна застосовувати методи мінімізації стресових факторів, наприклад, зробити середовище більш затишним та спокійним для kota. Також варто провести адаптацію до процедури, поступово звикаючи тварину до контакту з медичним персоналом або руками лікаря. Для зниження рівня тривоги у kota можна використовувати спеціальні феромони, такі як Feliway. Власник повинен проявляти терпіння і забезпечити коту комфорт після процедур, використовуючи методи заохочення та спокійну взаємодію.

3. Коні на фермі почали проявляти агресивну поведінку один до одного після того, як їх перевели до нового стайні. Як зміни в середовищі могли вплинути на поведінку тварин? Які кроки потрібно вжити для зменшення конфліктів серед коней?

Зміна середовища, таких як нове приміщення або нові коні, може спричинити стрес у тварин, оскільки вони мають чітку соціальну структуру та територіальні інстинкти. Переведення до нового середовища порушує їхній звичний соціальний порядок, що може викликати агресивні реакції. Для зменшення конфліктів серед коней необхідно поступово інтегрувати нових тварин до групи, щоб знизити рівень стресу і уникнути агресії. Крім того, важливо забезпечити достатній простір для кожної тварини, щоб уникнути конкуренції за ресурси. Також потрібно спостерігати за поведінковими змінами і коригувати їх при необхідності, застосовуючи поведінкові тренування та вправи для згуртування групи.

4. Після тривалої ізоляції у карантинному приміщенні молочні корови почали проявляти стресові реакції: втрату апетиту, нервозність та агресивність до

інших тварин. Як умови утримання могли вплинути на їхній стан, і як можна мінімізувати стрес у такій ситуації?

Тривала ізоляція може спричинити у корів відчуття соціальної відчуженості, що призводить до стресу. Відсутність взаємодії з іншими тваринами порушує їх емоційний стан. Для мінімізації стресу важливо поступово інтегрувати корів назад до групи. Це має бути зроблено поступово і контрольовано, щоб тварини могли адаптуватися до нових соціальних умов. Також важливо забезпечити комфортні умови утримання корів, такі як достатня кількість простору, тепло та вентиляція. Регулярні вправи, збалансоване харчування та підвищена увага до індивідуальних потреб кожної тварини допоможуть знизити рівень стресу.

5. Під час клінічного огляду собака почала сильно нервувати та дряпати власника. Як можна адаптувати методи проведення огляду для зменшення стресу у тварини?

Це може бути пов'язано з незнайомими умовами або страхом перед медичними процедурами. Для зниження стресу у такій ситуації можна застосовувати адаптацію методів проведення огляду, таких як використання спокійних рухів і мови, щоб зменшити тривогу у собаки. Важливо використовувати позитивні методи, наприклад, заохочення за спокійну поведінку або пропонування їжі та іграшок для відволікання уваги тварини. Застосування феромонів для зниження стресу також є ефективним методом. Усі ці заходи допоможуть зменшити рівень тривоги і зробити клінічний огляд для собаки більш комфортним.

6. Свині в фермерському господарстві стали проявляти ознаки агресії після введення нової породи у групу. Які фактори соціальної поведінки можуть бути причиною такої агресії, і як вирішити проблему?

Причиною такої агресії можуть бути соціальні фактори, такі як конкуренція за ресурси (їжу, простір), порушення територіальних меж та зміна соціальної ієрархії. Свині мають розвинену соціальну структуру і часто встановлюють домінування серед членів групи. Коли з'являється новий індивід або група, це може порушити цей баланс, що спричиняє конфлікти. Для вирішення цієї проблеми необхідно поступово інтегрувати нову породу до групи, спостерігаючи за поведінкою та взаємодією свиней. Важливо забезпечити достатній простір, розділення ресурсів, а також можливість тваринам вибудовувати нову соціальну структуру без жорстких конфліктів. Використання методів, що дозволяють мінімізувати стрес, наприклад, введення нових свиней на певний час до групи під наглядом, може зменшити агресію.

7. Пес, який раніше не мав проблем з вакцинацією, став дуже нервовим і агресивним під час щеплення. Лікар підозрює, що тварина пережила стрес через зміни в середовищі. Як змінити підхід до проведення вакцинації в майбутньому?

Це може бути наслідком стресу через зміни в середовищі, таких як нові запахи, нові люди або інші тварини. Тварина може переживати негативні асоціації

з процедурою вакцинації, навіть якщо раніше не було проблем. Для зміни підходу до вакцинації в майбутньому варто знизити стресові фактори. Можна застосовувати методи десенсибілізації, поступово звикаючи собаку до умов клініки або ветеринарних процедур. Використання феромонів, таких як Adaptil, може допомогти зменшити рівень тривоги. Також корисно буде використовувати позитивне підкріплення для заохочення спокійної поведінки під час процедур.

8. Кіт часто мовчить та не виявляє інтересу до ігор і їжі після того, як переніс хворобу, хоча фізично здається здоровим. Чи може така поведінка бути наслідком стресу, і які заходи слід вжити для покращення його емоційного стану?

Така поведінка може бути наслідком стресу, який виник через перенесену хворобу. Стрес може проявлятися у вигляді апатії, відсутності апетиту та зниження активності, навіть якщо фізичний стан kota в нормі. Це може бути пов'язано з психологічними переживаннями тварини або зміною її звичної рутини під час хвороби. Для покращення емоційного стану kota важливо створити для нього комфортне середовище, знизити стресові фактори і поступово повернути його до активних ігор. Використання заспокійливих феромонів, таких як Feliway, може допомогти знизити рівень тривоги. Важливо також приділяти коту більше уваги, грати з ним і пропонувати його улюблену їжу, щоб стимулювати апетит і підвищити активність.

9. Кролик проявляє ознаки дратівливості та занепокоєння під час ветеринарних процедур. Як ви оцінюєте поведінковий стан тварини, і які заходи зниження стресу можна застосувати для полегшення лікування?

Поведінка кролика може бути наслідком стресу, викликаного незнайомим середовищем або небажаними маніпуляціями. Кролики є досить чутливими тваринами, і вони можуть стресувати навіть від короточасних процедур. Для зниження стресу під час ветеринарних процедур важливо мінімізувати вплив негативних факторів, таких як різкі звуки або несподівані рухи. Можна застосовувати методи, які допомагають кролику відчувати себе більш захищеним, наприклад, використання феромонів, заспокійливих засобів або зниження рівня світла в приміщенні. Крім того, важливо звернути увагу на те, щоб процедури були швидкими та малотравматичними, з мінімальним фізичним контактом.

10. У собак почали спостерігатися проблеми з травленням після того, як вони були перевезені на нову ферму. Яким чином стресові фактори, пов'язані з новим середовищем, можуть вплинути на їхній фізіологічний стан?

Стрес, пов'язаний з адаптацією до нового середовища, може впливати на фізіологічний стан собак, зокрема на їх травну систему. Зміна місця утримання супроводжується численними стресовими факторами, такими як нові запахи, звуки, інші тварини та зміна режиму. Це може викликати порушення в травленні, такі як діарея або знижена активність травного процесу. Для зменшення стресу важливо забезпечити тваринам знайоме середовище, наприклад, використовуючи їхні власні подушки або ліжка для звикання до нового місця. Крім того, необхідно

поступово вводити нові фактори середовища та надавати собакам більше часу для адаптації.

Відповіді на контрольні запитання до розділу 7

1. Який вплив має стрес на імунну систему тварин?

Стрес має значний вплив на імунну систему тварин. Вивільнення стресових гормонів, таких як кортизол, може пригнічувати функцію імунної системи, знижуючи її здатність до боротьби з інфекціями та захисту від хвороб. Хронічний стрес, зокрема, може призвести до ослаблення імунної відповіді, підвищуючи ризик розвитку різноманітних інфекційних і соматичних захворювань. Порушення в балансі імунних клітин, зниження кількості лейкоцитів і інші зміни в імунній системі можуть бути результатом стресу.

2. Як соціальні взаємодії можуть впливати на поведінку і здоров'я тварин?

Соціальні взаємодії є важливими для психоемоційного стану тварин. Вони можуть як позитивно, так і негативно впливати на поведінку і здоров'я. Позитивні взаємодії, наприклад, з іншими тваринами або людьми, сприяють зниженню стресу, поліпшенню емоційного стану і підвищенню рівня задоволеності життя тварини. У той же час, негативні соціальні взаємодії, такі як конкуренція, агресія або соціальна ізоляція, можуть призвести до стресу, що негативно позначається на поведінці, імунитеті та фізіологічному стані тварини. Наприклад, у соціально ізольованих тварин можуть проявлятися ознаки депресії та зниження активності.

3. Які є основні профілактичні заходи для зниження стресу у тварин під час клінічного огляду?

Для зниження стресу у тварин під час клінічного огляду важливо застосовувати кілька профілактичних заходів. Перш за все, необхідно забезпечити спокійну і знайому атмосферу в клініці, зменшивши вплив сильних запахів, гучних звуків або різких рухів. Для деяких тварин корисно застосовувати феромони або седативні препарати, щоб допомогти знизити рівень тривоги. Важливо також застосовувати методи десенсибілізації, щоб тварина поступово звикала до клінічного огляду, починаючи з коротких процедур, які не викликають у неї страху. Ключовим є також правильне поводження з твариною, яке включає повагу до її простору і мінімізацію фізичного контакту під час огляду.

4. Як зміни в поведінці можуть бути ранніми ознаками захворювання у тварини?

Зміни в поведінці можуть бути дуже важливими ранніми ознаками захворювання у тварини. Тварини часто не можуть виразити свою хворобу словами, тому зміни в поведінці можуть бути індикатором фізичних або психічних проблем. Наприклад, зниження активності, відсутність апетиту, агресивна поведінка або зміни в звичках (наприклад, втрата інтересу до гри чи звичайних занять) можуть свідчити про наявність болю, захворювання або стресу. Важливо звертати увагу на такі зміни та проводити додаткове обстеження для виявлення можливих проблем зі здоров'ям.

5. Які гормональні зміни можуть відбуватися у тварини під впливом стресу?

Під впливом стресу у тварин відбуваються значні гормональні зміни. Одна з основних змін – це вивільнення кортизолу, гормону стресу, що допомагає

організму реагувати на стресові ситуації. Однак хронічно підвищений рівень кортизолу може призвести до пригнічення імунної системи та інших негативних фізіологічних наслідків. Також можуть змінюватися рівні інших гормонів, таких як адреналін і норадреналін, які впливають на функціонування серцево-судинної системи та метаболізм. У деяких випадках стрес може також спричинити гормональні порушення, які викликають зміни в поведінці, таких як агресія або апатія.

6. Які психосоматичні захворювання можуть виникнути у тварин через хронічний стрес?

Хронічний стрес у тварин може спричинити різноманітні психосоматичні захворювання, що відображаються як фізіологічні проблеми, пов'язані з емоційним або психологічним станом. До таких захворювань належать шлункові розлади, такі як гастрит або виразки, проблеми з травленням, порушення роботи серцево-судинної системи (наприклад, гіпертонія або тахікардія). Крім того, стрес може призводити до шкірних проблем, таких як облісіння або дерматити, а також розладів імунної системи, що підвищує вразливість до інфекцій. Психосоматичні захворювання можуть також включати порушення апетиту, апатію, втрату активності, або навіть розвиток агресії, що є проявами стресу.

7. Як можна знизити стрес у тварин за допомогою феромонів та седативних препаратів?

Феромони і седативні препарати є ефективними інструментами для зниження стресу у тварин. Феромони, які є хімічними речовинами, що виробляються тваринами для комунікації, можуть допомогти заспокоїти тварину. Наприклад, синтетичні аналоги феромонів матерів або феромони, що заспокоюють, використовуються для зниження тривоги у тварин під час стресових ситуацій, таких як відвідування ветеринарної клініки чи переїзд. Седативні препарати, такі як бензодіазепіни або інші анксиолітики, також можуть допомогти зменшити нервову напругу і тривожність, зокрема в особливо стресових ситуаціях, забезпечуючи тимчасове зниження рівня тривоги і заспокоєння тварини.

8. Які фактори середовища можуть впливати на поведінку тварин і спричиняти стрес?

Фактори середовища, які можуть спричиняти стрес у тварин, включають надмірний шум, яскраве світло, неправильну температуру або вологість, а також обмежений простір для переміщення. Наявність сильних запахів, таких як запахи від інших тварин чи хімічних речовин, може також спричиняти стрес у тварин. Зміни в середовищі, такі як переїзд, нові люди або тварини, відсутність соціального контакту або ізоляція, можуть також бути великими стресовими факторами. Стрес може виникати і внаслідок неправильного утримання тварини, наприклад, якщо її не влаштовує тип клітки, ігнорування її фізичних потреб або відсутність можливості для соціалізації.

9. Як соціалізація тварин допомагає знижувати ризик розвитку поведінкових розладів?

Соціалізація є важливим процесом, який допомагає тваринам адаптуватися до нових ситуацій, людей та інших тварин, знижуючи рівень тривоги і агресії. Тварини, які мають позитивний досвід спілкування з іншими тваринами та

людьми в різних ситуаціях, менш схильні до страху та агресії. Рання соціалізація, коли тварина знайомиться з новими об'єктами, звуками та людьми в безпечному середовищі, знижує ризик розвитку поведінкових проблем у майбутньому. Вона також дозволяє тваринам навчитись адекватно реагувати на зміни в навколишньому середовищі та сприяє формуванню більш збалансованої та адаптованої поведінки.

10. Які симптоми можуть мати психологічне підґрунтя і бути ознаками захворювань у тварин?

Симптоми, що можуть мати психологічне підґрунтя і бути ознаками захворювань у тварин, включають зміни в апетиті (відмова від їжі або надмірне поїдання), зміни в рівні активності (апатія, підвищена нервозність або гіперактивність), проблеми з травленням (діарея, закрепи, шлункові спазми), порушення сну та поведінки (наприклад, надмірна агресія або боязнь людей чи інших тварин), а також шкірні проблеми (облисіння, свербіж, дерматити). Такі симптоми можуть бути наслідком тривалого стресу, депресії або соціальної ізоляції. Важливо уважно спостерігати за змінами в поведінці та своєчасно звертатися до ветеринарного лікаря для обстеження і визначення можливих причин цих змін.

Можливі напрями обговорення тем для дискусії до розділу 7

1. Як впливає порушення соціальних потреб тварин на їхнє здоров'я та поведінку?

Порушення соціальних потреб тварин може призвести до численних проблем як психологічного, так і фізіологічного характеру. Тварини, які не мають змоги задовольняти свої соціальні потреби, можуть стати агресивними, боязкими або пасивними. Наприклад, відсутність взаємодії з іншими тваринами може спричинити депресію або тривожність. Це, в свою чергу, може призвести до порушень апетиту, проблем із травленням, а також зниження імунітету. Дискусія може охоплювати важливість створення оптимальних умов утримання, надання можливості для соціалізації, а також роль спільних ігор і контактів у групах.

2. Які методи зниження стресу є найбільш ефективними під час вакцинації та лікування тварин?

Методи зниження стресу під час вакцинації та лікування можуть включати використання феромонів, седативних препаратів, спокійне і обережне поводження з тваринами, а також застосування позитивного підкріплення під час процедур. Важливою є попередня адаптація тварини до ветеринарного кабінету, що включає звикання до нових запахів і звуків. Крім того, обговорення може зосередитись на роль власників у підготовці тварин до процедури та методах, що зменшують фізичний і психологічний дискомфорт, таких як застосування неагресивних технік введення голки чи використання спеціальних шовкових або антистресових кліток.

3. Чому так важливо враховувати поведінкові аспекти під час профілактичних заходів?

Поведінкові аспекти мають велике значення, оскільки вони впливають на реакцію тварини на профілактичні заходи, зокрема вакцинацію чи

дегельмінтизацію. Наприклад, стрес або страх можуть ускладнити проведення процедури, що знижує її ефективність або навіть може бути небезпечним для тварини. Дискусія може зосередитись на впливі тривоги та страху на імунний відповіді тварини та важливості зниження стресу через адаптовані методи поведінкового підходу.

4. Як соціалізація тварин у ранньому віці може вплинути на їх поведінку у майбутньому?

Раннє соціалізація тварин відіграє ключову роль у розвитку їхньої психоемоційної стабільності та соціальної адаптації. Тварини, які соціалізуються в ранньому віці, менш схильні до страху перед новими ситуаціями або об'єктами, вони краще реагують на зміни в середовищі, менш агресивні і мають менший рівень тривоги. Тема для обговорення може стосуватись типів соціалізації (з людьми, іншими тваринами, різними ситуаціями), а також методів та технік, які використовуються в ветеринарній практиці для соціалізації тварин.

5. Як можна використати зоопсихологічні знання для покращення стану здоров'я тварин в умовах ветеринарної практики?

Зоопсихологічні знання можуть бути використані для зменшення стресу у тварин, що дозволяє покращити їхній стан під час лікування, профілактики і в реабілітаційний період. Наприклад, розуміння того, як тварини сприймають різні стимули та як взаємодіяти з ними для мінімізації стресу під час процедур, є важливим аспектом. Обговорення може стосуватись практичних аспектів застосування зоопсихології в клініці: як змінити підхід до поведінки тварин, як використовувати феромони чи поведінкові тренування для покращення психоемоційного стану тварини.

Рекомендована література

Основні джерела

1. Козій В.І. «Добробут тварин (історичні, наукові та легальні аспекти)», Біла Церква, 2012, 232 с.
2. Москалець В. П. "Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник" (2-ге видання, перероблене і доповнене). Київ: Ліра-К, 2020. – 224 с.
3. Доценко В. В. "Зоопсихологія: навчальний посібник". Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019. – 240 с.
4. Шевців М. В., Філоненко М. М. "Зоопсихологія з основами етології: підручник". Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 242 с.
5. Корж О. П. "Етологія тварин". Суми: Університетська книга, 2016. – 236 с.
6. Туриніна О. А., Сердюк А. З. "Порівняльна психологія: навчальний посібник". Київ: Центр учбової літератури, 2005. – 228 с.
7. Houpt, K. A. (2018). Domestic animal behavior for veterinarians and animal scientists (5th ed.). Wiley-Blackwell.
8. Melfi, V. A., & Rose, P. A. (2015). Zoo animal learning and training. Wiley-Blackwell.
9. Mills, D., & Westlund, K. (2022). Introduction to animal behavior and veterinary behavioral medicine. Wiley-Blackwell.

Додаткові джерела

1. Карповський В. І. "Нейрофізіологія з основами зоопсихології тварин: силабус дисципліни за вибором". Київ: Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021.
2. Зоопсихологія: навчально-методичний посібник / за ред. В. В. Доценка. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018.
3. Етологія з основами зоопсихології: силабус навчальної дисципліни: Білоцерківський національний аграрний університет, 2023.
4. Зоопсихологія та порівняльна психологія: навчальний посібник / за ред. В. П. Москальця. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2016.
6. Bloch, M. A. (1997). Comparative psychology: Human and animal behaviour. Palgrave Macmillan.
7. Jensen, P. (Ed.). (2002). The ethology of domestic animals: An introductory text. CABI.
8. Vonk, J. (Ed.). (2017). APA handbook of comparative psychology (Vol. 1 & 2). American Psychological Association.

Навчально-методичне видання

Козій Василь Іванович
Лук'яненко Катерина Євгенівна
Кошелєв Олександр Валерійович
Ставецька Руслана Володимирівна
Порошинська Оксана Андріївна
Шмаюн Сергій Степанович

ЗООПСИХОЛОГІЯ

(навчальний посібник для студентів
факультету ветеринарної медицини)

Здано до складу 1.12.2025 р. Підп. до друку 15.12.2025 р.

Формат 60x90/16.

Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. 16,5. Наклад 100 прим.

Білоцерківський національний аграрний університет
Соборна площа, 8/1, Біла Церква, Київська область, 09117